

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

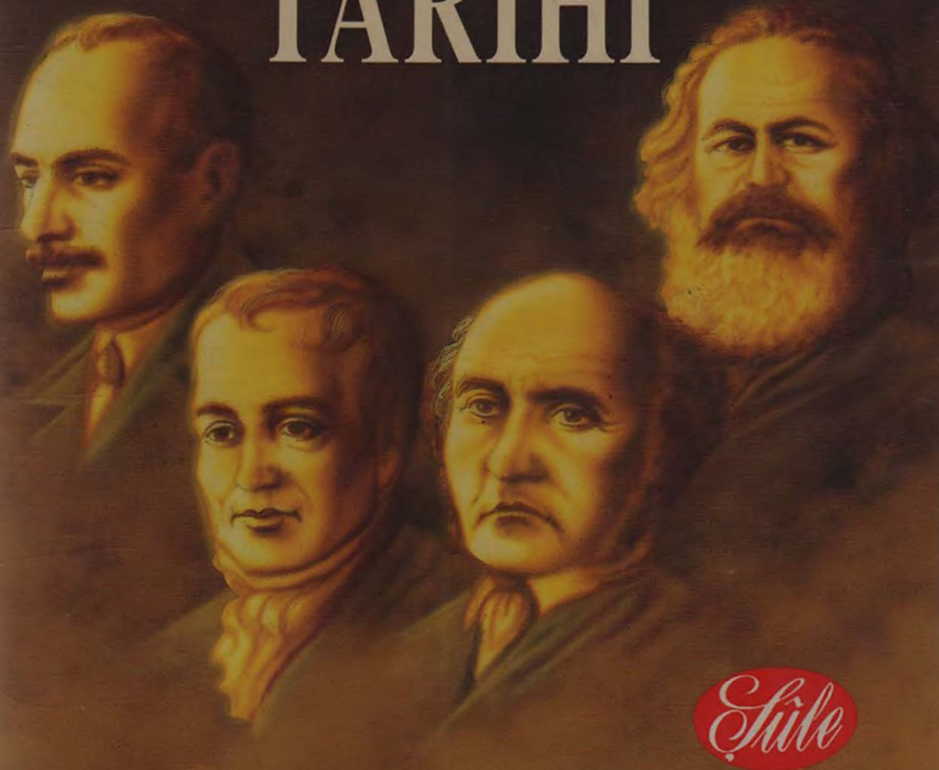
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

WILLIAM J. BARBER

İKTİSADİ DÜŞÜNCE TARİHİ



Şile

WILLIAM J. BARBER

William J. Barber, Wesleyan Üniversitesi'nde İktisat Profesörü'dür. 1925 yılında doğmuş olan müellif, Harvard ve Oxford'da öğrenim gördü. Felsefe, siyaset ve iktisattan pekiyi dereceyle mezun olduktan sonra Oxford Nuffield College'de çalıştı, daha sonra Balliol College'de okutman olarak görev yaptı. Doktor ünvanını aldığı 1957 yılından sonra Wesleyan Üniversitesi'nde çalıştı.

İktisat teorisi, iktisadi düşünce tarihi ve iktisadi analizlerin siyasete uygulanması üzerinde uzun süredir çalışmakta olan profesör **Barber**'in eserleri arasında yer alan kitaplardan bazıları şunlardır : *The Economy of British Central Africa* (1961), *British Economic Thought and India, 1800-1858* (1975), (**Gunnar Myrdal** tarafından yönetilen) *Asian Drama : An Inquiry into the Poverty of Nations*'a ve Brookings Institution'ın ABD'deki ücret-fiyat politikası çalışmalarına katkılar.

Şûle Yayınları: 24
Düşünce Dizisi: 6

Orijinal İsmi
A History of Economic Thought

Editör
A. Ali Ural

Dizgi-Tashih
Şûle

Kapak
Ramazan Erkut

Montaj
Hasan Kurt

Baskı
Burak Matbaası

Cilt
İstanbul Mücellithanesi

Şûle Yayınları
Piyerloti Cd. Dostlukyurdu Sk.
Yeşil Apt. 1/3 Çemberlitaş/İSTANBUL
Tel: (0212) 516 82 93 - 638 32 91 - 638 57 54
Faks: (0212) 516 23 36

WILLIAM J. BARBER

İKTİSADİ DÜŞÜNCE
TARİHİ

Türkçesi
İhsan Durdu

-2. Baskı-

ŞÛLE YAYINLARI
1997

Teşekkür

Elinizdeki çalışmayı titiz bir şekilde gözden geçiren değerli ağabey **Mustafa Özel**'in bu kitabın çevirisine katkısı terimlerin tashihiyle sınırlı kalmadı. Çeviri ve çevirmen onun yapıcı önerilerine çok şey borçlu.

İhsan Durdu

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ / 9

ÖNSÖZ / 11

PROLOG / 13

BİRİNCİ BÖLÜM KLASİK İKTİSAT

TAKDİM / 21

KISIM 1

ADAM SMITH ve KLASİK ANALİZİN ÇATISI / 29

1. Adam Smith (1723-1790) / 32

2. Milletlerin Zenginliği'nin Kuramsal Temeli / 35

3. Değer Analizi / 39

4. Gelir Dağılımı Analizi / 59

5. Sermaye Birikimi Analizi / 59

6. Adam Smith ve İktisat Siyaseti / 62

7. Adam Smith'in Başarıları / 65

Notlar / 68

KISIM 2

KLASİK SİSTEMDE TEDAYLANDIRMA ve BÖLÜNMELER :

THOMAS ROBERT MALTHUS / 71

1. Thomas Robert Malthus (1766-1834) / 74

2. Nüfus Yasası / 77

2. Malthusyen Zirai Üretim Yasaları / 84

4. Malthus ve Piyasa Yasası / 90

5. Malthus ve İktisat Siyaseti / 96

Notlar / 99

KISIM 3

DAVID RICARDO ve KLASİK ANALİZİN FORMÜLİZASYONU / 101

1. David Ricardo (1772-1823) / 104

2. Ricardo'nun Analitik Programı / 107

3. Ricardo'nun Değer Teorisini Yeniden Formüllendirilişi / 111

4. Ricardo ve Ekonominin Uzun Vadede Görünüşü / 117

5. Ricardo'nun İktisat Politikasına Dair Görüşleri / 120

Notlar / 125

KISIM 4

JOHN STUART MILL'İN REVİZYONİZMİ / 126

1. John Stuart Mill (1806-1873) / 129

2. Değere Yaklaşımda Değişiklik / 131

3. Üretim ve Dağılım Yasalarıyla İlgili Revizyonist Görüş / 135

4. Zımnî Hedeflerin Revizyonu / 137

5. Mill ve İktisat Politikası / 140

Notlar / 144

KLASİK İKTİSATA EK / 145

Notlar / 156

İKİNCİ BÖLÜM MARXGİL İKTİSAT

TAKDİM / 157

Notlar / 165

KISIM 5

KARL MARX ve DAS KATİPAL İKTİSADI / 166

1. Karl Marx (1818-1883) / 167

2. Marx ve Klasik Gelenek / 169

3. Değer Analizi / 174

4. Artı Değer, Değişken Sermaye ve Sabit Sermaye Kavramları / 177

5. Birikim Analizi / 181

6. Bölüşüm Analizi / 191

7. Marxçı Bunalım (Kriz) Teorisi / 197

Notlar / 203

MARXGİL İKTİSATA EK / 206

Notlar / 218

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM NEO-KLASİK İKTİSAT

TAKDİM / 219

KISIM 6

ALFRED MARSHALL ve NEO-KLASİK İKTİSADIN ÇERÇEVESİ / 226

1. Alfred Marshall / 228

2. Fiyat Analizi Yaklaşımı / 230

3. Bölüşüm Teorisi / 239

4. Üretim Teorisi / 243

5. Rekabet Düzeninin Özellikleri / 248

6. Marshall'in Düşüncesinin Derneşik Boyutu / 253

7. Marshall'in Uzun-Dönemde İktisadi Değişim Üze-

rine Düşünceleri / 258

8. Marshall ve İktisat Politikası / 261

Notlar / 265

KISIM 7

NEO-KLASİK TEMALARIN 1914 ÖNCESİ VARYASYONLARI / 268

1. Leon Walras ve Lozan Neo-klasisizmi / 269

2. John Bates Clark ve Amerikan Neo-klasisizminin İlk Evresi / 276

3. Eugen Von Böhm - Bawerk ve Avusturya Ekolü / 280

4. Knut Wicksell ve İsveç Neo-klasisizmi / 284
Notlar / 289

NEO-KLASİK İKTİSATA EK / 291

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM KEYNESYEN İKTİSAT

TAKDİM / 301

KEYNES'İN GENEL TEORİSİ'NİN İKTİSADI / 305

1. John Maynard Keynes (1883-1946) / 307

2. Genel Teori'nin Analitik Sorunu / 309

3. Say Yasası'na Saldırı ve Para Yorumu / 312

4. Faiz Oranının Yeniden Yorumlanması / 317

5. Keynesyen Tasarruf ve Yatırım Analizi / 321

6. Yatırımın Oluşumu / 323

7. Keynesyen Analiz ve Toplu Dengenin Teşekkülü / 327

8. Keynesyen İstihdam Teorisi / 332

9. Keynesyen Analizde İktisat Politikası / 334

10. Daha Geniş Çaplı Etkiler / 337

Notlar / 340

KEYNESYEN İKTİSATA EK / 342

EPILOG / 349

SUNUŞ

Eski Yunan'da ekonomi sözcüğünün karşılığı olan "*iktisat*" sözcüğünün en yaygın anlamı, bir evin mal varlığını yönetme sanatıydı. O dönemde ilgi ve ya etki alanı küçücük bir "*ev*" ile sınırlanan iktisat; bugün koskocaman bir evi, "*dünya*"yı ilgilendirmekte ve etkisi altına almaktadır. Bu kadar geniş bir etki alanını oluşturan genel ve temel neden, ihtiyaçlardır. Tarih sahnesine bizlerden önce çıkan insanlar için bu ihtiyaçlar, kendileri, aileleri veya kabileleri ile sınırlıydı. Bunlar, genellikle yaşamaları için gerekli olan yemek ve barınma gibi temel ihtiyaçlardı. Zamanla tarih sahnesindeki oyuncuların, rollerin ve sahne şartlarının değişmesiyle ihtiyaçlarda bir çeşitlenme, bu ihtiyaçların dozlarında da farklılıklar belirmeye başladı. Bu, insan içindeki doymak bilmeyen "*arzuların*" ve "*sahip olma*" isteğinin dışa vurur-

mundan başka bir şey değildi.

Bu istek, günümüz insanını önü alınamaz bir çılgınlık halinde coğrafi sınırları tanımaz, hiçbir ahlâki ölçüyü gözetmez hale getirmiştir. Fayda sağlamayı hedefleyen bu temel dürtü, tek başına insanı değil, diğer insanları, çıkar gruplarını, ticari kurum ve kuruluşları, siyasi partileri, ülkeleri bu yönde davranmaya itmektedir. Sayılan bu unsurların çıkarları uğruna çatışması nedeniyledir ki, dünya savaşlarını, ihtilalleri, soykırımları, nükleer savaşları, ekonomik ambargoları, toplumsal uzlaşmazlıkları, siyasi çözümsüzlükleri, işçi-işveren anlaşmazlıklarını ve sayılması mümkün olmayan bu ve benzeri oyunları hem oynamış hem de seyretmiştir tüm insanlık. Bu durumda, bu oyun hangi kurallara göre oynanacaktır? Bu oyunu oynayanlara, gözetmeleri gereken kuralları kim öğretecektir ?

Günümüzde hangi boyutta olursa olsun (insanlar, gruplar, ülkelerarası v.s.) tüm olaylar ve ilişkilerin temel belirleyicisi olma iddiasını taşıyan iktisat, dünya yüzünde oynanagelen bu oyunun kurallarını koymaktadır. İktisat tarihinde önemli bir yere sahip olan iktisatçılar, bu çalışmanın ana kaynağını oluşturmuşlardır.

Şûle

ÖNSÖZ

Bu eser sistematik iktisadi düşüncelerin gelişimini ele almaktadır. Bununla birlikte, iktisat söylemine tarih boyunca yapılmış dikkate değer katkıların bir dökümünü yapmak için kaleme alınmamıştır. Dolayısıyla, eserleri tartışılan yazarların düşüncelerini eksiksiz gözden geçirmeyi de hedeflememektedir. Hem daha sınırlı hem de daha yüksek bir amacı vardır bu çalışmanın : Son iki yüzyıl içinde gelişmiş dört farklı iktisadi muhakeme tarzının özelliklerini bu geleneklerin önde gelen temsilcilerinin eserlerini gözden geçirmek suretiyle incelemek.

Acımasız seçiciliğine karşın bu usulün pek çok faydalı yanı vardır. Ele alınacak entellektüel sistemlerin -yani, klasik, Marksist, neo-klasik ve Keynesyen düşünce sistemlerinin- hepsi de iktisat evreninin doğası ve insanların onunla en etkili şekilde bo-

ğuşma yolları hakkında değişik içgörüler kazandırmaktadır. Bu sistemlerin kapsadıkları fikirler onları ortaya koyanlardan daha uzun ömürlü olmuş ve formüle edilmelerini temel teşkil etmiş olan sorunlardan oldukça farklı sorunları ele alacak hale getirilmişlerdir. Bu yüzden, geçmişte kurgulanmış temel teorik sistemlerin özelliklerini incelemek sürekli bir uygunluğa sahiptir. Mantıksal açıdan sağlam bir iktisadi düşünceler bütünü kadar ölümsüzlüğe yaklaşan az şey vardır yeryüzünde.

Yukarıda kabaca tarif edilen programın, okuyucuya, zengin iktisat teorisi literatürünün sunduğu ana analitik sistemlerin doğasını ve önemini değerlendirmede yararlı bir katkıda bulunacağı umulur. Bununla birlikte bu program bir başlangıçtan öte bir şey veremez. Bütünüyle doyurucu bir iktisadi analiz kavrayışı elde etmek isteyenlerin onun büyük dehalarıyla doğrudan doğruya boğuşmaları gerekir. Eğer bu çalışma okuyucularından bazılarını iktisat teorisinin klasik eserlerini derinlemesine incelemeye yönlendirebilirse müellif kendini ödüllendirilmiş sayacaktır.

PROLOG

İktisat tarihi niçin incelenmelidir ? Bir şüphecî, telif hakkı sona ermiş herhangi bir iktisat teorisi çalışmasına **Hume**'un metafiziğe dair risaleler için önerdiği muamelenin uygulanması gerektiğini ileri süren, en azından görünüşte etkili bir argümanlar dizisi ortaya koyabilir : Bu eserler '*yakılmalı*'lar. Gerçekten, bu görüşü destekleyenler; dünyadan göçmüş iktisatçıların yazmış oldukları şeylerin, hatanın sürdürülmemesi için unutulmaları gereken modası geçmiş doktrin ambarları olduklarını savunmaya hazır olmalıdırlar.

Tarihsel incelemelere yöneltilen itiraz iktisat disiplini ile sınırlı değildir. **James Bryant Conant**, Harvard Müdürü olarak bilim tarihi dersi verirken benzer bir sorunu ele almıştı. Kendisinin ifadesine göre bazı endişeler duyuyordu bunu yaparken. Eğer

Conant zeki insanların bir zamanlar phlogiston teorisini inançla nasıl destekleyebilmiş olduklarını öğrencilerine aktarmada başarılı olmuş olsaydı, bilim adamlarının yetiştirmelerine zarar verebilirdi. **Conant**, sahip oldukları entellektüel mirasa karşı genç kuşağı uyarmaktan elde edilecek yararın bu gibi tehlikeleri telafiye yeter de artar olduğu yargısına varmıştı.

Geçmişin ciddi bir şekilde incelenmesine daha yumuşak bir diğer itiraz bugün daha yaygındır. Günümüz meselelerinin tüm entellektüel enerjimizi ve daha fazlasını gerektirdiği makul bir biçimde ileri sürülebilir. Kaçınılmaz olarak zararlı olmamakla birlikte eski eserleri canlandırmanın pahalı bir lüks olduğu düşünülebilir.

Asli amacı ne olursa olsun bu sistemli uğraşının bir yanlış kaynak tahsisi olduğu ileri sürülebilir. Bundan eski teorilerin tümüyle görmezden gelinmesinin tavsiye edilir olduğu anlamı çıkmaz. Bu görüş yanlısı bazı kişiler, atalarının hatalarını ortaya çıkarmak suretiyle yetenekli öğrencilerin kendilerini geliştirebilecekleri gerekçesiyle iktisat teorisi tarihine bir yer vermenin doğru olduğunu ortaya koyacaklardır.

Bu mantıkla kendilerini okumaktan hoşnut kalmak için kişinin ne eski iktisatçıları yüceltmesi ne de onların kusurlarına kör olması gerekir. Onların eserlerine bu tür bir yaklaşım kolayca kendisini onların düşüncelerinin karikatürlerine teslim eder ve bu öncülerin analiz ustalıklarına adaletsizlik etmiş olur. Bu, bir diğer talihsiz sonuca da yol açabi-

lır. Modern teoriler, böyle oldukları dile getirilmemekle birlikte geçmişte ortaya konmuş teorilerden her türlü amaç için daha üstün olarak kabul edilirler. İktisadi analiz, gelişim süreci içerisinde, özellikle de son iki yüzyılda elbette büyük mesafeler kat etmiştir. Fakat, bu gelişmeye katkıda bulunmuş olan literatüre kendi kendini kutlar gibi yaklaşmak, sürmekte olan kuramsal gelişmenin geleceği için iyi bir işaret taşımayan yaygın bilgelige evrensel bir gerçeklik niteliği isnat eder.

İktisadi düşüncelerin tarihsel yönden incelenmelerinin sürdürülmesi için insani açılardan güçlü bir gerekçe gösterilebilir. Geçmişin entellektüel devleriyle irtibatın kendine has ödülleri vardır. Bu kontakın temin ettiği saf entellektüel zevkin -ve muhayyilemizi zaman ve mekanımızın sınırlamalarından kurtarma yeteneğinin- kanıtlanmaya ihtiyacı yoktur. Bu görüş reddedilemez olabilir. Bununla birlikte, pragmatik kafalı bir çağ için bütünüyle inandırıcı olması olası değildir. Bereket versin, eski kuramsal teorilerle ilgili araştırmalar, çağa uygunluğu son derece önemseyen kişilere sunacak çok daha fazla gerekçeye sahiptirler. Geçmişe ait fikirlerin bir çoğu, hayır veya şer, varlıklarını sürdürmekte ve hepimizin hayatını etkilemektedirler. Bu yüzyılın en seçkin iktisatçısı şu satırları bu düşünceyle kaleme almıştı:

... *“İktisatçıların ve siyaset felsefecilerinin fikirleri, gerek doğru gerek yanlış olsunlar, genellikle anlaşıldıklarından daha güçlüdürler. Gerçekte dünyayı yönetenler onlardır. Hatta dünyayı büyük ölçüde güden bu fikirlerdir. Entellektüel etkilerden bütü-*

*nüyle azade olduklarına inanan pratik insanlar genellikle dünyadan göçmüş bir iktisatçının köleleridirler. Gaipten olmadık sesler işiten otorite makamındaki deliler, birkaç yıl öncesine ait akademik bir çırpıştırmadan damıtmaktalar cinnetlerini. Fikirlerin tedrici tasallutu karşısında müktesep hakların (çıkar çevrelerinin) gücünün çok fazla abartıldığına inanıyorum.”**

Bununla birlikte, modern dünyayı ve onun şekillenmesine katkıda bulunmuş fikirleri tam olarak değerlendiriş, geçmişin kuramsal sistemlerini tefekkürden elde edilecek yegane pratik kazanç değildir. Karmaşık iktisadi olayların künhüne vakıf olmak isteyen kişi, içinde iktisadi hayatın akışının ele alınabilir boyutlara indirgenebileceği bir referans çerçevesine muhtaçtır. Gözlemlemekte olduğumuz dünyanın kavranabilir olması ancak böyle bir düzenleyici çerçeve sayesinde gerçekleşebilir. Aksi halde, iktisadi olaylar üzerinde önemli etkileri bulunan şeyleri önemsiz olanlarından ayırt etmek için bir kıstasa sahip değiliz demektir.

Bu esaslı işlemin gerçekleştirilişi, genellikle, farklı cüzleri arasındaki iç ilişkileri ortaya koymak için bir ekonomik sistemin -veya bir ‘model’in soyut bir resmini çizme tekniği yoluyla olur. Mevcut iş bölümünde bu görev çoğunlukla profesyonel iktisatçılara düşmektedir. Bu iş başkaları tarafından da yapılabilir, ki geçmişte amatör iktisatçılar sık sık bu işi üstlenmişlerdir. Düşünceye rehberlik eden ‘mo-

* John Maynard Keynes *The General Theory of Employment, Interest and Money* (Macmillan, London, 1949) s. 983. (İstihdam, Faiz ve Para Genel Kuramı...

deller'in elbette ki hepsi açıkça dile getirilmezler. İktisadi sistemin doğası, imkanları ve sınırları ile ilgili geniş kabul gören görüşlerin bir çoğu daha az bilinçli ve daha kapalı süreçler tarafından biçimlendirilirler. Bununla birlikte, düzenleyici kuramsal çerçevenin sarıh bir ifadeye kavuşması konuyla alakadar herkes için faydalıdır. Bu durumda bulgular daha kolayca sınanabilir, dolayısıyla da en kolay bir şekilde başkalarına iletilebilirler. En azından demokratik toplumlarda, kuramsal araştırmaların toplumsal önemi, büyük ölçüde bu çalışmaların nüfuz ettirme yeteneklerinin kamuya iletilebilirlik derecesine bağlıdır. Bu yüzden, iktisatçıların kullandığı analitik sistemlerin özelliklerini hepimiz ne kadar çok bilirsek, politika konuları hakkındaki yargılarımız o kadar isabetli olur.

İktisatçılar -gerek geçmişteki gerek günümüzdekiler- halkın da içinde yer aldığı ortak bir macerada yer alırlarken, gösterdikleri gayretler çeşitli analitik sistemler üretmiştir. Bu sistemler arasındaki farklılıklar, kısmen bu sistemlerin kurucularının kendilerini yöneltmiş oldukları kurumsal koşulların farklılıklarıyla ilgilidir. Ancak, çeşitli analitik yapıların yorumlanmasında diğer bir mesele önemli bir yer tutar : Başlıca sistemlerin her birinin hizmet etmek için kurdukları farklı amaçlar. Kişi, işsizlik ve enflasyon sorunlarını veya bir piyasa sisteminin kısa dönem kaynakları-tahsis özelliklerini ya da uzun dönemli ekonomik büyümenin neden ve sonuçlarını aydınlatma temel amacıyla kurulmuş kuramsal sistemlerin birbirine denk görüş açıları getirmelerini beklememelidir. İktisattaki ana düşünce akımları

arasındaki farklılığın temel kaynaklarından biri, bu akımların başlangıçta etrafında örgütlendikleri analitik yapıyı bütünleştirmede kullanılan kategorileri şekillendiren temaların farklı olmalarıdır.

Şu iki benzetme bu hususun önemini dile getirmede faydalı olabilir. İktisat kuramcıları tarafından kurulan kuramsal yapılar sık sık alet takımları olarak nitelendirilirler. Fakat bu kavramsal avadanlıklardaki aletler -elle tutulur parçalardan oluşan alet çantalarındakiler gibi- özdeş parçalara bölünmezler. Aksine, onların biçimi, yerine getirmeleri umulan işin boyutları tarafından belirlenir. Bazı sorunları halletmede faydalı olan aletler diğerlerinin gereksindiği etkiyi oluşturmada çoğunlukla başarısız kalırlar.

İktisat kuramcısının çalışma tarzı, önemli bir açıdan, profesyonel bir fotoğrafçının çalışma tarzına da benzetilebilir. Her ikisi de gerçekliğin suretini çıkarmaya çalıştıkları halde hiçbir gerçekliği tüm karmaşıklığı içinde tasvir edemez. Ayrıca bunu gerçekleştirebilmiş olsalardı kendi işlerini yapıyor olmazlardı. Onların görevi, konularının esas niteliğini yakalamak ve böylece sıradan gözlemciye aksi halde gözden kaçıracağı içgörüler sunmaktır. Dahası, her iki durumda da, ortaya çıkarılan resimler gözlem sahasına olduğu kadar gözlemciye de bağımlıdır. Örneğin, bir fotoğraf makinasının kaydettiği şey, makinanın çevrilmiş olduğu yön ile odak mesafe çerçevesi ve mercek boşluğu tarafından belirlenir. İktisattaki analitik sistemler de benzer bir tarzda, reel dünyanın bazı özelliklerine nüfuzumuzu keskinleştiri-

rirken, odak noktaları dışında kalan şeyleri bulanıklaştırırılar. Diğer bir deyişle, hiç bir sistem bir başına herşeyi yapamaz. Gerçekte, bir sistemin güç ve zaafları madalyonun ön ve arka yüzüdür.

İktisattaki kuramsal inşâların bu özelliği, geçmişe ait literatürü yeniden gözden geçirmemiz için yeni bir gerekçe oluşturmaktadır. Eğer iktisatçılar daima özdeş hedeflere ulaşmaya çabalamış olsalardı, dikkatimizi -tüm pratik amaçlar bakımından- onların en son bulgularıyla sınırlandırmamız haklı olabilirdi. Fakat gerçekte bu böyle olmamıştır. İktisatçılar, aletlerini farklı zamanlarda farklı hedefleri dikkate alarak biçimlendirmişlerdir.

İktisadi düşünceler tarihte dört ana analitik gelenek -klasik, Marksist, neo-klasik ve Keynesyen gelenek- göze çarpmaktadır. Bunların her biri farklı sorular bütünü etrafında düzenlenmişlerdir. Onların formüle edilmelerini teşvik eden koşullar, sonraki olaylar tarafından önemli ölçüde değişime uğratılmış bulunmaktadır. Bununla birlikte, bu *'üstün modeller'*in öncü kuramcılarının üzerinde yoğunlaşmış oldukları merkezi sorular zamanla yeniden ele alınmaktadırlar. Bu sorular yeniden sorulduğu vakit onların boğuşmuş oldukları kuramsal sorunlarla yeniden karşılaşmış olmaktayız. Bu yüzden bu sistemlerin incelenmesi sürekli olarak uygun bir iştir. Onların yapabilirlik ve sınırlarını ne kadar iyi bilirsek tekrar gündeme geldiklerinde benzer soruları ele alırken o kadar donanımlı oluruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

KLASİK İKTİSAT

Takdim

İktisadî, soyadı **Smith** olan **Adam** isimli biriyle başlayan bir disiplin olarak tanımlamak klişe bir hal almış bulunuyor. Onun -devrimlerle dolu bir yıl olan 1776'da basılmış- büyük eserinin iktisadî düşünce içinde klasik geleneği başlattığı doğru olmakla birlikte, **Adam Smith**'in öncü rolüyle ilgili daha büyük bir iddia desteksiz kalacaktır.

Onsekizinci yüzyıldan çok önce iktisadî gelişmenin doğası hakkında, insanlar, fikirler yürütmüş ve önemine dair yargılarını kağıda dökmüşlerdir. Bununla birlikte, klasik yaklaşım tarafından ortaya atılan sorular -ve bu ekolün pratisyenlerinin bu soruları ele alış tarzları- oldukça yeniydi. Klasik-önce

si literatür analizden çok, iktisadi işleyişi tespite çalışıyordu. Örneğin, Ortaçağ iktisat tartışmaları büyük ölçüde şu ahlâki soruları cevaplamakla meşguldü : Adil fiyatı belirleyen nedir ? Tefecilik (yani faiz karşılığında borç verme) ahlâki açıdan savunulabilir mi ? Onyedinci yüzyılda olduğu gibi bu sorunların önemlerini yitirip arka plana itildikleri zaman bile kuşatıcı ölçüde sarıh bir iktisadi analiz gerçekleşmemişti. Bu dönemde İngiltere'de yayınlanmış kitapçıklarda canlı bir tartışma gerçekleştirilmiş olmasına karşın tartışmada yer alan kişiler iktisat sisteminin işleyişi hakkında dar bir görüşe sahiptirler ve görüşlerini belli grupların itibarlarının artmasındaki menfaatlerinden soyutlamak için içlerinden ancak birkaçı bilinçli bir çaba göstermişti.

Klasik perspektif, iktisat tartışmasına yeni bir yön verdi. Bununla birlikte, en azından bir açıdan, klasik yaklaşımı kendisinin bir önceki kuşaktaki öncülerinin başlattığı araştırmaların bir uzantısı olarak görmek mümkündür. İngiltere'deki merkantilist gelenek ve Fransa'daki Fizyokratik Okul, oldukça farklı açılardan iktisadi '*artı değer*'in önemi ne dikkat çekmişlerdi. Klasik iktisatçılar bu araştırmayı sürdürmüş fakat ona farklı bir yorum getirmişlerdi.

Onyedinci yüzyıldaki ve onsekizinci yüzyıl başlarındaki merkantilist risale yazarları, birçok önemli konuda farklı görüşler ileriye sürüyor olmalarına karşın bir hususta fikir birliği içindeydiler : İhracatın ithalattan fazla oluşunun önemi (yani, lehte bir ticaret dengesinin önemi). Pratik bir mesele olarak,

bu şekilde bir '*artı değer*' oluşturmak aynı zamanda, gelişmelerinde oldukça çok sayıda risale yazarının da kişisel çıkarının bulunduğu dış ticaretle meşgul firmaların kazançları için de elverişliydi. Fakat ticaret yoluyla elde edilecek bir '*artı değer*' meselesi ulusal çıkar açısından tartışılabilirdi ve bu bağlamda tartışılmıştı. Avantajlı bir uluslararası dengenin güç, zenginlik veya her ikisini birden sağlayacağı ileri sürülmüştü. Bununla birlikte, bu olumlu sonuçların elde edilmesini sağlayacak mekanizma nadiren açık bir şekilde dile getirilmişti.

Dönemin koşulları, ihracat fazlaları ile ulusal çıkar arasında bazı makul ilişkilerin var görünmesini sağlamıştı. Değişim (mübadele) aracını neredeyse sadece değerli madenlerin oluşturduğu bir çağda, büyük ve yararlanılabilir altın ve gümüş maden yataklarından yoksun ülkeler, (İngiltere bunlardan biriydi) ihtiyaçlarını yabancı ülkelere temin etmek zorundaydılar. Bu yüzden, uluslararası ticaretle leh-te bir denge kurmak, gelişen ve genişleyen bir ekonominin gereksindiği para arzının esaslı bir şekilde artırılması için bir önkoşuldu. Aynı şekilde, para rezervlerinin birikimi iki yoldan herhangi birinde veya her ikisinde devletin çıkarlarının artmasını sağlayabilirdi. Hükümdarın insanlara ve orduya emretme gücü bu sayede artabilirdi. Üstelik, dış ticaret vasıtasıyla altın ve gümüşün elde edilmesi diğer devletlerin para rezervlerini eritebilir, böylece fazlalığa sahip olan ülkenin göreceli -ve mutlak- konumunu güçlendirebilirdi. Uluslar arasındaki rekabetin yoğun şekilde sürdüğü bir dönemde bu görüşlere çok az devlet adamı kayıtsız kalabilirdi.

Merkantilist hedefleri gerçekleştirmek, devletin iktisadi faaliyete büyük ölçüde müdahalesi anlamına gelmekteydi. Avrupalı devletler bu dönemde ithalat harcamalarını kısmak amacıyla ulusal düzeyde kendi-kendine yeterliği desteklemiş, dönemin hükûmetleri de yerli girişimcileri güçlendirmeye ve korumaya çalışmışlardı. İngiltere'de, tarım, tahıl yasalarının temin ettiği değişken gümrük vergisi tarifi sayesinde yabancı rekabetten korunuyordu ki ürünün bol olduğu yıllarda hububat ithalatı bu yasa tarafından önleniyor olmasına karşın, ülke stoklarının az ve fiyatların yüksek olduğu yıllarda ithal hububata düşük koruyucu gümrük vergisi uygulanabiliyordu. Aynı dönemde, **Colbert** Fransa'sında fabrikalar devlet tarafından kurdurulmakta ve parasal destek görmekteydi. Ayrıca hükûmetler ihracatı canlandırmak suretiyle kazanç elde etmek için yollar da arıyorlardı. Bu yaklaşım, bütünüyle değilse de özellikle Avrupa dışındaki ticarete yeni pazarlar kurmaya hazırlanan şirketlere tekeli ticaret ayrıcalıkları vaad ediyor görünmüştü. Dahası, üretim masraflarını -özellikle de işçilik maliyetlerini- ülke içinde küçük tutmanın hem ithalatın sınırlandırılması hem de ihracatın artırılması için önemli olduğuna inanılmaktaydı.

Fransız merkantilizmi tarafından benimsenmiş olan iktisat siyaseti yaklaşımı Fizyokratik Ekolün entellektüel itirazlarına zemin oluşturmuydu. Bununla birlikte, bu geleneğe bağlı yazarlar, bir ekonominin belirleyici önemdeki artı değerine getirmiş oldukları temelden farklı açıklama dolayısıyla iktisadi düşünceler tarihinde daha saygın bir yere

sahiptirler. Bu doktrine göre, tarım, ekonominin sahici yegane üretken sektörü ve diğer tüm şeylerin kendisine bağımlı oldukları ‘*artı değer*’in oluşturucusuydu. Tarımsal üretimin eşsiz olduğunu ileri sürüyorlardı. Çiftçi bir ekip, yirmi biçebilirdi. Bir imalatçı ise fiziksel üründe benzeri bir çoğalma gerçekleştiremez. Ancak üzerinde çalıştığı maddi girdilerin biçimini değiştirebilirdi. Fizyokratlar imalatı kısır olarak tanımlamak ve “*üretken*” terimini tarımcılara ayırmak suretiyle bu noktayı vurguladılar. Bu buluşu ortaya koymak için ünlü bir Fizyokrat -XV. Louis sarayında bir fizikçi olup görevlerinden biri de **Mme de Pompadour’a** hizmet etmek olan- **Dr. François Quesnay** “*Tableau Economique*” diye isimlendirilen bir şema geliştirdi. **Quesnay**’in amacı, ekonominin kaderinin tarımdaki üretkenlik tarafından nasıl belirlendiğini ve onun artı değerinin bir ticari işlemler ağı içinde sistemin tamamına nasıl yayıldığını göstermekti. Bu şema sayesinde, ‘*üretken*’ tarıma karşı ‘*kısır*’ imalat teşebbüsünü kayırdığı iddiasıyla Fransız iktisat politikasına saldırmak mümkündü. Merkantilist politikalara yöneltilen bu saldırı **Smith**’in eleştirisinden önce gerçekleşti. Fakat Fizyokratik Ekolün ‘*iktisatçılar*’ı bir başka hususta da öncülük ettiler : O döneme göre eşsiz bir ölçüde ayrıntılı olarak bir ekonomik sistemin işleyişini ortaya koymada tümdengelimli muhakemenin nasıl kullanılabileceğini gösterdiler.

İngiliz klasik ekolü, ilgiyi ekonomik artı değer doğası ve kaynaklarında yoğunlaştırdı ve merkantilizmin sınırlayıcı uygulamalarına karşı saldırı genişletti. Bu ekolün üyeleri, tıpkı Fizyokratlar

gibi, (merkantilist yazarların aksine) artı değerin ticaret yoluyla değil üretim yoluyla ortaya çıktığını iddia ediyorlardı. Bu noktadan itibaren Fizyokratlarla klasisistler birbirlerinden ayrılıyorlardı. Klasik ekol yazarlarına göre, tarım artık yegâne üretken faaliyet değildi; imalat da bir artı değer üretebilirdi. Gerçekten, artı değerin özelliklerine ve büyüklüğünü etkileyen faktörlere daha derinlemesine nüfuz etme klasik analizin ana temalarından biri oldu.

Bu argüman dizisi uç vermeye başlamış olan sanayiciliğin kazanımlarıyla uyuşuyordu. Kendisinden sermaye birikimi sağlanabilir olan bir artı değerin elde edilebilirliğinin hayati bir öneme sahip olduğu açıktı. Bu potansiyelden etkili bir şekilde yararlanma, iktisadi genişlemenin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi için en az artı değer kadar önemliydi. Klasik yazarların bu teşhisine göre merkantilizmin kurumsal düzenlemeleri bu tespitlere ters düşmekteydi. Onlara göre insanların ve malların hareketlerini düzenlemek ve sınırlandırmak verimliliği ve gelişmeyi kösteklemekteydi. Onlar, girişimci bireylerin çabalarının serbestlik kazanacağı ve resmi destek görenlere uygulanan pazar ayrıcalıklarının ortadan kalkacağı bir dünya istemekteydiler.

Daha önce ve daha sonra da gerçekleşmiş olduğu gibi, klasik dönemdeki inceleme tekniği dönemin entellektüel ikliminden -en azından ele alınacak sorunların seçiminin etkilendiği ölçüde- etkilenmişti. Klasik geleneğe katkıda bulunanların önde gelenlerinin çoğu- ve onların öncülerinin hepsi- iktisadi düzenin Nevtonyen mekaniğin portresini çizdiği fi-

ziksel evrene benzer görmüşlerdi. İktisadi olayların, insan tarafından incelenebilir olmalarına karşın; onun doğrudan denetimi dışında kalan doğal yasalar tarafından yönetildiğine inanılıyordu. Yine de insanlar, hergünkü işlerinde kendilerinin davranışlarını makul bir şekilde yönlendirmeleri için bu yasaların niteliklerini anlamaya muktedir idiler. Gerçekten de bu yasaların öneminin kavranılmasını sağlamak iktisadi araştırmaların önemli hedeflerinden biriydi.

Böyle bir dünya görüşünün klasik analizin gelişmesi ve onu uygulayanların siyasi tavsiyeleri üzerinde muazzam bir etkiye bulunması kaçınılmazdı. Klasik iktisatçılar, kendilerinden önceki siyasi kuramcılar gibi doğal durumu idealize etmeye yatkındılar. **Locke** ve **Rousseau**, oldukça farklı açılardan doğa koşullarının mevcut sosyal kurumları değerlendirmek için uygun bir ölçüt oluşturduklarını ileri sürmüşlerdi, ki bu iki filozofun öğretileri devrimci yaklaşımları desteklemek için kullanılabilirdi. '*Doğal düzen*', klasik iktisatçıların elinde merkantilist döneme izafe edilen devlet düzenlemesi ve korumasına saldırmada kullanılan bir silah oldu. Gerçekte, '*merkantilizm*' terimi, aşağılama ifadesi taşıyan bir kelime olarak İngiliz klasisistleri ve Fizyokratlar tarafından uydurulmuştu. **Smith**'in '*merkantil sistem*' ifadesi gibi ifadeler, bu dönem iktisadi düşüncesine gerçekte sahip olduğundan daha fazla tutarlılık isnat etmiştir.

Klasik zihniyetin bu bileşenleri temel bir sorun üzerinde, yani geniş zaman periyodları boyunca iktisadi büyümenin analizi üzerinde yoğunlatırılmışlar-

dı. Klasisizmin kuramsal literatürün çeşitli konularını ele almış olmasına karşın, iktisadi büyümeye gösterilen büyük ilgi, klasisizmin analitik kategorilerini şekillendirmede başta gelen faktör olmuştur.

Bu odak noktası seçimi dönemin ilgilerine uygun düşmekteydi. Onsekizinci yüzyıl İngiltere'si ölçülebilir tüm indekslere göre reel çıktıda hatırı sayılır bir büyüme elde etmişti. Henüz çekirdek halinde de olsa sanayicilik gelişimini sürdürmekteydi. İktisadi hayatın temposu değişmekte, hem de klasik yazarların takip edebildiğinden daha hızlı bir şekilde değişmekteydi. Fakat, iktisadi genişleme gerçekleştiğine göre yapılacak çok şeyin var olduğu da açıktı.

KISIM 1

Adam Smith ve Klasik Analizin Çatısı

Milletlerin Zenginligi klasiklerin çoğunun başına geleni yaşadı; okunulduğundan fazla konuşuldu. **Smith**'in eseri, günümüz popüler zekâsına iktisat siyaseti üzerine gözlemler -ki bütünüyle doğru değildir bu- olarak gözükmektedir. **Smith**'in '*merkantil sistem*', ayrıcalık sistemi ve onu destekleyen devlet korumasının aleyhinde olduğu açık olmasına karşın, **Adam Smith**'in serbest ticari teşebbüsün savunuculuğunu yapmakla yetindiğini söyleyenlerin aşağıdaki gibi pasajları tam olarak değerlendirip değerlendirmedikleri konusunda haklı olarak şüphe duyabiliriz :

"Aynı ticareti yapan kişiler cümbüş için bile olsa ara sıra bir araya gelirler ama konuşmaları

halka karşı bir komplo veya fiyatları yükseltmek için bir tertiple son bulur...”⁽¹⁾

“Belirli bir ticaret veya imalat kolundaki tacirlerin çıkarı halkınkinden her zaman için bazı açılardan farklı ve hatta onlarınkine karşıttır... Bu zümre tarafından ortaya atılan her yeni ticaret yasası veya düzenlemesi teklifi, daima büyük bir ihtiyatla gözden geçirilmeli, yalnızca en titiz değil aynı zamanda en şüpheli bir dikkatle uzun ve itinalı bir tetkikten geçirilmeden önce de asla kabul edilmemelidir. Bu öneri, çıkarı halkınkiyle asla aynı olmayan, genellikle halkı aldatmaya ve hatta bunaltmaya hazır olan ve pek çok defa halkı aldatmış ve bunaltmış olan bir insan zümresinden gelmektedir.”⁽²⁾

Aynı zamanda, **Smith** imalatçıları ve ‘yenilikçi girişimler’i ilerlemenin sürdürücüleri olarak görmüş ve onlara hareket edebilecekleri daha geniş bir alanın sağlanması gerektiğini söylemişti. Vermek istediği pratik mesaj (gerek hükümet tarafından yasalaştırılmış gerekse ruhani geleneklerde kökleşmiş bulunan) kurumsal sınırlamaların sağlıksız olduğuydu. Bu sınırlamalar, yeni ve daha üretken bir endüstriyel dönemin olgunlaşmasını mümkün kılacak hız seviyesinin oluşmasını önüyorlardı. Bununla birlikte **Smith**’in ‘sanayi devrimi’ görüşü dikkati çekecek kadar dardır. Demir imalinden çok iğne fabrikaları hakkında yazmış ve yaşadığı dönemde gerçekleşen teknolojik değişikliğin hızını tam olarak değerlendirmede başarısızlığa uğramıştır.

Smith’in eseri, popüler tavırlar (dolayısıyla da dolaylı olarak iktisat siyasetleri) üzerindeki büyük

etkisine rağmen, esasında iktisat teorisine oldukça mahirâne bir katkı olarak anılmayı hak etmektedir. *Milletlerin Zenginliği*, yayınlanışını takip eden üç çeyrek asır boyunca iktisatçıların dikkatlerini celbetmiş, dolayısıyla da önemlerini asla yitirmemiş meseleleri ön plana çıkarmıştı. Onun düşüncesinin, beş kitaba bölünmüş bilimsel eserinin ilk iki kitabında en ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuş olan bu cephesi, titiz bir incelemeyi gerektirmektedir. **Smith**, iki kitaptan oluşan bu bölümde, seleflerinde benzeri görülmeyen bir kapsamlılık ölçüsünde, içindeki tüm parçaların birbirleriyle bağlantılı görülebildiği mükemmel bir iktisadi düzen modelini formüle etmiştir. Bununla birlikte, siyaset üzerine düşünceleri başkalarından türetilmedir ve kuramsal zeminlerinden ayrıldıklarında bu düşüncelerin doğru olarak anlaşılmaları mümkün değildir.

1. ADAM SMITH (1723-90)

Orta halli bir İskoç ailesinin oğlu olarak dünyaya gelen **Smith**, doğumundan birkaç ay önce dul kalmış bir anne tarafından büyütüldü. Henüz küçük bir öğrenci iken parlak başarılar elde etti ve on-dört yaşında Glasgow Üniversitesine girdi. Burada, '*en çok sayıda insanın en büyük mutluluğu*' ifadesini icat etmekle saygınlık kazanmış olup, ahlâki sorunlara doğalcı yaklaşımı, dini ve siyasi özgürlük yanlısı olması yüzünden mevcut teolojik doktrinle çatışma halinde olan **Hutcheson** adlı renkli simanın gözetiminde eğitimini sürdürdü. **Smith** sonraları **Hutcheson**'ı düşünsel yönden borçlu olduğu önemli şahsiyetler arasında sayacaktı.

1740 yılında yetenekli İskoçyalılara verilen bir burs olan Snell Exhibition'a seçilerek, Oxford'da Balliol Kolej'de eğitimini sürdürme imkanı elde etti.

Hayatının sonraki altı yılını buradâ geçirecekti. Bu kadar uzun bir süre burada kalmasına karşın Oxford'un akademik atmosferini can sıkıcı buldu. Göze çarpan bir öğrenci değildi ve ne öğrenciler ne de öğretmenlerle arası iyi olmadı. Sonraları *Milletlerin Zenginliği*'nde buradaki öğretmenleri hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade edecekti : '*Oxford Üniversitesinde ders veren profesörlerin büyük bölümü, uzun yıllardır ders verir gibi görünmeyi bile bir kenara bırakmışlardı.*' ⁽³⁾ **Smith**'e göre bu durum, genel bir iktisadi prensibin bir tezahüründen başka birşey değildi : "*Ortaya konan işin karşılığı olan maddi karşılık verilmediğinden görevlerin aksatılması sürpriz bir sonuç değildir.*" ⁽⁴⁾

Smith, aslında Oxford'a din adamları zümresine dahil olacağı umuduyla gönderilmişti. **David Hume**'un eserlerine duyduğu sempati (ki bu sevgi Balliol'deki öğretmenlerle arasının açılmasına neden olmuştu) ve zihninin şüpheci eğilimi papaz olmasını engelledi. 1746 yılında İskoçya'ya döndükten sonra öğretmenlik almak için yaptığı girişimler, eski üniversitesi Glasgow'un beş yıl sonra kendini mantık kürsüsünde görev almaya çağırmasına kadar sürdü. Ertesi yıl, bir zamanlar **Hutcheson** tarafından ahlak felsefesi profesörü olarak işgal edilen kürsüye geçti.

Hayatının bu döneminin en önemli meyvesi 1759 yılında basılan '*Ahlâki Duygular Teorisi*' oldu. Felsefeye bir katkı olarak önemli bir özelliğe sahip olmayan bu eserde **Smith**, toplumun '*doğal düzen*'inin karakterini formüle etmek için başlangıç

niteliğinde bir girişim gerçekleştirmişti. Beşeri davranış bu eserde üç iç güdü çiftine göre tahlil edilmekteydi : “Öz sevgisi ve sempati, özgür olma arzusu ve adap duygusu, çalışma alışkanlığı ve mübadele eğilimi.” **Smith**'e göre bu doğal temayüller birbirini etkileyerek bir denge oluşturmakta ve kendi çıkarları peşinde koşmaya bırakıldıklarında her insanın farkında olmadan kamu yararına da hizmet etmiş olacakları bir doğal ahenkler sosyal düzenini de desteklemekteydi. Glasgow'da verdiği derslerde, daha sonra *Milletlerin Zenginliği*'nde detaylı olarak işleyeceği diğer temaları da ele almıştı. Daha o zamanlar şu görüşü savunmaktaydı : “İş bölümü kamu refahının artmasında en büyük amildir, ki bu ahmakça sanıldığı gibi altın ve gümüş miktarıyla değil, halkın çalışkanlığı ile orantılıdır.”⁽⁵⁾

Smith, Buccleuch Dükü'nün oğlunun özel hocalığını üstlenmek üzere profesörlükten ayrıldı. Bu görev, sağladığı maddi rahatlığın yanında kıtayı dolaşma imkanı da temin etmiş ve **Smith**'den çok az gayret talep etmişti. Arkadaşı **David Hume**'a Fransa'dan göndermiş olduğu 5 Temmuz 1764 tarihli mektupta şöyle diyordu : “Vakit geçirmek için bir kitap yazmaya başladım. Yapacak fazla işimin olmadığına inabilirsın.”⁽⁶⁾

Milletlerin Zenginliği'nin kuluçka dönemi uzun sürmüştü. Kitabın 1769 yılında bitmek üzere olduğuna inandırılan **Hume**, 1772 yılında Edinburg'dan gönderdiği mektupta **Smith**'e şöyle çıkışlıyordu :

“Eğer azmine güvenebilseydim muhakemene katılabilirdim. Yılbaşında birkaç haftalığına buraya gel, kendini biraz eğlenceye ver, Kirkaldy’ye dön, eserini sonbahardan önce bitir, Londra’ya gidip onu yayınlattırdıktan sonra senin bağımsız çalışma eğilimine Londra’dan çok daha uygun düşecek olan bu kasabaya dön ve oraya yerleş. Bu planı eksiksiz uygula ki seni affedeyim...” (7)

Nihayet, *Milletlerin Zenginliği* 1776 yılında yayınlandı.

Smith, hayatının son onüç yılını Majestelerinin İskoçya Gümrük Müdürü olarak geçirdi. **Smith**’in idari görevlerini ehliyetle yerine getirmiş olduğu söylenir. Entellektüel etkinliğinin büyük bölümünü serbest ticaret ve iktisadi ilişkilere devlet müdahalesinin asgariye indirilmesini destekleyen argümanlar üretmeye hasretmiş bir insanın, böyle bir makamda oturan biri olarak dünyadan göç etmesi talihin cilvelerinden biridir.

2. MİLLETLERİN ZENGİNLİĞİ’NİN KURAMSAL TEMELİ

Smith’in analizinin odak noktası kitabın tam isminde açıkça dile getirilmektedir : *Milleterin Zenginliğinin Tabiatını ve Nedenleri Üzerine Bir Araştırma* Çağdaş terimlerle ifade etmek gerekirse, **Smith**, bir iktisadi büyüme teorisi geliştirmeye çalışıyordu.

Smith, iktisadi büyüme ile ilgili temel açıklamasını kitabının ilk sayfalarında yer alan ve o

günden beri iktisatçıların dillerinden düşmeyen bir cümlecikle yapmıştı : *‘İş bölümü’*. Bu ifadenin basitliği aldatıcıdır. **Smith** bu ifadeyi birbirinden oldukça farklı iki anlamda kullanmıştır. Birincisi, iktisadi ilerlemeye eşlik eden iş gücünün uzmanlaştırılması anlamındadır ki bu durum *“emeğin üretken güçlerinde en büyük gelişmeye ve yöneltildiği veya uygulandığı her alanda daha büyük bir beceri, maharet ve muhakeme”*...⁽⁸⁾ beraberinde getirirdi. Bununla birlikte, vazifelerin giderek artan bölünüşünden tam anlamıyla yararlanmak ancak mübadele için üretimin yapılabildiği bir toplum için mümkündü. Bir geçim ekonomisinin bu ürün artırıcı yenilik ve uyarlamaları gerçekleştirme kapasitesi oldukça sınırlıydı. Bu mülahazalardan ortaya çıkan sonuç, iş bölümünün *‘pazarın genişliği’* ⁽⁹⁾ ölçüsünde genişleyebileceği ve piyasayı -gerek coğrafi açıdan (yani taşımacılık ve haberleşmedeki gelişmeler vasıtasıyla) gerekse iktisadi açıdan (yani ticaret üzerindeki engellerin ortadan kaldırılması yoluyla), genişletecek önlemlerin umurun çıkarına olduğuydu.

Smith'in *‘iş bölümü’* yorumu uzmanlaşma ile sınırlı değildir. **Smith**, bu kavramı aynı zamanda *‘yararlı işte çalıştırılanlar... ve böyle bir işle istihdam edilmeyenler’* ⁽¹⁰⁾ arasında iş gücünün bölünmesi anlamında da kullanmaktadır. Bu ikinci anlamdaki *‘iş bölümü’*, -ki iş gücünün farklı istihdam alanlarına bölüştürülmesi anlamına gelmektedir- **Smith**'in *‘sermaye birikim’* ve *‘gelişme süreci’* (**Smith** iktisadi büyümeyi sık sık böyle tanımlar) analizinde önemli bir rol oynamıştır. **Smith**'in zihnindeki ayırım, modern okurların şaşırtıcı bulabilecekleri bir ayırımdır. Günümüz iktisatçıları özel meslek türlerinin kimisinin *‘verimli’* kimisininse *‘ve-*

rimtsiz' olduklarını kararlı bir şekilde dile getirmekte başarısızdılar. Bunun yerine, ortaya koyacağı hizmetlerin bir alıcısı olduğu zaman emeği verimli bir şekilde istihdam edilmiş kabul ederek piyasanın standart ilkelerini takip etmeyi tercih ediyorlar; kısacası, kazançlı bir şekilde istihdam edilmiş nüfus, onlara göre, tanım gereği verimlidir.

Smith ise çalışan nüfusu iki farklı kategoriye ayırıyordu. Bu ayrımın temeli ancak **Smith**'in iktisadi genişlemenin uzun bir zaman dilimi içindeki seyriyle meşgul olması göz önünde tutulduğunda anlaşılabilir. Bu bakış açısıyla -bu hiç bir surette **Smith**'in inanmış gözüktüğü gibi apaşık birşey olmamakla birlikte- iş gücünün bölüştürülmesinin iktisadi genişleme için oldukça farklı anlamlar taşıdığını ileri sürmek mümkündür. **Smith**'e göre, muayyen işlerde istihdam edilen işçiler gelecekte hasılanın artmasını muhtemelen daha fazla etkileyeceklerdir. Bu görüşü '*verimli*' istihdamların şu iki sonucu elde etmeleri gerektiğini ileri sürerek geliştirmiştir : 1- Birikim için önşart olan elle tutulur nesneler üretmeleri, 2- '*Artı değer*' ortaya çıkarmaları. **Smith**, birçok pratik amaç için '*verimli*' istihdamları emeğin sermaye ile beraber çalıştığı istihdamlarla eş tutmuştu.

Smith'in şemasında '*verimli*' istihdamı '*verimsiz*' istihdamdan ayıran çizgi bir değer yargısı değil fakat uzun dönem içinde gerçekleşen iktisadi değişmeyi incelemede son derece önemli bir analitik ayrım olarak değerlendirilmektedir. **Smith**, gerçekte, tarımın '*verimli*' (veya artı değer üretici) yegane iktisadi faaliyet olduğunu ileri sürmüş olan Fizyokratlar tarafından kendisinden önce ortaya konmuş ayrıma yeni bir yön vermekteydi. Şunu belirtmek

gerekir ki, bazı çağdaş iktisatçılar, bunu yaparken rahatsızlık duymalarına karşın, en gelişmiş ekonomilerin sorunlarını incelerken benzer bir uygulamayı benimsemişlerdir. Bu çağdaş iktisatçılar, bu alanlarda çalışan nüfusu (bazı memuriyetler ve en çok da geleneksel tarımla meşgul olanları) 'gizli işsiz', yani çalışıyor olmalarına karşın toplumsal üretime, hiçbir katkıda bulunmayan kişiler olarak tanımlarlar.

Smith'in 'verimli' tanımının anlamları onun milli hasıla yorumunda da vücut bulmuştur. Uzun zaman dilimleri içinde bir ekonominin hasılasında gerçekleşen değişikliklerle ilgilenirken, **Smith**, bugün ulusal gelir hesapları vasıtasıyla gerçekleştirilen işlevi üstlenecek bir kavramla iş görmek zorundaydı. Gerçekte, **Smith**'in 'zenginlik' terimini önemli bir kayıt koymak şartıyla günümüz terminolojisindeki 'milli gelir' terimiyle karşılamak mümkündür. **Smith** ve günümüz Batı ülkelerinin milli gelir hesap memurları birbirlerinden 'verimli' etkinliğin tanımında ayrılmaktadırlar. **Smith** 'e göre sosyal hasıla hesaplamalarında hesaba sadece emeğin verimli istihdamlarının ürünleri katılabilir. Tüm 'devlet hizmetleri' ne elle tutulur nesneler ne de yeniden yatırımda kullanılabilir artı değerler üretmedikleri için bu kavramın dışında kalmaktadırlar.⁽¹¹⁾ Bu tanım, **Smith** 'in siyasi meselelerin büyük bir bölümüne karşı takındığı genel tavrını da sağlamlaştırmıştır. Dolayısıyla tüm hükümet etkinliklerinin yanında aşağıdakiler de verimsiz etkinliklerdirler :

“.. Kimi hem çok önemli hem de çok ciddi, kimi en boş meslekler : din adamları, hukukçular, doktorlar, tüm edebiyatçılar, aktörler, soytarılar, müzisyenler, opera şarkıcıları, opera dansözleri, vs.”⁽¹²⁾

Smith, bu grupların gerçekleştirdikleri hizmetler karşılığında ücret almayı hak etmediklerini söylemek istemiyordu. Sadece onların hizmetlerinin toplumun yarın daha zengin olmasına yardımlarının bulunmadığını vurgulamayı amaçlıyordu.

Bu sınıflandırma şemasını sapmış bir '*materialist*' tarafsızlık ifadesinden başka bir şey değildir diye bir kenara atma isteği uyanabilir insanda. Bununla birlikte, bu, sadece **Smith**'in sahip olduğu bir bakış açısı değildir. Klasisizmin önde gelen simalarının hepsi benzer bir inanç taşıyorlardı. Bu görüş günümüz Sovyet bloku ülkelerinde varlığını sürdürmekte ve milli gelir istatistiklerinin hazırlanmasında etkili olmaktadır. Marksist düşüncenin büyük ölçüde klasik bir yapıya sahip olduğunu ortaya koyan bir olgudur bu.

3. DEĞER ANALİZİ

Smith'in iş bölümünün düzenleyicisi olarak piyasaya atfettiği önem, iktisadi sürecin doğasına ve özellikle de iktisadi değerin belirlenme biçimine daha derin bir nüfuzu gerektiriyordu. Bu anlamda **Smith**'in ilk yaptığı şey '*kullanım değeri*' ve '*mübadele değeri*' arasına keskin bir ayırım çizgisi koymak oldu. **Smith**, bunlardan yalnızca ikincisini iktisadi açıdan önemli görmüştür. Bazı maddeler (**Smith** 'in örnekleri su ve havadır) geniş bir yararlılık alanına sahip olduğu halde mübadele değerinden yoksun, diğerleri (örneğin elmas) ise mübadelede karşılıkları çok fazla olmasına karşın çok az yararlılığa sahiptirler. **Smith**, iktisadi değer sorunlarını incelerken üç

aşamalı bir program planlamıştır : 1- Değerin 'reel' ölçüsünü tespit, 2- Değeri bileşenlerinden soyutlamak, 3- '*Piyasa fiyatı*'nın '*doğal fiyat*'tan sapmasını açıklayabilecek faktörlerini analiz etmek.⁽¹³⁾

Analizleriyle hedeflenmiş olduğu şeyler hakkında vermiş olduğu bilgilerden **Smith**'in, günümüz iktisatçılarının çoğunun alakasız görecekları sorular sorduğu açıktır. Belli bir malın '*değer*'ini belirtmesi istenen günümüz iktisatçısı genellikle piyasanın bu mala vermeye hazır olduğu fiyatı tayin etmeye kalkışacaktır. Klasik geleneğin yazarları ise fiyat ve değerin birbirlerinden bu kadar kolay ayrılmayacaklarını ortaya koymaya çalışmaktaydılar. '*Değer*'i piyasanın kaprislerinden bağımsız addediliyorlardı. Nominal (ya da piyasa) ücretler dalgalanabilir fakat değer sabit ve değişmez kalırdı.

Sonraki yorumcuların bir çoğu bu yaklaşımı gereksiz metafizik olarak değerlendirdiler. Bununla birlikte, klasik yazarların çoğu bu ayrıma büyük önem vermiş ve son derece makul bulmuştur. **Smith**, değere getirdiği tanımın iki işi gerçekleştireceğini umuyordu. Bu tanımın her şeyden önce piyasa fiyatlarının hareketine en azından kısmi bir açıklama getirmiş olduğunu söylüyordu; dahası (ki bu **Smith**'in muhakemesinin genel hamlesi açısından daha önemli olanıdır) bu tanım uzun bir dönem içinde gerçekleşen derneşik iktisadi değişimi ölçmek için bir temel sağlamayı vaad ediyordu. Piyasa fiyatları çıktıdaki geçici değişiklikleri ölçmede tatmin edici olmayacak kadar çok dalgalı olduğundan sabit ve değişmez bir ölçü aranmaktaydı. Bu husus, kısmen klasik yaklaşımın günümüzde geçerli düşün-

ce tarzlarına yabancı olmaları, kısmen de klasik yazarların sahip oldukları değer kavramlarına yüklemiş oldukları farklı kullanımları birbirinden ayırt etmeye her zaman dikkat etmemiş olmalarından dolayı büyük bir karışıklığa neden olageldi.

Eğer değer fiyattan bağımsız idiyse değer nasıl belirleniyordu? **Smith**, 'değerin ölçüsü'nün emek olduğunu iddia etmişti. Bu görüş onun geliştirmiş olduğu temalarla uyum içindeydi; dahası, dönemin entellektüel akımlarıyla da uyuşmaktaydı. En azından **Locke**'dan beri, İngiliz düşüncesinin etkili bir kolu, emeği iktisadi sürecin 'temel' veya 'orijinal' bir katkısıcısı olarak görmeye meyilli ola gelmişti.

Bununla birlikte, emeğin 'değer ölçüsü'nü oluşturduğu iddiası müphemiyet taşıyordu. Emekle değer arasındaki ilişkiye en azından iki farklı yorum getirmek mümkündür. Bir malın değeri, bu malın üretimi için harcanan emek miktarıyla tespit edilebilir. **Smith**, bu yorumu benimsemiş olmakla birlikte, bu yorumu yalnızca sermaye birikimi ve özel mülkiyetin ortaya çıkmasından önce var olan 'ilkel ve vahşî' bir farazi toplumun koşullarına uygulamayı tercih etmiştir. Şu satırları bu yaklaşımla kaleme almıştır :

"Örneğin, avcı bir ulus arasında eğer bir kunduzu öldürmek için harcanan emek bir geyiği öldürmek için harcanan emeğin iki katıysa, bir kunduzun mübadeledeki karşılığı veya değeri doğal olarak iki geyik olacaktır. İki günlük veya iki saatlik çalışmanın ürünü olan şeyin bir günlük veya bir saatlik çalışmanın ürünü olan şeyin iki misli değer sahip olması doğaldır." ⁽¹⁴⁾

Daha karmaşık kurumsal çerçeveleri gözden geçirirken yaklaşımı değiştirdi. Değerin sadece dolaysız emek girdilerine göre hesaplanması mümkün değildi; üretim sürecine başka faktörler -özellikle de toprak ve sermaye- de katkıda bulunmaktaydı ve bu faktörlerin katkılarını o kadar kolay bir şekilde emek birimlerine indirgemek mümkün değildi. **Smith**, bu noktada *'ihtiva edilen emek'* görüşünün bir kenara bırakarak değerın gerçek ölçüsünün *'emeğe kumanda'* olduğunu ileri sürdü.

Bu ölçünün anlamı en iyi farazi bir örnekle ortaya konabilir. Belli miktarda bir çıktı elde etmek için 600 birim emek girdisi ⁽¹⁵⁾ gerektiğini farzedelim. Diyelim ki toprak sahipleri ve kapitalistler denetimleri altında bulunan üretim faktörlerinin hareketine geçirilmesinden önce işçi ücretleri toplamı kadar paraya ihtiyaç duyarlar (diğer bir deyişle, bir üretim koşulu olarak kârların ve rantların toplamı işçi ücretleri toplamına eşit olmalıdır). **Smith**'in muhakemesine göre toplam çıktının değeri 1200 emek birimi olacaktır. 600 birimi dolaysız emek girdisi, 600 birimi de kâr ve rant alıcılarının *'kumanda'* edebildikleri emek miktarı.

Bu dolambaçlı muhakeme usulü en azından çıktının emek birimlerine göre ölçülmesini sağlamıştır. Dahası, bu muhakeme tarzı **Smith**'e göre fiyatların fiili oluşumunu sağlayan işleyiş hakkında fikirler de vermektedir. **Smith**'in bu mekanizma fikrini anlamanın anahtarı, onun doğal fiyat'ı (yani değeri) oluşturan bileşenlerle ilgili yorumunda yatmaktadır. **Smith**, malların doğal fiyatının üç şe-

yin bileşiminden oluştuğunu ileri sürmüştü : Ücretler, rantlar (toprak sahiplerinin getirisi) ve kârlar (sermaye sahiplerinin getirisi). Bu payların her birinin büyüklüğü de doğal bir düzeye sahiptir. **Smith** bu kavramları aşağıdaki gibi harmanlamıştı :

“Bir malın fiyatı toprak rantını, emeğin ücretini ve bu malı üretme, hazırlama ve pazara getirmede kullanılan sermayenin kârını tabii hadlerine uygun olarak ödemeye yeter miktardan ne daha fazla ne de daha az olduğu zaman, bu mal tabii fiyattan satılıyor demektir.

Bu durumda bu mal tam değerinde ya da kendisini piyasaya getiren kişiye maliyetine denk satılıyor demektir ”...⁽¹⁶⁾

Bununla birlikte, piyasa fiyatı bu şartlara uymayabilir. Piyasa fiyatı bu şartlara uymazsa rekabet güçlerinin piyasa fiyatını doğal fiyata doğru zorlayacakları umulur.⁽¹⁷⁾ Bu terimi kullanmıyor olmasına karşın, **Smith**, sonraki iktisatçıların ‘denge’ olarak tanımlamış oldukları kavrama ulaşmaya çalışmaktadır açıkça. Tabii ve fiili fiyatların birbirlerine yaklaşımlarını ‘*bu dinlenme ve süreklilik merkezi...*’ olarak tanımlarken bu son derece önemli fikre yaklaşımış bulunuyordu.

Görünüşte çok masum olmalarına karşın bu formülasyonlar önemli bir sosyal mesaj içermekteydi. Tabii fiyatın, bir ürünün reel değerini temsil ettiğinin kabul edilmesi, -gerek hükûmetler tarafından (örneğin ticarete sınırlamalar getirmek veya patent sahibi şirketlere imtiyazlar vermek suretiyle) gerekse özel çıkar çevreleri tarafından (tekeller veya çıkarlıkların tüzükleri şekillerinde) başlatılan- piyasanın işleyişini engelleyici tüm uygulamaların toplumsal

açından kınanmayı hak ettiklerini kabul etmek anlamına gelecekti. **Smith**, işlerin piyasanın 'görünmez eli' tarafından yönlendirilmesinin çok daha iyi sonuçlar vereceğini ileri sürmüştü.

Smith'in değer meselesini ele alış şeklinin bu yan ürünü onun daha kapsamlı argümanı için yararlı olmuşsa da kurmuş olduğu kuramsal yapının şekillenmesinde hiç bir surette büyük bir etkide bulunmamıştır. Milli hasıladaki değişiklikleri ölçmek için bir teknik oluşturmaya gösterdiği ilgi daha büyük öneme sahip olmuştur. Uzun zaman dilimleri içinde iktisadi genişleme sorunuyla ilgilenmiş olan (ki **Smith** de bunu ele almıştı) bir analizci için büyümenin gerçekten gerçekleşip gerçekleşmediğini tespitine muktedir olmak son derece önemlidir. Bu, fiyat değişikliklerinin bozucu etkilerini bertaraf edecek bir teknik gerektiriyordu. Daha modern terminolojiyle ifade edecek olursak, sorun bir indeks rakamı veya muadilini gerektiriyordu.

İlk bakışta **Smith** 'in *'emek üzerinde kumanda'* formülasyonu bu indeks rakamı sorununa bir çözüm getiriyor gibi gözüküyordu. Bu formülasyon, toplam hasılayı bu hasılanın satın alabileceği emek birimlerinin sayısına göre ifade etmek suretiyle iki zaman dilimi içinde derneşik hasılda gerçekleşen değişiklikler hakkında kıyaslamalarda bulunulabileceğini ima ediyordu. Bir ilk tahmin olarak bu alıştırmaya, parasal terimlerle ifade edilen toplam hasılayı temel ücrete bölmek suretiyle gerçekleştirilebilir. Eğer ikinci dönemdeki sonuç birinci dönemdekinden fazlaysa büyümenin gerçekleşmiş olduğu ileri sürülebilir; dahası, ekonominin toplam hasılasındaki değişikliğin miktarı tespit edilebilirdi.

Bununla birlikte, daha yakından incelendiğinde bu yöntemin başlangıçtaki vaadini tam olarak yerine getirmediği görülecektir. Eğer 1. ve 2. dönem arasında ücret miktarları değişmişse, diğer tüm fiyatların ve kâr paylarının da aynı oranda değiştiğini varsaymadıkça sonuçları karşılaştırmak mümkün olmayacaktır. ⁽¹⁹⁾ Bu durumda **Smith** 'in formülünden çıkarılacak sonuçlar oldukça yanıltıcı olacaktır; örneğin, eğer diğer fiyatlar ve kâr payları aynı kaldığı halde ücretler düşmüşse, (emek üzerinde kumanda olarak ifade edilen) hasıla, gerçekte üretimde hiç bir değişiklik olmadığı halde artmış gözükcektir. **Smith**, argümanının bazı bölümlerinde, doğal ücret haddinin uzun süreler boyunca sabit kalmaya meyilli olduğu görüşünü ileri sürerek bu zihin karıştırıcı duruma karşı kendini koruyor gözükmektedir. Bununla birlikte, bu görüş, *Milletlerin Zenginliği*'nin bir başka yerinde gelişme süreci boyunca ücretlerin seyri hakkında ileri sürmüş olduğu fikirlerle çelişmektedir.

Bu formülasyon bir başka zorlukla daha karşılaştı. Emegın verimliliğinde artmanın meydana geldiği (yani, aynı emek girdisi miktarının daha büyük oranda çıktı ürettiği) durumlara bu formülasyon rahatlıkla uygulanamıyordu. Bu durumda, ücret miktarları sabit kalmış olsa bile, belli bir miktarda hasılanın üretilmesi için gereken toplam ücret miktarı öncekinden daha düşük oluyordu. Bunu çıktılarının fiyatında bir düşme takip ettiğinde (ki böylesi koşullarda imkânsız değildir bu), emek-üzerindeki-kumanda formülüyle yapılan ölçüm, gerçekte büyümüş olan toplam çıktıyı düşmüş gibi gösterecekti. **Smith**, üretim masraflarının (ve onlarla birlikte farklı sınıflar arasındaki kâr paylaşımının) firma tekleri ta-

rafından üretilen çıktı miktarlarındaki değişikliklerle değişmeyeceği varsayımını ileri sürerek kendini bu itiraza karşı örtülü bir şekilde savunmuştur. Bu hesaba göre, günde 100 çift ayakkabı üretmek üzere kurulmuş bir atölyeyle günde on çift ayakkabı üreten bir atölyenin bir ayakkabı çifti için yapmış odukları masraf aynıydı.

Daha sonraki tecrübe bu görüşün geçersizliğini kanıtladı. O zamandan beri, geniş ölçekli olarak yüksek teknolojilerin uygulanması durumunda birim masraflarının düştüğü gerçeği bir çok üretim alanında çok sayıda örnekle kanıtlanmış bulunuyor. İktisadi evrenin küçük çapta üretim gerçekleştiren üreticiler tarafından yönetildiği sanayileşmenin emekleme döneminde **Smith**'in bu görüşü bütünüyle inanılması güç birşey değildi. **Smith**, üretici teklerinin faaliyet çaplarındaki değişikliğin verimlilik üzerindeki etkisini ihmal etmesine rağmen, bir bütün olarak ekonomide genişlemenin verimlilikte önemli artışlar sağlayacağını farkındaydı. İktisadi sistemin çapı büyüyünce artacak olan iş bölümü herkese kazanç getirecekti. **Smith**, verimlilikteki bu artışın etkilerinin bütün üretken dallara tamamıyla tekdüze biçimde dağılacağına inanmış gözüküyor.

Smith, iktisadi değişimi ölçmek için değişmez bir ölçü ortaya koyma girişiminde bazı tökezletici engellerle karşılaşmışsa da çözmeye çalıştığı sorunlar reel ve önemliydi. Modern iktisadi büyüme analizlerinde benzer konular yer almaktadır. **Smith**, işi istatistiki amaçlar için uygun bir yöntem ortaya koymak için çabalamaya kadar götürmüştü. '*Emek üzerindeki kumanda*'nın kavramsal açıdan yerinde bir yaklaşım olduğunu daima ileri sürmüş olmasına karşın bu yaklaşımın uygulamada zor-

luklar çıkaracağını kavramıştı. Nihayet hububatın - kendi deyimiyle 'buğday'ın- elde edilebilirliğinin bir çok pratik amaç için yaklaşık bir ölçüt olarak kabul edilebileceği sonucuna varmıştı. Bu mesele deneysel yoldan daha kolay tespit edilebilirdi. **Smith**'e göre buğday ana yiyecek maddesiydi ve onun elde edilebilirliği emek üzerinde kumandanın etkili bir şekilde uygulanması için bir ön şarttı.

Emeği, değerin temel ölçütü sayan görüş, **Smith**'in elinde bir başka değişim daha geçirdi. **Smith**, görüşünü şöyle ortaya koyuyordu :

“Bütün zamanlar ve bütün mekânlarda eşit emek miktarlarının emek sahibi açısından eşit değere sahip olduğu söylenebilir. Sağlık, güç ve maneviyatı ile beceri ve ustalık derecesi normal düzeyde olduğu sürece işçi kendisinin mutluluk, özgürlük ve rahatından eşit oranda fedakârlıkta bulunacaktır. Karşılığında aldığı mal miktarı her ne olursa olsun ödediği fiyat daima aynı olmalıdır.” (20)

Burada sözü edilen süreklilik, işçilerin iş için rahatlarından yaptıkları fedakârlığın değişmezliğini dile getiriyordu. Uzun zaman dilimleri ile ilgili bu varsayım gerçekçiliğini yitirebilir. Uzmanlaşmada meydana gelen artış, ekonominin çeşitli alanlarında meydana gelen büyüme ve ücretlerde meydana gelen ayarlamalar işin sıkılcığını değiştirebilir. Bu durumda bile, **Smith**'in yaklaşımı, bugün uzun-dönemli iktisadi değişim analizinde nadiren doğrudan farkedilen oldukça önemli bir hususa dikkatleri yöneltmektedir. Buna göre, iktisadi gelişme derecesi yalnızca üretilen malın toplam miktarındaki değişikliklere göre hesaplanmamalı, bu miktarın üretimi için harcanan emek miktarı da bu hesaplamada

yerini almalıdır. '*Değerin ölçüsü olarak emek*'in **Smith**'e ait bu versiyonuna göre, bir emek girdisi biriminin daha büyük miktarda mala hükmetmesi durumunda iktisadi büyümenin gerçekleştiği kabul edilebilir.

Smith'in değer analizine getirmiş olduğu emek yaklaşımı sonraki iktisat ekolleri tarafından kıyasıya eleştirilmiştir. Yazar gruplarından birine göre bu yaklaşımın en büyük kusuru, fiyatların belirlenmesine tam bir açıklama getirmemiş olması ve en önemlisi, piyasanın işleyişinin talep tarafını görmezden gelmiş olmasıdır. ⁽²¹⁾ Eğer **Smith** piyasa fiyatı oluşumunun sistematik analizine kalkışmış olsaydı bu eleştiri daha büyük bir güç kazanırdı. Fakat bu amaç onun ana programında önemsiz bir yer tutuyordu. **Smith** daha çok uzun dönemler içinde meydana gelen iktisadi değişmeyi ölçme sorununa kaldıraç vazifesi görebilecek kavramlar ortaya koymakla ilgileniyordu. Amaçları arasında kısa-dönem piyasa fiyatlarının oluşunu daha net bir şekilde özümlemeyi sağlayacak malzemeleri bulmak da vardı. **Hutcheson**'dan edinmiş olduğu bilgiler arasında(daha sonraki bir ekol tarafından kendi amaçları doğrultusunda ele alınacak olan) yararlılık ve talep kavramları da bulunuyordu. **Smith**, değer teorisine getirilen bu yaklaşımı, muhtemelen kendisinin ana amacına uygun düşmemesinden dolayı reddetmişti.

Smith'in yaklaşımına getirilebilecek ciddi bir itham daha vardır. Bu eleştiri, **Smith**'in emek birimlerini ele alışındaki çelişkiyle ilgilidir. **Smith**'e göre emek gücü homojen değildi; ⁽²²⁾ bazı işçiler diğerlerinden daha usta (dolayısıyla da daha verimli) idiler. Bu aykırılıklar ortak bir paydaya nasıl indirgenebilirdi?

Smith buna şu cevabı verdi: “Gerekli ayarlama herhangi bir doğru ölçüm ile değil, piyasadaki pazarlık ve uyum sayesinde, yani, tam olmasa da gündelik hayattaki işlerin südürülmesi için yeterli olan kabaca bir eşitliğe göre temin edilmektedir.” (23) Diğer bir deyişle, pazarda tespit edilen ücret farklılıkları, farklı emek girdisi birimlerini ortak bir standarda ingirgeyecek temeli oluşturmaktaydı. Vasıflı bir işçinin iki misli ücret ödenen bir saatlik çalışması, iki birim değerinde kabul edilirken vasıfsız bir işçi tarafından gerçekleştirilen bir saatlik emek, standart birim olarak kabul edilebilirdi. Şu soru sorulabilirdi : Piyasa testi değerini kendilerine göre ölçüleceği birimleri ölçüp biçmeye yeterliyse aynı yöntem çıktının değerini tespit etmede neden uygulanamamıştır? Bu durumda değer (doğal fiyatlar) ve cari fiyatlar arasındaki farkın oluşturduğu sorunlar ortadan kalkmıyordu. **Smith**’in yaklaşık tahminlerle ilgili kayıtları bu mantıksal tuzaktan bir kurtuluş sağlamamıştı.

Modern iktisatçılar için herhangi bir ‘değerin belirleyicisi olarak emek-değer teorisi’ni hor görmek moda halini almış olmasına karşın, daha hoşgörülü bir okuma yerinde olacaktır. Nihayet, büyüme hadlerini hesaplarken fiyatların sabit kalacağını varsayan veya ABD, İngiltere ve S.S.C.B.’nin iktisadi güçleri hakkında karşılaştırmalarda bulunurken her bir ülkede tipik bir işçinin belli miktarda malı -örneğin bir çift ayakkabı, bir radyo veya bir otomobili- satın alabilmek için çalışması gereken iş saati sayısını temel alan günümüz iktisatçıları da büyük ölçüde aynı türden entellektüel işlemler yapmakta değil midirler ? Az gelişmiş bölgeler üzerinde çalışan bazı Batılı iktisatçılar tarafından **Smith**’in doğal fiyat ve piyasa fiyatı arasında yapmış olduğu ayrıma benzer bir

görüş ileri sürülmemiş midir? Bu iktisatçılar, emeğin çok pahalı, sermayeninse çok ucuz olduğunu ve hükûmetlerin emek ve sermaye bileşimleri hususunda iş adamlarının kararlarının cari fiyatlarla değil de bu üretken etkenlerin '*reel*' kıtlıklarını daha doğru bir şekilde yansıtan, muhasebesi yapılmış fiyatlar tarafından yönetilmesinde ısrar etmeleri durumunda iktisadi büyümenin hızlanacağını ileri sürmektedirler.

4. GELİR DAĞILIMI ANALİZİ

Smith'in '*doğal fiyat*' tartışması bu fiyatı oluşturan üç şey etrafında gelişti : Ücretler, kârlar ve rantlar. Böylece, bu gelir paylarının '*doğal hadleri*'ni belirleyen mekanizmaları açıklamaya da girişmiş oldu.

Bu noktada **Smith**'in argümanı, toplumun her biri belli bir miktar gelir payı alan üç '*sınıf*'a bölündüğü görüşü etrafında şekillenmektedir. Ücretler işçi sınıfı üyelerine ödemenmekte, kârlar sermaye sahiplerine (ya da stok sahiplerine) gitmekte, rantlar sa toprak sahipleri tarafından toplanmaktadır. Sınırları bulanık olmasına karşın bu ayrım **Smith**'in çağında mevcut olan belli başlı sosyal sınıflara aşağı yukarı tekabül etmekteydi. Örneğin, küçük çiftlik sahibi birinin tarımdan elde edeceği net gelir üç gelir payından müteşekkil olabilirdi : Kendi emeği karşılığı aldı ücret, sahibi olduğu topraktan aldığı rant ve çiftliğine yatırmış olduğu sermaye, dolayısıyla alacağı kâr. Benzer bir durum, bir başına çalışan küçük imalatçı için de geçerliydi. Büyük toprak

sahibi, mülkünün gelişmesi için para yatırması durumunda rant yanında bir kâr da alabilirdi doğal olarak. Bunu mümkün görmekle birlikte, **Smith**, büyük toprak sahiplerini *'hiçbir şey ekmemiş oldukları yeri biçmeyi'* ⁽²⁴⁾ seven ve *'konunumlarının verdiği rahatlık ve emniyetin doğal sonucu olan uyushukluğa'* ⁽²⁵⁾ meyyal insanlar olarak tasvir etmiştir. *'Gelişmenin ilerlemesi'* boyunca toplumun manzarasını yorumlayışında önemli bir rol oynamış olan toprak sahipleri sınıfı hakkında **Smith**'in çizmiş olduğu bu tasvir bütünüyle doğru değildi. Daha sonraki tarihi araştırmaların da ortaya koymuş olduğu gibi, o dönemdeki zirai yeniliklerin büyük bölümü **Smith**'in kapitalistlere yakıştırmış olduğu davranış özelliklerini sergileyen büyük toprak sahipleri tarafından başlatılmıştır.

Gelir dağılımı analizini *'üç farklı halk zümresi'* etrafında bina ederken, **Smith**'i, bu zümreleri kapalı bölmeler olarak görmemiş olduğunu vurgulamak gerekir. **Smith**, bir insanın sosyal hiyerarşideki konumunun doğuştan tespit edilmiş olduğu görüşünü kabul edemeyecek kadar bir Aydınlanma Çağı çocuğuydu. Bununla birlikte, bir insanın herhangi bir zümreye mensubiyetinin ezelden takdir edilmiş olmamasına karşın, bir sosyal gerçeklik olarak sınıf farklılıklarının varlığını kabul etmek gerekirdi. **Smith** şu görüşü ileri sürmüştü : *"Örneğin birbirinden bütünüyle farklı iki karakter olan bir filozof ve bir hamal arasındaki fark, yaradılıştan çok alışkanlık, adet ve eğitimden kaynaklanıyor gözükmektedir."* ⁽²⁶⁾

Smith'in analitik kategorileri, aynı zamanda mevcut iktisadi analizde geniş ölçüde kullanılan kategorilerle de bariz bir şekilde çelişmektedir. Modern gelir dağılımı yaklaşımlarının yaygın olanlarından biri, yönelim itibariyle tamamen '*fonksiyonel*'dir; yani, farklı gelir ödemelerini üretime katkıda bulunan '*faktör*'lere verilen mükâfatlar olarak ele almaktadır. Ücret payı, sosyal statülerine bakılmaksızın üretim faaliyetinde bulunan insanlara yapılan ödemedir ve ücretleri olduğu kadar maaşları da kapsamaktadır; dahası, **Smith**'in '*kâr*' olarak kabul ettiği gelir parçası bugün yöneticilere verilen bir '*ücret*' olarak ele alınmaktadır. Aynı şekilde, bugün rant, Allah vergisi bir üretken faktör olan toprağın sahiplerine akmakta olan pay olarak kabul edilmektedir çoğunlukla. Bu yöntem, sosyal sınıflarla alâkasından soyunmuş olmasına karşın **Smith**'in yaklaşımına daha yakındır. Çıkar, (**Smith** bunu kâr kapsamına sokmuştur) üretimin cansız fakat insan-yapımı faktörü olan sermayenin karşılığı olarak ele alınmaktadır. Kârın ele alınış biçiminin bir örnek olmaktan uzak olmasına karşın, saygın bir gelenek, (tek el olayı dışında) üretici faktörlerin mevcut hizmetlerinin sürmesi için gerekli olan ödüllerin dışında kalan '*saf kârın*' rekabet yoluyla ortadan kaldırılmasından önce ancak geçici bir süre için gerçekleştirilebileceği görüşünü desteklemektedir. Böylesi bir '*fonksiyonel*' sistemde tüm sınıf sınırları belirsizdir. **Smith** ise işe bir sosyal sınıf ayrımı ile başlamış ve analitik yapısının büyük bölümünü bu ayrım üzerine kurmuştu. Ortaya koymuş olduğu bazı '*fonksiyonel*' yaklaşımlarsa temelde karışık durumları örtmek amacına yöneliktirler.

Peki milli gelir toplumun farklı sınıfları arasında nasıl bölüşülecekti? **Smith**'in cevabı iki aşamalı gelişmişti. **Smith**, ilk önce ücretler, rantlar ve kârların tespitine mahsus özellikleri, kurumsal ortamın her birinin düzeyindeki değişiklikler üzerindeki etkisine kadar büyük bir dikkatle incelemiştir. Fakat görüş alanı içinde bir ikinci etki, diğerlerinden önemli olan bir etki daha vardı : *'Toplumsal genel koşulları'*, yani bir bütün olarak ekonominin durağan, gelişmekte veya çökmekte olması veya olmaması.

Bu yüzden, ücretler söz konusu olduğunda belli bir andaki yaygın ölçeklerin tek tek işlere has farklı faktörlerden etkilenmeleri mümkündü. İşlerin *'hoşluk veya nahoşlukları'*, coğrafi konumları, tahmini süreleri, işçinin alternatif istihdamlar ile bu istihdamların koşulları hakkında bilgi sahibi (veya bilgisiz) oluşu, vs.. **Smith**, aynı zamanda bir başka hususa -işçi ve işverenlerin gerekli pazarlık güçlerine- de dikkati çekmiş ve terazinin kefelelerinin çoğunun işçinin zararına eğildiğini söylemiştir. ⁽²⁷⁾

Önemli olmalarına karşın bu farklılaşmalar ancak belli bir alt limit üzerinde işleyebilirdi. Asgari ücretin işgücünün sağlıklı ve üretken konumda kalmasını sağlayacak düzeyde olması gerekiyordu. **Smith**, ücretlerin asgari geçim ihtiyaçlarının altına düşmesi durumunda emek gücünde de düşme olacağını ileri sürmüştü. Böyle olduğuna göre, *'asgari geçim'* düzeyindeki ücret ödemeleri aynı zamanda fiili fiyatların uzun dönem içerisinde kendisine doğru yakınlaşacakları tabii ücret haddi olamaz mıydı ? Klasik teori evriminin daha sonraki bir evresinde **Malthus**, bu görüşü tartışacaktı. **Smith**, Malthusyen görüşü adeta önceden tahmin etmiş gibi şunları yazmıştı : *"..insana olan talep herhangi bir mala*

olan talep gibi insanların üremesini kaçınılmaz olarak düzenler.” (28) Bu önerme, ücret hadlerinde meydana gelen asgari geçim düzeyi üzerindeki artışın etkisinin nüfus hacminde ve emek gücünde meydana gelen artışla kısa zamanda dengeleneceğini dolaylı olarak ifade ediyordu. Bu görüşü sürekli olarak muhafaza etmiş olsaydı analizinin diğer bölümleri için bu görüş çok uygun düşerdi. Yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi, **Smith**'in emek-üzerinde-kumanda doktrininin kavranılır sonuçlar vermesi ancak eşit gelir miktarlarının farklı zamanlarda aynı miktarda emeği satın alabilmesi -yani emeğin tabii fiyatının sürekli olması- durumunda mümkündü.

Fakat **Smith**, ileri sürmüştüğü bu görüşü daha sonra bir kenara bırakarak, ücretlerin tabii seyrinin ekonominin '*genel koşulları*' ile sıkı sıkıya bağlı olduğunu tartışmaya başladı. Gelişmekte olan bir ekonomide ücretler muhtemelen artacak, gerileyen ekonomide düşecek, sabit bir ekonomide ise ücret düzeylerinde bir değişimin gerçekleşmesi için pek bir neden bulunmayacaktı.

Bu argüman, **Smith**'in '*ücret ödemeleri için tahsis edilmiş fon*' miktarı olarak tanımladığı şeye dayanıyordu. **Smith**'in zihninde var olan görüş, hem bugün bilinmeyen kavramlara dayalı olduğu hem de klasik bakışın genelinde son derece göze çarpan temel bir fikir olmasından dolayı bir kaç kelimeyle izah edilmeyi gerektirmektedir. Bu görüşe göre, üretim ve mübadele süreci, üretim için gerekli emek ve malzeme girdilerini temin etmek için (kapitalist ve toprak sahibi) işverenler tarafından ortaya konan '*avanslar*'la başlıyordu. Bu avansları alan işçiler daha sonra onları geçimlik mallar için harcıyorlardı. Bununla birlikte, bir sonraki üretim sürecini başlatmak için gerekli '*avanslar*'ı finanse edebilecek

durumda olan işverenlere paranın geriye dönüşü de aynı işlem içinde gerçekleşiyordu. Bu yüzden, sonraki dönemdeki emeğe olan talebin bir öncekine oranla daha çok, daha az veya aynı olması büyük ölçüde, gelirin (kâr ve rantların) ücret dışında kalan paylarının miktarı ile bu şekilde elde edilmiş paranın işçi avansları olarak ayrılmış kısmının oranına bağlıydı. Genel bir iktisadi genişleme döneminde ücret fonlarının genişletilmesi ve iş talebinin artırılması umulurdu. Bu da ücret düzeylerinin asgari geçim düzeyinin üstüne çıkmasına ve *'her büyük siyasi toplumun en büyük parçasını oluşturan farklı işlerde çalışan işçi, emekçi ve hizmetçilerin'* ⁽³⁰⁾ durumlarında iyileşmeye yol açardı. Daha sonra nüfus artışı gerçekleşebilirdi. Fakat, argümanın bu noktasında, **Smith**, Malthusyen endişelerin hiçbirini taşımıyordu :

"O halde, emeğin cömertçe ödüllendirilmesi, zenginliğin artmasının sonucu olduğu kadar nüfusun artmasının nedenidir de. Bundan şikayet etmek, en büyük umumi refahın kaçınılmaz neden ve sonucu yüzünden sızlanmak demektir." ⁽³¹⁾

Smith'in genelde iyimser olan beklentilerine karşın, iktisadi gelişmenin seyri hâlâ net değildi. İkinci gelir payının -kârların- hareket tarzı sorunlara yol açabilirdi. **Smith**'e göre kapitalistlerin ve ücretlilerin gelirleri ters yönde hareket etmekteydiler. Ücretler arttıkça kârlar azalırdı. Bu ilişkiyi ilk açıklama girişiminde, **Smith**, işverenlerin işçilere ne kadar çok öderlerse kendilerine o kadar az ayırabileceklerini ileri sürmüştü. Fakat bu açıklama bütünüyle tatmin edici olamayacak kadar çok statikti; nihayet, bir başka yerde, bir yüksek ücret rejiminin en azından her bir işçinin verimliliğinde telafi edici bir artışa yol açabileceğini söylemişti. ⁽³²⁾ İktisadi gelişmeye eşlik edeceklerini umduğu kapitalistler

arasında artan rekabet, **Smith**'in açıklamasında daha önemli bir yer işgal etmekteydi. Kendi zamanı için bizim zamanımıza göre daha makul görünen bir muhakemeye, genel bir iktisadi gelişme ikliminde iş adamlarının kendi çıkarlarını koalamada daha faal olacaklarına, dolap çevirme eğilimlerini bastıracaklarına ve sermayenin ortalama gelir oranını rekabetle düşüreceklerine inanmaktaydı. Kârlardaki bu düşüş eğilimi, **Smith**'in ima etmiş fakat sistematik olarak geliştirmemiş olduğu bir diğer bahiste daha güçlü bir şekilde ele alınmıştır.

“Bir ülkede sermayeler arttıkça, onları kullanmak suretiyle elde edilecek kârlar kaçınılmaz olarak azalır. Herhangi bir yeni sermayeyi ülke içinde kazanç getirecek şekilde kullanmayı sağlayacak bir metot bulmak giderek daha çok zorlaşır.” (33)

Gelişme süreci'nin beklenen sonuçlarının daha ayrıntılı bir açıklaması, kârlar ve rantlar arasındaki ilişkinin analizini gertirmekteydi. Toprak sahipliğinin ve buna bağlı gelir payının bazı özel niteliklere sahip olduğu açıktı. Bu emsalsizliğin sonuçları, **Smith** 'in şu iddiasında güçlü bir şekilde dile getirilmişti :

“Yüksek veya düşük ücret ve kârlar, yüksek veya düşük fiyatın sebepleridirler; rantın yüksek veya düşük oluşu bunun sonucudur. Belli bir malın fiyatının yüksek veya düşük olması, o malın piyasaya getirilmesi için ödenmesi gereken ücret ve kârların yüksek veya düşük olmasından dolaydır. Fakat, fiyatın bu ücretleri ve kârları ödemek için yeterli olan dan çok fazla, az fazla veya daha az olup yüksek bir rantı veya düşük bir rantı ödeyebilir ya da hiç bir rantı karşılayamaz olması, bu malın fiyatının yüksek veya düşük oluşundan dolaydır.” (34)

Bu karmaşık ifade nasıl açıklanacaktı? **Smith**'in izahı temelde doğanın cömert olduğu varsayımına dayalıydı. Kendisinden önceki Fizyokratlar gibi o da ziraatin girdilere oranla çok fazla çıktı verebilmeye muktedir olduğuna inanıyordu. Fakat Fizyokratların aksine, **Smith**, tabiatın cömertliğinin gerçekte ulaşacağı miktarın büyük ölçüde toplumun toprak ürünlerine olan ihtiyaçlarına bağlı olduğunu vurgulamak istemişti. Gelişen bir ekonominin toprak ürünlerine olan talebi artıracaklarını ummaktaydı (ki hiç de mantıksız bir beklenti değildi bu). Bu talep artışı iki şekilde gerçekleşecekti. Her şeyden önce nüfus artışı yiyecek maddelerine olan talebi artıracaktı. Üstelik ziraat-dışı sektörde meydana gelen gelişme, toraktan çıkan ham maddelere olan ihtiyacı artıracaktı. **Smith**'in zihnindeki ham maddeler, endüstriyel gelişme için (yün ve keten gibi) gerekli ham maddelerin yanında, inşaat için gerekli olan (kereste ve taş gibi) topraktan elde edilen maddeleri ve (kömür gibi) enerji kaynaklarını da kapsıyordu. Bu etkiler âtıl arazilerin verimli kullanıma sokulmalarını sağlayacaktı. Fakat **Smith**, aynı zamanda **-Quesnay** ve takipçilerinin de yapmış oldukları gibi- tarım-dışı hasıladaki ilk genişlemenin, evvel emirde, endüstriyel gelişmeyi beslemek için gerekli ham madde ve yiyecek maddelerinin elde edilebilirliğine bağlı olduğunu vurgulamaya da çalışıyordu.

Zirai ürünlere olan talepte meydana gelen büyük artış, toplumun farklı tabakaları arasında gelirin dağılımını önemli ölçüde etkileyecekti. Bu, özellikle de toprak sahiplerinin yararına olacaktı. **Smith**, farklı toprak ürünlerine olan talebin, üretimin artırılabilmesi durumunda, özellikle de toprak üzerinde farklı hak iddialarının birbirleriyle rekabet etmeleri durumunda muhtemelen daha hızlı artaca-

ğını tahmin etmişti. Ne aynı arazinin hem buğday vermesi hem de koyunlara otlatılması mümkündü; ne de ekili arazideki genişlemelerin ormanlık alana tecavüz etmesi durumunda kereste tedarikinin sürdürülmesi mümkün olabilirdi. Ziraî ürünlerin fiyatlarının bu yüzden artması umulurdu. Fakat özel mülkiyete dayalı toprak tasarruf hakkı sisteminde, bu havadan kazancın büyük kısmı toprak sahiplerinin eline geçecekti. Toprak sahiplerinin topladıkları rantlar, ki **Smith** bunu '*doğal olarak kiracının toprağın mevcut koşullarında ödeyebileceği en yüksek miktar*'⁽³⁵⁾ olarak tanımlamıştır, kiracıların ürünleri, emeklerinin doğal ücretini aşan bölümünden feragat etmeye zorlanabileceklerinden dolayı artacaktı. Tabii fiyatı oluşturan bileşenlerin '*iktisadi gelişme*' süresince davranışları hakkındaki bu argümanları iktisadi gelişmenin eninde sonunda kendi temellerini oyacağı şeklinde tercüme etmek mümkündür. Ulusal gelirden meydana gelen pay artışının tutumlu kâr sahiplerinin zararına müsrif toprak sahipleri arasında paylaşılması, daha fazla birikim ve genişlemeyi sağlayacak kaynağın kurumasına yol açabilirdi. **Smith**, bu olasılığın ayırdında olmasına karşın argümanını mantıksal sonucuna kadar sürdürmedi. Genelde iktisadi gelişmenin herkese faydalı olacağını kabul etti. Bunun böyle olup olmadığı ilerde bir tarihte kontrol edilebilirdi, fakat bu tarih çok uzaktı. Durgun durumun ortaya çıkacağı, gelişmenin duraksayacağı ve sermaye birikiminin yenileme ihtiyaçlarıyla sınırlı kalacağı zamanlar ciddi bir analizi gerektirmeyecek kadar çok uzaklardaydı.

5. SERMAYE BİRİKİM ANALİZİ

Smith'in bölüşüm ve değer sorunu ile ilgili fikirleri analizinin kavramsal çekirdeğini ortaya koymaktadır. **Smith**'in modelinin tamamlanması için iktisadi değişimin işleyiş biçimleri ve emek gücünün verimli ve verimsiz istihdamlar arasında bölüşülmesine etkiyen faktörlerin bir izahına ihtiyaç vardı. Piyasa genişleyince emek verimliliğinin artacağı beklentisi, **Smith**'i, ancak iktisadi genişlemenin izahına yaklaştırabilmişti. Dinamik değişimin daha esaslı analizi sermaye birikimi teorisine dayanıyordu.

Smith'in sermaye birikimi analizi toplumun net (kendi deyimiyle 'safı') ve brüt geliri arasındaki ayrıma dayanmaktaydı. Klasik düşüncede önemli bir yer işgal eden bu görüş, bugün kullanımda bulunanlardan oldukça farklı kavramları içermektedir. **Smith** meseleyi şöyle ortaya koyuyordu :

“Büyük bir ülkenin sakinlerinin tamamının brüt geliri onların topraklarının ve emeklerinin yıllık üretimlerinin tamamını içine alır; safi gelirleri ise hayatlarını sürdürmek için gerekli masrafları, önce sabit, ikinci olarak da döner sermayelerini çıkardıktan sonra kendilerine kalan miktardır”...⁽³⁶⁾

Bu kavramları geliştiriş şeklinin bütünüyle anlaşılır olmamasına karşın, **Smith**, zihninde yıllık hasılayı iki bileşene ayırmış gözükmektedir. Birincisi, mevcut hasıladan üretimin gelecek yıl da aynı seviyede gerçekleşmesi için ayrılması gereken miktarı

nı oluşturmaktadır. İkinci bileşen -net gelir- ise cari hasılanın gelecekte üretimin artırılması için kullanılabilecek olan kısmını ifade etmektedir.

Smith'in tanımlarının bir niteliği özellikle dikkate değerdir. Günümüzde kullanılmakta olan net-brüt ayrımının aksine, **Smith**'in idame için yapmış olduğu masraf indirimleri yalnızca sermaye tüketimi ve aşınma paylarıyla sınırlı değildi. Aksine, toplumunun idame ihtiyaçları brüt gelirden çıkarılmaktaydı; yani, sabit sermayenin aşınması ve ham maddelerin yeniden ikmaline ek olarak toplumun farklı sınıflarının '*idame*' ihtiyaçları için de tahsisat yapılmaktaydı. Arta kalan miktar, gelecekte üretimin genişletilmesinde en azından potansiyel olarak kullanılabilecek kaynakları temsil etmekteydi. ⁽³⁷⁾

Bu durumda net gelirin miktarı nasıl tespit edilirdi ? **Smith**'in analizinde, cevabın büyük bölümü gelirin farklı tabakalar arasındaki bölüşümünde, özellikle de kapitalistlerin ve toprak sahiplerinin ellerine geçen paylarda yatmaktaydı. Ücretlilerin '*idame*' ihtiyaçlarından fazlasını elde etmelerine muhtemelen izin verilmeyecek, verildiği takdirde de fazla '*artı değer*' elde etmelerini sağlayacak miktarda ücret ödenmeyecekti. Toprak sahipleri ve kapitalistler ise geleneksel yaşam tarzlarını sürdürmek ve yenilemeleri finanse etmek için gerekli olandan çok daha fazla miktarda parayı tasarrufları altında bulundurabilirlerdi. '*Artı değer*'in onların tüketimlerinin artmasına tahsis edilmesi tabii ki mümkündü. Fakat bu '*artı değer*' fonlarının tasarruf edilmesi toplum açısından daha olumlu bir sonuç verirdi. Bu

durumda, net gelir, daha sonraları üretimi genişletecek şekillere dönüştürülebilirdi ki, **Smith**, '*sermayeler hasislik sayesinde artar ve savurganlıkla, kötü yönetim sayesinde azalır*'⁽³⁸⁾ diye iddia ederken bu noktayı vurgulamaktaydı.

Doğrusunu söylemek gerekirse, '*net gelir*'i alan bu iki sınıfın üyeleri kendilerinin kaynaklarını iktisadi genişlemeyi besleyecek şekilde kullanabilirlerdi. Bununla birlikte, **Smith**'e göre toprak sahipleri israfa dalmaya ve verimsiz işçiler istihdam etmeye üzücü bir meyil göstermekteydiler. Pratik amaçlar bakımından, kapitalistler, net gelirin kendileri vasıtasıyla birikime dönüştürülebileceği asıl failler idiler. Bu yüzden, kâr payının miktarı birikim hızının, dolayısıyla da iktisadi gelişme oranının temel belirleyicisi idi.

Tasarrufun iktisadi büyüme için temel bir ön şart olmasına karşın **Smith**, tasarrufun, gider ırmağından fonların geri çekilmesine yol açmayacağına dikkatleri çekmeye çalışıyordu. '*Yıllık olarak tasarruf edilen şey*', diye yazmıştı, '*yıllık olarak harcanan şey kadar düzenli bir şekilde ve hemen hemen de aynı zamanda tüketilir; fakat bu tüketim farklı bir halk kesimi tarafından gerçekleştirilir.*'⁽³⁹⁾ Diğer bir deyişle, istifçiliğe yol verilmezdi; tasarruf ve yatırım amacıyla yapılan harcamalar hemen hemen aynı zamanda eşitlenirdi. **Smith**'in bu hususu daha ayrıntılı bir açıklamayı gerektirmeyecek kadar sarih bir şey olarak görmüş olduğu açıktır. Daha sonra J.B. Say tarafından daha usule uygun bir şekilde ele alınan bu husus iktisadi düşüncelerin gelişiminde son derece önemli bir yer işgal edecekti.

Sermaye birikimi analiziyle, **Smith**, bir ekonominin gelişme kabiliyetini anlamak için önemli olan ana yapısal koşullar hakkındaki izahatını bitiriyordu. Sermaye birikimi, iktisadi genişleme hızının düzenleyicisi olarak büyük öneme sahip olmasına karşın, gelirin toplumun belli başlı sınıfları arasında dağılımından bağımsız olarak analiz edilemezdi. Büyüme analizinin ana meselesi, bu sayede, kâr ve rant sahiplerinin '*emek üzerinde kumanda*'larını uygulayış tarzlarına göre incelenebilirdi.

6. ADAM SMITH VE İKTİSAT SİYASETİ

Smith'in teorik modeli ve siyaset meselelerine karşı tavrı aynı yaklaşımın ürünleriydi. **Smith**, iktisadi büyümeyi arzu edilirliliği tartışılmaz temel hedef olarak görüyordu. Bu perspektiften bakıldığında, herhangi bir siyasetin isabetliliği (veya isabetsizliği) '*gelişme süreci*'ne olan etkilerine, özellikle de sermaye birikimi ve uzmanlaşma açısından sonuçlarına göre ölçülmeliydi.

Bu kriterle yaklaşıldığında, merkantilistlerin devlet düzenleme ve denetimi modelinin -ki **Smith** bunu bir imtiyaz ve iltimas modeli olarak görmekteydi- uygulanması sakıncalı bir model olduğu açıktı. **Smith**'e göre, merkantilist sistemin net tesiri piyasanın genişlemesini önlemek ve iktisadi faaliyetin tabii seyrini değiştirmek olacaktı. Bu yüzden, -hukuk ve düzenin muhafazası, adaletin temini, ulusal savunma için hazırlık gibi temel işlevlerin dışında kalan- devlet müdahalelerinin tamamına gerçekte kuşkuyla bakmak gerekirdi. Hükûmetler, zenginleri

resmi beratlar ve tekel ayrıcalıkları ile kayırırken olduğu kadar, fakirleri korumak için yasa düzenlerken de hata etmekteydiler. Bununla birlikte, **Smith**'in fakirlere yapılan yardıma yaptığı saldırı, bu talihsiz insanların durumuna üzülmüyor olmasından dolayı değildi. Tersine, sağlanan imkânlardan yararlanmak için belli bir mahalde ikameti şart koşan mevcut Fakir Yasaları uygulamasının, emeğin devingenliğini sınırlayarak iktisadi gelişme oranını düşürdüğünü ileri sürmekteydi.

Daha çok '*merkantilist sistemi*' yayılım ateşine tutma amacına yönelik olmasına karşın **Smith**'in argümanı, arkadaşı **David Hume**'un daha önce ulaşmış olduğu analitik olgunluk düzeyine ulaşamamıştır. **Hume**, 1760'larda, fiyatların genel düzeyini para miktarına bağlayan bir teori ortaya koyarak merkantilizme saldırmıştı. Para arzı ne kadar çok olursa fiyatların düzeyinin de o kadar yüksek olacağını ileri sürmüştü; bu durumda, yüksek fiyatlar ihraç mallarının yabancı piyasalardaki rekabet gücünün düşmesine ve iç piyasalarda ithal mallarının rekabet gücünün artmasına neden olacaktı. Bu yüzden, merkantilistlerin para stokunu artırma girişimi yarar yerine zarar getirirdi. Kıymetli maden birikimi, lehte ticaret dengesinin daha sonra tersine dönmesine neden olacak etkiler hasıl ederdi. Bu argümanı sağlamlaştırmak için tabii ki bir başka desteğe daha ihtiyaç duymuştu **Hume**; çünkü inanmış bir merkantilistin gerekli düzenlemelerle ticaret dengesindeki kötüye gidişin önlenebileceğini söylemesi mümkündü. **Hume**, ticari sınırlamaların ulusal çıkara zarar vereceğini vurgulamak suretiyle tezini

sağlamlaştırmıştı. Doğrudan müdahalelere baş-
ran bir ülke, iş bölümü ve uluslararası uzmanlaşma-
dan elde edeceği kazançlardan feragat etmiş ve ken-
dini cezalandırmış olurdu. **Hume**'un getirdiği bu
eleştiri dizisi **Smith**'in saldırısından daha etkiliydi.
Gerçekte, **Smith**'in kişisel görüşü, hükûmetin koy-
muş olduğu sınırlamaların tabii iş bölümünü yani
görünmez elin işleyişini ve gelişmeyi kaçınılmaz ola-
rak engellediği şeklinde özetlenebilirdi.

Smith, analitik sisteminin çerçevesi içerisinde
Avrupalı hükûmetlerin uygulamalarının bir çoğuna
sürekli muhalefet edebilmişti. Fakat, bir **laissez-fa-**
ire rejiminin en güzel yönetim tarzı olduğu sonucu
Smith'in analizinin bu bölümünden dolaysız olarak
çıkamamıştır. **Smith**'in de farkına varmış olduğu gi-
bi, özel çıkar çevreleri -tıpkı hükûmetler gibi- geliş-
meyi engelleyecek tarzda hareket edebilirlerdi.

Bu sorun nasıl çözülecekti? **Smith**'in çözümü,
yazılarında büyük ölçüde örtük olarak yer alan ikti-
sadi büyüme ve rekabet düzeninin birbirini güçlen-
direceği görüşünde yatmaktaydı. Merkantilizme
karşı geliştirdiği eleştiri, rekabetin büyümeyi maksi-
mize edeceği varsayımına dayalıydı. Fakat etkin re-
kabetin ancak bir iktisadi gelişme ortamında ger-
çekleşmesi beklenebilirdi. Böylece iktisadi gelişme
aslı değerinin yanında talî bir değer de elde etmek-
teydi. Potansiyel uyumsuzluğun uyumluluğa dönü-
şümünde ana hızlandırıcı olarak görev yapmanın
yanında etkin rekabetin önündeki engelleri de orta-
dan kaldırmaktaydı. İş adamlarının kamu çıkarı
aleyhine dolaplar çevirmeye olan doğal meyillerini
denetim altında tutmak ancak böyle bir iktisadi ge-

lişme atmosferinde mümkündü. Aynı şekilde, kapitalistlerin, örgütlenmemiş işçileri sömürme güçlerinin nötrleşmesi için emeğe olan talebin fazla olduğu bir iklim gerekliydi. Büyümeyi hızlandırıcı etken olarak rekabet arzu edilir bir şey idiyse, etkin rekabetin tesisindeki rolü dolayısıyla iktisadi gelişme hiç de daha az önemli değildi.

Smith'in rekabetin yer aldığı bir toplumda gerçekleşeceğini düşündüğü olumlu sonuçlar arasında büyümenin getirdiği kazançların toplumun bütün sınıfları arasında paylaşılacağı zannı da vardı. Görmüş olduğumuz gibi bunun gerçekleşeceğine inanıyordu. Bununla birlikte, argümanının en azından bazı bölümlerinin zorluklarla karşılaşılabilceğini ima etmiş olduğunu söylemek mümkündür. İşçi sınıfının reel ücretlerindeki artışların, nüfus artışı tarafından dengelenmesi tabii ki mümkündü; dahası, gelirlerin toprak sahiplerinin yararına farklı gelir payları arasında yeniden bölüşümü de karışıklıklara yol açabilirdi. *Milletlerin Zenginliği*'nde bu temaların ele alındığını ancak şöyle bir değinilip geçiştirildiğini görmek mümkündür.

7. ADAM SMITH'İN BAŞARILARI

Oldukça önemli bir entellektüel eser olan *Milletlerin Zenginliği*, kapsayıcı ve bütünlüklü bir iktisadi süreç görüşü ortaya koymuştur. Dahası, iktisat yazarlığına uzun süre egemen olan, savunulan modelle yazarın çıkarları arasında bir ilintinin bulunması durumunun, kendisi için söz konusu olmaması **Smith**'in kuramsal düzlemdeki etkileyici başarısı-

nın değerini artıran bir unsur olmuştur.

Smith'in etkisinin belki de en açık delili *Milletlerin Zenginliği*'nin yayınlanışını izleyen üç çeyrek asrın kuramsal literatüründe yatmaktadır. Sonraki klasik yazarlar, **Smith**'in eserlerinde eleştirilecek çok şey bulmuş olmalarına karşın, ona bir kuramcının görebileceği en büyük saygıyı da göstermişlerdir. Bu yazarların hem sormuş oldukları sorular hem de bu soruları cevaplamada izledikleri usul **Smith**'in eseri tarafından şekillendirilmiştir. Dahası, günümüz iktisadi büyüme araştırmaları da **Smith**'in bu büyük temalarla ilgili araştırmasından yararlanmışlardır. **Smith**'in popüler düzeyde de büyük etkisi olmuştur. Onun iktisadi evren tasviri, iş adamları için bu evrenin karmaşıklığını kavranılabilir kılmış ve onun ana mesajı halka açık tartışmalara iştirak edenler tarafından kolayca benimsenebilmiştir.

Milletlerin Zenginliği'nin içeriğinin çok az bir kısmı özgündür. Kitapta yer alan argümanların çoğu şu veya bu biçimde belli bir süredir tartışılmakta olan şeylerdi. Fakat bu gerçek hiç bir surette **Smith**'in başarısını azaltmaz. İplikleri bir araya getirip sistemli bir şekilde ören ve bulguları geniş bir okuyucu topluluğuna ileten **Smith** olmuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde *Milletlerin Zenginliği* gerçekten muazzam bir belgedir.

Bununla birlikte, **Smith**'in sentez yeteneği, yazarlarındaki analitik kusurlara kaynak teşkil etmiştir. Bir çok hususta ortaya koymuş olduğu açıklamalar müphem ve tutarsızdır. Bir sonraki kuşağın kla-

sik geleneğe bağlı yazarları, enerjilerinin büyük bölümünü **Smith**'in geliştirmiş olduğu temel çerçeveye çekti düzen vermeye ve sağlamlaştırmaya hasretmişlerdir. Bu takipçilerin ele almış oldukları meseleler arasında şu gibi sorular önemli bir yer işgal etmekteydi : Gelişme nasıl ve hangi koşullarda denetlenebilir ? İktisadi gelişme toplumun bütün sınıflarına kaçınılmaz olarak kazanç sağlar mı ? İktisadi gelişmeyi sürdürme kaçınılmaz olarak en önemli toplumsal hedef midir ? **Malthus**, **Ricardo** ve **John Stuart Mill** bu soruları ele almış ve bu sorulara **Smith**'inkilerden farklı cevaplar vermişlerdir.

NOTLAR

1. Adam Smith, *The Wealth of Nations*, Edwin Cannan, ed. (Ménhuen, London 1961), cilt 1, s.144.
2. a.e., cilt 1, s.278.
3. a.e., cilt 2, s.284.
4. Oxford College'in Smith'e herhangi bir şekilde kin duymadığını belirtmek gerekir. Balliol'un resmi tarihçisi, Smith'in, College'in gurur duyduğu dönemler arasında yer almayan onsekizinci yüzyıl ortalarındaki durumuyla ilgili bulgularını desteklemektedir; bak. H. W. Carless Davis, *A History of Balliol College*, R.H.C. Davis ve Richard Hunt tarafından gözden geçirilmiş baskısı (Blackwell, Oxford, 19637, ss. 154-5). Bugün Smith'in büstü College'in Öğretim Üyeleri Odasında onurlu bir yer işgal etmektedir.
5. *Letters on Justice, Police, Revenue and Arms*, Smith'in Glasgow Üniversitesi'nde vermiş olduğu dersler. Bir öğrencisi tarafından 1763 yılında yazıya geçirilmiş, Edwin Cannan, ed (Oxford University Press, 1896), s. 172-3.
6. C.R. Fay'dan iktibas, *Adam Smith and The Scotland of His Day* (Cambridge University Press, 1956), s.150.
7. John Rea'den iktibas, *Life of Adam Smith* (Macmillan and Co., London, 1895), s.258.
8. Adam Smith, a.g.e., cilt 1, s.7.
9. a.e., cilt 1, s.21.
10. a.e., cilt 1, s.2.
11. Smith bu meseleyi ele alışlarında her zaman tutarlı olmamıştır. Kitap I'de zenginliği, ulusun elde edebilir durumda olduğu '*ihtiyaç maddeleri ve kolaylık sağlayıcı araçlar*'ın toplamı olarak tanımlamıştır ki bu ifade hizmetleri de zenginliğin içine katmaktadır. Kitap II'de toplumsal ürünün bileşenlerini detaylı olarak ele alırken ise maddi hasılayla sınırlı olduğunu vurgulamıştır.
12. a.e., cilt 1, s.352.
13. a.e., cilt 1, s.33.
14. a.e., cilt1, s.53.
15. Emek '*birim*'in kendisine göre tespit edildiği yöntem aşağıda gözden geçirilecektir.
16. a.e., cilt 1, s.62.

17. Smith'in ifadesiyle : *'Doğal fiyat... merkezi fiyattır. Bütün malların fiyatları sürekli olarak ona doğru hareket ederler.'* (a.e., cit 1, s.65.)
18. a.e., cilt 1, s.65.
19. Ricardo'nun zorunlu kısıtlayıcı koşulların sürmeyeceği yargısı daha sonra bu tür emek-değer yaklaşımına gösterdiği muhalefete temel teşkil etmiştir.
20. a.e., cilt 1, s.37.
21. Bazı eleştiriler tok sözlü olmuştur. Yazarlardan birinin getirdiği suçlamaya göre, Smith, *'2000 yıllık düşünceyi heder etmekte ve küçümsemektedir. 1870 yılı yerine daha doğru değer ilkeleri bilgisiyle 1776 yılıyla başlama şansı kaçırılmış bulunuyor.'* (Emil Kauder, *'The Genesis of Marginal Utility Theory'*, Economic Journal, Eylül 1953, s.650.)
22. Bu hususu şu şekilde dile getirmiştir : *'Bir saatlik ağır işte iki saatlik kolay işten daha fazla emek var olabilir; ya da öğrenilmesi on yıllık emeği gerektiren bir mesleğin bir saatlik uygulamasında sıradan ve özellik arzermeyen bir işte ortaya konan bir aylık gayretten daha fazla emek bulunabilir.'* (a.e., cilt 1, s.35.)
23. a.e., cilt 1, ss.35-6.
24. a.e., cilt 1, s.56.
25. a.e., cilt 1, s.277.
26. a.e., cilt 1, s.19-20.
27. *'İş verenler, her zaman ve her yerde, işçi ücretlerini mevcut düzeyinin üstüne çıkarmama hususunda zimnî fakat daimi ve tek biçimli bir beraberlik içindedirler. Bu beraberliğe hallet getirmek her yerde en çirkin bir davranış, bu beraberliği bozan iş veren içinse bir yüz karası olarak görülür. Gerçekte bu beraberlikten söz edildiğini nadiren duyarız, çünkü bu olağan bir şey ve hatta hakkında söz edildiğini kimsenin duymadığı eşyanın tabii durumu gibi bir şeydir. İş verenlerin bazan işçi ücretlerini bu düzeyin bile altına düşürmek için özel işbirliklerine girdikleri de olur. Bu işler uygulama anına kadar olağanüstü bir sesizlik ve gizlilik içinde yürütülür, öyle ki, işçiler kimi zaman yaptıkları gibi onlar tarafından ağır bir şekilde incitilmiş olmalarına karşın mukavemet göstermeksizin boyun eğlerse bu işbirlikleri başka-*

- ları tarafından asla duyulmaz.' (a.e., cilt 1, s.75) Smith, benzer bir ruh haliyle işçilerin de ücretleri artırmak için birleştiklerini söylemiştir. Daha sonra mevcut yasal düzenlemenin son derece insafsız olduğunu dile getirmiştir. İşverenlerin çevirdikleri dolaplara karşı suskun kalan yasa, işçilerin işbirliklerini yasa dışı kabul ediyordu.
28. a.e., cilt 1, s.89.
29. a.e., cilt 1, s.77.
30. a.e., cilt 1, s.88.
31. a.e., cilt 1, s.90.
32. Bu hususta Smith şunu ileri sürmüştür : *'Emeğin cömertçe ödüllendirilmesi, üretimi, dolayısıyla da sıradan halkın çalışkanlığını artırır... Rızık bolluğu işçinin maddi gücünü artırır, durumunu iyileştirme ve hayatını rahatlık ve refah içinde sona erdirmeye umudunun verdiği rahatlık ile bu gücü son haddine kadar kullandırtacak bir canlılık sağlar. Ücretlerin yüksek olduğu yerde düşük olduğu yerdekenden daha aktif, çalışkan ve eli daha çabuk işçilerle karşılaşırız daima...'* (a.e., cilt 1, s.91.)
33. a.e., cilt 1, s.375.
34. a.e., cilt 1, s.163.
35. a.e., cilt 1, s. 161.
36. a.e., cilt 1, s.303.
37. Temel görüşü ortaya koymuş olmasına karşın, ayrıntıları ele alırken Smith yetersiz kalmıştır. Smith'in argümanına göre, sabit ve döner sermaye teminine ayrılması durumunda net gelirin üretimi genişletmede kullanılması mümkündür. Bununla birlikte ücret avanslarını döner sermayeyi oluşturan cüzler arasında saymamıştır. Kalkınmakta olan toplumun işe olan talebi (işin devamı için tahsis edilmiş *'fonlar'*ı artırmak suretiyle) artırma tarzıyla ilgili analizini tutarlı bir şekilde sürdürmek için Smith'in *'döner'* sermayenin ücretleri de kapsadığını kabul etmesi gerekirdi.
38. a.e., cilt 1, s.358.
39. a.e., cilt 1, s.359.

KISIM 2

Klasik Sistemde Detaylandırma ve Bölünmeler :

Thomas Robert Malthus

Sonraki klasik yazarların ele aldıkları temel soruları ortaya koymuş olmasına karşın, **Smith**, argümanında bir çok boşluk bırakmıştı. Klasik kuramsal yapıyı yeniden gözden geçirerek arıtma ve bu yapıya daha derinlemesine nüfuz etme işi **Smith**'in takipçilerine kalmıştı.

Klasik tartışmanın ikinci evresinde **Thomas Robert Malthus** oldukça önemli bir rol oynadı. **Malthus**'un ilgilendiği konuların başında teknik terminolojinin şekillendirilmesi gelmekteydi ve hayatının sonlarına doğru kaleme almış olduğu *Definitons in Political Economy* adlı eserini bu konuya

tahsis etti. Bilimin gelişmesinin standartlaştırılmış tanımların bulunmaması yüzünden geciktiğini, bunun da iktisadi konularda yazı yazan kişilerin sık sık halkın kafasını karıştırmasına neden olduğunu ileri sürmekteydi.

Bununla birlikte, analitik çeki-düzen hiçbir surette onun başta gelen ilgisi olmadı. Aynı zamanda, hem o zamanlar mevcut olan istatistikî verilerin son derece yetersiz hem de geniş ölçüde kabul görmüş kuramsal önermelerin ampirik temellerinin çürük olduğunu görerek iktisat disiplini sağlam ampirik temeller üzerine oturtmaya da çalıştı. İktisatla ilgili temel eserinin takdim bölümünde şunları ileri sürmekteydi :

“Bana öyle geliyor ki, günümüzün iktisadi siyaset hakkında yazan bilim adamları arasındaki hata ve farklılıklar dikkatsiz bir şekilde basitleştirme ve genelleştirmeye kalkışmaktan kaynaklanmaktadır. Daha pratik olan muhalifleri kısmi olaylara genellik atfetmek suretiyle palaspanıras çıkarımlarda bulunurlarken bu yazarlar da karşı uca seğirmekte ve böylesine karmaşık bir konuda, teorilerinin doğruluk ve yararlılığını ortaya koyacak yegâne şey olan bu geniş, bu şümüllü deneyime başvurarak teorilerini yeterince sinamamaktadırlar.” ⁽¹⁾

Başkalarında görmüş olduğu hatalardan kendisi bütünüyle masun olmamasına karşın, deneyici kafa yapısı devrinin anlaşmazlıklarına karşı takınmış olduğu tavrı şekillendirmede büyük ölçüde belirleyici olmuştur.

Malthus'un yazmakta olduğu dönemde **Smith'in** bulgularını yeniden gözden geçirmek ve yeniden değerlendirmek uygun düşmekteydi. İktisadi iklim önemli bir değışiklik geçirmiş bulunuyordu. **Smith'in** halefleri, ekonominin uzun dönemde geçirdiğı değışimlerle hâlâ ilgileniyor olmalarına karşın gayet tabii olarak acil iktisadi sorunlarla ilgili tartışmalara da katılıyorlardı. Napolyon savaşları fiyatlarda, özellikle de yiyecek maddeleri fiyatlarında büyük bir artışın gerçekleşmesine neden olmuştu. Aynı zamanda reel ücretlerde meydana gelen kötüleşme, işçi sınıfının durumunu büyük ölçüde ağırlaştırmıştı. Üstelik, İngitere ilk kez net bir yiyecek maddeleri ithalatçısı durumuna düşmüştü. Savaşın getirdiğı bu sorunlar, savaş halinin sona ermesini izleyen şiddetli deflasyon dönemiyle birlikte bir terkip oluşturdu. 1815 sonrası yeniden düzenleme sorunları klasik teoride önemli gelişmeler ve halkın siyaset iktisatçılarının görüşlerine canlı bir ilgi yöneltmesine neden olacaktı.

1. THOMAS ROBERT MALTHUS

(1766-1834)

Malthus, biyografisini yazan **James Bonar** tarafından '*çağın en çok küfür edilmiş adamı*'⁽²⁾ olarak tanımlanmaktadır. Gerçekten de **Malthus**'un hayatının büyük bölümü muhalefetin ortasında geçmiştir.

Aristokratik havalara sahip orta sınıftan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen **Malthus**, 1784 yılında girmiş olduğu Cambridge Jesus College'de matematik tahsil etmiş ve akademik bir ün elde etmişti. Kendi ifadesine göre, bir üniversite öğrencisi olarak soyut muhakeme ile ilgili konulardan çok '*doğada neyin gerçekten var olduğu veya neyin pratik kullanıma sokulabileceği*'⁽³⁾ hakkında yaptığı konuşmalarla dikkati çekmekteydi. Bir müddet sü-

ren -kekemellekle ilgili olduğu aşıkâr olan- bir tere-
dütten sonra rahip oldu. Sürekli 'papaz' olarak
anılmış olmasına karşın, kısa bir süre din adamlığı
yaptı. Hayatının büyük bölümünü, önce Cambrid-
ge'de daha sonra da East India Company'nin me-
murlarını eğitmek için yeni kurulmuş bir kolejde si-
yasi iktisat ve modern tarih profesörü olarak akade-
mik kariyer kovalamakla geçirdi. Daha önce emsali
olmayan bu atama, ona dünyanın ilk profesyonel ik-
tisatçısı payesini sağlamıştır.

Malthus, ilk olarak *Essay on the Principle of
Population* (Nüfus İlkeleri Üzerine Bir Deneme) ad-
lı eseriyle ün yapmıştır. Bu kitabın 1789'da gerçek-
leştirilen ilk edisyonu, muhtemelen okuyucuların bir
papazın bu gibi hassas konularda konuşmasını ya-
dırgayacaklarından müellifi korktuğu için, yazarının
kim olduğu belirtilmeden piyasaya sürülmüştü. Bu-
nunla birlikte, müellifin kimliğini tespit etmek güç
değildi. Görüşleri bu eserin eleştirisinin hedef tahta-
sı olan **William Godwin**'in eserinin yayınlandığı yıl
içinde kitabın ihtiva ettiğı konularda **Malthus**'la ya-
zışmış olduğu bilinmektedir. ⁽⁴⁾

Eserin gördüğü canlı ilgi, **Malthus**'u, sonuncu-
su 1826 yılında gerçekleştirilecek olan altı edisyon
daha yapmaya itti. Eserde ele aldığı konular doğru-
dan doğruya günün mevcut tartışmalarıyla ilgiliydi.
Kitabın ilk baskısından kısa bir süre önce, genç
Pitt, *ülkelerini çok sayıda çocukla zenginleştirmiş
olan kişilerin ülkelerinden bu çocukları beslemek
için yardım istemeye hak sahibi* ⁽⁵⁾ oldukları gerek-
çesiyle kalabalık aileleri özendirmek ve fakirlere
yardım etmek için yeni bir düzenlemenin yapılması-

nı talep eden bir yasa teklifinde bulunmuştu. 1801 yılında yapılan nüfus sayımı (İngiltere'de yapılan ilk kapsamlı nüfus sayımı) konuya olan ilgiyi artırmıştı. Bu sayım, onsekizinci yüzyılın son diliminde nüfusun büyük ölçüde artmış olduğunu ortaya koymaktaydı. Daha önce, -aralarında 1696 yılında İngiltere'nin nüfusunun altı yüzyıldan önce ikiye katlanmasının olası olmadığını söylemiş olan öncü milli gelir istatistikçisi **Gregory King**'in de bulunduğu büyük bir düşünürler grubu, nüfusun büyüme hızının yavaş olduğuna inanmaktaydılar.

Malthus'un nüfus sorunlarına gösterdiği ilgi, iktisadi ve toplumsal sorunların daha genel analizleri için bir kalkış noktası teşkil etmişti. Bir dizi risale ve zamanın konularıyla ilgili makaleler ile en önemli kuramsal eseri *The Principles of Political Economy Considered with a View to Their Practical Application*'da daha geniş konuları ele almıştı. Öğreticilik görevlerini tatmin edici bulmuş ve vermekte olduğu dersin konusunu, '*sadece anlayabilmekle kalmayıp can sıkıcı da bulmayan*' ⁽⁶⁾ genç insanlar için uygun bir çalışma sahası olarak görmüştür.

Birçok -gerek kendi çağındaki gerek daha sonraki- popüler izlenimlerin aksine, **Malthus**, sıcakkanlı, cömert ve kibar bir insandı. Arkadaşlık etmiş olduğu kişiler arasında düşünceler tarihi açısından en önemli simalardan biri, pek çok konuda entellektüel rakibi olmasına karşın hakikat arayışında refiki olan **David Ricardo** idi. **Ricardo**'yla ilgili duygularını **Malthus** bir keresinde şöyle dile getirmişti : '*Ailem dışında hiç kimseyi bu kadar çok sevmedim.*' ⁽⁷⁾

2. NÜFUS YASASI

Malthus'un nüfus yasası, **Smith** tarafından düzensiz bir şekilde bırakılmış ve klasik düşünce akımı içinde kolayca özümsemiş bir hususu etraflıca ele almıştır. Bununla birlikte, **Malthus'u** bu konuyu araştırmaya yönlendiren asıl saik, faydacılığın özel mülkiyetin kaldırılmasını talep eden kaba bir biçimini savunmakta olan **Godwin'in** doktrinleri hakkında babasıyla yaptığı bir tartışma olmuştur. **Godwin'e** göre nüfus büyümesi, eşsiz bir toplumsal nimetti. Daha çok sayıda mutlu insanla toplam mutluluk artabilirdi. Dahası, büyük sayıda bir nüfusu beslemek hiçbir sorun oluşturmazdı; *'toprağa topluca sahip olmak'* insanların atıl duran güdülerini uyatarak onları üretimi artırmaya yönlendirirdi. Kısacası, **Godwin**, yerinde kurumsal reformlarla toplumsal bir Ütopya'nın kurulabileceğini ileri sürmekteydi. Babasının bu görüşe duyduğu sempati yüzünden, **Malthus**, bu görüşün yanlışlığını ortaya koymak için çalışmalara başlamış ve bu amaçla kaleme aldığı yazı meşhur denemesinin ilk şeklini oluşturmuştu.⁽⁸⁾

Malthus'un temel argümanı aşağıdaki cümlelerde özlü bir şekilde dile getirilmektedir :

"Şu iki önermenin doğru olduğuna inanıyorum. Bunlardan birincisi, yiyeceğin insanın mevcudiyeti için zorunlu bir şey olduğudur. İkincisi, kadın ve erkeğin birbirlerini arzulamalarının kaçınılmaz ve hemen hemen mevcut durumu içinde kalacak olduğudur... Bu önermelerin doğru olduklarını varsayarak nüfusun artış gücünün toprağın insan-

lar için rızık hasıl etme gücünden sınırsız ölçüde fazla olduğunu söylüyorum. Denetim altına alınmadığı takdirde nüfus geometrik bir oranda artar. Geçimlik gıda maddelerinin artışı ise aritmetik bir oranda gerçekleşir. Kaba bir hesaplama birinci gücün ikinci güçten muazzam ölçüde fazla olduğunu ortaya koyacaktır.”⁽⁹⁾

Malthus, bu varsayımlardan yola çıkarak insanların üremesi ile yiyecek maddesi üretimi arasında sürekli bir savaşın var olacağını sonucuna varmıştı. Eşyanın tabiatı gereği, nüfus, yiyecek maddeleri miktarının belirlediği sınırları aşamazdı. O halde nüfusun bu muazzam artış gücü nasıl zapt edilebilirdi? Eserin ilk edisyonu nüfus artışının neden olduğu oluşumlardan birini şu şekilde açıklamaktadır:

“İşçilerin sayısı piyasanın işçi ihtiyacının üzerinde olduğunda emeğin fiyatı düşmeye, erzak fiyatları ise artmaya meyleder. Bu yüzden, aynı miktarda gelir elde etmek için işi daha önce çalışmakta olduğundan daha fazla çalışmak zorunda kalır. Bu sıkıntılı dönem boyunca, evliliğin önüne dikilen engeller ve bir aileyi geçindirmede karşılaşılan zorluklar oldukça büyük olduğundan, nüfus artışı belli bir seviyede kalır. İşçi ücretlerinin düşük olduğu bu süre içerisinde, işçi sayısının çokluğu ve çalışmaya duyulan aşırı ihtiyaç, çiftçileri topraklarında daha fazla işçi istihdam etmeye yöneltir; zaten ekili durumda bulunan toprağın daha mükemmel bir şekilde işlenmesi, gübrenmesi ve sürülmesi, geçimlik gıda maddelerinin başlangıçta sözünü etmiş olduğumuz dönemde olduğu gibi nüfus artışıyla aynı seviyeye erişmesine kadar sürer.”⁽¹⁰⁾

Daha uzun dönemde, nüfusun gıda maddelerinininkinden daha hızlı oranda artma temayülünü önleyici daha güçlü etkenlerin ortaya çıkması da mümkündür. İlk edisyonda, her ikisi de sefalet ve rezalete indirgenebilir olmakla birlikte iki tür -pozitif ve önleyici- etken ortaya konmuştur. Pozitif denetim sayesinde, yani savaş, kıtlık, bulaşıcı hastalık, veba veya hastalık yoluyla nüfusta azalma gerçekleşirdi. Halkın nüfus artışını önlemek için gerekli önlemleri almaya ikna edilmesi durumunda sonuç daha az cesaret kırıcı olurdu. **Malthus**, bu sonucun kaçınılmaz olduğuna inanmaktaydı. Her fırsatta, evliliği uzun süre ertelemenin ahlaki bozulmaya ve gayri tabii ilişkilerin ortaya çıkmasına yol açabileceğini ileri sürmekteydi.

Bu analiz, insanlık için sadece karanlık bir geleceğin var olduğunu belirtmekteydi. İnsanlık iki arada bir derede idi. Ortalama gelir düzeylerindeki her artış, **Malthus**'un mesajına göre, nüfusta gerçekleşen artışla kısa zamanda sıfırlanacaktı; bu durumda ücretler asgari geçim düzeyine indirilecekti (Modern okurların, **Malthus**'un yaşadığı dönemde çalışma hayatına atılmanın günümüz sanayi toplumlarındakinden daha erken yaşta gerçekleştiğini unutmamaları gerekir; sanayi devriminin ilk evrelerinde, tekstil fabrikalarının bir çoğunda on yaşın altında çocuklar istihdam edilmekteydi ve ondokuzuncu yüzyılın ilk onyıllarında İngiltere'deki kömür madenlerinde altı yaşında çocuklarla karşılaşmak hiç de ender rastlanan bir şey değildi). Eserin ilk edisyonunda, **Malthus**, nüfus miktarı ile reel ücret düzeyleri arasındaki bağları öylesine birbirinden ayrıl-

maz görmektedir ki ona göre '*sefaletin tekerrürünü önlemek ne yazık ki insanın gücünü aşmaktadır.*'⁽¹¹⁾ **Malthus**'un, **Smith**'in '*Milletlerin Zenginliği*' üzerine yaptığı araştırmayı '*Milletlerin Fakirliği*' üzerine bir araştırmaya dönüştürmüş kişi olarak görülmüş olmasında pek şaşılacak bir yan yoktur.

Eserin ikinci ve daha sonraki edisyonlarında aynı argüman birçok değişikliklerle yeniden ileri sürülmüştür. Bu değişiklikler **Malthus**'un mesajının halk tarafından kavranılışında fazla bir değişiklik yapmamış olduğu gibi kimi yazılarında bizzat **Malthus** tarafından da görmezden gelinmiştir. Önleyici denetim -yani, tedbir ve ileri görüşlülük göstererek nüfus artışının sınırlanışı- işçi sınıfının durumunun iyileşmesi için umut verdiği için yüceltilmeliydi. Bununla birlikte, bu vurgu değişikliği, **Malthus**'un doğrudan doğruya dile getirmediği önemli kavramlarından birinin daha sağlam bir şekilde yeniden tanımlanışını da içeriyordu. Birinci edisyonda, geçim kelimesi genellikle yaşamın sürmesi için zaruri olan fizyolojik ihtiyaçları dile getirmek için kullanılmaktadır. Fakat önleyici denetimlere uygun durum, sonraki edisyonlarda karmaşıklığa yol açtı. Geçim, artık yaşamı sürdürmek için gerekli şeyler olarak anlaşılmıyordu. Fizyolojik geçim -yani potansiyel bir anne veya babanın evlenmeden önce muhakkak elde etmek isteyeceği kabul edilebilir asgari gelir düzeyi- yorumu ön plana çıkarılmamaktaydı. Bu iki farklı geçim yorumu farklı sonuçlar vermektedir. Popüler beğenilerin yükseltilmesi durumunda, reel gelirdeki artışın artan ağız sayısı tarafından kısa sürede yutulması ihtimali büyük ölçüde azaltılabilirdi.

Malthus, nüfusla ilgili kaleme aldığı denemelerde bu sonucun gerçekleşmesine pek ihtimal vermemektedir. Nüfusu oluşturan bireylerin (özellikle de işçi sınıfının) alışkanlık ve tutumlarında önemli değişikliklerin ancak uzun vadede etkisini gösterebileceğine inanmış gözükmektedir. İktisada dair yazmış olduğu ana eserinde alternatifleri daha esaslı bir şekilde ortaya koymaktadır :

“Yüksek ücretler yahut yaşam gereklerinin büyük bir miktarına kumanda etme gücü birbirinden oldukça farklı iki sonuç verebilir; birincisi, nüfusun hızla artmasıdır ki bu durumda yüksek ücretler, daha çok büyük ve kalabalık ailelerin maiyeti için harcanır. İkincisi ise artış oranında orantılı hızlanma gerçekleşmeksizin geçim tarzlarında ve yararlanılan konfor araçlarında kararlı bir iyileşmenin oluşmasıdır.” ⁽¹²⁾

Birinci edisyondaki sertlikten bir dönüş olarak her ne kadar cazip olsa da, bu ödün, **Malthus**'un nüfus teorisinin gücünü büyük ölçüde azaltmaktadır. Artık **Malthus**'un sosyal gerçekliği doğrudan ve yakından gözlemleyerek bilimsel bir yasayı ortaya çıkarmış olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Aksine, **Malthus**'un prensibi ampirik içerikten yoksun bir tekrara (totaljiye) indirgenmiştir. Görünüşünün aksine, nüfus baskısının doğal olarak bir asgari ücret düzeyinin sürmesine neden olacağı önermesi, işçi sınıfının gelecekteki durumu ile ilgili özel hiçbir şey söylememektedir. Milli hasıladaki artışla birlikte reel ücretlerin sabit kalması veya artması hangi geçim kavramının yürürlükte olduğuna bağlıdır. Bu tür bir ifadeyi hiçbir kanıt yanlışlayamaz. Bununla birlikte,

bu masuniyetin bedeli olaylar dünyasıyla irtibatın yitirilişidir.

İktisat siyasetiyle ilgili tavsiyelerinde **Malthus**, bu nitelikleri büyük ölçüde görmezden gelmiştir. Dahası, klasik iktisatçıların çoğu onun 'nüfus ilkesi'ni, reel ücretlerin sabit geçim düzeyinde bir eşitliğe doğal olarak çekileceği hususunda inandırıcı bir kanıt ortaya koyuyor kabul etmişlerdir. İlk versiyondaki karamsarlık halkın anlayışından da pek silinememiştir. Örneğin **Thomas Love Peacock**'un romanı *Melincourt*'un kahramanlarından biri şöyle der :

"Bekârlara ve kız kurularına büyük saygı duyuyorum. Dünyada gereğinden fazla kanatsız iki ayaklı mevcut. Döyüracak kadarından fazla insana sahip olmak korkutucu bir üstünlük, yoksulluğun, afet ve savaşın, vebanın, bulaşıcı hastalık ve kıtlığın yegane ve semereli sebebidir."⁽¹³⁾

Malthus'un mantığı kusursuz olmadığı gibi nüfus değişimine neden olan mekanizmayla ilgili yorumu da tartışmaya açıktı. **Malthus**, nüfus miktarının iktisadi değişime uygun hale gelişinin büyük ölçüde doğum oranı üzerindeki etkiler vasıtasıyla gerçekleştiğini ileri sürmüştü. Eğer reel gelirler artarsa evlilikler daha erken yaşta yapılır ve doğumda artış gerçekleşirdi. İktisadi gelişme ve ölüm oranındaki azalma arasındaki olası ilişkilere çok az önem ver-mekteydi. Bununla birlikte, **Malthus**'un yaşadığı dönemde gerçekleşen 'nüfus patlaması'nda ölüm oranındaki düşüşün büyük etkisinin olduğunu ortaya koyan önemli deliller mevcuttur. Dahası, bu nüfus artışı, reel ücretlerdeki artıştan çok halk sağlığı

ve sađlık hizmetlerindeki geliřmelerle ilgiliydi. Bununla birlikte bu olaya etkiyen nedenler henüz kesin bir řekilde tespit edilmemiřtir. Onsekizinci yūzyıl sonları ve ondokuzuncu yūzyıl bařlarındaki İngiliz nūfusuna dair milli istatistikler ōylesine yetersizdir ki, bu problemlerle yakından ilgilenen bir arařtırmacının da dediđi gibi, bu dōnemde nūfus artıřının iřleyiřini tam olarak anlamak için '*mahalle kūtūk defterleri ve diđer yōresel kaynaklar ūzerinde bir neslin ortak çalıřmasına ihtiyaç vardır.*' (14)

Bugūn, **Malthus**'un teknolojik geliřmenin hızını ve etkisini deđerlendirmede būyūk ōlūde yanıldıđını sōylemek mūmkündür. Ziraat ilminde gerçekleřecek ve daha sonra toprađın sınırlı kapasitesini çok geniř nūfusu besleyecek ōlūde artıracak olan devrimi **Malthus**'un tahmin etmesi beklenemezdi. **Malthus**, verimliliđi artırma tekniklerindeki geliřmeleri ve uluslararası ticaretin kūuk bir adamın kapasitesini daha çok sayıda insanı bekleyecek duruma getirmesi için sunduđu imkanları deđerlendirmede de bařarısız kalmıřtır. Gerçekte, İngiltere, ondokuzuncu yūzyıldaki **Malthus**yen tehlikeyi uluslararası ihtisaslařma ve ticaret sayesinde savuřturmuřtur.

Malthus'un yazmakta olduđu dōnemden yūzelli yıl kadar sonra bu kusurları tespit etmek kolaydır. Fakat **Malthus**'un yařadıđı dōnemde teknoloji ve ticaretin bōyle bir dōnūřūm gerçekleřtirebileceđine dair bir umut beslemek için hiçbir neden yoktu. Aslında, insanlıđın bir felaketle karřı karřıya kalabileceđi hususunda uyarılarda bulunmak o dōnemde hiç de yersiz dūřmemekteydi. Nihayet, İngiltere, pozitif kontrollerin kōtū sonuçlarını savuřturmayı

başarmış olmakla birlikte bunu çok iyi bir düzeyde gerçekleştirememiştir. İrlanda'da ise bu pozitif denetlemeler şiddetli bir şekilde varlıklarını gösterdiler. 1840'lardaki patates kıtlığı -ölüm oranı ve göçlerin oluşturduğu etkilerle birlikte- nüfusun altı yıl içinde yaklaşık dokuz milyondan altı buçuk milyona düşmesine neden olmuştu. ⁽¹⁵⁾

Batılı ülkelerde, **Malthus**'un nüfus artışı ve ücret değişimleri arasındaki ilişkilerle ilgili yapmış olduğu felaket tellallığı bugün hiçbir doğrulayıcı kanıta sahip değildir. Geçen yüzyıl sanayi toplumlarındaki tecrübe, insanların üremesi ve yiyecek üretiminin katsayılarının **Malthus** ve çağdaşlarının çoğunun umduğundan daha çok değişken olduğuna dair sayısız kanıt ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, dünyanın daha fakir birçok bölgesinde Malthusyen varsayımlar yaşanan gerçekliğe çok yakın düşmektedirler. Ziraat teknolojisinin geri durumda olduğu ve değişim geçirmeye pek de hevesli olmadığı bu bölgelerde, modern gebelik önleyici teknikler doğum oranını azaltmada başarısız kalırken, ölüm oranı, sağlık hizmetleri sayesinde büyük bir düşüş göstermiş bulunuyor. Bu bölgelerde Malthusyen uyarılar yaşanan gerçeklikte doğrulayıcı kanıtlar bulmaktalar. Bu mesele çağımızın başta gelen sorunlarından birini oluşturuyor.

3. MALTHUSYEN ZİRAİ ÜRETİM YASALARI

Nüfus sorunu **Malthus** için siyasi iktisata geçişte kalkış noktası oluşturmuştu. Bununla birlikte,

nüfus ilkesinin dayanmakta olduğu varsayımlar - özellikle de **Malthus**'un ziraatin verim imkanlarına dair görüşleri- inandırıcılık elde etmek için daha sağlam bir analitik desteğe muhtaçtılar. Özellikle de yiyecek maddeleri arzının nüfusa oranla daha hızlı bir artış göstermesinin neden beklenemeyeceğini **Malthus** açıklamak durumundaydı.

Malthus'un iktisat teorisi ile ilgili eseri bu açıklama için gerekli bir temel oluşturmuştu. **Malthus**'un geliştirmiş olduğu ve bugün sık sık '*azalan getiriler yasası*' olarak isimlendirilen temel görüşe yakın bir kavram diğer üç yazar tarafından hemen hemen aynı zamanda keşfedilmişti : **Ricardo**, **West**, ve **Torrens**. Böylece, söz konusu hususla ilgili tartışma, kuramsal açıdan oldukça önemli bir önermenin formülasyonunda birkaç aktif zekânın buluşmalarından birinin gerçekleşmesine -ki iktisadi düşünceler tarihinde buna benzer birkaç tesadüf mevcuttur- tanıklık etmiştir.

Klasisizme katkıda bulunmuş bu kişilerin mesajlarını modern terminoloji içinde tanımlamak cazip olmakla birlikte, böyle bir şey yapmak onların argümanlarını kısmen tahrifle sonuçlanacaktır. Mevcut uygulamada '*azalan getiriler*' kavramı genelde şu şekilde ifade edilmektedir : Eğer biri dışında tüm üretim faktörleri sabit kalırsa, değişken faktöre ardarda birimler eklemek suretiyle elde edilebilen hasıla artışı belli bir noktadan sonra azalacaktır. Böylece, örneğin, sınırları belli ve sermaye ekipmanları sabit bir arazide istihdam edilen işçi sayısının peyderpey artırılması durumunda hasılda bir artış

gerçekleşse de işçilerin sayısı gereğinden fazla olduğunda üründeki artış oranı düşecektir. Bu ilke, genellikle, bir ekonominin sektörlerinin tamamının tüm üretim çeşitleri için geçerli kabul edilmektedir.

Bu modern kavram ile klasik gelenek yazarları tarafından ortaya konmuş olan kavram arasındaki farkı **Malthus**'un analizini geliştiriş tarzında gözlemlemek mümkündür. **Malthus**'un ilk işi, rantın kaynakları hakkında üç aşamalı bir açıklamada bulunmak olmuştur :

*“Birincisi ve en önemlisi, toprağın niteliğidir ki bu nitelik sayesinde topraktan toprak üzerinde istihdam edilen kişilerin maaşları için gerekli olan-
dan daha büyük oranda ihtiyaç maddeleri elde etmek mümkün olur.*

İkincisi, uygun biçimde dağıtılmaları durumunda yaşam için elzem maddelerin kendi taleplerini oluşturmaya veya üretilmiş ihtiyaç maddelerinin miktarı oranında talep edicilerin sayısını artırmaya muktedir olma niteliğidir.

Üçüncüsü ise verimli toprağın doğal veya yapay görece kıtlığıdır.” (16)

Bu üç husustan birincisi Fizyokratlar tarafından ileri sürülmüş ve **Smith** tarafından benimsenmiş olan ‘*tabiatın cömertliği*’ görüşünü çağrıştırmaktadır. İkincisi, **Malthus**'un nüfus ilkesini toprak ürünlerine sürekli bir talebin olacağına dair açıklamaya bağlamaktadır. Fakat üçüncüsü, **Malthus**'un analizine yeni bir yön vermektedir. Toprak yalnızca arz bakımından sınırlı olmakla kalmayıp,

düzensiz bir niteliğe de sahiptir. Nüfus artışı yiyecek maddesine olan talebin ve yiyecek maddelerinin fiyatlarının artmasına yol açınca, tarım, daha az verimli alanlara da kaydırılacak ve/veya zaten sürülü olan arazilerde yoğunlaştırılacaktır. Her iki durumda da hasılatta meydana gelen her birim artış için gösterilen gayret arttığından üretimin ortalama maliyeti artacaktır. Aynı nedenle, toprak sahiplerini tarımı yeni topraklara yaymaya ve halihazırda ekili olan arazilerde tarımı geliştirmeye sevk edecek olan fiyat artıları, daha verimli topraklara sahip kişilerin yararına olacaktır. Masraflarında hiçbir artış gerçekleşmeksizin daha yüksek gelir elde edebilecektir; böylece rantları artacaktır.

Görünüşte bu argüman, modern '*azalan getiriler*' yorumuyla çarpıcı bir benzerlik taşımaktadır. Bununla birlikte iki önemli tezat noktası mevcuttur. **Malthus** ve çağdaşları, tarımda ardışık her girdi biriminin getiriye azaltma eğiliminin analizini biri dışında tüm faktörlerin sabit olduğu statik koşullar etrafında geliştirmemişlerdir. Aksine, argümanlarını değişken -özellikle de nüfusun ve sermaye stoku hacminin değişim halinde olduğu- bir ortama göre kurmuşlardır. Ortaya konmuş olduğu şekliyle, bu argüman, Allah'ın her boğazla birlikte bir çift el de gönderdiği gerekçesiyle Malthusyen nüfus tahmininin reddedilmesi gerektiğini ileri sürenlere bir cevap niteliğindedir. Artık, yiyecek maddesi hasılasının artırılması mümkünse de bunun azalan bir oranda gerçekleştirilebileceği, dolayısıyla da nüfusun artmasıyla birlikte her kelle için yiyecek temininin daha da zorlaşacağı kesin birşey olarak görünmekteydi. Bu-

nunla birlikte, **Malthus**, verimde azalma olmadan (17) gerçekleştirilmesinin mümkün olmamasına karşın sermayenin tarımın ıslahına akıtılması durumunda önemli ölçüde rahatlama elde edilebileceğini fark etmiştir. **Smith**'in aksine, **Malthus**, toprak sahibinin önemli bir ıslahçı ve yatırımcı olabileceğine inanmaktaydı. Bununla birlikte, tarımsal üretimde yoğunlaşmanın rantlar artmadıkça gerçekleşmesi pek mümkün değildi.

Klasik azalan getiriler kavramı, sonraları itibar kazanmış olan yorumdan bir başka açıdan daha farklılık göstermektedir. **Malthus** (ve birçok klasik iktisatçı) için bu analiz yalnızca tarımsal üretimi ele almayı amaçlıyordu. '*Azalan getiri*' kavramı her tür üretimle ilişkili değildi. Tersine, klasik yazarlar, -temel üretim araçlarının doğal bir sınırlamadan masun olarak çoğaltabileceği- imalatçılıkta aynı sorunların ortaya çıkmayacağını tahmin etmişlerdi. Kapitalistlerin elde ettikleri kazançların (yani kârlar) uzun vadede azalması olasıydı. Fakat bu olgu, maddelerin üretimiyle ilintili koşullardan çok, yiyecek fiyatları ve rantlardaki artışla bağlantılı olurdu.

Tarımsal üretim sorunlarıyla ilgili bu analiz, **Malthus**'un nüfusla ilgili görüşlerini desteklemenin yanında başka birçok sonuçlar da taşımaktaydı. Gerçekte, *Milletlerin Zenginliği*'nin varsayımlarından biri bu analiz tarafından sarsılmıştı. **Smith**, rantı, temelde tabiatın cömertliğini sonucu olarak ortaya çıkan çalışmadan kazanılmış bir gelir olarak görmekteydi. **Malthus**, tabiatın bir diğer yanını,

onun sürülebilir alanları ve yüksek verimliliğe sahip toprakları sınırlamakla ortaya koyduğu cimriliği ön plana çıkardı. Tabiat koşulları, tarımsal çıktının artış oranını kesin bir şekilde sınırlamaktaydı.

Bu bulgu, klasik görüşte daha geniş bir yeni yön tayininin belirtisiydi. **Malthus** ve **Ricardo** tarafından görülmüş olduğu şekliyle tarımsal üretimin doğasına bakıldığında, gelirin rantların lehine ve kârların aleyhine yeniden bölüşümünün, **Smith**'in kabul etmeye hazır olduğundan daha hızlı bir şekilde gerçekleşmesi mümkündü. **Malthus**, iktisadi genişleme süresince rantların sınırsız ölçüde artacağını söylerken, bu artışın zorunlu olarak toplam gelirin orantılı bir payı olarak artmayacağını da belirtmiştir. Bununla birlikte, **Malthus**'un -diğer birçokları yanında **Ricardo**'nun da katılmadığı- görüşü, rantlarda meydana gelen artışın, sermayenin tarıma akmasına yol açacağı bunu da toprak sahiplerinin gelirlerindeki artışın, kâr olarak görülebilmesini sağlayacağı varsayımına dayanmaktaydı. Her hâlükârda, sermaye birikimi ve nüfus artışının toplu etkileri yiyecek maddelerinin fiyatlarının yükselmesine, (reel ücrette bir değişiklik olmamasına karşın) ücretlerin artmasına ve kapitalistlerin kârlarında bir daralmanın oluşmasına yol açacaktı. Durgun durumun -büyümenin durması ve sermaye birikiminin yenileme ihtiyaçlarıyla sınırlanması durumunun- gerçekleşmesi böylece daha az uzak bir ihtimal halini alıyordu.

Malthus'un nüfus ve tarımsal üretim analizi, klasisizmin başlangıçta sahip olduğu iyimserliği bü-

yük ölçüde gölgelemeşti. **Malthus**'un mesajının bu karamsar yanı bir dereceye kadar sonraki klasik düşünce akımına karıştı. Bu bulgulardan elde edilen çıkarımlar **Carlyle**'in siyasi iktisadı '*kasvetli bilim*' olarak isimlendirmesinde büyük ölçüde etkili oldu.

4. MALTHUS VE PİYASA YASASI

Malthus'un iktisadi düşünceler tarihindeki yeri daha çok klasik nüfus ve tarımsal verimlilik analizine yaptığı katkıya dayanır. **Malthus**, aynı zamanda Ortodoks klasik öğretinin cephelerinden birinde önemli bir ayrımı gerçekleştirmesiyle de ünlüdür. Çağdaşlarının çoğuyla ihtilafa düştüğü ana husus, piyasanın '*kendi kendini düzenleyici*' özelliklere sahip olduğu iddiasıydı. Klasik iktisat yasalarının teçhizat deposundaki bu silah, ana fikri daha önce **James Mill** tarafından ele alınmış olmasına karşın, genellikle **J. B. Say** isimli bir Fransıza mal edilmektedir. Aynı şekilde, -konunun kendisini tartışmakla birlikte- **Smith** de bu yasanın sonuçlarını *Milletlerin Zenginliği*'nde daha önceden dile getirmişti.

Birbuçuk asırdır iktisadi tartışmalarda son derece önemli bir yer işgal etmiş olduğu için **Say Yasası**'nın orijinal şeklini izah etmekte yarar vardır. Bu yasa tümdengelimli olarak iki önermeden çıkarılmıştır : 1- Ürünlerle mübadele edilir, 2- Mallar diğer mallara olan talebi oluştururlar.

Bu ifadelerden birincisinin anlamı söylenende olduğu kadar söylenmeyende de yatmaktadır.

‘Ürünler ürünlerle mübadele edilir’ iddiasında olan **Say**, bir değişim aracı olarak paranın rolünü alışveriş hızlandırıcı özelliğiyle sınırlandırmaktaydı. Buna göre, paranın kullanımı ticari işlemlerle ilgili temel gerçeği değiştirmemekteydi. Bu işlemler malların mübadelesini temsil etmekteydiler. Orijinal bir görüş değildi bu. **Say**’dan önce **Smith** ve **Hume** esas itibariyle aynı sonuca varmışlardı. **Say** ise bunu devrimci bir buluş olarak paranın bir değerli eşya olarak edinilmeye değer olduğu şeklindeki merkantilist görüşün yanlışlığını kesin kanıtlayıcı bir buluş olarak görmüştür.

Say’ın ikinci önermesi iktisadi düşüncenin gelişimini önemli ölçüde etkileyecekti. *‘Mallar diğer mallar için talep oluşturur’* ifadesi, üretim eyleminin ürünü geri satın almak için yeterli gelir sağladığı şeklinde ya da daha basit bir ifadeyle, *‘arz talebi oluşturur’* şeklinde yorumlanmıştır. Bu önerme, tabii ki tek tek firma ve sanayilerle ilgili olarak değil, ekonominin tamamıyla ilgili olarak anlaşılmıştı. **Say** Yasası, toplam talepte asla bir yetersizlik gerçekleşmeyeceği iddiasında bulunarak, *‘genel aşırı üretim’* ihtimalinin olmadığını ilan etmiştir.

Bu çıkarım, örtük fakat önemli bir varsayıma dayanmaktaydı : Tüm kazanç harcanılır ve hiç biriktirilmez. **Say** ve klasik gelenek yazarlarının çoğu için bu temel öncül detaylı bir argümanı gerektirmeyecek kadar çok açık bir şeydi. Onların görüşlerine göre herhangi bir kimsenin biriktirme arzusu duyması için hiçbir neden yoktu. Nihayet, (kafasız) cimrilere istisnai durumun aksine, akli başında hiç

kimse, faiz karşılığı borç olarak vermek dururken atıl bakiyeleri biriktirmezdi. Ulusal planda istifçiliğin toplumsal açıdan faydalı olduğunu ileri süren merkantilist görüşe duydukları antipati, ortodoks klasik yazarlarının bu görüşü bir doğma gibi benimsemelerinde etkili olmuştur.

'Genel aşırı üretim' ihtimalinin böylece yoksanmış olmasına karşın, firma veya endüstri teklerinin çıktılarını elden çıkarmada başarısız kalmalarının bir ifadesi olan 'kısmi aşırı üretim'in gerçekleşmesinin mümkün olduğu açıktı. Hem toplam arza hem de toplam talebe katkıda bulunmuş olsa bile, bir üreticinin çıktısına alıcı bulma garantisi yoktu. Ortaya -örneğin yanlış idari hesaplamalardan ve halkın beğenisinde meydana gelen değişikliklerden kaynaklanan- sorunlar çıkabilir ve satıcı elde kalmış malların oluşturduğu kısmî bir arz fazlasıyla yüzyüze kalabilirdi.

Fakat mesele bununla bitmiyordu. Bu argüman, kısmî aşırı üretim gerçekleştiğinde sorunun genel bir üretim fazlasına dönüşmeyeceğini de vurgulamaktaydı. Eğer bir satıcı ürünlerinin tamamını elden çıkarmayı başaramazsa diğerlerinin ürünlerine olağanüstü bir talebin oluşması beklenirdi. Bu çıkarın, tüm gelirin ya tüketim mallarına ya da yatırım mallarına harcanma durumunda olmasından elde edilmekteydi.

Biraz daha ileri gidilip olayların normal akışı içerisinde kısmî bir aşırı üretim durumunun kendisini düzelteceğinin ileri sürülmesi mümkündü. Sermaye ve emeğin hareketliliğine önemli bir engelin

bulunmadığının kabul edilmesi durumunda, kısmî aşırı üretimin, (üretken) kaynakların yeniden tahsisine neden olacağını ummak mümkündü. Bu gerekli düzenleme birden bire gerçekleştirilemezdi. Bununla birlikte, kendi başlarına bırakılmaları durumunda, piyasanın doğal güçleri geçici bir kısmî üretim fazlasını bertaraf etmek için gerekli olan itici gücü oluşturunurdu.

Bu argümanın tertipliliği ve zarıflığı kendisine bir cazibe katmaktaydı. Bununla birlikte, Napolyon savaşlarının yol açtığı sorunları gözlemiş olan **Malthus**'a genel bir üretim fazlasının oluşmasının imkansız olduğu görüşü benimsenebilir birşey olarak gözüküyordu. **Malthus**, sorunun geçici bir sorun olup piyasanın doğal işleyişine bırakılması sayesinde çözümlenebilir olduğuna da kani değildi. Farklı mallar üreten pek çok üretici, -sadece 1818 yılında yardım için isimler kaydedilmiş yaklaşık bir buçuk milyon insanın varlığının hesaba katılması durumunda bile- daha önce benzeri görülmemiş ölçüde bir 'işsizlik' ve mallarını elden çıkarma güçlüğüyle karşı karşıya kalmışlardı. **Malthus**, üretim fazlasının hem genel hem de kronik olabileceği endişesini taşımaktaydı.

Modern ölçülere göre **Malthus**'un karşı argümanı sistemli bir şekilde işlenmemiştir. **Malthus**'un görüşleri iki çıktı kategorisi arasında bir ayrım etrafında geliştirilmişlerdi : Temel olanlar (en başta yiyecek maddeleri) ve tali olanlar. Temel ürünlerle ilgili bir üretim fazlası sorunu asla söz konusu değildi. Nüfusla ilgili argümanın da ortaya koymuş olduğu gibi arzda meydana gelen (yiyecek maddeleri-

nin daha çok miktarda bulunması şeklinde gerçekleşen) artış, (daha çok sayıda boğaz şeklinde) kendi talebini otomatik olarak oluşturmaktaydı. Bununla birlikte, tali (zorunlu olmayan) ürünlerle ilgili sorun farklıydı. Piyasanın bu malları elden çıkarıp çıkarmaması bu malları almak için yeterli gelire sahip kişilerin -bunların başında toprak sahipleri ve kapitalistler gelmektedir- beğenilerine bağlıydı. **Malthus**, (böyle yapmamış olmasına karşın) buna bir diğer alt grubu da ekleyebilirdi : Napolyon savaşlarının neden olduğu devlet borcunun büyük bir kısmını ele geçirmiş olan **nouveaux rentiers**.* O dönemde milli borç üzerindeki hizmet giderleri, milli gelirin yaklaşık onda birine ulaştığından bu rantiyerlerin iktisadi durumları ehemmiyetsiz değildi. (19)

Malthus'un 'üretim fazlası' sorunuyla ilgili teşhisinin nüfus artışında önleyici denetimin yararına pek inanmamasına neden olan tavrıyla ortak yanı çoktur. Ne kısa vadede işçi sınıfının beğeni ve alışkanlıklarının değiştirilebileceğini ne de lüks malların potansiyel satın alıcılarının daha kolay kanar olabileceğini kabul etmiyordu. **Ricardo**'ya 1817 yılında yazmış olduğu bir mektupta bu hususun önemini şu şekilde izah etmektedir :

"İnsanlığın istek ve beğenilerinin arz için daima hazır olduklarını düşünüyor gözükmektesin; bense, özellikle de eski maddelerle yeni istek ve beğeniler oluşturmaktan daha zor çok az şeyin olduğuna, talebin en önemli unsurlarından birinin insanların mallara biçtiği değer olduğuna, arz talebe ne kadar mükemmel uydurulabilirse bu değer o ka-

(*) Nouveaux Rentiers: Sonradan görme rantiyerler (çev.)

dar yüksek olacağına ve daha fazla emekle mübadele edileceğine yahut daha fazla emeğe kumanda gücüne sahip olacağına kesin bir şekilde inanmaktayım... Uygulamada mahsul ve nüfusa gerçek (fiili) engelin üretme gücü eksikliğinden çok teşvik eksikliği olduğuna inanıyorum." (20)

Bu sorunlarla ilgili olark **Malthus**, mevcut öğretilere aykırı bir kaç çare önermişti. Talebin -olağanüstü önlemlerin yokluğunda- ekonominin ürünlerini soğurmada yetersiz kalacağı endişesiyle verimsiz harcamaları teşvikin yerinde olacağını ileri sürmüştü. **Malthus'** a göre zenginlerin (özellikle büyük toprak sahiplerinin) hizmetçilerinin sayısını artırmaları toplumun yararındaydı. Eğer toprak sahipleri mülklerini geliştirmek için aksi takdirde işsiz kalacak insanları tutacak olurlarsa sonuç daha iyi olurdu. Üstelik, **-par excellence*** verimsiz harcamacı olan- devlet, iş yaratmak için bayındırlık işlerine girişebilirdi. **Malthus**, önerilerini şu şekilde özetlemişti :

"Nihayet şunu söylemem gerekir ki, fakirlerin yol yapımı ve bayındırlık işlerinde istihdam edilmeleri ile toprak sahipleri ve servet sahiplerinin sahip oldukları arazileri imar, geliştirme ve güzelleştirmeye olan meyilleri, savaşta istihdam edilmiş askerlerin, denizcilerin ve diğer değişik sınıfların birdenbire (üretken) emekçilere dönüşmelerinin yol açtığı üretim ve tüketim dengesindeki karışıklıktan kaynaklanan kötü sonuçları bertaraf etmek için en çok güvenilebilir olan ve kudretimiz dahilinde bulunan çarelerdir. " (21)

(*) Par Excellence: Eşsiz, benzersiz (çev.)

Malthus'un Napolyon savaşları sonrası dönemdeki üretim fazlaları sorunu ile ilgili görüşleri, toplam (derneşik) talebin toplam gelir ve istihdamın şekillenmesine etkisini ele alan daha sonraki Keynesyen argümanların habercisi olarak tanımlanmıştır. Bu argüman dizileri arasında sathi bir benzerliğin bulunmasına karşın, bu tür iddialar olaylarla ilgili gereksiz abartılardan başka bir şey değildir. **Malthus**'un düşüncesi yine de büyük ölçüde klasik kalıplar içindeydi. Bir eksikliğin var olduğunu hissetmiş olmasına karşın bu geleneğin sınırlarını aşmayı başaramamıştı. Gerçekte, bir karşı argüman ortaya koymasını mümkün kılmış olan ana manevrayı -'arz fazlası' dönemlerinde istifçilik ihtimaliyle ilgili analizi- titiz bir şekilde ele almamıştı.

5. MALTHUS VE İKTİSAT SİYASETİ

Malthus, 'arz fazlası' ile ilgili analiziyle klasik geleneğin ana görüşüne uzak düşmüş olduğu gibi diğer meseleler üzerinde de çağdaşlarının bir çoğundan ayrılmaktaydı. Klasisistlerin çoğu (özellikle de tarım ürünleri hususunda) serbest ticareti savunurlarken, **Malthus**, Tahıl Yasalarının sağladığı tarımsal korumayı savunmaktaydı. Çağdaşlarının çoğu verimsiz harcamalara (özellikle de hükümet harcamalarına) karşı çıktığı halde, **Malthus**, -en azından bazı durumlarda- bu harcamalardan yana bir tavır takınmıştır. Belki de en şaşırtıcı olanı nüfus kontrolüne karşı olan tavrıydı. Nüfus patlaması ve insanlık için mutsuzluk getirecek olan sonuçlarından duyduğu endişeye bakarak, insan, onun yaman bir doğum kontrolü savunucusu olduğunu düşünebilir.

Buna karşın, **Malthus**, (modern ölçülere göre) teknik açıdan yetersiz olan kendi devrindeki gebeliği önleme uygulamalarına gerçekte karşı çıkmaktaydı.

Bu tavırlar müphem fakat tutarlı bir mantığa dayanmaktaydı. **Malthus**, yiyecek maddeleri üretiminin artışına büyük önem vermekte ve teşvikleri artırmanın bu gelişmenin gerçekleşmesi için zorunlu olduğuna inanmaktaydı. Bu yüzden, yüksek yiyecek fiyatlarının tarımsal verimliliği artırıcı yatırımları özendireceği gerekçesiyle tarımsal korumanın savunulabilir olduğunu ileri sürmekteydi. Bu tavır, iktisat dışı tali bir argümanla desteklenmişti. **Malthus**, küçük bir adanın beslenme ihtiyacının büyük bir kısmını ithalata dayandırmasının akıllıca bir iş olmayacağını ileri sürmüştü. Savaş veya seferberlik zamanlarında bu durumdaki bir ada son derece zayıf düşerdi.

Aynı şekilde, doğum kontrolüne karşı muhalefeti de ailevi sorumlulukların insanlara tembellik ve miskinliğe olan tabii meyillerini alt etmelerinde yardımcı olduğu görüşüne dayanmaktaydı. Zorunluluğun oluşturduğu baskı, sıkı ve yoğun çalışmaya itme hususunda benzersiz bir saikti. Mevcut öğretilere aykırı önerileri özel bir duruma yöneliktiler ve genel önermelerle savunulmamaktaydılar. Bununla birlikte, bu öneriler, atıl emek gücünün toprağın verimliliğini artırıcı işlerde istihdam edilmesine büyük bir önem vermekteydiler.

Standart klasik görüşten bazı konularda uzaklaşmış olmasına karşın **Malthus**'un siyasi meselelerle ilgili görüşleri ortodoks gelenekle tam bir uyum içindeydi. Sözünü ettiğimiz istisnai durumlar bir kenara bırakılırsa, **Malthus**, genelde serbest ticaret yanlısı ve devlet kısıtlamalarının muhalifi olan bir kişiydi. Klasik çağdaşlarının çoğu gibi o da Yoksul

Yasalarına saldırmıştı. **Smith** tarafından açılmış olan yolu izlemiş olmasına karşın, -nüfusla ilgili analizinin yardımıyla- iptal ve ıslahla ilgili bazı ila- ve argümanlar da ortaya atmıştır. Yoksul Yasaları- na muhalefetin nedeni artık yalnızca emeğin hare- ketliliğini engellemesinden dolayı değildi. **Malthus**, bu yasaların ulusun yiyecek maddesi arzlarının art- masına hiçbir katkılarının bulunmamasına karşın, bu arzlar üzerindeki hak iddialarının artmasına yol açacaklarını da ileri sürmekteydi. Dahası, mevcut sistem zorlukları en azından iki açıdan artırmaktay- dı : Yoksul yardımı, yalnızca çalışma saiklerini za- yıflatmakla kalmayıp bu yardımı alan kişilerin aksi takdirde mümkün olandan daha çok sayıda çocuk dünyaya getirmelerine ve böylece sınırlı yiyecek miktarı için rekabetin artmasına da yol açacaktı.

Malthus'un siyasetle ilgili bazı görüşleri her ne kadar karamsar ise de bu görüşleri esinleyen şe- yin insanlık için duyulan samimi bir kaygı olduğunu belirtmek gerekir. **Malthus**, savaş sonrası işsizliğini hafifletmek için kamusal önlemlerin alınmasını ısrarla tavsiye eden dönemindeki tek kişiydi neredey- se. Yoksul Yasaları (bu yasalara son derece muhalif- ti) ile ilgili önerileri, yoksul yardımının yavaş yavaş ortadan kaldırılmasını talep etmekteydi. Devlet yar- dımının yalnızca gücü kuvveti yerinde olanlardan kaldırılmasını tavsiye etmiş, ihtiyaçları olan parayı kazanamayacak durumdaki kişilerin ise devletten yardım almaya haklarının olduğunu söylemişti. Fa- kat en önemli husus, **Malthus**'un iktisadi siyasetle ilgili bütün görüşlerin, yiyecek maddeleri üretimi üzerindeki baskıların maddi koşulları iyileştirme ümitlerine -insanların görmezden gelebileceği fakat tehlikesini savuşturamayacağı- kesin sınırlamalar koydukları inancından kaynaklanmış olmalarıdır.

NOTLAR

1. Malthus, *Principles of Political Economy Considered with a View to Their Practical Application* (Well and Lilly, Boston, 1821), ss.4-5.
2. James Bonar, *Malthus and His Work* (George Allen and Unwin, Londra, ikinci baskı, 1942), s.1.
3. Bonar tarafından iktibas edilmiş olduğu şekliyle, a.e., s. 409.
4. Bonar, a.e., s.43.
5. Parlamento Tartışmaları, 12 Şubat 1796, G.F. McCleary tarafından iktibas edilmiş olduğu şekliyle, *The Malthusian Population Theory* (Faber and Faber, Londra, 1953), s.35.
6. John Maynard Keynes'in iktibas etmiş olduğu şekliyle, *Essays and Sketches in Biography*'nin 'Robert Malthus' başlıklı bölümü (Meridian Books, New York, 1956), s. 27.
7. Keynes'in iktibas etmiş olduğu şekliyle, a.e., s.29.
8. İlk edisyonun tam başlığı şu şekildeydi :
M. Concerdet ve Diğer Yazarların Spekülasyonları Üzerine Yorumlarla Birlikte Toplumun Gelecekteki Gelişimini Etkileyiş Şekliyle Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme. İkinci edisyonun başlığı ise şöyleydi : *Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme Veya Gelecekte Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme*. İkinci edisyonun başlığı ise şöyleydi : *Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme Veya Gelecekte Nüfus Artışının Meydana Getireceği Sıkıntıları Bertaraf Etme Ya da Hafifletme İmkânları Üzerine Bir Araştırmayla Birlikte İnsanların Mutluluğuna Geçmişteki Ve Günümüzdeki Etkileri Üzerine Bir Mütalaa*.
9. Malthus, *An Essay on the Principle of Population*, birinci edisyon (MacMillan Company tıpkı basımı, 1909), ss. 6, 7.
10. a.e., ss. 14-15.
11. a.e., s.37.
12. Malthus, *Principles of Political Economy*, s.195.
13. Alan T. Peacock'un iktibas etmiş olduğu şekliyle, *Introduction to Malthus* adlı eserin 'Malthus in the Twentieth Century' başlıklı bölümü, D. V. Glass, edisyonu (John Wiley and

- Sons, New York, 1953), s. 57.
14. H.J. Habakuk, 'English Population in the Eighteenth Century', *Economic History Review*, ikinci seriler, cilt 6 (1953), s. 130.
 15. Bu olaylarla ilgili hayran bırakıcı bir izahat için bak. Cecil Woodham-Smith, *The great Hunger : Ireland 1845 te 1849* (Signet Books, New York, 1964).
 16. Malthus, *Principles of Political Economy*, s. 110.
 17. a.e., s. 137 ve devamı.
 18. Mark Blaug, *Ricardion Economics* (Yala University Press, 1958), s. 197.
 19. B.R. Mitchell ve Phyllis Deane, Abstract of British Historical Statistics (Cambridge University Press, 1962), ss. 366, 396.
 20. Malthus'tan Ricardo'ya, 26 Şubat 1817, *The Work and Correspondence of David Ricardo*, Piere, Sraffa, ed. (Cambridge University Press, 1952), cilt 7, ss. 122-3.
 21. Malthus, *Principles of Political Economy*, s. 395.

KISIM 3

David Ricardo ve Klasik Analizin Formülizasyonu

Ricardo ve **Malthus** büyük ölçüde aynı kuramsal çerçeveyi kullanmış, her ikisi de **Smith** tarafından başlatılmış geleneği sürdürerek bu geleneğin işgörülerini keskinleştirmekle meşgul olmuşlardır. Dahası, her ikisi de Napolyon savaşları ve kötü sonuçlarının oluşturduğu anormal koşullara yazılarıyla tepki göstermişlerdir. Bir çok özgül hususta oldukça farklı sonuçlara varmış olmalarına rağmen her ikisi de analitik gözlüklerini klasik sorunlar üzerine yöneltmişlerdir. **Ricardo**, '*siyasi iktisattaki temel sorun*'un farklı sınıflar arasında bölüşümü düzenleyen '*yasaların*' ve toplumun genel koşullarıyla ilişkilerinin '*tespiti*' olduğunu ileri sürmek suretiyle kendisinin klasik geleneğin ana meselelerine yöneldiğini belirtmişti.

Ricardo'nun başlangıçta dikkatini üzerine yoğunlatmış olduğu bu tema saha açısından daha da sınırlıydı. Tahıl Yasalarının tarıma yönelik korumasının bir bütün olarak ekonomi üzerindeki etkileri. Bu meselelerin **Ricardo**'nun düşüncesinde önemli bir yer işgal etmiş olmasının, devrin koşulları göz önünde tutulduğunda hiç de tesadüfî bir şey olmadığı görülür. Napolyon savaşları, daha önce de değinilmiş olduğu gibi, -birbirini izleyen düşük hasatlarla birlikte- İngiliz ekonomisini net bir gıda maddeleri ithalatçısı haline getirmişti. Hububat fiyatları birden bire yükselmiş ve toprak sahiplerinin gelirleri artmıştı. Örneğin, sistematik kayıtlarda yer alan bilgiye göre toprak sahiplerinin bir araziden elde ettikleri gelir 1776 ile 1816 yılları arasında on misli artmıştı. **Ricardo** ve **Malthus**'un teorilerine göre bu kazancın tamamını '*iktisadi rant*' olarak yorumlamak mümkün değildi; onlara göre bu gelirin bir kısmı toprağın verimliliğini artırmak için yapılan yatırımların oluşturduğu kazancı temsil etmekteydi. Bununla birlikte, zirai dengede (ekonominin geri kalan kısmına nispeten) köklü bir değişimin gerçekleşmiş olduğu apaşık bir şeydi.

Bu sorunlar, savaşın bitiminden hemen sonra kabul edilmiş Tahıl Yasalarındaki değişikliklerle daha da kötüleşmişti. Bu değişiklikler, buğdayın iç piyasa fiyatının her quarter (12.70 kg) için altmış şilingi aşmasına kadar hububat ithalini yasaklamak suretiyle yerli tarımı korumayı amaçlamaktaydı. **Ricardo**'nun ele almış olduğu sorun son derece reel ve önemliydi. Temel eserine önsöz olarak seçmiş olduğu şu pasajda **Ricardo**'nun tarıma vermiş olduğu önem apaşık bir şekilde gözlenebilir.

“Toprağa emek, makina ve sermayenin beraberce uygulanması suretiyle elde edilen toprak ürünleri, toplumun üç sınıfı arasında; toprak sahipleri, toprağın ekilip biçilmesi için gerekli stok ve sermayenin sahibi bulunan kişiler ve toprağın ekilip biçilmesinde emeklerini ortaya koyan işçiler arasında bölüşülür.

Bununla birlikte, toplumun farklı evrelerinde rant, kâr ve ücret adları altında bu sınıflar tarafından paylaşılan toprak ürünü oranları esas itibarıyla farklı olacaktır; bu, başta toprağın fiili verimlilik düzeyi olmak üzere, sermaye birikimi, nüfus artışı, beceri, ustalaşma ve tarımda kullanılan araçlara bağlı olarak gerçekleşecektir.”⁽¹⁾

Ricardo, yazılarının çoğunda ekonominin tamamını dev bir çiftlikmiş gibi ele almıştır.

Ricardo'nun bu sorunu ele alış metodu analize bir genellik havası vermiştir. **Ricardo**'nun yazı stili **-Smith** ve **Malthus**'un (sadece tasvirlerle ve konu aralarına sıkıştırılmış nasihatlarla süslü) yazı tarzlarına nispeten- biçimsel ve tutumlu idi. Dahası keskin analitik kavrayışı, başlangıçta zihnin kuramsal araştırmalara yönelmesine neden olan pratik konunun çok ötesine sarmaktaydı. **Ricardo**'nun modelinin daha genel versiyonu, iktisadi kuram geliştirme teknikleri üzerinde bıraktığı kalıcı damga olmuştur.

1. DAVID RICARDO (1772-1823)

Ricardo, iş hayatına Londra Borsası'nda babasının yanına memur olarak girerek atılmıştır. Yedi yıl sonra Yahudi cemaati dışından biriyle evlenmesinden dolayı ailesiyle ilişkileri gerginleşmiş ve genç **Ricardo** kendi yolunu çizmeye koyulmuştu. Devlet tahvillerinde uzmanlaşan **Ricardo**, kısa zamanda durumunu iyileştirmiş ve 1815 yılında büyük bir servet elde etmeyi başarmıştı.

Soyut iktisadi sorunlara ilgi duyması hayatının ortalarına rastlar. İktisatla tanışması, karısıyla 1799 yılında Bath kaplıcalarına yapmış olduğu ziyarette **Adam Smith**'i okumasıyla gerçekleşir. Bu olaydan on yıl sonra, -paranın satın alma gücündeki düşmeyle ilgili- ilk eseri, mektuplar şeklinde 'R' imzasıyla yayınlanmıştı. Bu olaydan bir müddet sonra para birimleriyle ilgili sorunlar hakkındaki görüş-

lerini ortaya koymak üzere kaleme aldığı bir kitap-
çık aralarında **James Mill**'in de bulunduğu önde ge-
len edebi simaların bazılarının takdirini ve iyi bir
ün kazanmasını sağlamıştı. **Mill**'in (**Ricardo**'ya '*si-
yasi iktisat konusunda en iyi düşünür olduğun gibi
en iyi yazar olacağına da eminim*' ⁽²⁾ diye yazmıştır)
teşviki olmaksızın **Ricardo**'nun *Principles*'inin (İl-
keler) ortaya çıkması pek olası değildi. **Ricardo** '*bu
iş benim gücümü aşmakta*' ⁽³⁾ diyerek endişelerini di-
le getirmiş ve esere başladıktan sonra da yakınmaya
başlamıştı : '*Çok zor bir iş olan kompozisyon sana-
tında hiçbir ilerleme gerçekleştiremiyorum. Kamuya
ham kavramlarımı sunmaya ara verip bu işe sarıl-
mam gerektiğine inanıyorum.*' ⁽⁴⁾ Yazarının mükerrer
karamsarlık dönemleri ve gecikmelerin ardından
Principles of Political Economy and Taxation (Siyasi
İktisat'ın ve Vergilendirme'nin İlkeleri) 1817 yı-
lında ortaya çıktı.

Bu eser, **Ricardo**'nun devrinin en önde gelen
iktisat analizcisi şeklindeki ününü güçlü bir şekilde
tayin etti. 1819 yılında girmiş olduğu parlamentoda
dile getirdiği görüşleri (bu görüşler oldukça tiz bir
sesle dile getirildiği halde) bu eser sayesinde otoriter
bir edaya bürünmüştü. Gerçekten de **Ricardo**,
Avam Kamarasında iktisadi analiz üzerine ders ve-
ren ilk kişi olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte
onun görüşlerine katılmayan insanlar da mevcuttu
ve samimi arkadaşı **Malthus** da bu muhaliflerin
arasındaydı. **Malthus**'a yazmış olduğu son mektup
Ricardo'nun tarzını ortaya koymaktadır.

"Diğer tartışmacılar gibi uzun tartışmalardan

sonra yine kendi görüşlerimizi muhafaza ediyoruz. Bununla birlikte bu tartışmalar asla dostluğumuzu etkilemiyor; görüşlerime katılıyor olsaydın seni yine ancak bu kadar severdim. ” (5)

Ricardo, kalpsizliklerinden dolayı toprak sahiplerine ateş püskürmüş olmasına karşın hayatının sonlarına doğru külliyetli servetinin büyük bölümünü toprağa yatırmıştı. Arkadaşının davranışının bu cephesiyle ilgili olarak **Malthus** bir keresinde şöyle demişti :

“Kendi kabiliyet ve gayretleri sayesinde bugün büyük bir toprak sahibi olmuş bulunan o (**Ricardo**), tüm toprak sahipleri arasında bir benzerini daha gösteremeyeceğim kadar saygıdeğer ve mükemmel, kazanmış olduğu şeyleri kalbi ve zihni meziyetleri dolayısıyla bütünüyle hak etmiş bulunan, diğer bir deyişle, diğerlerinden daha iyi işleten bir insandır.

Gariptir ki büyük miktarda rant almakta bulunan Bay **Ricardo** rantların ulusal önemini küçümsüyorken bugüne kadar hiç rant almamış olduğu gibi bundan sonra da almayı ummayan benim gibi birinin, onların ehemmiyetini abartmakla suçlanması muhtemeldir. Konum ve görüşlerimizdeki bu farklılık, en azından ikimizin de samimi olduğuna, öğretilerimizi ortaya koyarken zihinlerimiz ne gibi bir önyargıdan etkilenmiş olursa olsun, insanın engel olması belki de en zor bir tarafgirlik olan bu önyargının statü ve çıkara dayalı olmadığına delil teşkil etmektedir. ” (6)

2. RICARDO'NUN ANALİTİK PROGRAMI

Ricardocu kuramsal argümanın özü şu temel önermede gizlidir : *'Tüm ülke ve tüm zamanlarda, kârlar, hiçbir rant oluşturmayan toprak veya sermaye üzerinde işçilerin kendilerinin zaruri ihtiyaçlarını temin için harcamaları gereken emek miktarına bağlıdır.'* ⁽⁷⁾ Gerçekten de, **Ricardo**, analizinin büyük bölümünü bu çıkarsamayı destekleyen argümanların tedarikine ayırmıştır.

Bu önermenin geniş klasik düşünce içerisindeki önemi kolayca kavranılabilir. Kâr oranı, önceki klasistler için olduğu gibi **Ricardo** için de iktisadi büyüme oranının temel düzenleyicisiydi. İktisadi genişlemenin ana kaynaklarını ve onu denetleyen güçleri tanımanın bu gelir payının belirleyicilerini iyi bir şekilde kavramakla mümkün olduğu açıktı.

Fakat tarımsal üretim koşullarının ekonominin tüm alanlarında kâr paylarını belirleyici bir konumda olduğunu ileri sürerken, **Ricardo**, hangi dile dayanıyordu ? Ekonominin diğer dallarının içinde bulundukları koşulların (**Ricardo**'nun görüşünü eleştirirken **Malthus**'un da ileri sürmüş olduğu gibi) tarımdaki getiri oranlarını belirlemekte olduğunu ileri sürmek de aynı ölçüde makul değil miydi ? **Ricardo**'nun *İlkeler*'inde bu soruya doyurucu bir cevap bulmak mümkün değildir. **Ricardo**'nun yazılarını bir araya getirmek için büyük çaba harcamış olan **Pierre Sraffa** tarafından toplanan kanıtlar, **Ricardo**'nun zihnindeki argümanı bugün yeniden

kurmamızı mümkün kılmaktadır.

İki özel niteliğinden dolayı tarımın eşsiz kabul edilmesi gerekiyordu. Tarım, aynı malın (**Ricardo** tarımsal hasılanın tamamını içine alan bileşik bir terim olarak '*tahıl*' kelimesini kullanmaktaydı) hem girdi hem de çıktı olarak kendini gösterdiği yegâne sektördü. Buğday, tohum olarak kullanıldığında bir girdi idi. Ayrıca, temel besin maddesi olmasından dolayı aynı zamanda diğer vazgeçilmez girdi -emek- için de son derece önemliydi. Klasik emek '*avansları*' görüşüne uygun olarak ücretler tahıl avanslarına indirgenebilir, dolayısıyla da tüm girdiler tahılla ifade edilebilirdi. Bununla birlikte, tahıl, aynı zamanda zirai çıktı da olduğundan, üreticilerin net kazancının girdilerin çıktılarından çıkartılması suretiyle tahıl cinsinden tespit edilmesi mümkündü.

Bu tarzda hesaplanması durumunda tarımdan elde edilen net gelirin her halükârda bir kâr ölçütü olması söz konusu değildi. Ekili toprakların büyük bir bölümü aynı zamanda rant da oluşturmazdı. **Malthus** ve **Ricardo** bu meseleyi ele alırken büyük ölçüde aynı yaklaşımı benimsemişlerdir. '*Tabiatın cimriliği*', toprağı kalite itibarıyla kıt ve değişken kılmaktaydı. Yüksek verimliliğe sahip araziler (ki tarıma açılacak ilk alanların bu araziler olacağına haklı olarak hükmedilebilirdi) sahiplerine havadan bir kazanç sağlardı. Dahası, nüfus büyümesi dolayısıyla gıda maddelerine olan talep arttıkça bu havadan kazanç miktarı da artardı. Yiyecek fiyatları arttıkça, çiftçilerin gösterdikleri gayret karşılığında cari oranlarda gelir elde etmelerine izin verdiği sürece

tarım daha az verimli topraklara doğru yayılırdı. Bu arada, verimli arazilerin sahipleri giderek daha fazla rant elde edeceklerdi. Diğer arazilerden elde edilen çıktılar ise ancak tarım masraflarını karşılamaya yetecek ve herhangi bir rant oluşturmamaya yetmezdi.

Bu argümanın yardımıyla, elde edilen net gelirin yalnızca sermayenin gelirinden (kârlardan) oluştuğu sıfır-rantlı topraklara bakarak kâr ve rantın birbirinden ayırt edilebileceğini ileri sürmek mümkündü. Bu durumda, (tahıl girdisinin çıkarılmasından sonra geriye kalan tahıl çıktısının oluşturduğu) net kazancı (tahıl birimle ölçülen) toplam girdiye bölmek suretiyle kâr oranının yüzdeli bir ifadeyle hesaplanması olasıydı.

Bu uygulamayla tarımın benzersiz bir yere sahip olduğu iddiası kısmen tesis edilebilirdi. Ekonominin bu sektöründe fiyatlara başvuruda bulunmaksızın kâr oranının belirlenmesi mümkündü. Diğer hiçbir sektörde reel terimlerle (yani parasal ölçü birimlerinden çok fiziksel terimlerle) benzer bir hesaplama gerçekleştirilemezdi. Fakat tarımın bir başka özelliği daha vardı. Tarımsal çıktılar diğer tüm üretim alanlarının vazgeçilmez girdileri idiler. Tarım dışı alanlarda faaliyet gösteren işverenlerin işçilerine ücret avansları verebilmesi için gıda maddelerinin mevcudiyeti zorunluydu.

Ricardo, tarıma özel bir rol atfetmiş olmakla birlikte tarımın yegâne üretken sektör olduğu şeklindeki fizyokratik görüşü reddetmiştir. **Ricardo**'ya göre, bir bütün olarak ekonomi için bir kaldıraç gücü

oluşturmasından dolayı tarımsal ürün sadece analitik bir üstünlüğe sahipti. Bir kez tarımdaki koşullar belirlendikten sonra analitik bilmecenin diğer parçaları ortaya çıkardı. Piyasanın, ekonominin tüm sektörlerinde tek biçim kazanç oranları oluşturmaya meyilli olduğu kabul edilebildiği sürece, tarımdaki kârların iktisadi sistemin tamamında cari kâr oranlarının tipiği olarak yorumlanması mümkündü. Önce tarıma bakmak suretiyle kârların genel gidişatı parasal değerlemeden bağımsız bir tarzda tespit edilebilirdi.

Ekonominin tüm branşlarındaki tek biçim kazanç oranlarıyla ilgili bu argüman, ücretlere de eşit oranda eğilmekteydi. Fakat ücretlerin daha da temel bir düzenleyiciye bağlanmaları olasıydı. Geçim ihtiyaçları. **Ricardo**, bu noktayı işlerken **Malthus**-yen öğretisinden büyük ölçüde yararlandı. Fizyolojik ve psikolojik asgari geçim yorumlarının vermiş olduğu farklı sonuçların ayırdında olan **Ricardo**, işçi sınıfının alışkanlıklarının ıslah edilebileceğine kişisel bir umut beslemekteydi. ⁽⁸⁾ Fakat beğenilerin değişmesinin kısa sürede gerçekleşmesine pek ihtimal vermiyordu. Bu yüzden doğal ücretin geleneksel asgari geçim düzeyi etrafında dönmesini yakın gelecek için normal görmek gerekiyordu.

Nüfus artışıyla birlikte reel ücretlerde bir değişiklik gerçekleşmese bile kâr oranlarında muhtemelen bir kötüleşme gerçekleşecekti. Bu durumda, tarım, her çıktı birimi için önceki durumda gerekenden daha fazla emek girdisine ihtiyaç duyulacak olan daha az verimli topraklara doğru genişletile-

cekti. Böylece, genişlemiş nüfusu doyurmak için gerekli olan tahıl çıktısı artışını elde etmek için işçilere daha fazla buğdayı avans olarak vermek zorunda kalınacaktı. **Ricardo**'nun ifadesine göre neticede, *'sıfır-rantlı toprakta ihtiyaç maddelerini üretmek için gereken emek miktarı'* artacaktı. Dolayısıyla, tarımdaki ve ekonominin tüm branşlarındaki kâr oranları daralacaktı.

Ricardo'nun basit modeli, tarımda verimlilik koşullarının bir analizi etrafında inşa edilmiş olmasına karşın, sosyal hasılanın bölüşümünü düzenleyen güçlerin, dolayısıyla da onun sürmekte olan artışını muhtemelen engelleyecek olan güçlerin geniş bir görüşünü de içermekteydi.

3. RICARDO'NUN DEĞER TEORİSİNİ YENİDEN FORMÜLENDİRİŞİ

Ricardo'nun tahıla dayalı basit iktisat modeli, dağılımının işleyişini değerlemeye başvuruda bulunmaksızın reel terimlerle analiz edilmesine izin vermektedir. Gerçekte, eğer toplum tahılın hem genel girdi hem de yegâne çıktı olduğu dev bir çiftliğin her alanında münhasıran teşkilatlanmış olsaydı bu formülasyonun ayrıntılı bir izahına gerek kalmazdı. Fakat **Ricardo**, gerçeklik dünyasının daha karmaşık olduğunu tespit etmekteydi. İktisadi sistemin işleyişine hükmeden yasaların formülasyonunda bir ilerleme gerçekleştirmek, uygun analitik özelliklere sahip bir *'temel'* sektör bulup diğer tüm sektörlerin bu sektörün verdiği sonuçlara uyacağını ileri sür-

mekle mümkündü. Herşeye rağmen bağlantıların yakından incelenmesinin yerinde olacağı açıktı.

Daha genel bir analiz düzeyinde problem daha dağınık bir hal almaktaydı. Tarım dışında çıktılar önemli ölçüde daha heterojendiler ve bu çeşitlilikleri onları ortak bir paydaya indirgeme kabiliyetine sahip bir aracın yardımını gerektirmekteydi. Kısacası, milli gelirin farklı gelir payları arasındaki bölüşümüyle ilgili ifadeler -derinlikli bir biçimde takip edildiği zaman- değerlendirme yöntemine muhtaçtılar.

Tüm üretim alanlarını birbirine bağlayan ortak bir sektör araştırırken **Ricardo**'nun nihai ortak payda olarak emeği bulmuş olması şaşırtıcı değildir. Şu ya da bu şekilde değere emek yönlü yaklaşım klasik geleneğin bir parçası haline getirilmiş bulunuyordu. Fakat hepsi bu değildi. Emeğin gerçekçi bir bağ temin etmekte olduğunu ileri sürmek gerçekten mümkündü. Emek tüm üretim alanlarında yer almaktaydı.

Ricardo, değer problemine seleflerinden farklı bir tarzda yaklaşmış ve farklı bir sonuca varmıştır. Örneğin, **Smith**, temelde meseleyi uzun zaman dilimleri arasında toplam çıktıda gerçekleşen değişiklikleri ölçmek amacıyla ele almıştı. **Ricardo**, bu soruna duyarsız olmamakla birlikte emeğin '*istikrarlı*' ve '*değişmez*' bir ölçü görevi görebileceğinden şüpheliydi. Her ne olursa olsun, gelir bölüşümü için nisbi çıktı fiyatlarındaki değişikliklerin sonuçlarını tahlil etmek **Ricardo**'nun amaçlarına daha uygun düşüyordu.

Dolayısıyla, **Ricardo**'nun izlemiş olduğu yol, iktisadi nazariyeciliğin daha sonraki evresinde -özellikle de fiyat tespiti analizinde- egemen olacak sorulara **Smith**'in tutmuş olduğu yoldan daha çok yaklaşmıştır. **Smith** diğer yolu seçmiş olsaydı bile çalışmakta olduğu aletler emek terimleri içinde sistemli bir nisbi fiyat açıklaması ortaya koymasını engelledi. Hatırlanacağı gibi, **Smith**'in yöntemi, geliri '*kumanda edilebilir*' emek birimlerine indirgemek suretiyle emeği bir '*değer ölçüsü*' olarak kullanmasına karşın çıktı bağlamında üretimin emek-dışı faktörlerini emek birimlerine ayıştıracak bir kıstastan yoksundu.

Ricardo'nun rant analizi, değer analizine emek girdisi yaklaşımını yeniden sokmuştu. **Ricardo** buğday fiyatının sıfır-rantlı topraktaki emek girdileri tarafından belirlendiğini ileri sürmekte olduğu için üretimin toprak faktörü değer açıklamasından atılabilirdi. Sermaye tabii ki farklı bir meseleydi. Fakat kolayca emek birimlerine indirgenebilir gözükmekteydi. Örneğin, bir makineyi üretim güçleri işlediği sürece cari çıktıya dönüşecek olan cisimleşmiş veya birikmiş emek olarak görmek mümkündü. Böylece, bir malın değeri bu malın üretiminde gerekli olan (makinelerdeki cisimleşme vasıtasıyla doğrudan veya dolaylı olarak uygulanan) emek girdileri cinsinden ifade edilebilirdi.

İlk bakışta tatmin edici bir ortak payda bulunmuş gibi gözükmektedir. Bununla birlikte, bu meseleyi çözmek için uğraş veren **Ricardo**'nun da gidecek farkına varmış olduğu gibi değer belirleyicisi

olarak emek muhtevası açıklaması özellikle de en çok ihtiyaç duyulduğu noktada, yani uzun vadede gerçekleşen iktisadi değişimin analizinde yetersiz kalmaktaydı. Nisbi fiyatın kaba biçimde emek muhtevasıyla izahı, analize önemli dinamik meselelerin, örneğin parasal ücret oranlarında ve sabit sermayenin birikiminde meydana gelen değişikliklerin dahil edilmesi durumunda yetersiz kalmaktaydı.

Ricardo, sermaye birikimi meselesinin bir çok karışıklıklara yol açtığını gördü. Nihayet bir ekonomide yararlanılan sabit sermaye stoğunun değişmeyeceğini kabul etmek mümkün değildi; aynı şekilde sabit ve dolaşan (mütedavil) sermayenin tüm üretim alanlarında aynı oranlarda bölüşeceğine hükmetmek de mümkün değildi. Üretim yapısındaki bu farklı unsurların var olduklarının kabul edilmesi durumunda, büyüyen bir ekonomide fiyatların emek girdilerine tekabül edeceğini kabul etmek için hiçbir neden kalmamaktaydı. Örneğin, üretim süreçlerinin kendilerinde bir değişiklik gerçekleşmediği halde ücret oranlarında bir değişiklik gerçekleştiğinde farklı fiyatlar ortaya çıkabilirdi. **Ricardo**'nun dikkatleri üzerine çekmeyi arzuladığı temel husus, dolaysız emek girdileri tarafından yönetilen bir üretim sürecinin dolaylı emek girdilerinin (yani sabit sermayede cisimleşmiş emeğin) kullanıldığı üretim süreçlerine oranla parasal ücret oranlarındaki artışlardan daha kolay etkilenir olduğuydu. Tüm üretim dallarında tek biçim kâr oranlarının sürdürülmesi için nisbi fiyatların üretimdeki emek girdisi oranlarından farklı olması gerekiyordu. Dahası, üretim süreçlerindeki eşitsizlik de bir farklılık doğurabilirdi. Eşit emek

girdisi miktarıyla üretilmiş iki malın biri satış vasıtasıyla gelirlerin elde edilmesine kadar diğer maldan daha uzun süre sermayenin bağlı kalmasını gerektiriyorsa bu iki malın fiyatı birbirinden farklı olurdu.

Kısacası, değerin emek tarafından belirlendiğine dair katı izah yürümedi. **Ricardo** yine de çelişkilerin sınırlandırılabilceğini ileri sürmekteydi. Farklı oranlarda doğrudan ve dolaylı emekle üretilmiş iki malın emek girdisi oranlarıyla fiyat oranları arasındaki farkı ele alırken, **Ricardo**, şunu ileri sürüyordu : *‘Ücretlerdeki artış yüzünden bu malların nisbi fiyatlarında yol açılabilir en büyük farklılık yüzde altı veya yediyi geçemez...’* ⁽⁹⁾ Emek muhtevası yaklaşımı sadece kaba bir tahmin veya daha sonraları dile getirmiş olduğu şekliyle *‘değerin temeli’* ⁽¹⁰⁾ idi.

Bununla birlikte, dinamik bir çerçevedeki bu başarısız dolambaçlı değer teorisi ehemmiyetsiz değildi. Bu yaklaşım, onun emek girdisi yaklaşımını çökerten olgular olan parasal ücret hadlerindeki artışlar ile sabit sermaye birikimi arasındaki ilişkilere yeni bir nüfuz hasıl etti. Bu her iki değişikliğin iktisadi genişlemeye eşlik edeceği umulmaktaydı. Fakat aralarında önemli bir bağ daha vardı. Yükselen ücret oranları, iş verenleri üretim giderlerini azaltmak için emek yerine sabit sermayeyi koymaya sevk ederdi. **Ricardo**, meydana gelen tasarrufun en azından kısmen rekabet ortamının oluşturmaları beklenen fiyat düşüşleri vasıtasıyla tüketicilere geçeceğini ummaktaydı. Fakat bunun istihdam hacmi için so-

nuçları ne olacaktı ? **Ricardo**, *İlkeler*'in ilk edisyonunda, teknolojik işsizliğin imkânsız olduğuna ve makineleşmenin getirdiği üretim artışının başlı başına bir nimet olduğuna emindi. Toplumun tüm sınıfları çıktı fiyatlarında meydana gelen düşüşlerden yararlanacak ve kârlar aksi takdirde olacağından daha yüksek olacaktı. Böylece büyüme oranı sürdürülebilecek ve toplam emek talebi toplumun tamamının yararına genişleyecekti.

İlkeler'in üçüncü edisyonunda, **Ricardo**, görüşünü değiştirdi. Önceki görüşlerini sayıp döktükten sonra şöyle diyordu :

“Makinenin insan emeğinin yerine geçirilmesinin çoğunlukla işçi sınıfının çıkarlarına büyük zararlar vermekte olduğuna kaniyim. Hatam, bir toplumun net geliri arttığı zaman brüt gelirinin de artacağı varsayımından kaynaklanmaktaydı. Bununla birlikte, bugün, toprak sahibi ve kapitalistlerin gelirlerini aldıkları fon büyürken işçi sınıfının bağımlı oldukları fonun daralabileceğine, dolayısıyla da ülkenin net gelirinin artmasını sağlayan sebebin aynı zamanda nüfusun gereğinden fazla artmasına ve işçilerin koşullarının kötüleşmesine de neden olabileceğine inanmak için haklı sebepler görmekteyim.” (11)

Temelde, **Ricardo**'nun makinelerin istihdam üzerinde yapmaları muhtemel kötü etkiler hususunda duyduğu kaygı, işçi kiralamada kullanılabilir döner sermaye hacminin sabit sermayenin etkisiyle azalacağı düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. Bu buluş tabii ki çağdaş tartışmanın duyarlı bir nokta-

sına temas etmekteydi. **Ricardo**'nun bu çıkarıma eklediği ihtiraz kayıtlarını kaale almayan **Luddiler**, makinelerin işçi sınıfı çıkarlarına düşman olduğu inancıyla hareket ederek, 1811 ve 1812 yıllarında tekstil bölgelerinde meydana gelen makine tahrip hareketlerinin gerçekleşmesine neden olmuşlardı.

Ricardo, böyle bir işsizliğin gerçekleşmemesinin sağlanabileceğini ummakta ve teknolojik keşiflerin kaçınılmaz olarak yavaş gerçekleşeceklerini ve bu sayede ani bir şoka maruz kalmaksızın özümsenebilmeklerini ileri sürmekteydi. Bununla birlikte, ileri sürdüğü argüman, **Smith**'in toplumun farklı sınıfları arasında 'çıkar uyumu' olduğu inancıyla son derece ters düşmekteydi. Daha sonraları bu temayı ele alacak olan **Marx**, kuramsal sisteminde ona merkezi bir yer verecekti.

4. RICARDO VE EKONOMİNİN UZUN VADEDE GÖRÜNÜŞÜ

Klasik değer problemi analizi **Smith**'den **Ricardo**'ya kadar zor farkedilir fakat köklü bir değişiklik geçirdi. **Ricardo**'nun yaklaşımı, kusurlu ve yetersiz olmasına karşın yeni buluşlar ortaya koymakla kalmayıp benzer birçok buluşu da destekledi. Değer analizi **Ricardo**'nun elinde iktisadi gelişmede uzun vadede gerçekleşecek değişikliklerle ilgili tahmine payanda temin etmekteydi. Onun yardımıyla **Ricardo** şunları yazabiliyordu : *'O halde, ham ürünün nisbi fiyatının artmasının nedeni toprak sahibine rant ödenmesi değil, elde edilen son kısmın*

üretiminde istihdam edilmiş emeğin daha fazla olmasıdır. Tahılın değeri onun hiçbir rant ödemeyen toprakta veya hiç rant ödemeyen sermayeyle üretilmesine harcanmış emek miktarı tarafından düzenlenir.' (12)

Bu çıkarsamanın içerdiği anlamlar tarımsal ve mamul malların fiyatlarındaki farklı değişim oranlarıyla ilgili olmakla kalmayıp çok ötelere de sarmaktaydılar. Bu analiz, diğer şeyler yanında iktisadi genişleme ile gelir bölüşümü arasındaki ilişkileri de birbirine bağlamaktaydı. İktisadi genişlemenin tatmini ancak büyük miktarda daha fazla masrafla sağlanabilecek olan nüfus artışı eşlik edecek, yiyecek ihtiyaçları artacaktı. Reel ücretlerin geleneksel düzeyde kalmalarını temin için ücretlerin artırılması gerecekti. Böylece gelirler içinde kârın payı daralacaktı. Aynı zamanda, gelir bölüşümünde rantların yararına değişiklik gerçekleşecekti. Bununla birlikte, bu netice, *'ülkenin yiyecek stokunu artırmada karşılaşılan güçlüğü giderek artmasıyla'* doğrudan alâkalıydı. **Ricardo**, buna mukabil *'işçi sınıfının ihtiyacı olan maddelerin de aynı kolaylıkla devamlı olarak artırılabilmesi durumunda sermaye birikimi hangi meblağa ulaşırsa ulaşsın kâr veya ücret oranlarında hiçbir kalıcı değişiklik gerçekleştirilemez'* (13) iddiasını ileri sürüyordu.

Bu argüman, son tahlilde, iktisadi genişlemenin kendi temelini -yani gelirler içinde kârın payından temin olunan birikimi- çokartebileceğini dile getirmekteydi. Nihayet kâr oranı düşecek ve net birikimin durmasıyla birlikte durgun durum (stationary

state) ortaya çıkacaktı. Kârın bütünüyle ortadan kalkması büyümenin durmasından önce gerçekleşmek zorunda da değildi. Daha önce kritik bir noktaya ulaşılması gerektiğini düşünen **Ricardo** şöyle demektedir :

“Çiftçi ve imalatçı, emekçinin ücretsiz yaşayabileceğinden daha uzun süre kârsız yaşayamaz. Kârda meydana gelen her eksilmeyeyle birlikte onların biriktirme şevkleri de azalacak ve kârları, sermayelerini kazanç getirici şekilde kullanmada kaçınılmaz olarak yüzyüze kalacakları risk ve zahmetleri telafi edemeyecek kadar düştüğü vakit de bütünüyle kaybolacaktır.” ⁽¹⁴⁾

Bununla birlikte, gıda stoklarını genişletmek için gerekli emek masraflarını azaltıcı önlemler almak suretiyle büyümenin duracağı günün ertelenmesi mümkündü. **Ricardo**, kârların düşme eğiliminin ‘bereket versin ki, ihtiyaç maddelerinin üretimiyle ilişkili makinelerdeki gelişmeler vasıtasıyla olduğu kadar, ihtiyaç anından önce emeğin bir kısmından vazgeçmemizi ve böylece emekçinin temel ihtiyacının fiyatını düşürmemizi mümkün kılan tarım bilimindeki keşifler vasıtasıyla da tekrar tekrar gemlenmekte’ ⁽¹⁵⁾ olduğuna dikkati çekmiştir. Fakat teknolojik yenilikler vasıtasıyla elde edilecek ferahlamaya bel bağlanamazdı. Geçimlik yiyecek maddelerinin fiyatlarının dolayısıyla da ücretlerin artmasının üzerindeki baskıyı dizginlemenin en güvenilir yolu, bu maddeleri daha düşük bir maliyetle üreten dış ülkelerden gıda maddeleri ithaliydi. Tahıl Yasalarının yerli tarımı koruması karşısında **Ricar-**

do'nun aldığı düşmanca tavırda bu inanç belirgin biçimde görülüyordu.

5. RİCARDO'NUN İKTİSAT POLİTİKASI- NA DAİR GÖRÜŞLERİ

Yaşadığı dönemdeki yaygın tartışmanın çoğu noktalarında **Ricardo**, klasik düşüncenin ana görüşünü benimsedi ve genişletti. **Malthus**'la birlikte yoksullara yapılan yardımın yavaş yavaş azaltılarak kesilmesini önermiş olmasına karşın, Yoksul Yasaları hususunda '*yoksulların dostu olan herkesin bu yasaların lağv edilmesini şiddetle arzulaması*' ⁽¹⁶⁾ gerektiğini ileri sürdü. Genelde devletin iktisadi faaliyete müdahalesine karşı çıktı ve meziyetlerini savunduğu kendi kendini düzenleyen piyasa sisteminin faydalarını savundu. ⁽¹⁷⁾

Ricardo'nun iktisat politikası tartışmalarına en büyük katkısı, yapmış olduğu araştırmalara kendisini başlangıçta yöneltmiş bulunan meselede olmuştu : Tahıl Yasaları. **Ricardo** bu yasaların iptalini istemiş ama bunu daha önce ortaya konmuş olanlardan daha güçlü bir argümanlar dizisiyle gerçekleştirmişti. Analitik modelinin yardımıyla, -sadece kaynakların serbest hareket etmelerini önlediği için değil- fakat daha da önemlisi, iktisadi genişlemeyi sağlayan ana kaynak olan kârlar üzerindeki baskıyı artırdıkları için Tahıl Yasalarının sakıncalı oldukları kanıtlanabilirdi artık.

Ricardo, tarımsal ürünlerin serbest ticareti ile ilgili argümanlarına destek sağlamak için bugün

ders kitaplarında mukayeseli avantajlar (üstünlükler) teorisi olarak yer alan temel öğreti formatını geliştirdi. Problemi genel yaklaşımına uygun bir şekilde formüle ediyordu. Farklı ülkelerin yerli üretimlerinde malların elde edilmesi için gerekli olan emek girdileri arasında kıyaslama yapmak suretiyle. Uluslararası satılabilirlik vasfına haiz malların (emek birimleriyle ölçülen) maliyet oranları iki ülkenin yerli ekonomilerinde eğer farklı ise görece bir üstünlüğe sahip oldukları malın üretiminde ihtisaslaşmaları (ve çıktının bir kısmını ihraç için ayırmaları), diğer mala olan ihtiyaçlarını ise ithal yoluyla kapatmaları her iki ülkenin de yararına olabilirdi. Bu durumda her iki ülkenin de ticaret gelirleri artardı. Bütünüyle yerli kaynaklara bağlı kalma durumunda elde edilmesi mümkün olandan daha büyük miktarda çıktı elde edilebilirdi.

Fakat **Ricardo**'nun vurgulamak istediği şey yalnızca ihtisaslaşma ve ticaretten elde edilecek genel kazançlar değildi. İngiliz ticaretinin kârların erozyonunu durduracak kanallara akıtılması gerekiyordu. Bu bakımdan ticaret yapısında hangi malların egemen olduğu kayıtsız kalınacak bir husus değildi. Tersine, ithalatın yiyecek maddeleri üzerinde yoğunlaştırılması ve İngiliz imalatçıların bu ithalat giderlerini karşılayacak ihracatı gerçekleştirmeleri durumunda milli menfaate en iyi şekilde hizmet edilmiş olacaktı. Bu alanlarda ihtisaslaşmak, yiyecek maddelerini aksi takdirde mümkün olandan daha ucuza elde edilebilir kılmak suretiyle ücretlerin üzerindeki baskının azalmasına yol açacaktı.

Ricardo şunu savunuyordu :

“Bu yüzden, eğer dış ticaretin genişlemesi veya makinelerdeki gelişmeler sayesinde işçilerin gıda ve ihtiyaç maddeleri piyasaya düşük bir fiyatla getirilebilirse kârlar artacaktır. Kendi buğdayımızı yetiştirmek veya işçilerin giyecek ve diğer ihtiyaç maddelerini imal etmek yerine bu malları daha ucuza temin edebileceğimiz bir piyasa keşfetmemiz durumunda ücretler düşecek, kârlarsa artacaktır; fakat dış ticaretin genişlemesi veya makinelerdeki gelişmeler sayesinde daha ucuza temin edilen mallar yalnızca zenginler tarafından tüketilen mallar olurlarsa kârların oranında hiçbir değişiklik gerçekleşmeyecektir.” (18)

Bununla birlikte, uluslararası ticaretin tüm nimetlerinden yararlanmak için sağlam bir uluslararası finans sistemine ihtiyaç vardı. **Ricardo**'nun çağının düşüncesinde silinmez bir iz bırakmış olan parasal ve finansal konulardaki görüşleri bu kaygının hakimiyeti altındaydı. Yerli para sisteminin, uluslararası iş bölümünde gerçekleşebilecek, bozulmadan etkilenmeyecek bir şekilde düzenlenmesi gerektiğini ileri sürmekteydi. Ülke içinde banknot miktarındaki artışlar, ülke mallarının dış piyasalardaki rekabet gücünü azaltıp iç piyasalarda ithal mallara rağbeti artıracak olan fiyat yükselmelerine yol açmaları durumunda ülkenin ticari konumunu tehlikeye düşürebilirdi. Bu telakkiler **Ricardo**'yu devrin tartışmalarında ‘külçeci’ olarak tanımlanan bir konumu benimsemeye yöneltti. Ülkenin para stokunun doğrudan doğruya altın stokuna bağlanması

gerektiğini ileri sürdü. Böylesi bir düzenlemenin gerçekleşmesi durumunda, elverişsiz ticaret dengesi yüzünden altın kaybına uğrayan bir ülkenin banknot miktarı otomatikman daralırdı. Kısılmış para arzı, fiyat düzeyinin düşmesine, dolayısıyla da uluslararası hesaplarda arzu edilen düzenlemelerin hızla gerçekleşmesine neden olurdu. Bütçe açığı olan ülkenin ihraç malları yabancılar için daha cazip bir hâl alırken, yurt içinde üretilmiş malların fiyatlarının düşmesiyle ithal mallarının iç piyasalardaki rekabet gücü zayıflardı. **Ricardo**, ondokuzuncu yüzyıl altın standardı teorisinin çekirdek halinde kaba bir taslağını çıkartmıştı.

Büyüme sorunlarına dair düşünceleri, **Ricardo**'nun vergilendirme meseleleriyle ilgili temel görüşlerini de ortaya koymaktadır. Ekonomiye devlet müdahalesi hususudaki kuşkuları klasik geleneğin ana görüşüyle uyum halinde olmasına karşın, **Ricardo**, yalnızca kamu hesabına bazı gerekli işlevlerin yerine getirilebileceğini farketmişti. Bu hizmetleri yerine getirmek için kullanılabilecek vergiler için farklı toplama çeşitleri arasında bir seçim yaparken şu hususa riayet etmek gerekirdi: Kâra isabet eden vergiler sıfırlanamasalar bile asgari düzeyde tutulmalıydılar. **Ricardo**, vergilendirmenin etkisinin her zaman kolayca tahkik edilemeyeceğini tabii ki farkındaydı. Örneğin, ücretler 'asgari geçim' düzeyinde olduğunda işçilere yüklenen vergi, kapitalistlerin üzerine yıkılırdı; kapitalistler, asgari geçim standartlarını sürdürmeye yeterli oranda ücretleri artırmak zorunda kalırlardı. Kârlardan temin edilen birikimi tehdit eden vergiler, ekonominin

müstakbel genişlemesi açısından hoş karşılanamazdı. Üretken olmayan tüketicilere ve masraflara, özellikle de gelirler içindeki rant payına ve lüks tüketime yüklenen vergi çok daha arzu edilir bir şeydi.

NOTLAR

1. Ricardo, *Principles of Political Economy and Taxation*, Piere Sraffa, ed. (Cambridge University Press, 1953), s.5.
2. James Mill'den Ricardo'ya, 22 Aralık 1815, *The Work and Correspondence of David Ricardo*, Piere Sraffa, ed. (Cambridge University Press, 1952), cilt 6, s.340.
3. Ricardo'dan J.B. Say'a, 18 Ağustos 1815 tarihli mektup, a.e., cilt 6, s. 249.
4. Ricardo'dan Malthus'a, 7 Şubat 1816, a.e., cilt 7, s. 19.
5. Ricardo'dan Malthus'a, 31 Ağustos 1823, a.e., cilt 9, s.382.
6. Malthus, *Principles of Political Economy* (Wells and Lilly, Boston, 1821), s. 186 ve dv.
7. Ricardo, a.g.e., s. 126.
8. Ricardo'nun ifadesiyle : '*İnsanlığın dostları tüm ülkelerde işçi sınıflarının konfor ve rahatlığı tatmalarını ve bunları sağlayan şeyleri elde etme girişimlerinin tüm yasal vasıtalarla teşvik edilmesini muhakkak arzular. Aşırı nüfusa karşı bundan daha iyi bir güvence olamaz.*' (Ricardo, a.e., s.100.)
9. a.e., s.36. Bu pasaja dayanarak, yorumculardan biri Ricardo'yu bir '*yüzde doksanüç emek-değer teorisi*' sanvunucusu olarak tasvir etti.
10. a.e., s. 88.
11. a.e., s. 388.
12. a.e., s. 74.
13. a.e., s. 289.
14. a.e., s. 122.
15. a.e., s. 120.
16. a.e., s. 106.
17. Ricardo, *İlkeler'in (Principles)* üçüncü edisyonunda (1821) bu tartışmaya dönemin sorunlarının geçici sıkıntılar olarak görülmeleri gerektiğini ileri süren bir yorum ekledi : '*Savaşın sona ermesi, Avrupa'da daha önce mevcut olan iş bölümünü öylesine alt üst etti ki, hiç bir kapitalist artık kaçınılmaz olmuş olan yeni iş bölümünde kendi yerini henüz bulabilmiş değil.* (s. 90)
Ricardo aynı zamanda şunu da iddia ediyordu : '*Mösyö Say... bir ülkede çalıştırılamayacak hiçbir sermaye miktarı olmadığını, çünkü talebin ancak üretim tarafından sınırlandırıldığını en doyurucu bir şekilde ortaya koymuştur... Ürünler daima ürünler veya hizmetlerle satın alınır; para, yalnızca alışverişin gerçekleştirilmesini sağlayan araçtır.*' (ss. 290, s.291-2).
18. a.e., s. 132.

John Stuart Mill'in Revizyonizmi

John Stuart Mill, -geniş entellektüel çabasının yalnızca bir parçasını oluşturan- iktisatla ilgili yazılarını, temelde klasik geleneğin buluşlarının sentezini yapma çabası olarak görüyordu. Amacının yeni birşey ortaya koymak değil, **Smith**'den beri gelişmiş olduğu şekliyle klasik analizi sağlam bir temele oturtmak olduğunu söylüyordu. Bununla birlikte, iktisata olan katkısı dile getirdiği bu hedefin çok ötesine geçti. Çalışmalarının seyri içinde, -klasik geleneğe sadakatini hep ikrâr ettiği halde- bu geleneğin kaziyelerini (öncülerini)kendisinin farkına varmış olduğundan çok daha önemli sonuçlar verecek bir şekilde tashih etmeyi başardı.

Mill'in klasik siyasi iktisat kaziyelerinde yap-

miş olduğu tashih, içinde yetiştirilmiş olduğu felsefi geleneğe karşı olan revizyonist tutumuyla uyum içindeydi. Aslında **Bentham**'ın zevk-acı hesabına dayanan geleneği doğrultusunda eğitim görmüş olmasına karşın, bu doktrinin kaba formülasyonlarından yüz çevirdi. **Mill**'in meseleye bakış tarzına göre zevkler **Bentham**'ın faydacılık görüşünün gerektirdiği biçimde kolayca ölçülüp toplanamazlardı. **Mill**, niteliksel mülahazaların niceliksel olanlar kadar hesaba katılmaları gerektiğini ileri sürüyordu. *'Mutmain bir aptal olmaktan tatminsiz bir Sokrates olmak yeğdir'* derken, vurgulu bir şekilde belirtmiş olduğu gibi farklı zevk çeşitlerinin var olduğuna dikkati çekmek istiyordu. **Mill**'in bu tashihiyle, sosyal siyasetin kılavuzu olarak mutluluğu artırma hesabına olan Benthamist inancın temeli sarsılıyordu.

Mill'in gözlemlemiş olduğu iktisat dünyası da **Ricardo** ve **Malthus**'un gözlemlemiş olduğu dünyaya oranla büyük büyük ölçüde değişmiş bulunuyordu. Daha önceki klasisistlerin gerçekleştirdikleri özgül siyaset savaşları daima onların amaçlamış oldukları şekilde olmasa da zaferle sonuçlanmıştı. 1846 yılında Tahıl Yasaları yürürlükten kaldırılmış, bankacılık ve para birimleriyle alâkalı düzenlemeler yeniden organize edilip uluslararası ödeme aracı olarak altına tam anlamıyla bağlanmış ve yardım alabilmek için belli bir mahalde ikameti şart koşan önceki sistemin, emeğin akışkanlığına getirdiği sınırlamaları bertaraf etmek amacıyla, Yoksul Yasalarında düzeltiler yapılmıştı. İngiltere hem teori hem de pratikte serbest ticarete dayalı bir ülke olmaya yaklaşmıştı. Aynı zamanda, Napolyon Savaşlarını

takip eden deflasyon yıllarının büyük yıkımları da geride kalmıştı.

Buna rağmen, yaşamın niteliği -ve yaşamayı kolaylaştırıcı araçlar- nüfusun büyük bölümü açısından çok geriydi. Uluslararası ticaretin gelişmesine ve milli hasılanın artmasına olan katkısı ne olursa olsun, **laissez-faire**, kazançların önemli bir payının toplumun gelir seviyesi en düşük grupları yararına dağılımını sağlayacağına benzemiyordu. Chartism hareketinin siyasi protestosunun bir parçasını oluşturan artan eşitsizliğe tepki, birleşik hareketin ve (1824 yılında birleşme-karşıtı yasaların iptaliyle daha önce var olan yasal sınırlamalardan kurtulmuş bulunan) işçi sendika örgütlerinin kışkırtıcılıklarında da yansıtılıyordu.

1. JOHN STUART MILL (1806-73)

John Stuart Mill'inkinden daha geniş ölçüde entellektüel uğraş için hazırlık yapmış olan çok az iktisatçı veya siyaset felsefecisi vardır. Çok küçük yaşlardan itibaren, devrinin önde gelen siyasi iktisatçılarından biri olan ama bugün daha çok **Bentham** ve **Ricardo**'yla olan yakın ilişkisi dolayısıyla anılan babası James Mill tarafından eğitildi. Sekiz yaşlarında Yunan klasiklerini orjinallerinden okuyabilir duruma gelen **John Stuart Mill**, onüç yaşında **Smith** ve **Ricardo**'nun eserlerini okumaya başladı. **John Stuart Mill**, hayatının daha sonraki bir döneminde, -bilim dallarının çoğunu kuşatan- bu fevkalade eğitimin kendisine çağdaşlarının çoğundan yirmibeş yıl ileride olmasını sağladığını söyleyecekti.

Hukuk tahsili yapma kararından vazgeçtikten

sonra, 1823 yılında East India Company'de memur olarak işe girdi. Şirketin yerli devletlerle olan ilişkilerinden sorumlu olan teftiş dairesinde görevli bulunan babasına asistan olarak göreve başladı. Hayatının sonraki yirmibeş yılını bu şirkette geçirmiş olan **Mill**, sonunda daha önce babası tarafından işgal edilmiş olan teftiş şubesindeki en yüksek makama oturdu. Bu şirketle olan irtibatı, ancak Parlamento'nun 1858 yılında siyasi ve yönetsel sorumlulukları şirketin üzerinden alması dolayısıyla koptu.

Hindistan meseleleriyle meşguliyeti uzun bir zaman sürmesine karşın, **Mill**'in düşüncesinin gelişiminde fazla etkili olmadı. Babasının Ricardyen ve faydacı öğretiyi kapsamlı bir reform programı şeklinde Hindistan'a sokma arzusunu paylaşmıyordu. Bu yüzden, Hindistan'a hiç gitmediği gibi gitmek istediğini ifade eden bir söz de sarf etmezdi. Resmi görevlerine karşı tavrı, günümüz üniversite profesörlerinin bazılarının öğretmenlik görevlerine karşı tavrıyla ortak bir yana sahip gözüküyor. Bununla birlikte, bu profesörler, kitaplarında kendilerini nadi-ren **Mill** kadar dürüst bir şekilde ifade ederler. **Mill** şöyle diyordu :

“Günün belli bir bölümünü özel entellektüel uğraşlara ayırmak isteyen ve bağımsız şartlar içinde bulunmayan bir kişinin bugün nafaka temin edebileceği daha uygun bir iş bilmiyorum.”⁽¹⁾

Kocasının ölümünden sonra kendisiyle evlenmiş olduğu **Harriet Taylor**'la olan arkadaşlığı, **Mill**'in düşüncesinin gelişiminde son derece etkili oldu. **Mill**, onu *‘en mükemmel düşüncelerimin esinle-*

yicisi' (2) olarak nitelendiriyordu. **Harriet Taylor**'ın etkisi yalnızca bir konunun -kadının (erkeğe) 'boyun eğmesi' konusunun- ayrıntılarını şekillendirmede gerçekleşmiş olmasına karşın, **Mill**, **Taylor**'ın klasik kaziyeleri yeniden değerlendirme ve siyasi iktisatı insanlığın büyük bölümü için daha iyi bir gelecek vaad eder şekilde yeniden formüle etme girişimlerinde kendisine katkısının son derece büyük olduğuna inandı. **Mill**'in, **Taylor**'ın etkisi konusunda abartılı ifadeler kullanması herhalde anlaşılır bir şeydir.

Hayatının son yıllarında **Mill**, kısa bir süre Parlamento üyesi olarak görev yaptı. Bu süre içerisinde işçi sınıfları ve kadınlara da oy hakkı tanınması için çalıştı ve İrlanda'da toprak zilyetlik reformu yapılmasını talep etti. Tekrar seçilmek için yaptığı girişim başarısız kaldı.

2. DEĞERE YAKLAŞIMDA DEĞİŞİKLİK

Çalışmasının daha ilk evresinde **Mill**'in bazı tanıdık klasik terimleri yeniden tanımlamaya hazırlandığı açıktı. İktisat teorisi üzerine yazılmış ilk denemelerinden biri 'üretken' ve 'üretken olmayan' emeği tanımlamaya çalışıyordu. **Mill**'e göre, emeğin ancak maddi nesneler ürettiğinde 'üretken' olduğu argümanının yeniden gözden geçirilmesi gerekiyordu. En azından belli koşullar altında elle tutulmaz bir şeyin -özellikle de becerilerin başkalarına aktarımının- üretken olarak kabul edilmesi gerekirdi. Fakat **Mill** yine de bir ihtiyat kaydı koyma hususunda

ısrar edecek kadar klasik kalıp içindeydi. İşçileri eğitmeye tahsis edilen emek, *'nihai sonucunun maddi ürünlerde bir artış sağlamak olması koşuluyla'* ⁽³⁾ üretkendi.

Klasik terminolojinin, devletlerin yerine getirdiği fonksiyonların esas itibarıyla üretken olmadığı şeklindeki talihsiz bir izlenimi içinde barındırdığını hayıfla dile getirdiğinde, Ortodoks tanımlarla daha ciddi bir boğuşmaya girişmiş bulunuyordu. İlke olarak bir çiftlikte gerçekleştirilen (çit dikme ve hendekler açma gibi) koruyucu çalışmalarla hükûmetlerin polis memurlarını ve mahkemeleri finanse etmek suretiyle gerçekleştirdikleri fonksiyonlar arasında pek fark olmadığını ileri sürüyordu. ⁽⁴⁾ Maddi ürünler meydana getirmelerine karşın; bazı iş türlerinin üretken olmayabileceklerini iddia ederek, eleştirisini bir adım daha ileri götürdü. Gerçekten de üretken emek, ürettiği zenginlik yani faydalı ve hoş şeylerin stokunda meydana getirdiği artış derhal aranan türden bir artış değilse *'bir ulusu daha da fakir'* kılabilirdi... ⁽⁵⁾ Bu tavırda, değer problemlerine geleneksel klasik yaklaşımın yararlılık ve talep hususlarını tatminkâr biçimde ele almadığına işaretten daha öte bir şey vardı. Fakat klasik yaklaşımın zarar gördüğü yegâne sınırlılık bu değildi. Modası geçmiş tekniklerle maddi hasıla üretmesi durumunda emek yine ziyan olabilirdi. Bu husus (değerin tespitinde hesaba yalnızca *'toplumsal açıdan zorunlu'* emeğin katılması gerektiğini söylemek suretiyle) **Marx** tarafından da vurgulanmış olduğu halde, önceki klasisistler, piyasanın genişlemesinin verimsizliğe yeterli bir çare olacağını varsaydıkların-

dan dolayı bu noktaya fazla dikkat etmemişlerdir.

Tanıdık klasik ayrımlara yeni nitelemeler eklemesine karşın, **Mill**, önceki klasik yazarların vurgulamış oldukları temel noktayı kabul etmekteydi. Onlar gibi o da toplumun ürününün milli hasılada müteakip artışlara yol açması daha çok muhtemel olan bölümünü diğer bölümden ayırt etmenin gerekli olduğuna inanıyordu. Pratikte bunları ayıran çizgi belli bir ölçüde keyfi olabiliyorsa da temel kavram hem açık hem de anlamlıydı.

Mill, ayrıca değerin özgül bileşiminin formülasyonunda da ortodoks klasik seleflerinden ayrılmaktaydı. Örneğin, iki malın değerinin farklılığını izah ederken şunları söylüyordu :

“İki maldan biri, ortalama olarak diğerinden daha fazla değere kumanda ediyorsa, bunun sebebi üretim için ya daha çok emeğe ya da daima daha yüksek oranda ücret ödenen bir emek türüne ihtiyaç duymasındır veya bu emeği destekleyen sermayenin tamamının veya bir kısmının daha uzun bir süre için avans olarak verilmesinin gerekmesidir yahut nihayet, devamlı olarak daha yüksek oranda kâr almak suretiyle tazmin edilebilecek (dengelenebilecektir) bir koşul üretime eşlik etmektedir.” ⁽⁶⁾

Bu görüş, **Ricardo**'nun değerin emek-girdisi-negöre izahına istisna olarak gördüklerini de hesaba katmanın yanında, emek ve değer arasında daha önce klasisistlerin kurmuş olduğu bağı da koparmaktaydı. **Smith**'in endeks-rakamı sorununu çözmek için kullandığı emek ölçüsünden geriye bir şey kal-

mamıştı; gerçekten de **Mill**, *Principles*'inin bir bölümünü değişmez bir değer ölçüsü arayışının hem mantıksal hem de ampirik yanlış olduğunu izaha ayırıyordu.

Mill, buna karşın, klasik terminolojinin 'doğal' ve 'piyasa' fiyatı terimlerini muhafaza etti. Ona göre doğal fiyat uzun dönem dengesinde piyasa fiyatlarını temsil etmekteydi ve -tekelleşme durumu dışında- normalde üretim maliyetine ayarlanırdı. Bununla birlikte, fiyatlama sürecinde etkili bir güç olarak rekabete her zaman bel bağlanamayacağını da belirtiyordu. Bazı durumlarda -özellikle de kamu kuruluşları söz konusu olduğunda- '*rekabetçilerin sayısı o kadar azdır ki daima eninde sonunda rekabet etmeme hususunda anlaşmaya varırlar.*' ⁽⁷⁾ Dahası, büyük ölçekli işletmelerin sağladığı tasarruflar satıcıların hacmini büyütüp sayılarını azalttıkça, bu sorun, muhtemelen daha vahim hale gelecekti. **Mill**, meselenin ehemmiyetini tam olarak kavramamış olmasına karşın, daha sonraları en azından bir iktisatçılar kuşağını meşgul edecek bir meselenin kokusunu aldı. ⁽⁸⁾

Mill, özel görüşünü tevazudan uzak bir yargıyla özetliyordu. '*Bereket versin ki*', diye yazıyordu 1848'de, '*değer yasalarıyla ilgili olarak günümüzde yaşayan veya gelecekte yaşacak olan herhangi bir yazarın aydınlatması gereken herhangi bir şey yok; değer teorisi tamamlanmış bulunuyor.*' ⁽⁹⁾ İktisat teorisinin sonraki akımları bu probleme bütünüyle farklı bir izah getirecekti. Fakat klasisizmle benzerlik taşıyan bir gelenek içinde **Mill**'in çıkarsaması

doğruydı. Klasik ön varsayımlarla çevrili arazinin keşfi tamamlanmış bulunuyordu. Yeni çıkışlar farklı bir analitik çerçeveye muhtaçtılar.

3. ÜRETİM VE DAĞILIM YASALARIYLA İLGİLİ REVİZYONİST GÖRÜŞ

Mill'in Ortodoks klasik gelenekte gerçekleştirdiği değişikliklerin belki de en önemlisi, genelde iktisadi faaliyeti özelde ise gelir dağılımını yöneten yasalara getirdiği yeni yorumdu. Mill, soyut bir düzeyde, iktisadi büyümenin yeniden bölüşüm üzerinde gerçekleştireceği muhtemel etkilerle ilgili standart yargıların çoğunu paylaşıyordu. Bir gelişme döneminin rantlarda artışa, kârlarda düşüşe, ücretlerde (reel olmasa da) yükselişe yol açacağı hususunda klasik ana-görüşle mutabakat içindeydi. Fakat işçi sınıfı üzerindeki baskıyı hafifletecek, karşıt yönde hareket eden güçlerin var olabileceğini de ileri sürmekteydi.

Mill, yoluna iktisadi yasaların iki türünü birbirinden ayırarak devam etti. Birinci tür yasalar üretimi yönetmekteydi; bunlar tabiat ve teknoloji tarafından tespit edilmiş olan değişmez yasalardı. İnsanlar bu yasalara uyabilir fakat bu yasalarda değişiklik gerçekleştiremezlerdi. Bununla birlikte, toplumsal ürünün bölüşümünü yöneten yasalar farklı bir kategori oluşturmaktaydı. Bu yasalar söz konusu olduğunda netice toplumsal olarak tespit edilmekte ve insanın denetimine tabi bulunmaktaydı. ⁽¹⁰⁾ Mill, bu önermeyi sağlamlaştırmak için değişik türden toplumsal organizasyonlara atfedilen farklı bölüşüm

düzenlemeleri dizilerini derinlemesine inceledi. Amacı farklı bölüşüm sistemlerinin var olduğunu ortaya koymak değildi sadece. Mevcut gelir bölüşümünün değiştirilebileceği iddiası bundan daha önemliydi.

Mill, -işçi sınıfının fakirlikten asla kurtulamayacağını dile getirdiği kabul edilen- Malthusyen nüfus argümanının ortodoks klasik düşüncenin gelir bölüşümünün şekli hakkındaki görüşüne temel desteği sağladığını net olarak kavramıştı. **Malthus**'un karamsar tahmininin olaylarla doğrulanması durumunda yetersiz düzeydeki asgari geçim ücretlerinin aynı düzeyde kalacağı yargısına katılmaktaydı. Fakat bu sonuç hiçbir surette yegâne olası sonuç değildi.

Malthus, işçi sınıfının tedbirli davranacağına hiç ihtimal vermemekle birlikte başka neticelerin de tasavvur edilebilir olduklarının tabii ki farkındaydı. Tam aksi bir görüşü benimsemiş olan **Mill**, önceki klasisistlerin mümkün gördüklerinden daha kolay bir şekilde işçi sınıfının davranış alışkanlıklarının değişebilir olduğunu ve nüfus artışının kontrol altına alınabileceğini ileri sürüyordu. Bunun için geniş çapta ve yoğun bir eğitim gerekebilirdi, fakat bunun işçi sınıfının davranışlarını değiştirecek, istek ve beğeni düzeylerini yükseltecek olduğuna kuşkusu yoktu. Bu itimadın kör bir inanç sıçrayışından öte bir şey olduğunu ısrarla belirtiyordu. Gözlenebilir gelişmeler bu güveni desteklemekteydi. Kitleler geleneksel olarak bağımlı bir statüden kendilerini kurtarmakta, *'halkın zihinlerinde kendiliğinden bir eğitim*

gerçekleşmekte' ⁽¹¹⁾ idi. Bu değişikliklerin hızı konferans ve tartışmaların yapıldığı kurumlar ve işçi sendikaları tarafından artırılmaktaydı. Bu, Mill'i şu sonuca götürüyordu :

"İşçi sınıfları arasında zekâ, eğitim ve bağımsızlık aşkında meydana gelen gelişmeyi buna uygun düşen ve tedbirli davranışlarla kendini izhar eden sağduyunun izlememesi ve nüfusun sermaye ve istihdama tedricen azalan bir oran tutturulmaması bana imkânsız gibi gözüküyor." ⁽¹²⁾

İktisadi yasaların daha önceki klasik tefsirlerine iliştilmiş kaçınılmazlık imalarının ıskartaya çıkartılmasıyla Malthusyen heyûladan kurtulunmuştu. Artık ciddi bir şekilde insanlığın mükemmelleştirilebilirliği ve gelişmesi hususunda daha parlak umutlar beslenebilirdi. Bu görüş, aynı zamanda klasisizmin temel kavramlarından birinin yeniden tanımlanmasının yerinde olduğunu da ima ediyordu. Bundan böyle toplumun net hasılasının, gelirin kâr ve rant paylarıyla özdeşleştirilmesi mümkün değildi; sermaye birikimini kolaylaştıran tasarruf da gelirler içindeki ücret payından hasıl olabilirdi. ⁽¹³⁾

4. ZİMNİ HEDEFLERİN REVİZYONU

Mill'in iktisadi yasaların doğası hakkında getirdiği yeni yorum önemli sonuçlar doğurdu. Bunların en önemlilerinden biri, klasik yazarların eserlerinin tamamında örtük bir şekilde yer alan bir değer öncülüne, yani sürekli bir iktisadi gelişmenin önemi kanıtlanmayı gerektirmeyecek kadar açık bir

hedef olduğu inancına indirdiği darbedir. **Mill**, bu ortodoks görüŖe Ŗu sözlerle saldırıyordu :

“Herhangi birinin ihtiyaç duyduğundan daha çok zengin kiŖilerin zenginlik alâmetleri olmanın dıŖında ya çok az zevk veren ya da hiç vermeyen tüketim malları miktarlarını ikiye katlamalarının niçin bir takdir meselesi olduğunu bilmiyorum... Üretim artıŖının hâlâ önemli bir hedef olduğu yerler ancak dünyanın geri kalmıŖ ülkeleridir.” ⁽¹⁴⁾

Mill'e göre geliŖmenin durması (sabit durum) kaçınılmaz olarak çok kötü bir durum değildi. Aksi-ne :

“Sermaye ve zenginliğin durgunluk hâline ulaŖmasına eski ekolün siyasi iktisatçılarının bu duruma karŖı genellikle izhar etmiŖ oldukları iten nefretle bakmıyorum. Bu durumun mevcut koŖullarımıza nazaran genelde oldukça büyük bir geliŖme olduğuna inanıyorum. İtiraf etmeliyim ki insanın normal durumunu ilerletmesi için mücadele etmek olduğunu düŖünenlerin savundukları hayat ideali beni cezbetmiyor; mevcut yaŖam tarzını oluŖturan birbirini ezip geçme, sıkıŖtırma, dirsekleme ve birbirinin hakkını yeme, insan soyunun en kötü kaderi veya endüstriyel geliŖmenin evrelerinden birinin en nahoŖ semptomlarıdır.” ⁽¹⁵⁾

Bu görüşler tabii ki **Mill**'in İngiltere'deki ađdaŖlarına hitap ediyordu. Fakat BirleŖik Devletler'deki (ABD) olaylar, **Mill**'in gözünden kaçmıyordu; gerçekte **Mill** en iğneli yorumunu Amerika'nın Orta ve Kuzey Devletlerine ayırmıŖtı. **Mill**, bu böl-

genin nüfusunu iktisadi ilerlemenin en yüksek seviyesinde görmekteydi. Yoksulluk ortadan kaldırılmış, çalışmaya muktedir olan ve arzulayan herkese refah garanti edilmiş ve toplumsal haksızlıklar -en azından *'Kafkasyalı bir ırkın mensuplarını ve erkekleri etkileyen eşitsizlikler'*- ortadan kaldırılmıştı. Fakat bu yüksek refahın üretmiş olduğu şey neydi? Mill 1848'de yargısını şöyle dile getiriyordu : *'Bütün bu üstünlüklerin onlara sağlamış görüldüğü şey, cinsiyetlerden birinin tümünün hayatlarını dolar avcılığına, diğerinin ise dolar avcılarını yetiştirmeye adanmış olmalarıdır.'* (16)

Klasik ortodoksi perspektifinden bakıldığında bu iddialar öğretilen sapış anlamına geliyordu ki meslekten olmayan okurlar dahi bunu kolayca kavramışlardı. Bir kitap eleştirmeni ilk edisyonu şöyle övmekteydi *'... burada beşeri ızdıraba herhangi bir kayıtsızlık, herhangi bir haddi aşan zenginlik takdiri, herhangi bir sefil ve iğrenç ahlâklılık mevcut değil.'* (17) Bir diğeri, Mill'in korku uyandıran gelişmenin durmasına karşı tavrını takdirle anarak şöyle demektedir : *'Milli zenginliğin unsurlarıyla ilgili olarak aşağıdaki tarzda konuşan bir siyaset iktisatçısının sesini işitmek hiç de küçük bir yenilik değil.'* (18) Mill, *'bilgin seleflerinin tecrübe veya amprik bilgiye sahip insanları kendileri vasıtasıyla yanıltmaya kalkıştıkları'* bu argümanları yıktığı için kutlanmaktaydı. (19)

Mill'i bu sonuca götüren şey yalnızca zenginliğin toplumsal tezahürlerinin bazılarını duyduğu tiksinti değildi. Durgun durumun yaklaşması ve kâr

oranının düşmesiyle irtibatlı istikrarsızlık meyilleri ile de ilgilenmekteydi. Bu koşullar müteşebbisleri mevcut kâr oranlarını beğenmeyip ortalamanın üstünde kazanç sağlama umuduyla riski yüksek maceralara dalmaya zorlayacaktı. **Mill**, yakın zamanlarda bir gelişme dönemi içinde kredi risklerinin niteliğinde meydana gelen kötüleşmeye dair endişelerini dile getiren bankerlerden işitilenlere benzer argümanlarla bu koşulların kolayca spekülatif ihtiyatsızlığa yol açacağını, bunu da muhtemelen düş kırıklıklarının izleyeceğini ileri sürüyordu. Kâr oranlarının düşmeye olan tabii meylini savuşturmaya çalışan kişilerin davranışları bu yüzden iflasla yükselme arasında sallantıda kalmaya yol açabilirdi.

Mill, bu analizi çok geniş bir alana yaymak için Say Yasası'ndan büyük ölçüde faydalanmıştı. Bununla birlikte, yüksek bir iktisadi faaliyet düzeyinde durgun durum yaklaşımının ekonominin büyük dalgalanmalara olan duyarlılığını artırabileceğini klasik ana-görüşe katkıda bulunmuş olan önceki yazarlardan daha iyi kavradı. Gerçekten de istikrarsızlığa doğru meyil, düzenlemeye tabi olmayan bir iktisadi sistemin doğasında mevcuttu.

5. MİLL VE İKTİSAT POLİTİKASI

Mill'in iktisat politikası sorunlarına karşı tavrı, bir çok önemli hususta, ortodoks klasisizmin karakteristik görüşlerine yaslanmaktadır. Ortodokside en çok ayrıldığı konu, belki de devletin iktisadi rolüydü. **Mill**'in referans çerçevesi, seleflerinin hoş

göreceğinden daha aktif bir iktisadi hayata devlet müdahalesi programını en azından taslak halinde içermekteydi. Her şeyden önce, devletin bir '*sivilleştirici*' -yani parklar ve müzeler gibi kültürel yerlerin olduğu kadar gelişmiş eğitim kurumlarının da hamisi- olarak iktisadi öneme haiz olduğunu ileri sürüyordu. Malthusyen şeytanın sürgün edilmesi ve gelir dağılımının insanın denetimi altına alınabilmesi için özellikle de işçi sınıfı üyeleri arasındaki popüler beğeni ve beklenti düzeyinin yükseltilmesinin elzem olduğunu söylüyordu. Bununla birlikte, klasik selefleri gibi **Mill** de emek gücünün akışkanlığı ve toplumsal açıdan en etkili kullanımlara tahsisi üzerindeki kötü etkilerinden dolayı fakirlere yardım uygulamasını eleştirmekteydi.

Hükûmetler, sivilleştirme misyonlarını gerçekleştirirken aynı zamanda önemli bir istikrara kavuşturma işlevini de yerine getirebilirlerdi. **Mill**, durgun durum üzerine revizyonist analizinin ilk aşamasında, kâr oranlarındaki düşmenin gereksiz sermaye sarfiyatlarına yol açması olası olan spekülatif ihtiyatsızlık tarafından izlenebileceğini ileri sürüyordu. Devletin, potansiyel olarak yatırımda kullanılabilir fonlardaki artışı vergilendirmesi ve elde edilen hasılatı toplum yararına olan projelerin finansmanında kullanması durumunda çok daha iyi bir netice alınabileceğini söylüyordu. Bu durumda iki önemli amaca aynı anda hizmet edilmiş olurdu : Özel sermayenin getiri hadlerindeki düşüş yavaşlatılmış, iktisadi sistemin istikrarsızlığı hafifletilmiş olurdu. Fakat bu teknik, durgun durumun yaklaşmasıyla kârlarda meydana gelecek olan düşüşü yavaşlatmayı sağlaya-

cak yegâne teknik değildi. Ülke içindeki tasarrufların yurtdışı yatırıma kanallize edilmesi durumunda, kâr oranlarında ülke içinde oluşacak aşınma aksi takdirde olacak olandan daha yavaş gerçekleşirdi. Sermaye ihracatının borç veren ülkenin ihtiyaç duyduğu ham madde ve düşük maliyetli yiyecek kaynaklarının işletilmesine yöneltilmesi durumunda kazanç iki misli olurdu. Bu sermaye ihracı yorumu, daha sonraları **Hobson** ve **Lenin** tarafından ortaya konan kapitalist düzenin bir payandası olarak emperyalizm analiziyle pek çok ortak yana sahiptir.

Mill, özel mülkiyete karşı tavırlarıyla da klasik ana-görüşün dışına çıkıyordu. Bu görüşe ulaşması ancak önceki inançlarıyla mücadelesinden sonra gerçekleşmiş olmakla birlikte, mevcut toplumsal kurumları ancak '*muvaakat*' kurumlar olarak görmekteydi. **Mill** görüşlerini şöyle toparlıyordu :

"Artık eskisinden daha az demokratız, çünkü eğitimin böylesine sefil bir durumda süreceği düşüncesiyle cehaletten, özellikle de yığınların yabaniyet ve bencilliğinden büyük korku duymaktayız. Fakat demokrasinin çok ötesine düşmüş olan azami gelişme idealimiz, bizi, kesinlikle 'sosyalistler' genel adı altında sınıflandıracaktır. Çoğu Sosyalist sistemlerin birey üzerinde uygulayacağı zannedilen toplum baskısına şiddetli karşı çıkmamıza rağmen, toplumun 'aylak' ve 'çalışkan'lara artık bölünemeyeceği, 'çalışmayana aş yok' kuralının sadece dilencilere değil ayrımsız herkese uygulandığı, emeğin hasılasının bölüşülmesinin (sınıflara bölünmesinin) bugün büyük ölçüde cari olduğu şekliyle doğuştan be-

lirlenmeyip kabul ve tasdik edilmiş bir hukuk ilkesi üzerinde mutabakat vasıtasıyla düzenleneceği ve insanların, sadece kendilerine ait olmayacak fakat üyesi bulundukları toplum tarafından paylaşılacak faydaların temini için büyük çaba ortaya koymalarının ne imkansız olduğu ne de imkânsız olduğunun düşünülebildiği bir günün gelmesini yine de dört gözle bekliyoruz.” (20)

Mill, toplumsal değişmeye sempatiyle bakmasına karşın gelecekteki daha mutlu bir toplum düzeninin ayrıntılarını ortaya koymada titizlik göstermedi. Fakat en azından bir nokta açıktır. **Mill**'in sosyalizmi daha çok ihtiyari ortak faaliyet düzenlemeleri ile sermaye ve emek arasında karşılıklı ortaklıklar olarak düşünmüştür.

NOTLAR

1. *Autobiography of John Stuart Mill* (Columbia University Press, New York, 1944) s. 58.
2. a.e., s. 184.
3. Mill, *Principles of Political Economy*, W.J. Ashley, ed. (Longmans, Green, and Co., London, 1926), s. 48.
4. Mill, *Essays on Some unsettled Questions in Political Economy* (John W. Parker, London, 1926), s. 78.
5. Mill, *Principles*, s. 51.
6. a.e., s. 480.
7. a.e., s. 143.
8. Mill şöyle diyordu : 'En geiş piyasaların, ticari güven ve teşebbüsün en yaygın, yıllık sermaye artışının en yüksek, bireylere ait büyük sermayelerin en çok sayıda olduğu ülkelerde, endüstriden endüstriye küçük tesislerin yerine büyüklərini ikame etmeye gitgide artar bir temayül vardır.' (a.e., s. 142.)
9. a.e., s. 436.
10. Farklı bir yoldan ulaşılmış ve oldukça farklı amaçlarla kullanılmış olmasına karşın, Mill'in üretim yasaları ile bölüşüm yasaları arasında yaptığı ayrımın Marx'ın üretim tarzı ve üretim ilişkileri arasında yaptığı ayrımla ortak pek çok yanı vardır. Bak. 5. Kısım.
11. a.e., s. 757.
12. a.e., s. 759.
13. a.e., s. 163.
14. a.e., s. 749. Bazı okurlar J. K. Galbraith'in oldukça yeni 'bolluk toplum' analiziyle benzerlik bulabilirler.
15. a.e., s. 748.
16. a.e., s. 748.
17. *Frazer's Magazine*, Eylül 1848, s. 247.
18. *Blockwood's Edinburgh Magazine*, Ekim 1848, s. 412.
19. a.e., s. 407.
20. *Autobiography of John Stuart Mill*, s. 162.

Milletlerin Zenginliği ile **John Stuart Mill**'in *Siyasi İktisatın İlkeleri*'nin yayın tarihleri arasında klasik gelenek oldukça önemli bir değişim geçirdi. Bununla birlikte, önemli bir süreklilik bağı -iktisadî büyüme sürecine yöneltilen ortak dikkat-bu geleneğin önde gelen temsilcilerinin eserlerini birbirine bağlamaktadır.

Bu temel analitik hedefe göre değerlendirildiğinde klasik iktisatçıların başarısı etkileyiciydi. Dinamik değişim geçiren bir iktisadi sisteme getirmiş oldukları perspektif, daha önceki analizlerden kat kat üstündü. Dahası, iktisadi büyümenin sebep ve sonuçlarına dair izahları edebi değere sahip olduklarını kanıtlamışlardır. Günümüzde bile, büyüme ve gelişme meselelerini inceleyen kişiler, varlığını sür-

düren bir problemler dizisini ele alma hususunda esinlenmek için klasik literatürü tekrar ziyaret etmektedirler. Nihayet, klasik iktisatçılar büyük sorunlarla meşgul olmuştu : Uzun zaman dönemleri içerisinde iktisadi büyüme süreci ve ondan kaynaklanan gelir bölüşümünün onun muhtemel sonuçlarıyla ilişkisi. Bu meseleler onların yazdıkları zamandan beri önemlerini muhafaza ettiler; gerçekte, modern dünyanın büyük bölümünde onların ele almış oldukları sorunlar başat iktisadi meselelerdir. Klasik yaklaşım, günün ihtiyaçlarına uygun hale getirilme ve geliştirilme hususunda nazik olmasına karşın günümüz okurlarına yine de sunacak çok şeye sahiptir.

Bu yüzden klasik iktisatçıların analitik başarılarının etkileyici bir miras bırakmış olması şaşırtıcı değildir. Önemli bir modern analiz akımı üzerindeki etkisi aşıkardır. Modernleştirilmiş klasisizmin oldukça ilginç ifadeleri arasında **W.A. Lewis**'in ortaya koymuş olduğu az gelişmiş ülkelerde büyüme modeli yer almaktadır. **Lewis**'in oldukça ilginç analizi, klasik konuların varyasyonlarının günümüz meselelerinin büyük bir bölümünün kavranmasına katkıda bulunabileceklerine mükemmel bir örnek teşkil ediyor. ⁽¹⁾

Lewis tipik az gelişmiş ülkeyi iki bölmeden müteşekkil olarak görüyor : Kapitalist sektör ve geleneksel geçim sektörü. **Lewis**'in düalist sisteminde kapitalist sektör dinamik uyarım kaynağıdır ve bir bütün olarak ekonomideki büyüme oranının temelde sermayeden elde edilen kârlarla gerçekleştirilen yeniden yatırım vasıtasıyla düzenlendiği kabul edilir.

Bununla birlikte kapitalist sektörün genişlemesi, Lewis'e göre, geri tekniklerle, kişi başına düşük çıktı ve büyük oranda eksik istihdam nitelikleri gösteren geçim sektörüyle irtibatlıdır. Bu koşullar altında, kapitalistler, işçilerin aksi takdirde geleneksel tarımdan elde edebilecekleri düşük reel gelirden biraz fazlasını önermek suretiyle geçim sektöründen işçi çekebilir. Dahası, geçim sektörünün emek rezervi düşük ücretle sürekli olarak soğurulabilir.

Orjinal klasisistlerin kullandıkları sınıf farklılıklarının yerine sektörel farklılıkları yerleştirmek suretiyle, Lewis, büyüme ve bölüşümün analizi hususunda klasik çerçeveyi büyük ölçüde yeniden biçimlendirmeyi başardı. Ücretli emek sağlayan bir kaynak olarak geçim sektörünün varlığından söz eden Lewis, hasıla ve istihdamın reel ücretlerde artış gerçekleşmediği halde genişleyebilir olduğu yargısına varmak suretiyle orjinal klasik modeldeki Malthusyen nüfus postülalarını yenilemektedir. Dahası, kârlar, klasik şemadaki gibi birikim ve genişlemenin kaynağı olarak yorumlanmaktadır. Bununla birlikte, rantların yararına gelir bölüşümüyle ilgili klasik açıklamalarda ortaya konan belli başlı nedenlere benzer nedenlerden dolayı kâr oranı düşebilir. Lewis'in modelinde, bu problem, sanayi ürünlerinin tarım ürünlerine göre '*ticaret hadlerinde*' bir kayma olarak temsil edilmektedir. Bu durumda, örneğin, artan ücretli işçi gücünü beklemek için kapitalist sektörün geçim sektörüne bel bağlaması durumunda yiyecek fiyatları muhtemelen yükselecektir. Reel ücretlerin tespit edilmiş düzeyde kalmasını sağlamak için parasal ücretlerde artış gerçekleştirmek zorun-

da kalınacaktır. Netice bu olunca kâr oranı düşecek ve birikim yavaşlayacaktır. Bununla birlikte, bu temayüller, tarımsal üretkenlikteki gelişmeler sayesinde ya da kendi yiyecek ihtiyaçlarını kendi üreten ve böylece geleneksel tarıma muhtaç olmayan kendi kendine yeter bir kapitalist yerleşim bölgesi kurmak suretiyle dengelenebilir. **Lewis**'in yorumuna göre, genişleme, sermayeye dayalı olarak düzenlenmiş üretim alanlarında geçim sektörü emek gücünün bütünüyle söğurulmuş olduğu bir aşamaya varacaktır. Bu noktada, *'...bir ekonomi gelişmenin ikinci aşamasına girmiş olur. Klasik iktisat anlamını yitirir; neo-klasik iktisadın dünyasındayızdır...'* (2)

Ayrıntılar hususunda eleştiriye açık olmasına karşın, **Lewis**'in analizi, az gelişmişlik problemleriyle ilgili tartışmaların oldukça büyük bölümü için son derece teşvik edici bir kalkış noktası temin etti. Bu analiz, özelde, az gelişmiş ekonomilerdeki iktisadi genişlemenin bazı benzersiz özelliklerine dikkat çekti. Dahası, bu analizin az gelişmiş ekonomiler üzerine yapılacak çalışmaya uygun düşen temel sorulara yönelmiş olduğu açıktır. Uzun bir dinamik değişiklik dönemi boyunca büyüme ve bölüşüm arasındaki karşılıklı ilişkiler. Kendisine büyük bir itibar sağlayan bu hususlarla birlikte, güncelleştirilmiş olan bu klasik analizin daha öncekilerin bir kısmını içinde barındırmakta olduğunu da belirtmek gerekir, Kısa dönem fiyat tespiti ihmal edilmekte ve zımnen Say Yasası geçerli kabul edilmektedir. **Lewis**'in analitik problemi için bu meseleleri karmaşık bir şekilde ele almak özgün klasistler için olduğu gibi uygun değildir artık.

Lewis'in büyüme modeli, biçim itibariyle belki de modern literatürdeki klasik olduğu en aşıkâr olan modeldir. Bununla birlikte, daha dar bir çerçevede ele alındığında klasik temaların bir çoğu mevcut uzun-dönem büyüme problemleri tartışmalarının arasına girmiş bulunuyor. Örneğin, gelişmiş ekonomilerdeki iktisadi büyüme ile ilgili yeni analizlerin bir çoğu, gelirlerin kâr ve kâr-dışı payları arasındaki bölüşümün büyüme oranının temel belirleyicisi olduğu varsayımı üzerine inşa edilmişlerdir. Bu argüman dizilerinde, ücretli ve maaşlıların klasik asgari geçim düzeyinin çok üstünde gelire sahip olmaları durumunda bile çok az tasarrufta bulunacakları veya hiç tasarrufta bulunmayacakları ve bunun toplumun tamamı için geçerli olduğu varsayılmıştır. Dahası, son ampirik çalışmalarla bu yargıya makul destekler de sağlanmıştır. Bu tabii ki tüm maaşlı ve ücretlilerin hiç tasarrufta bulunmadıklarını dile getirmekten çok, bu grupların, tasarruflarının diğerlerinin geliri aşan oranda yaptıkları (yani, emeklilik veya zaruret harcamalarını örtmek için önceki tasarruftan geri çekmeler, krediyle yapılmış harcamaları finanse etme suretiyle yapılan, vb.) harcamalarla dengelendiğini ileri sürmektedir. Böylece, tasarruf analizi, gelirin emek-dışı paylarının işleyişini yöneten güçlerin araştırılmasına indirgenebilmektedir. Bu temel üzerine teorilerini kurmuş olan kişiler, genellikle, tüketime harcanmayan gelirin yatırıma harcandığını da varsaymışlardır. Bütün bunlar, Say Yasasının modern giysilere büründürülerek süslenmiş şekline çok benzemektedir ki gerçekten de öyledir. Tam istihdamı bir norm olarak görmek bu mu-

hakeme biçiminin esasını oluşturmaktadır.

Diğer klasik temalar, büyüme ve bölüşüm arasındaki ilişkiyi araştıran modern teorilerde yeniden ortaya çıkmaktadır. Bazı yeni formülasyonlarda, kârların payı, birikim hacminin ve iktisadi büyüme oranının temel düzenleyicisi olarak görülmektedir. Nüfus büyümesiyle bağlantılı rant artışının, kâr oranını kemireceği şeklindeki klasik inancın büyük ölçüde bir yana atılmış olmasına karşın, klasik kategorilerle inşa edilen modeller bugün bir diğer nedenden dolayı kârların daralabileceğini ileri sürmektedirler : Sermaye yatırımlarında azalan getirilerin mevcudiyeti. Bu temayül -rantların gelecekteki seyriyle ilgili endişelerini dile getirirken klasik yazarların da ihtimal verdikleri bir olasılık olan '*teknolojik gelişme*' vasıtasıyla dengelenmediği takdirde kâr oranı düşecek ve durgun duruma benzer bir durum ortaya çıkabilecektir. ⁽³⁾

Az gelişmiş ekonomilerdeki büyüme problemlerinin çağdaş analizleri üzerinde benzer mülahazaların izleri vardır. Örneğin, sermaye teşekkülü ve iktisadi gelişmenin teşvik edilmesinde kârların rolüne dair klasik çıkarsamalar, gelişmekte olan ülkelerde sermaye-yoğun teknolojilerin uygulanmasının doğruluğunu teyit edici olarak görülmüşlerdir. Büyük ölçüde sermayeye dayalı tekniklerin oluşturacağı gelir bölüşümünün emek-yoğun tekniklerin meydana getireceği gelir bölüşümündekine oranla kârların payını daha fazla artırabileceği ileri sürülmüştür. Klasik cetleri gibi bu çıkarsama da hasıla artışının (efektif talep mülahazalarına aldırmaksızın) maksı-

mize edilmesini zımnen ana iktisadi hedef kabul etmekte ve kârların, bir kez üretildikten sonra üreten bir şekilde gerçekten yeniden yatırımda kullanılacaklarını farz etmektedir.

Klasik geleneğe yakın zamanlarda yapılan ziyaretlerin belki de en hünerlisi **Ricardo**'ya ait eserleri ve mektupları bir araya getiren on ciltlik edisyonun yorulmak bimez editörü **Piere Sraffa** tarafından gerçekleştirildi. **Sraffa**, (klasik analizin dinamik hamlesini bir kenara bırakarak) **Ricardo**'nun değer takdirine başvuruda bulunmaksızın tahıl ekonomisinden bir kâr oranı çıkarma girişiminin sağladığı temel üzerine inşa etmek suretiyle bir ekonominin sorunlarını o ekonominin varlığını ve gelişmesini sürdürmek için sağlaması gereken koşullara göre ele alan bir sistem kurdu. ⁽⁴⁾ Bu yaklaşım, iktisadi yaşarlılık ve büyümenin teknik gereklerini büyük ölçüde aydınlatmaktadır. Tüm tanıdık klasik muameleler yeniden fakat lineer cebirin işaretler sistemiyle ifade edilmiş olmalarından dolayı biçim değiştirmiş olarak ortaya çıkmaktadır. **Ricardo**'nun uğraştığı doğal fiyatların menşeyinin teşhisi ve kâr oranının tespiti gibi esaslı problemler baki, çözümleri de aynı sınırlamalara tabidir. Piyasa işleyişinin talep yanının analizi budanmakta ve toplu istikrarsızlık (bütünüyle bir kenara bırakılmamakla birlikte) ayrıntılı bir şekilde ele alınmamaktadır.

Klasik motiflerin modern analiz üzerinde bir iz bırakmasına karşılık, çoğu klasik düşünürler, iktisadi analiz tekniklerini geliştirmekten çok iktisadi gelişmeyi teşvik etmekle ilgilenmekteydiler. Özgül ko-

nularda ayrılığa düşmüş olmalarına karşın kamu politikası meselelerine yaklaşımda ortak bir yöntemi benimsemekteydiler. Başat bir soru -siyasi faaliyetlerin iktisadi gelişmenin seyri üzerindeki muhtemel etkileri- bu düşünürlerin tamamı için tartışma bağlamını oluşturmaktaydı. Klasisistler, serbest piyasanın yararlarını genellikle dile getirmiş olmalarına rağmen bunu sonraki iktisatçı kuşaklarının ortaya koydukları nedenlerden farklı nedenlerle yapmışlardı. Klasik ekolün mensuplarına göre serbest piyasa, iktisadi kaynakların tahsisini en ileri düzeye getirmek için bir süreç olarak değil de daha çok büyümenin lokomotifini olarak önemliydi. Bu yazarların görüşleri, serbest rekabet mücadelesini ancak en uygun, en layık olanın gelişmesine imkân sağlayan ve daha talihsiz olana hiç bir surette acınılmayacağını temin eden bir sistem olarak gören ondokuzuncu yüzyıl sonlarının sosyal darwinistlerinin görüşleriyle daha da keskin bir şekilde tezat oluşturmaktadır. Bununla birlikte, bu geleneğin kuramcılarını beşeri ızdıraba duyarsızlıkla suçlamak mümkün değildir. Onların fakirlerin sıkıntılarına gösterdikleri ilgi, samimi bir ilgiydi. Klasisizm ana-görüşüne bağlı olanların mesajı, sıkıntıları ortadan kaldırmanın en iyi yolunun üretimi genişletmek olduğuydu. Bölüşümün işleyişine müdahale etmek toplumsal ürün üzerindeki hak iddialarının artmasına neden olur ve hatta arzulanan hasıla artışı üzerinde olumsuz bir etki dahi oluşturabilirdi. Bu çıkarsamaların menşei, iktisadi gelişmenin insan müdahalelerinden masun yasalar tarafından yönetildiği görüşüydü. Klasik geleneğin '*kasvetli bilim*' lekesini silmeye başlaya-

bilmesi için **Mill**'in iktisadi yasaları' yeniden yorumlaması gerekmişti.

Klasik yazarların, iktisadi meselelere devletin müdahalesine hoş bakmamalarına, yaşadıkları dönemin koşulları temel teşkil etmekteydi. Onların gözlemlemiş oldukları siyasi ortam hükûmetlerin genel mutluluğun koruyucusu olarak görülebilecekleri bir siyasi ortam değildi. Hiç bir hükûmet, oy hakkının geniş bir halk kitlesine verilmesine kadar, bir seçmenler topluluğunun sorunlarına -bekasının bir koşulu olarak- cevap vermek zorunda değildi. Bu koşullar altında, iktisadi gücün gayrı şahsi bir şekilde serbest piyasalarda yayılmasının, az sayıda insan tarafından seçilmiş dar tabanlı hükûmetlerin büyük ölçüde müdahalelerine maruz bir sistem tarafından üretilenlerden üstün olduğunu iddia etmek hiç de mantıksız değildi. Klasik yazarların gözlemlemiş oldukları dönemde söz konusu tavır makul nedenlere dayanıyor idiyse de bu siyasi **laissez-faire** mazereti geniş tabanlı sosyal demokrasinin gelişiyile ortadan kalktı.

Klasik gelenek tabii ki bazı soruları -sonraki düşünce ekolleri tarafından önem kazandırılacak olan bazı soruları- cevapsız bıraktı. Özelde, klasik referans çerçevesi iki meselenin tam bir açıklamasının yapılmasını önlüyordu : Piyasa fiyatının teşekkül süreci ve iktisadi dalgalanmalar sorunu. Bu araştırma sahalarının ihmal edilmeleri kısmen klasisizmin kurumsal çerçevesi ile ilgiliydi. Batıda sanayinin ortaya çıkışının -yoksulluk ve kıtlığın iktisadi hayatın egemen gerçekleri olduğu- ilk evrelerinde

dikkati, hasılanının artırılmasına yöneltmek muhtemelen yerinde bir şeydi. Talebin ve onun iktisadi gelişmedeki öneminin detaylı bir analizi, bir çok pratik amaç için hasıla artışlarının kolayca soğurulup yutulacağı farzedildiğinden gereksiz gibi görünüyordu. Klasik geleneğin yazarları, dikkatlerini ancak (Napolyon savaşlarını izleyen koşullar gibi) '*olağan dışı*' koşullarda o da sadece kısa bir süre için üretimin arz yanından talep yanına yöneltti.

Klasik analiz, arz koşullarının ve maliyetlerinin tam bir izahını yapmaya da kalkışmadı. Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısının koşulları açısından bakıldığında bunların nedenlerini anlamak zor değildir. Bu kuramcılar, yüksek teknolojilerin oluşturduğu ölçek ekonomilerinin ortaya çıkardığı karmaşıklıkların -eğer farkındalarsa- ancak belli belirsiz farkında idiler. Onların iktisadi dünyalarında bu sorunlar nadiren gözle görülür bir hal almaktaydı. Bununla birlikte, yüzyılın sonlarında, yeni teknolojilerin geniş-ölçekli üretim uygulanması onların tabii rekabete dayalı düzenlerinin temelini yıkacak olan endüstriyel temerküzlere yol açtı. **John Stuart Mill**, detaylı olarak incelenmemiş olmasına karşın bu problemin kokusunu almıştı.

Aynı şekilde, iktisadi dalgalanmaların doğasının ayrıntılı bir analizini gerekli gösteren hiç bir koşul yoktu. Klasik iktisadi evren, kendine has karmaşıklıklara sahip olmakla birlikte toplu istikrarsızlığın şiddetli biçiminin veya oldukça uzun süren şeklinin sonuçlarını tecrübe etmemişti. **Malthus**, ortodoks yaklaşımın bu hususta bir eksikliğinin var ol-

duğunu hissetmiş fakat inandırıcı bir karşı-argüman ortaya koymada başarısız kalmıştı. Klasik yazarların büyük bölümü bu sorunun kendi kendine çözüleceği düşüncesiyle yetinmekteydiler. Merkantilistlerin istifçilikle ilgili görüşlerine duydukları antipati Say Yasasının yeterliliğine olan inançlarını kuvvetlendirmekteydi.

Bu teori külliyyatının hakkını ve sınırlılıklarını tam olarak teslim etmek için çağın kurumsal ikliminin olduğu kadar klasik düşüncenin analitik önceliklerinin de takdiri son derece gereklidir. Klasik düşünce, iktisadi gelişmenin sorun ve ihtimalleri üzerinde yoğunlaşmış ve gelir bölüşümü ile toplam hasıladaki değişiklikler arasındaki etkileşime dikkatle eğilmişti. Bu açıdan bakıldığı için -gerek piyasa teklerindeki gerekse bir bütün olarak ekonomideki- kısa dönem değişikliklerin detaylı bir tetkikine gerek duyulmamaktaydı. Önemli olan uzun dönem eğilimleri ve buna etkiyen güçlerdi. Klasik gelenek, bunun yanında, örneğin değer ve fiyat arasındaki ilişkilerle ilgili uzun süren tartışma gibi kısa dönem karakteri taşıyan bazı meselelere de dikkatinin bir kısmını yöneltmiştir. Bununla birlikte, bu meseleler kendileri adına incelenmemişlerdir. Aksine, onlara önem verilmesinin nedeni, büyüme ve bölüşümle ilgili daha önemli sorunlarla olan ilişkileri olmuştur.

NOTLAR

1. W. A. Lewis, '*Economic Development with unlimited Supplies of Labour*', Manchester School of Economic and Social Studies, 1954.
2. Lewis, '*Unlimited Labour : Further Notes*', Manchester School, 1958, s. 26.
3. İktisadi büyüme ve bölüşüm arasındaki iç ilişkileri ele alan bu argümanların geniş bir izahı için bak. Nicolas Kaldor'un '*A Model of Economic Growth*' başlıklı yazısı, *Economic Journal*, 1957.
4. Bkz. Piero Sraffa, *The Production of Commodities by Means of Commodities* (Cambridge University Press, 1960).

İKİNCİ BÖLÜM

MARXGİL İKTİSAT

Takdim

Karl Marx ve John Stuart Mill aynı iktisadi ortamı gözlemlemişlerdi. Bu, sanayiciliğin -en azından mamül hasıladaki artışla ölçüldüğünde -filizlenmekte olduğu bir dünyaydı. Fabrikalar, **Adam Smith**'i hayrete düşürecek kadar çoğalmıştı. *Eğer ilk sanayileşme dalgası, toplam üretimdeki artış, uluslararası ticaretin hacmi ve üretken sermaye birikimi açısından değerlendirilecekse bunu benzersiz bir başarı olarak kabul etmek gerekirdi.*

Fakat bu, hikâyenin ancak bir kısmıydı. Bu etkileyici değişiklikler toplumun büyük bölümü için pek bir fayda sağlamamıştı. Aksine, yeni işçi sınıfının üyeleri kötü hayat koşullarının hüküm sürdüğü-

kenar mahallelere sürülmüşlerdi. Pek çok durumda, en temel sağlık önlemleri bile şehirli işçi nüfusu artışının gerisinde kalmış ve tifo ile kolera gibi büyük salgınlar dehşet verici ölçüde sıklaşmıştı. **Marx**'ın meslekdaşı **Engels**, 1844'te yazmış olduğu aşağıdaki pasajda çağın tezatlarına dikkat çekmekteydi :

Bir gün bu orta-sınıf centilmenlerinden biriyle Manchester'a kadar yürümüşüm. Ona utanç verici ölçüde sağlıksız kenar mahallelerden söz etmiş ve kasabanın fabrika işçilerinin oturdukları bu kısmındaki koşulların iğrençliğine dikkatini çekmiştim. Hayatımda böylesine berbat bir şekilde inşa edilmiş başka bir kasaba görmediğimi söylemiştim. Beni sabırla dinlemiş olan bu beyefendi, caddenin köşesinde benden ayrılırken şunları söylemişti : *'Bununla beraber, büyük miktarda para kazanıldı burada. İyi günler efendim!'* ⁽¹⁾

İşçi sınıfının iş dışındaki hayatlarını renklendirecek pek bir şey bulunmadığı gibi nafaka teminine ayırdıkları zamanları daha da tatsız geçmekteydi. Çalışma saatleri uzundu. 1840'lı yılların fabrikalarında günde ondört saatlik çalışma oldukça sık rastlanan bir şeydi. Kamu vicdanının (1830'lar İngiltere'sindeki etkili fabrika yasalarının başlamasıyla gerçekleştirildiği gibi) harekete geçirilmesinden sonra bile, günlük ve haftalık çalışma sürelerinde yapılan yasal kısıtlamalar temelde kadınları ve çocukları korumayı amaçlamaktaydı; yetişkin erkeklerin çalışma saatlerine çok daha sonra azami sınır getirilecekti.

Bu koşulların yanında, ödenen ücretler de an-

cak asgari ihtiyaçları karşılayacak düzeylerdeydi. Hiç iş bulamamaktansa bu koşullar yine de iyiydi. Sanayicilik ilerledikçe ücret karşılığı istihdam hususunda belirsizlikler artmıştı. Durgun bir ticaret dönemi oldukça büyük grupları kolayca nafaka temin araçlarından mahrum bırakabiliyordu. Bu ortamda kanunsuzluk hakkındaki kaygının artması şaşılacak bir şey değildi.

Özellikle İngiltere'de, toplumsal açıdan duyarlı insanlar işlerin yolunda olmadığını kavramış ve içinde yaşadıkları dönemin iktisadi sorunları hakkında daha fazla bilgi edinmeye çalışmışlardı. **Marx**, İngiliz ampirisizminin bu tezahürüne duyduğu büyük saygıyı dile getirmiş ve İngiltere gibi *'hükûmet ve parlamentoları düzenli aralıklarla iktisadi koşulları inceleyecek komisyonlar kurmamaları; gerçeğe ulaşmaları için bu komisyonlara aynı tam yetkiyi vermemeleri; mümkünse bu amaçla İngiltere'deki fabrika-teftişçileri, halk sağlığı üzerine çalışan tıp raportörleri, kadın ve çocukların sömürülmesini, mesken ve yiyecek teminini inceleyen komisyon üyeleri gibi ehil kimseler bulmamaları'* durumunda diğer ülkelerin *'işlerin gidişatı karşısında dehşete düşecekleri'*ni söylemiştir. ⁽²⁾

İngiltere'nin iktisadi manzarası gibi siyasi iklimi de ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısı içinde dramatik bir değişilik geçirmişti. 1832'de çıkan Reform Kanunuyla ortaya çıkan iş ve sanayi toplumu -Ricardyen argümanların dile getirdiği bir atmosferden yararlanan- toprak sahibi aristokratların siyasi üstünlüğüne son vermiş ve 1846'da Tahıl Yasalarının ip-

taliyle siyasi gücünü ortaya koymaya başlamıştı. Bu arada, işçi sınıfı, büyük bir kısmı oy hakkı hâlâ elde edememiş olduğu halde, çekingen ve örgütlenmesi zayıf bir şekilde tezahür etse de siyasi canlılığın ilk işaretlerini vermekteydi.

Gerek **Marx** gerekse **Mill**, miras aldıkları kuramsal aygıtın mevcut koşullar için artık yetersiz kaldığını hissetmişlerdi. Geniş ölçekli endüstriyel gelişme **laissez-faire** doktrininin dayandığı temelleri sarsmaya başlamıştı. Dahası, endüstriyel gelişmenin bu evresi, fiyat patlaması ve paniklerin tekrerrünün ortaya koyduğu iktisadi istikrarsızlık artışıyla da irtibatlı görünüyordu. Fakat en önemlisi, gelişen ekonominin -en azından **Smith**'in herkese kazanç getireceğini ummuş olduğu- bölüşüm sisteminin pürüzsüz bir şekilde işlemekte görünmemesiydi.

Bu sorunları ele alan **John Stuart Mill**, klasik yasalar paketini çözmüş ve gelir bölüşümünün insanlar tarafından yönlendirilebileceğini ileri sürmüştü. **Mill**'in muhalefeti, umurun (özellikle de işçi sınıfının) mutluluğunu artırmaya yönelik politikalar için yeni saha açmış ve müstakbel aydınlanma ve kalkınmaya doğru giden yolu göstermişti.

Marx, **Mill**'den bu noktada ayrıldı. Ona göre 'sığ uzlaştırmacılık'ın en iyi temsilcisi' olan **Mill**, 'sermayenin siyasal iktisatını proleteryanın artık görmezden gelinemez olan talepleriyle bağdaştırmaya çalışmış' idi; **Marx** bu sonucu 'burjuva iktisatının iflas ilanı' olarak görmekteydi. ⁽³⁾ Oldukça farklı bir yorum kaydırmasıyla tabiat kanunlarının kaçınılmazlığını **Marx** da ileri sürmüştü. Onun keşfetti-

ği yasalar ne evrensel ne de ebedi olmayan fakat tarihin belli evrelerine has olan yasalardı. **Marx**'a göre, klasik geleneğe mensup iktisatçıların hatalarının ana kaynağı bu noktayı değerlendirmede gösterdikleri başarısızlıktı :

“İktisatçıların işlem yapmada tek tip bir yöntemleri vardır. Onlara göre; yalnızca biri yapay, biri doğal iki tür kurum vardır... Bu hususta, yalnızca iki tür dinin varlığını kabul eden ilahiyatçılara benzemektedirler. Kendilerinin dinleri dışındaki her din insan icadı, kendilerinininki ise Allah'ın bir vahyidir. İktisatçılar bugünkü ilişkilerin -burjuva üretim ilişkilerinin- doğal olduklarını söylerken; bu ilişkilerin, zenginliğin oluşmasını ve üretken güçlerin tabiat kanunlarına uygun şekilde gelişmesini sağlayan ilişkiler olduklarını ima etmektedirler. O halde bu ilişkiler zamanın etkisinden bağımsız tabiat kanunlarının da kendileridirler. Bunlar toplumu daima yönetmeleri gereken ebedi yasalardır. Dolayısıyla geçmişte tarih var olmuşsa da artık yoktur.”⁽⁴⁾

Marx'ın eleştirisi yalnızca iktisadi yasaların tarihteki belli evrelere has oldukları iddiasına dayanmamaktaydı. Tarihin kendi kendisini belirginleştirmesine hükmeden yasaları keşfetme iddiası da en az bunun kadar önemliydi. **Marx**'ın analizinde iktisadi koşullar, tüm sosyal ilişkilerin ve hatta insan bilincinin ta kendisinin bile temel belirleyicileridir. Bu yoruma göre, iktisadi koşullar insanlara belli roller -onların davranış ve düşüncelerine hükmedecek olan roller- vermekteydi. Tüm -nafaka temini için gösterilen gayretler kadar dini, artistik ve felsefi çalışmaları da içine alan- beşeri etkinlikler, temel-

de iktisadi sistemdeki sınıfsal konumlar tarafından belirlenirdi.

Bu görüşün teknik terimlerle -yani, maddeci bir tarih görüşü veya iktisadi determinizm olarak ifade edilmesi durumunda, bu kelimelerin taşıdıkları anlamlar **Marx**'ın tespit etmeyi arzuladığı hususun ciddiyetine muhtemelen haksızlık etmiş olacaktır. Adlandırma dizini görmezden gelindiği takdirde, bir kişinin işinin ve o işin taleplerinin kişinin davranışlarını önemli ölçüde etkilediğini inkâra kalkışacak çok az insan vardır. Bu, -ortalama olarak insanların çoğunun uyanık geçirdikleri saatlerin büyük bölümünü geçim mücadelesine ayırmak zorunda kaldıkları bir dönem olan- **Marx**'ın yaşadığı çağ için bugünkünden daha da doğrudur muhtemelen. Fakat bugün bile, bir insanın iktisadi rolü ile iş dışındaki davranışı ve tavırları arasında herhangi bir ilişki bulunmadığını ancak düşüncesiz bir gözlemci ileri sürebilir. Günümüz -iş belli tüketim tarzlarını, belli tavırların umumi ifadesini, kabul edilebilir organizasyonlara üyeliği vb. gerektiren- '*organizasyon insanı*' tartışması **Marx**'ın zihninde var olandan pek farklı değildir. Hatta daha serbest işlerde çalışanlarımız bile toplumun '*mamül*' eşya standartlarından bütünüyle bağımsız değiliz. **Marx**, iktisadi roller ve davranışlar arasında sistematik bir bağ bulunduğunu hararetle savunan ve ciddi sosyolojik çalışmanın gelişmesini büyük ölçüde etkileyen ilk kişidir. Böyle bir ilişkinin yok olduğunu ileri sürmek son derece güçtür; tartışmaya açık olan şey, **Marx**'ın bir tek ilişkiye yüklemiş olduğu mutlak statüdür.

Marx'ın tarih ve toplumun doğası hakkındaki varsayımları, onun iktisatını, iktisadi düşünceler tarihindeki diğer '*öncü modeller*'den kesin bir şekilde ayıran benzersiz bir karaktere sahip kılmıştır. **Marx**'ın analitik sistemi, iktisadi olgular çevresinde inşa edilmiş olmasına karşın hiç bir surette genel olarak yorumlandığı gibi iktisadi konularla sınırlı değildir. Aksine bu analiz, içinde tüm olayların bir-biriyle sıkı sıkıya ilişkili göründükleri şümüllü bir toplum görüşü ortaya koymuştur. Bu yaklaşım, her şeye bir izah getirme imkânına sahiptir fakat hiçbir şeyi açıklamama riskini de taşımaktadır. Örneğin, **Marx**, klasik iktisatın soyut sistemlerinin klasisist yazarların '*sınıf çıkarlarının*' üzerinde temellendiğini ve onların eserlerinin kapitalizmin savunuları olduklarını ileri sürmüştü. Fakat onların öğretilerinin özgül içeriğini açıklamaya davet edildiğinde bu determinist şema yetersiz kalmaktaydı. Nihayet, sınıf çıkarları aynı olan klasik yazarların olaylara yaklaşımı aynı olmamış ve talihin yüzlerine gülmüş olduğu bazıları, serbest kapitalizme şiddetle karşı çıkmışlardır.

Bu çelişkinin ayırdında olan **Marx**, tarihsel değişim yorumunun yardımıyla buna bir izah getirmeye çalışmıştı. **Marx**'ın referans çerçevesine göre farklı iktisadi çıkar çevrelerinin birbirleriyle çatışmaları kaçınılmazdı. İktisatçılar arasındaki ihtilaf, kapitalist sistemin doğasında mevcut olan karşıtlıkların bir belirtisiydi. **Marx** şunu ileri sürmüştü :

"Çatışmacı karakteri ne kadar gün yüzüne çıkarsa; burjuva üretiminin ilmi temsilcileri olan ikti-

satıcılar, kendilerini, kendi teorileriyle o kadar çatışma içinde bulmaktadırlar. Böylece farklı ekoller ortaya çıkmaktadır.” (5)

Bu ekollerin bazıları proleteryanın sıkıntılarına samimi bir şekilde eğilebilir ve onların acılarını azaltacak önlemler önerebilirdi. Bununla birlikte, bu gibi hassasiyetler takdire şayan olmakla birlikte zayıf kalırlardı. **Marx**, bu tür bir yaklaşım sergileyen kişilerin, çatışmanın kapitalizmin doğasında bulunduğunu ve gerginliklerin tarihsel değişiminin lokomotifleri olduklarını anlamakta başarısız kaldıklarını ısrarla vurgulamıştır. Dahası, sıkıntının nedenlerinin sistemin doğasında mevcut olduğunu ve ancak sistemin yıkılması sayesinde ortadan kaldırılabileceklerini kavramakta da başarısızlığa uğramışlardır.

Bu argüman dizisi, Marxgil iktisadi düşünceye bir diğer ayırıcı nitelik katmıştır. Diğer ‘öncü modeller’in hepsi, iktisadi başarıyı artırması en muhtemel siyaset türlerini ortaya çıkarmak amacıyla kurulmuşlardır. Hatta ilk evresinde bile, klasisizm, mevcut yasama ve yürütmede ıslahatlar yapma talebiyle reformist bir yaklaşım içindeydi. Marxgil yaklaşım ancak bu kadar kesin bir tezat oluşturabilirdi. Marxgil yaklaşımın tarihsel çerçevesine göre iktisadi hastalıkları tedaviye yönelik tedbirler yararsız, yapıcı reformlar imkansızdı. İktisadi analizin işlevi, böylece kapitalizmin yıkılmaya mahkum olduğunu ortaya koyan tarihsel değişim yasalarını bulmak ve kapitalizmin zararlarını hafifletmeye yönelik tedbirlerin beyhudeliğini kanıtlamakla sınırlamaktaydı.

NOTLAR

1. F. Engels, *Condition of the Working Class in England* (E. J. Hobsbawm'ın iktibas etmiş olduğu şekliyle, *The Age of Revolution : 1789-1848*, Mentor, New York, 1964, s. 218.)
2. Karl Marx, *Capital*, cilt 1, müellifin 1867 tarihli ilk baskıdaki önsözü (Charles H. Kerr and Co., Chicago, 1912), s. 14.
3. a.e., s. 1872'deki ikinci edisyona önsöz, s. 19.
4. Marx, *The Poverty of Philosophy* (International Publishers, New York, 1963), ss. 120-121.
5. a.e., s. 123.
6. Genç Marx, 1844 İktisadi ve Felsefi El Yazılarında da ortaya konduğu gibi, sosyal düşüncedeki reformist geleneğe oldukça yakındı. Bununla birlikte, *Das Kapital*'in yazılmış olduğu sıralarda iktisadi belirlenmeyi çok az değişiklikle ileri sürmüştü.

KISIM 5

/

Karl Marx ve Das Kapital İktisadı

Marx'ın düşüncesinde, tarihsel değişimin yorumu, merkezi yeri işgal etmesine karşın; iktisatla ilgili yazıları, temelde tarihsel evrimin yalnızca bir evresi üzerinde yoğunlaşmıştır. Temel eserinin hedefi, kendisinin tanımladığı şekliyle, '*modern toplum deviniminin iktisadi yasasını ortaya çıkarmak*'⁽¹⁾ idi. Yani kapitalist üretim tarzını. Çizdiği şemanın pre-kapitalist üretim düzenlemelerinin yorumuna bir temel oluşturmaya karşın, **Marx**, yıkılışını kaçınılmaz gördüğü kapitalizmin yerini alacak iktisadi sistemin sistematik bir analizini yapmaya teşebbüs etmemiştir.

1. KARL MARX (1818-83)

Marx'ın meslek hayatı bir filozof ve alimin inziva hayatı ile bir teşkilatçı ve propagandacının hayatının harman edilmiş şeklidir. Bir yandan toplumun dinamiklerini araştıran bir araştırmacı, diğer yandan toplumsal değişimi hızlandırmaya çalışan bir müdahaleci idi. **Marx**'ın kişiliğinin bu farklı cepheleri ile etkinlikleri arasında bir uyum vardı. Tarafsız bir entellektüel araştırma süreci içinde desteklemeye yöneldiği davaları belirlemiş ve ilim adamı olarak geliştirdiği tavrı kamu meselelerinde üstlendiği rolde büyük ölçüde yansıtmıştı. Bir siyasi teşkilatçı olarak **Marx**'ın stili oldukça sadeydi.

Hristiyanlığı seçerek Museviliği terketmiş Renanyalı varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen **Marx**, alışılmış bir çocukluk devri geçirdi. Hukuk tahsil etmek için üniversiteye girmiş olmasına

karşılık, 1830'lar Berlin'indeki Hegelyen felsefe üzerine yapılan canlı tartışmaların muhayyilesini esir almasından sonra planlarını değiştirdi. Kendisini Hegelyen ortodoksiyi köktenci bir toplumsal öğretiye dönüştürmek isteyen isteyen Genç Hegelciler ile özdeşleştirdi. **Marx**, bu amaçla felsefeci olarak üniversitede görev almayı arzuladı. Prusyalı Eğitim Bakanının Hegelyen Sol için getirdiği yasaklamayla bu hayal kısa süre sonra suya düştü.

Babasının ölümünden sonra geçimini temin için iş aramak zorunda kalan **Marx**, muhabirliğe yönelerek Cologne'de yayınlanmakta olan yeni kurulmuş bir hükûmet-karşıtı dergiye yazmaya başladı. Başarılı bir şekilde gerçekleştirdiği bu iş, ona, siyasi reform için kışkırtıcılıkta bulunma ve etkileyici yazı yazma yeteneğini geliştirme imkânı verdi. Bir yıl içinde yükseldiği editörlük görevinde fazla kalamadı. Hükûmet sansür memurunun 1843 yılında derginin yayınını yasaklamasıyla birlikte, **Marx**, bir diğer mecmuanın editör yardımcılığını üstlenmek üzere Paris'e gitti.

Takip eden iki yıl içinde üzerinde çalıştığı düşünceler çerçevesi net bir şekil almaya başladı. Paris'te iken iktisat torisinin temel eserlerini hatmetti. Hayat onu orada da Kıta Avrupası Solunun önde gelen üyelerinin çoğuyla karşılaştırdı ve **Friedrich Engels**'le dostluğu böyle başladı. Yayınlanmasında görev aldığı derginin içeriğinden dolayı Prusya'dan gelen resmi protestolar yüzünden Fransız hükûmetinin kendisini 1845 yılında sınır dışı etmesiyle bu safha da sona erdi.

1849 yılında -Engels'le birlikte *Komünist Manifesto*'yu yazma olayını da içine alan ateşli bir siyasi etkinlik döneminden sonra-hayatının geri kalan kısmını geçireceği yer olan Londra'ya sürgüne gitti. Bu yıllar boyunca uyanık geçirdiği saatlerin büyük kısmını British Museum'un okuma salonlarında geçirdi. İktisat teorisine temel katkısı olan *Das Kapital*'in üç cildi için toplayacağı malzemeleri bir araya getirdi.

Marx'ın karşı karşıya kalmış olduklarıyla kıyaslanabilir zorluklar altında toplumsal problemlerle ilgili ciddi araştırmalar yapan çok az kişi çalışmalarını yürütebilmiştir. Serbest muhabirlikten elde ettiği az miktarda para (ve vefakâr **Engels**'in yaptığı yardım) alacaklıların kapıyı aşındırmalarını önlemeye yetmiyordu. En sefil mesken koşullarında -**Marx**'ın etkinliklerini denetlemekle görevlendirilmiş bir Prusyalı ajanın dehşetle kaydetmiş olduğu koşullarda- yaşaması durumunda bile ailesinin yiyecek ihtiyacını ve sağlıkla ilgili sorunlarını gidermeye parası yetmiyordu. Fakirlik üzerine yazdığı yazılar için muhayyilesinin yardımına ihtiyaç duymuyordu.

2. MARX VE KLASİK GELENEK

Marx'ın en iğneleyici polemik yazılarının çoğu klasik iktisadi düşünce geleneğini hedef almaktaydı. Klasik yazarların uyguladığı analitik metodlara olduğu kadar vardıkları sonuçlara da saldırmıştı. Bununla birlikte, **Marx**'ın klasik gelenekle ilişkisinin çelişik olduğunu belirtmek gerekir. **Marx**, klasik ik-

tişada düşman olmasına karşın bu geleneğin analitik çerçevesinin büyük bölümünü kendine mâletmiştir. Klasik geleneğin kategorilerini süslemiş, değiştirmiş ve onlara yeni anlamlar yüklemiş olmakla beraber, kendi sisteminin özünü klasik iktisatçılardan miras almıştır.

Marx'ın ellerinde tanıdık klasik sorular yeniden ortaya konmuştur. Özellikle de gelir bölüşümünü yöneten yasalar nelerdir ve bu yasalar ekonominin uzun-dönemli gelişimini nasıl etkilerler? **Marx**, aynı zamanda ayrıntıyla ilgili pek çok klasik içgörü-yü de benimsemiştir. Klasik geleneğin ana-akımı gibi o da değer sorununa emek üzerinden yaklaşmış ve maddi nesneleri değerın cisimleşmiş şekilleri olarak görmüştür. Üstelik, gelir bölüşümü şemasını bir toplumsal sınıf kategorileri dizisi etrafında örgütlediği gibi eleştirdiği bölüşüm teorisi de kârların işleyiş tarzıyla ilgili olmuştur.

Marx'ın tarihle ilgili ön kabulleri ve tarihin iç mantığını keşfetmiş olduğuna dair iddiası hem yerleşik kategorilere farklı bir anlam yüklemiş hem de yeni kalkışlar için sıçrama tahtası temin etmiştir. **Marx**'ın genel **medus operandi**'si (hareket tarzı), **Malthus**'a getirdiği eleştiride gözlenebilir. Ayrıca bu polemik özel bir önemi de haizdir : **Marx**'ın alternatif fakirlik izahının ayakta kalabilmesi için fakirlerin sıkıntılarından fakirlerin kendilerinin sorumlu olduğunu kanıtlayan bir ilke olarak görülen **Malthus**'un nüfus ilkesinin yıkılması gerekmektedir.⁽²⁾

Marx'ın tarihsel evreler görüşünü Malthusyen nüfus öğretisini yıkmada kullanım tarzını aşağıdaki

pasajda görmek mümkündür :

“Çalışan nüfus, ...kendisinin oluşturduğu sermaye birikimiyle birlikte, kendisinin sayısını görece gereğinden fazla kılacak olan araçları üreterek görece fazla bir nüfusa dönüşür ki bu daima artan bir oranda gerçekleşir. Bu, kapitalist üretim tarzına has bir nüfus yasasıdır ki gerçekte her farklı tarihi üretim tarzının tarihsel açıdan ancak kendi sınırları içinde geçerli olan özel bir nüfus yasası vardır. Soyut bir nüfus yasası ancak bitkiler ve hayvanlar için söz konusudur o da insan onlara müdahale etmediği sürece.” (3)

Kısacası, gerçekte aşırı nüfusu kapitalizmin kendisi oluşturmuştur. Fakat, Malthusyen öğretinin iddiasının aksine, bu nüfus baskıları tüm zamanlar ve tüm mekânlar için geçerli evrensel bir gerçeklik değildir. Üretim düzenlemelerindeki bir değişiklik, aşırı nüfusu kolayca kıt nüfusa dönüştürebilir.

Marx'ın bu husustaki muhakemesi, her birini kendine has niteliklere sahip gördüğü ‘*üretim tarzları*’ arasında yaptığı ayrıma dayanmaktaydı. Prekapitalist üretim tarzında üretim araçlarının özel mülkiyeti evrensel olmaktan uzaktı ve özel mülkiyetin tanınması ölçüsünde, feodalizm süresince karşılıklı hak ve ödevlerle sınırlıydı. Dahası, mübadele için üretim her yerde yapılmamaktaydı. Kapitalizmin ortaya çıkışıyla bu kalıplar kısa zamanda yıkılmıştı. En önemlisi de makine tekniklerinin kullanılmasıyla ortaya çıkan toplum içindeki keskin bölünmeydi. Üretim araçlarına sahip olanlarla bu araçların çalıştırılması zahmetini yüklenenler birbirinden

kesin çizgilerle ayrılmışlardı. Bir işçinin geçimini kendisiyle temin ettiği araçları edinmesi artık imkansızdı; tersine, bu araçları kendisine temin edecek başka kişilere muhtaçtı. Bunun yanında, piyasanın genişlemesinin giderek daha ve daha çok artan ölçülerde uzmanlaşmayı zorunlu kılması yüzünden iktisadi sistemin parçaları arasındaki karşılıklı bağımlılık artmıştı. Bu, kapitalist üretim tarzı içindeki ironilerden (**Marx**'ın ifadesiyle '*çelişkiler*'den) birini ortaya çıkarmaktaydı. Bir yandan, bu sistem özel mülkiyet ilişkileri temeli üzerinde düzenlenmişti; diğer yandan, bu tarz üretimin üretim süreçleri yapısı itibariyle işbirliğine dayalı toplumsal ilişkileri de içine almaktaydı. **Marx**, bu durumun kaçınılmaz olarak gerilime, kapitalizmin gürültülü bir şekilde yıkılışına yol açacak olan ve aksi takdirde ortadan kalkmayacak olan husûmete yol açacağını ileri sürmüştür. Daha sonraki sosyalist bir düzenlemenin hakimiyeti altında ise çatışmanın yerini uyum alacaktı. Üretim araçlarına ortaklaşa sahip olunacak ve hem üretim tarzı hem de üretim ilişkileri toplumsal bir karaktere bürünecekti. Sınıf farklılıklarına temel teşkil eden şey -üretim araçlarının özel sahipliği- ortadan kaldırıldığı için sınıf çatışması artık ortaya çıkamayacaktı.

Marx'ın iktisadi gelişmenin evreleriyle ilgili görüşünün ilk klasik yazarların bazıları tarafından haber verilmiş olduğunu düşünmek mümkündür. Örneğin, **Smith**, '*ilkel ve kaba*' toplum aşamasını gözden geçirirken ilk iktisadi düzenleme türlerinden söz etmiştir. Bununla birlikte, **Marx**'ın yaklaşımı temelden farklıdır. Klasik yazarların zihninde, ticari

işlemlerin takas usulüyle gerçekleştirildiği ve tasavvur edilebilir en basit koşullar altındaki üretim ve mübadelenin analizi için kalkış noktası olarak kullanılması mümkün bir farazi durum vardı. **Marx** ise farazi vakalardan çok özgül tarihi devirlerle ilgilenmekte ve tarihi değişmez yasalar tarafından yönetilen ardışık safhalar olarak görmekteydi.

Marx, klasik iktisatçıları bu arka plana dayanarak affedilmez hatayı yaymakla suçluyordu. Onların buluşlarının tarihi sürecin iç dinamiklerini hesaba katmada başarısız kaldıklarını ileri sürüyordu. Üstelik, klasik yazarlar her tarih aşamasının kendine has iktisadi yasalar tarafından yönetildiğini de idrak etmemişlerdi. Dolayısıyla evrensel bir nüfus yasası söz konusu değildi. Her üretim tarzı, insanın üreme faaliyetleri de dahil olmak üzere tüm beşeri davranışları etkileyen biçimler olarak kendi toplumsal koşullarını oluşturmdu.⁽⁴⁾

Klasisizmle metot hususundaki çekişmesini bir kenara bırakacak olursak, **Marx**'ın felsefî öncülleri de klasik kategorilerin temel dizisinde önemli bir ıslahın gerektiğini ortaya koymaktaydı. Klasisistlere göre, gelir dağılımı analizi açısından önemli toplumsal gruplaşmalar üç sınıftan müteşekkildi : Kapitalistler, toprak sahipleri ve emekçiler. **Marx** ise kapitalist sistemde bu şemanın mülkiyete yasal olarak tanınmış haklar üzerine temellenmiş iki cepheli bir ayrıma daralacağını ısrarla ileri sürdü. **Marx**'ın analizine göre, kapitalizmin temel sınıf gruplaşmaları, üretim araçlarına sahip olanlarla sahip olmayanları birbirinden ayırmaktadır. Dolayısıyla, üre-

tim araçlarının sahipleri olarak kapitalistlerle toprak sahipleri ortak bir cinstir **Marx**'a göre. '*Rantları toplum değil toprak üretir*' inancı bir '*fizyokratik yanılısama*'dır.⁽⁵⁾

3. DEĞER ANALİZİ

Marx'ın klasik müjdecilerine olan borcu, özellikle değer analizi için benimsemiş olduğu çerçevede belirgindir. Değer analizi için benimsemiş olduğu çerçevede belirgindir. Değer analizinde Ricardocu emek-girdisi yaklaşımının esaslarını benimsemiştir. **Ricardo**'yu izleyerek sermaye mallarını stok edilmiş emek olarak görmüştür. Bununla birlikte, üretim şemasında ayrı bir unsur olarak toprak, bu analizde gerçekte gözden kaybolmuştur. **Marx**, toprakla ilgili iktisadi açıdan önemli herşeyi emek girdilerine ayrıştırılabilir görmüştür.

Bununla birlikte, **Marx**'ın değere getirdiği emek-girdisi yorumu Ricardocu yönetime göre pek çok değişiklik içermektedir. **Marx**'ın yaptığı değişiklikler argümanın özünü değiştirmemiş fakat önemli ölçüde geliştirmiştir. İşçi sınıfının homojen bir yapıya sahip olmamasının oluşturduğu tanıdık soruna **Marx**'ın yaklaşımı konuya ilginç bir izah getirmektedir. Klasisistlerin bu zorluğu standart savuşturuş tarzı, işçi sınıfı üyelerinin iktisadi katkılarını ölçmeye temel olarak gördükleri piyasadaki yerleşik ücret farklılıklarına başvuruda bulunmaya dayanıyordu. Bu teknik, klasik öncüllere tam olarak uymamaktaydı : Piyasa fiyatları eğer emeğin değerinin ölçüleleri olarak kabul edilebilir iseler piyasadaki malların

değerini ölçmede niçin yetersizdiler? **Marx**'a bu hususta kusur bulunamaz. Ona göre iş gücünün değeri bizzat emek-girdileri tarafından tayin edilirdi : *'İş gücünün değeri, diğer her meta içinde geçerli olduğu gibi bu özel maddenin üretimi ve dolayısıyla da yeniden üretimi için gereken emek-zaman tarafından belirlenir.'* ⁽⁶⁾ Diğer bir deyişle, iş gücünün geçim araçlarını temin etmek ve bir sonraki üretim için çalışma gücünü yenilemesini sağlamak için gerekli emek-zaman vasıfsız işin değerini belirlemekteydi. **Marx**'ın *'asgari geçim'* sepetinin bileşiminin esnek ve sosyal ortamdaki değişikliklere intibak eder olduğunu göstermek için çok uğraşmış olmasına karşın, bu, standart ücretin asgari geçim düzeyinde kalacağını söylemeye varıyordu. ⁽⁷⁾

Dolayısıyla, *'zorunlu ihtiyaçlar'*ı karşılayacak kadar emek-girdisi miktarı, ücretlerin onun altına düşemeyeceği tabanı tespit ediyordu. Fakat ücretlilerin ücretlerindeki farklılıkları bir diğer emek-girdisi türü belirliyordu : İşçileri beceriyle donatmaya tahsis edilen emek-zaman. **Marx**, burada, ilk klasistlerin *'üretken'* terimini kullanış tarzlarına karşı çıkarak, (maddi nesnelerin üretiminde doğrudan yer alan bir etkinlik olmamasına karşın) işçilerin eğitiminin normalde *'üretken'* olarak mütalaa edilmesi gerektiğini ısrarla ileri süren **Mill**'in sarkık bıraktığı ipi yakalamıştı.

Marx, emek girdilerinin hangi koşullar altında değer üretici olarak kabul edilmeleri gerektiğini sarıh bir şekilde ifade etmek suretiyle emek-girdisi kavramını daha da sağlamlaştırmıştır. Emek-zamanın faydalı maddi malların üretimine akması gerçe-

ğinin yeterli bir ölçü olmadığını ileri sürmüştür. Ancak *'toplumsal açıdan gerekli'* emek-zaman girdileri -bununla *'çağın ortalama beceri ve yoğunluk derecesi ile normal koşullar altında bir maddenin üretilmesi için gereken'* ⁽⁸⁾ emek-zamanı kastediyordu- ölçü alınabilirdi. **Marx**, bu sınırlamanın gücünü kumaş imalatıyla ilgili bir örnekle izah ediyordu :

"Dokuma makinesinin İngiltere'ye girişiyle belli bir miktarda ipliği dokumak için gereken emek yarı yarıya azalmıştır. El tezgahlarında dokumayı sürdürenlerin emek-zaman oranlarında ise maalesef bir değişiklik olmamıştır. Fakat bütün bunlar bir yana, onların bir saatlik çalışma sonucu ortaya çıkardıkları ürün, değişimden sonra ancak yarım saatlik toplumsal emeği temsil etmekte, dolayısıyla da değerini yarı yarıya yitirmiş bulunmaktadır." ⁽⁹⁾

Geleneksel ve gelişmiş üretim teknikleri arasındaki rekabetin oluşturduğu işten atılmalara karşı tavrında **Marx**, kendi konumunu çağdaş sanayileşme eleştiricilerinin çoğununkinden keskin bir şekilde ayırıyordu. Kırsal hayatın basitliğine dönmeyi isteyen ve teknolojik gelişmeye sırt çeviren insanların duygusallıklarına **Marx**'ın hiç tahammülü yoktu. Kapitalist sistemdeki mekanizasyonun gelişmesinin, bazı açılardan kötü sonuçlar doğurmakta olmasına karşın, en azından üretim kapasitesini muazzam ölçüde artırma meziyetine sahip olduğunu vurguluyordu.

Marx, değer analizine bir diğer sınırlama daha getirmişti ki bu, onun kapitalist üretim tarzını incelemeye meşguliyetini daha da açık bir şekilde ortaya koymaktadır. **Marx**, mübadele için üretimin de-

ğlerinin bir ön koşulu olduğunu iddia ediyordu. Pre-kapitalist düzenlemeler hasıla üretebilmişti. Fakat Marxgil tanımlamalara göre ne mal ne de değer üretmemişlerdi. ⁽¹⁰⁾

Bir kez bu koşulların eklenmesinden sonra **Marx**'ın zihninde mübadele değerlerinin, (ya da nisbi fiyatların) malların üretimi için gerekli olan emek girdileri tarafından gayet sarıh bir şekilde belirlendiğine dair bir kuşku kalmamıştı. Kapitalist sistemde mübadele oranları parasal terimlerle ifade edilirdi, fakat bu ancak *'tüm malların değer olarak gerçekleştirilmiş beşeri güç olmaları, dolayısıyla da aynı birimle ölçülebilir yani aynı ve tek bir mal ile ölçülebilir olmaları ve bu özel malın onların değerlerinin ortak ölçütüne yani paraya dönüştürülmüş olması yüzünden'* ⁽¹¹⁾ mümkün olmaktaydı. Argümanın bu aşamasında sabit sermayenin cüzlerinin eşit olmayan dayanıklılıkları ve sabit vedöner sermayenin orantılarında tek biçimliliğin olmamasıyla ilgili Ricardocu muammalar, başka bağlamlarda daha sonra **Marx** tarafından ele alınmalarına karşın bu tarifi dışında bırakılmışlardır.

4. ARTI DEĞER, DEĞİŞKEN SERMAYE VE SABİT SERMAYE KAVRAMLARI

Marx, değer teorisinin klasik emek-girdisi yorumunun kendine mâletmiş olduğu bir çok temel taşı başka bir amaçlar dizisi için kullanıyordu. Emegin değeri ile malların değerinin aynı ilkeler tarafından belirlendiğine dair argümanın yardımıyla ka-

pitalist sistemde üretim ve bölüşümün işleyişlerine dair alternatif bir yorum getiriyordu. Daha sonraki sermaye birikiminin sonuçlarıyla ilgili analizi, benimsemiş olduğu bu görüşü kuvvetlendirdi. Bununla birlikte, ilk adımlar doğrudan doğruya geliştirmiş olduğu değer teorisinden çıkıyordu.

Argümana yapılan bu ilaveler, emek gücünün değerinin onun geçimi ve eğitimi için gerekli emek girdileri üzerinde temellendiği yargısının yeniden ileri sürülmesini de içermekteydi. Kapitalist bir sistemde işçiler, bir yaşamı sürdürme koşulu olarak geçim araçlarını elde etmeye yetecek kadar emek-zamanlarını satmak zorundaydılar. Fakat, kapitalist üretim koşullarında işçilerden kendilerinin geçim ihtiyaçlarını karşılamaya yeter olandan daha fazla miktarda emek-zaman istenirdi. Nafaka temini için alternatif kaynakların olmaması yüzünden emekçiler yalnızca kapitalistlere emek-zamanlarını satmakla kalmaz, aynı zamanda iş verenlerinin tespit etmiş oldukları ücret ve koşulları da kabul ederlerdi. Örneğin, işçilerin günde altı saat çalışarak geçim ihtiyaçlarını karşılamaya yeter üretim gerçekleştirmeye muktedir olmalarına karşın, iş verenler daha uzun süre çalışmalarında ısrar edebilirdi. Böylece çalışma günü iki parçaya bölünmekteydi : Geçim ihtiyaçlarına denk değerlerin üretimi için gereken 'zorunlu' emek-zaman ve 'fazla' çalışma süresi.

Marx'a göre, güç hiyerarşisinde üretim araçlarının sahipliğine verilmiş olan hükmedici konum, kapitalistlere bir iş gününde zaruri çalışma süresinden daha fazla çalışma talep etme ve fazla emek-za-

man boyunca üretilen değeri kendine mâletme imkanı veriyordu. **Marx**, işçi çalıştırmanın bütün amacının artı değer üretme olduğunu ısrarla belirtiyordu. İşveren açısından, ücret olarak kendisine dönen-den daha fazla değer üretmesi işçinin istihdamı için bir ön koşuldu. Bu 'koşul', **Marx**'ın ifadesiyle, '*şüphesiz (emeği) satın alan için bir talih olduğu halde satıcıya hiçbir surette bir zarar değildir.*' (13)

Emeğin artı değer oluşturma gücü, **Marx**'ın ücretleri '*değişken sermaye*' olarak isimlendirmesine gerekçe teşkil ediyordu. Bu deyim, eğitimleri sırf modern terminolojiyle sınırlı olanlar için şaşırtıcı olmasına karşın klasik terminoloji doğrultusunda idi. **Marx**, '*sermaye*' genel terimini (klasik iktisatçılar gibi) üretimi başlatma ve sürdürmede kullanılabilir olan kaynakları ifade etmek için kullanmaktaydı. Bu kaynaklar, üretim için gerekli girdiler -yani emek, ham maddeler, tesis ve teçhizat- arasında farklı oranlarda paylaştırılabilirdi. Klasik gelenek ana-görüşünde birbirinden ayırt edilmiş iki sermaye kategorisi -sabit ve döner sermaye- vardı. Bunları birbirinden ayıran çizgi, genellikle sermayenin bu cüzlerinde içerilen değerlerin satış yoluyla paraya çevrilmelerine kadar geçen sürenin uzunluğu temel alınarak çizilmekteydi.

Marx, sermayeyi biri '*değişken*' bileşen (ücretler) diğeri ise '*sabit*' bileşen (ham maddeler ile tesis ve teçhizatın aşınma payları) olmak üzere ikiye bölmek suretiyle bu muhakeme usulünü değiştirdi. Bu ayırım, **Marx**'ın doğrudan emek-girdilerinin artı değer üretme kapasitesi kavramıyla ilintiliydi. Aktif

emeğin 'yalnızca değerin kaynağı değil, fakat aynı zamanda sahip olduğundan daha da fazla değerli'⁽¹⁴⁾ olduğunu ileri sürüyordu. Gerçekte, kapitalist üretim koşullarında emeğin kiralanması ancak artı değerin elde edilebilmesi durumunda söz konusuydu. Buna karşılık, sabit sermaye kalemleri geçmişte harcanmış emeklerin cisimlenmiş şekilleriydi ve âtıldı. Üretime olan katkıları önemli olmakla birlikte pasifti; nihai ürüne ihtiva ettiklerinden daha fazla bir değer katmazlardı. **Marx**'ın ifadesiyle : '*Belli bir tür ham madde, makina veya diğer bir üretim aracı, kendisi ne kadar faydalı olursa olsun, maliyeti 150 pound veya 500 günlük çalışma bile olsa ürünün değerine hiç bir koşul altında 150 pounddan daha fazla değer ekleyemez.*'⁽¹⁵⁾

Bu tanımlar, **Marx**'ın analizinin izahında önemli bir yer işgal etmektedir. Üç oran bu tanımlara göre belirlenmekteydi. Birincisi (s/v) kapitalistin ücretlerden sonra geri kalan artı değer ile ilgilidir ve hem '*artı değer oranı*' hem de '*sömürü oranı*' olarak tanımlanır. Sermayenin iki bileşeninin bir oranı (c/v) şeklinde ifade edilmesi de mümkündür; '*sermayenin organik bileşimi*' olarak isimlendirilen bu ilişki, sabit ve değişken sermaye arasındaki orantılarda meydana gelen değişiklikleri ifade etmek için uygun bir araç temin etmekteydi. '*Kâr oranı*'nda (s/v+c) bu üç değişkenin tamamı yer almaktaydı. Bu kavram, kâr oranını ücret olarak ödenen giderlerle birlikte ham maddelerin ve sabit sermaye cari masraflarının çıkarılmasından sonra geriye kalan gelirin yüzdesi olarak ele almış olan klasik gelenekle açık bir ittifak içindeydi. **Marx**'ın dinamik analizi-

nin büyük bölümü bu rasyoların kendilerinden beklenen işleyişleri etrafında şekillenmekteydi.

5. BİRİKİM ANALİZİ

Kendisinden önceki klasik gelenek yazarları gibi **Marx** da birikimin mülkiyet sahiplerinin aldığı gelir paylarından ortaya çıktığını kabul etmekteydi. Fakat onun iktisadi süreç hakkındaki genel görüşü, 'net' gelirin doğasına dair farklı bir içgörü getirmekteydi. **Marx**'ın analizinin çerçevesi içerisinde artı değer üretiminin gerçekte kapitalist sistemin yapısal karakteristiğini tanımlamakta olduğunu ileri sürmek mümkündü. Kapitalizmin mülkiyet ilişkileri söz konusu olduğunda işçiler, maişet elde etmek için verdikleri mücadelede kendilerini kapitalistlerin merhametine teslim etmek, dolayısıyla da gereğinden fazla çalışmak zorundaydılar.

Makinelerin kullanılması, kapitalist sistemde artı-değer üretilmesinin sonuçlarını büyük ölçüde etkilemekteydi. Makine teknikleri, kapitalist sürece iştirak için seçilebilir tabakaların artması anlamına gelmekteydi. Örneğin, makineler, (tekrara dayalı çok sayıda yeni işte erkeklere oranla daha ucuza istihdam edilmeleri mümkün olan) kadın ve çocukların da işçi sınıfına dahil olmalarını sağlamıştı. Makine tekniklerinin ilerlemesi aynı zamanda, kumandaları altındaki emek girdisinin yoğunluk ve süresini kontrol etmeleri için yeni araçlar temin etmek suretiyle kapitalistlerin gücünü de artırmaktaydı. Emek gücünün verimliliğinin işçilerin kendi beceri

ve girişkenlikleri tarafından önemli bir değişikliğe uğratılması artık mümkün değildi. Tersine, çalışma hızını makinanın ritmi belirlemekteydi. İşçilerin itibarı açısından sonuç ne kadar kötü olsa da bu ameliyeler verimliliği muazzam ölçüde artırmıştı. Az gelişmiş ülkelerin sorunlarıyla ilgili bazı modern tartışmalarda, geniş bir potansiyel emek gücünün düşük ücretlerle istihdam edilebilir olması gerçeğine karşın son derece sermaye-yoğun tekniklerin uygulanmasının yerinde olduğunu kanıtlamak için benzer bir argümanın ileri sürülmekte olduğunu burada belirtmek uygun düşecektir. Sanayi disiplini geleneğinin bulunmadığı bir yerde, son derece makineleş(tiril)miş teknikler üzerinde temellenmiş bir endüstriyel inşaa, emeğin veriminin otomatik denetimini teminat altına almak gibi hiç de önemsiz olmayan bir meziyete sahiptir. Makinelerin hakim olduğu ameliyeler (süreçler), eğer bir işlev yükleneceklerse, daima planlanmış bir hıza uygun olarak gerçekleştirilmelidirler.

Makinelerin geniş ölçüde kullanılmasının başka önemli sonuçları da vardı. Yüksek tekniklerin emeğin üretkenliğini artırmasından -yani, her çıktı birimi için harcanan emek-girdilerinin azalmasından- dolayı malların değeri düşerdi. **Marx**, malların ucuzlamasının geçim araçlarını üretmek için gerekli çalışma saatlerinin sayısını azaltacağından dolayı artı değer oranının artacağını da ileri sürmüştü. Bu ikinci etki, tabii ki klasik geleneğin yazarlarının umdukları neticeye aykırı düşmekteydi. Bu geleneğin kuramcılarının çoğu, '*gelişme süreci*'nin ihtiyaç maddelerinin üretimi için gerekli emek miktarını ar-

tırmaya meylededeğine inanmaktalardı. Bu inanç, gıda maddeleri üretimine etkiyen özel koşullar üzerinde temellenmekteydi. Onlara göre, ulusun geniş gıda maddesi ihtiyaçları ana geçim maddesinin maliyetini artırmak suretiyle kapitalistlerin artı değer oranını kaçınılmaz olarak daraltırdı. **Marx**, ticarileştirilmiş tarımı sanayiden ayıran çizginin klasik geleneğin sandığı kadar keskin olmadığını ileri sürerek bu analizi reddetti. Aksine, kapitalist üretim tarzının doğası gereği kollarını ekonominin bütün alanlarına kadar uzattığını iddia etti. Ekonominin sanayi dilimi, değişimin dinamik lokomotif olabiliyordu. Fakat kapitalizmin sırf gelişmesi bile ekonominin bir ucundan diğer ucuna üretim koşullarını mütecanis kılmaya meylederdi. **Marx** şöyle diyordu :

“Modern sanayinin tarım alanındaki etkisi diğer alanlardaki etkisinden daha devrimcidir, bu nedenle eski toplumun siperi olan çiftçiyi ortadan kaldırıp yerine ücretli işçiyi yerleştirmektedir. Böylece sosyal değişimlere arzu duyulmuş ve sınıf karşıtıtlıkları, kırsal alanda da kasabada da aynı düzeye gelir. Eski tarz irrasyonel tarım yöntemlerinin yerini bilimsel yöntemler alır.” ⁽¹⁶⁾

Bu görüş **Marx**'ın klasiklerin kâr ve rant tanımlarını reddettiğini ortaya koymaktadır. **Marx**'ın perspektifine göre önemli olan üretim araçlarının sahipliği idi. Kapitalisti toprak sahibinden ayıran önemli bir fark yoktu. Her iki sınıf da emeği sömürme ve ondan artı değer elde etme konumundaydılar. Aynı şekilde, tarımsal hasılanın hızlı artışını önleyen (klasik geleneğin yazarlarının büyük önem ver-

miş oldukları) fiziksel tehditler de o kadar önemli değillerdi. Tarımda uygulanan yeni teknikler sınai gelişmenin oluşturduğu gıda gereksinimlerini karşılamaya yeter derecede verimliliği artıracak gibi gözükmekteydi. Bu, rantların Marxgil sözlükten tamamen çıkarıldığı anlamına gelmiyordu. Rantlar vardı, fakat artık yalnızca toprağa has şeyler değillerdi. Rantlar, üretim etkenlerinin herhangi birindeki niteliksel farklılığın sonucu olarak ortaya çıkabilirdi. Bu argümanlar dizisiyle, **Marx**, nüfusun gıda maddelerine oranla daha hızlı artmaya meyledeceği şeklindeki Malthusyen endişenin diğer desteğini de bertaraf ediyordu.

Kapitalistler tarafından artı değere el konulması birikime de yol vermekteydi ve gerçekte bu birikim için son derece önemli bir ön koşuldu. Bu, **Smith**'in sözünü ettiği emek üzerindeki kumandayı temin etmekteydi; **Marx**, buna sadece onun '*esasında ücreti ödenmemiş emek üzerindeki kumanda*'⁽¹⁷⁾ olduğunu eklemişti. Kapitalistlerin eline geçen artı değer önemli bir bölümünün sermayeyi artırma ve en önemlisi, makina temini amacıyla kullanılacağı hususunda **Marx**'ın hiçbir şüphesi yoktu. Dahası, yüksek teknolojilerin kullanılması -emek-girdileriyle ölçülen- malların değerini de düşürürdü. Böylece mallar '*ucuzlatılmış*' olurdu. Bu süreç, kapitalistlerin malları ucuzlatma yarışında yer almak zorunda olmalarından dolayı hızla gelişirdi. Kapitalistlerin ayakta kalmaları emeğin verimliliğini artırmak için makina temin etme ve kullanma becerilerine bağlıydı; aksi takdirde rekabet mücadelesinde kökleri kazınırdı. Sistem, kapitalistleri bu şekilde emek-tasar-

rufu sağlayan yenilikleri uygulamaya ve biriktirmeye zorlamaktaydı. **Marx**, bu süreci şu şekilde tasvir etmişti :

“Kapitalist ancak kişileşmiş sermaye olarak saygıdeğerdir. Bu haliyle, cimrinin zenginliğe zenginlik olarak duyduğu arzuyu taşımaktadır. Fakat cimride sadece bir mizaç olan bu durum kapitalistte, kendisinin ancak çarklarından biri olduğu sosyal mekanizmanın bir sonucudur. Dahası, kapitalist üretimin gelişimi, sınırları belirlenmiş belli bir endüstriyel girişimde sermaye miktarının sürekli olarak artırılmasını zorunlu kılmakta, rekabet ise kapitalist üretiminin doğasında var olan yasaların zorlayıcı dış yasalar olarak her kapitalist tarafından hissedilmelerini sağlamaktadır. Bu, kapitalisti sermayesini korumak için daima onu artırmaya zorlamakta, bunu ise ancak müterakki birikim vasıtasıyla yapabilmektedir.” (18)

Ve yine :

“Biriktir, biriktir ! İşte Musa ve kâhinler !... O halde yığ, yığ yani artı-değerin veya artı-ürünün ne kadarı mümkünse o kadarını sermayeye dönüştür. Birikim için birikim, üretim için üretim...” (19)

Kapitalistleri yönlendiren daimi dürtünün bu açıklamasının ima ettiği geniş anlamlar vardır. **Marx**'ın sisteminde kapitalistler sık sık merhametsiz sömürücüler olarak tasvir edilirler. Buna karşın, suçu bir şahıs olarak kapitalistin üstüne yıkmamanın yakışıksız olduğunu gören **Marx**, *Kapital*'in ilk basısına yazdığı önsözde bu hususu şu şekilde ele al-

aktadır :

“Kapitalisti ve toprak sahibini hiçbir anlamda couleur deroise olarak görmüyorum. Fakat burada bireyler ancak iktisadi kategorilerin kişileşmesi, özel sınıf-ilişkileri ve sınıf çıkarlarının cisimlenmiş şekilleri olarak ele alınmaktadır. Benim toplumun iktisadi oluşumunun evrimini bir doğal tarih süreci olarak kabul eden görüşüm, kişisel olarak onların ne kadar üstüne çıkabilirse çıkabilsin toplumsal açıdan bir ürünü olduğu ilişkilerden dolayı bireyi başka herhangi bir görüşten daha az sorumlu tutar.”
(20)

Kısacası, kapitalistlerin davranışlarını kınamaya hasredilmiş gayretler yanlış noktayı hedeflemekteydi. **Marx**, bir başka bağlamda da şöyle diyordu : *‘Tarihsel zorunluluk karşısında sızlamanın ne yararı var?’*(21)

Bununla birlikte, herhangi bir zamanda gerçekleştirilmiş birikim miktarına net sınırlar iliştilmekteydi. **Marx**, bu sınırları değere getirmiş olduğu emek-girdisi yaklaşımından doğrudan çıkmakta olan terimlerle dile getiriyordu. Makinaya yatırımın ancak emeğe olan ihtiyacın yerine geçmesi durumunda zahmete değer olduğunu ileri sürüyordu. Malın değeri ancak nihai hasılanın emek miktarındaki azalma ölçüsünde düşebilirdi. Ek makinalar edinmek kapitalist açısından ancak doğrudan ve dolaylı emek-girdileri miktarının öncekinden daha düşük olması durumunda zahmete değerdi. **Marx**’ın ifadesiyle, *‘kapitalistin bir makinayı kullanmasının sınırı makinanın değeri ile makinanın yerinden etti-*

ği emek-gücünün değeri arasındaki fark tarafından tespit edilir' (22)

Bu argüman dizisi, tanım itibariyle, emeğin yerine makinenin ikamesini sermaye mallarının ediniilmesi için bir ön koşul olarak kabul etmekteydi. Bu önerme, **Marx**'ın modelinin ayrıntılarının gösterilmesi açısından son derece önemliydi. **Ricardo**, *Principles*'ının üçüncü ve son edisyonundaki '*Makineye Dair*' başlıklı bölümde bu yargıyı daha önce dile getirmişti. Bu edisyonda, makina ile istihdam arasındaki doğrudan rekabetin daha fazla işçi istihdam etmek için kullanılabilir fonların serbest bırakılması sayesinde dengeleneceği şeklindeki önerme için daha önceki desteğini düzeltmişti. (23) Klasik temel görüş, hatırlanacağı gibi bu telafi edici etkinin kısa zamanda -kârları azaltmak ve böylece emeğe olan talebi artırmak suretiyle- herhangi bir kısa dönem teknolojik işsizliğin zahiri niteliklerini etkisiz hale getireceği argümanına dayanmaktaydı. **Marx**, kapitalistlerin elde ettikleri gelirlerin '*emeği desteklemeye tahsis*' edileceğini varsaymakta olmasından dolayı bu görüşün mantığa aykırı olduğunda ısrar etmişti. **Marx**, kapitalist hareket yasalarının artıdeğerin bir kısmının makine teminine tahsis edilmesini zorunlu kıldığını ileri sürüyordu. Dahası, bu gerçekleştiği vakit emeğe olan toplam talep kaçınılmaz olarak azalırdı. Yüksek tekniklerin uygulanmasının maliyetlerde düşmeye ve hasıla miktarında artmaya yol açacağını **Marx** tabii ki tahmin ediyordu. Makineleşme, makine üreten ve ham madde temin eden endüstrilerde emeğe bu ölçüde ek talep oluşturulabilirdi. **Marx**, bu gibi istihdam artışları-

nın geçici olduğuna ve bu girdileri teminle meşgul kapitalistlerin gerçekleştirdiği makine birikimi tarafından nötrleştirileceğine inanmaktaydı. ‘

Fakat emeğe olan talebi artırıcı bu kısa ömürlü saik bile aksi istikamette hareket eden güçler tarafından silinip süpürülebilirdi. Giderek artan makine kullanımı, diğer sonuçlarının yanında eski ve geri tekniklerle çalışan kişilerin işlerinin ortadan kalkmasına da yol açardı. El sanatı işçileri sanayiciliğin yayılmasından etkileneceklerin başında geliyordu; bu kişilerin emek-zamanlarının büyük bölümü ‘sosyal açıdan gereksiz’leşecekti. Daha sonra, endüstriyel tekniklerin uygulanmasının hız kazanmasıyla, daha zayıf ve daha küçük kapitalistler yok edilecektir. **Marx**, bu evrede rekabet savaşının ‘*daima küçük kapitalistlerin bir çoğunun iflası, sermayelerinin bir kısmının kendilerini yenenlerin ellerine geçmesi, bir kısmının da yok olmasıyla sonuçlanır*’⁽²⁴⁾ olduğunu ileri sürüyordu. Bu güçler bileşimi, emeğe olan toplam talebin istihdam edilebilir insanların sayısından daha yavaş artacağı bir durum oluşturmurdu. **Marx**’ın ifadesiyle :

“Emeğe olan talep bir bütün olarak sermaye miktarı tarafından değil de yalnızca onun değişken bileşeni tarafından belirlendiğinden, bu talep, toplam sermayenin artmasıyla birlikte, onunla orantılı olarak artmak yerine tedricen azalır. Toplam sermayenin büyüklüğüne oranla ve bu büyüklük arttıkça daha da artan bir oranda düşer. Toplam sermayenin artmasıyla birlikte onun değişken bileşeni veya ihtiva ettiği emek de artar fakat devamlı olarak aza-

lan bir oranda.” (25)

Marx'ın burada dikkatini yönelttiği sorun günümüzde de önemini muhafaza etmektedir. Piyasa üzerindeki kısa-dönem etkileri ne olursa olsun uzun-dönem etkilerinin kaçınılmaz olarak ekonominin bütünü açısından lehte olacağından dolayı emek tasarrufu sağlayıcı teknolojik gelişmelerden memnun olmak gerektiği görüşünün hâlâ çok sayıda taraftarı var. Batılı sanayi ülkelerinin tarihinde bu görüşün önemli bir temeli vardır. Bununla birlikte, az gelişmiş ülkelerin bir çoğunda, modern imalat tekniklerinin uygulanmasının yerleşik istihdam koşulları üzerinde '*geri tepici*' kötü etkiler oluşturabileceği gide rek aşikâr bir hal almıştır. Bu durumun oluşturduğu sonuçlar, özellikle de çoğu durumlarda çalışma çağındaki nüfusu batılı ülkelerin sanayileşmelerinin bu ülkelerin mevcut durumlarıyla kıyaslanabilir ilk evrelerindeki çalışma çağında bulunan nüfusa göre-büyük ölçüde daha hızlı oranlarda artan günümüz az gelişmiş ekonomilerinde ciddiyet arz etmektedir. Bazı hükûmetler, -belki de en dikkate değer olanı Hindistan hükûmeti- kullanımlarını yerleşik imalat girişimleriyle rekabet etmeyecek üretim alanlarıyla sınırlamak suretiyle modern teknolojilerin uygulanmasının oluşturacağı işten çıkarma risklerini asgariye indirmeye çalışmışlardır. (26)

Bu siyasi yaklaşım, **Marx** bunu belki reddederdi ama, temelde Marxgil bir içgörüyü dayanmaktadır. **Marx**'a göre tarihin seyrini değiştirmeye yönelik siyasi önlemler yararsız ve beyhude idi. (27)

Marx'a göre, kapitalist sistemde birikimin işle-

yişı herşeyden önce artı-değerin oluşturulmasıyla ve bu artı-değerin önemli bir bölümünü tekrar yatırıma kapitalisti zorlayan baskılarla açıklanabilirdi. **Marx**'ın tanımlamakta olduğu sürecin ehemmiyeti dar bir bakışla yorumlandığı gibi iktisadi sebep ve nedenler alanı ile sınırlı değildir. Kapitalizm, doğası gereği, toplumsal yapı içerisinde giderek büyüyen bir güç üretmek zorundadır. İşçiler giderek ustalığını yitirecek ve aynı hareketi tekrara dayalı rutin işleri ifa eder bir konuma düşeceklerdir. Sırası gelmişken belirtmek gerekir ki, ustalığın kalitesini yitirışı, kapitalist sistemin dinamiklerinin emek gücünü standartlaştırmaya meyletmelerinden dolayı hasılanın emek birimleriyle ölçülmesini basitleştirici bir analitik sonucu vardır. Aynı zamanda, makinaların neden olduğu işten çıkarmalar işsizlerin sayısını artırır ve *'yedek işsizler ordusu'* saflarını şişirdi. **Marx**, kapitalist üretim tarzının istihdam edilmesi mümkün bol emek arzı temin etmek ve hem kapitalistlerin kendi iktidarlarını korumaları ve asgari geçim ücretleriyle istihdam edilmeleri mümkün bol miktarda emek arzını garantiye almak için buna ihtiyaç duyduğunu ileri sürmekteydi. Proleterler arasında ızdırabın artması bu mekanizmaların kaçınılmaz bir yan ürünüydü. **Marx**, kapitalizmin bu evresiyle ilgili görüşlerini şu şekilde dile getiriyordu: *'Emeğin üretkenliği arttıkça, sermaye buna paralel olarak kendi emek arzını (sahip olduğu emeği) işçilere olan talebinden daha hızlı artırır. İşçi sınıfının istihdam edilmiş olanlarının fazladan çalışmaları yedekler ordusunun saflarını artırırken, bu ordu üyelerinin işçilerle rekabet gücünün oluşturduğu bü-*

yük baskı da istihdam edilmiş işçilerin fazladan çalışmaya rıza göstermesine ve sermayenin buyruklarına boyun eğmesine neden olur.' (28)

Aynı esnada, toplumsal tayfin diğer ucunda, kapitalistlerin konumu -ya da en azından üretim araçlarının sahipleri olarak bir mevkiye sahip olanların konumu- sağlamlaşır. Bu kişiler artık lükse dalabilecek ve iktisadi eşitsizlikler genişleyecektir. Bununla birlikte, başarılı kapitalistlerin sayısı gidecek azalacaktır. Makinaların yaygınlaşmasından sonra ancak güçlüler ayakta kalabilecek, zayıflar yıkılıp gidecektir. Bu önerme kapitalistler için olduğu kadar proleterler için de geçerlidir. Sistemin devingenliği içinde eriyip giden bir çok küçük kapitalist kendilerini toplumsal hiyerarşi merdiveninin alt basamaklarına doğru itilmiş ve tıpkı daha önce kendisi için çalışmış işçiler gibi nafaka temin etmek için mülkiyet sahiplerine bağımlı durumda bulacaklardır. Böylece, üretim araçlarının sahipliğinin temerküzü ve merkezileştirmesi giderek artan sefalet ve eşitsizlikle el ele yürüyecektir.

6. BÖLÜŞÜM ANALİZİ

Marx, modelinde gelir bölüşümünün işleyişine önemli bir yer verecek kadar klasik genelekle ortaklığa sahipti. Gerçekten de bölüşüme hükmeden yasalar, **Marx**'ın kapitalist üretim tarzının dinamiklerine dair izahatı için son derece önemliydi. **Marx**, aynı zamanda bölüşüm payları kategorilerini de yeniden tanımlıyordu. Artık ayırım çizgisi kapitalist,

toprak sahibi ve işçinin rollerini tefrik eden çizgi değildi. **Marx**'a göre iki katlı bir sınıfsal şema yeterliydi. Asıl önemli olan, üretim araçlarının sahipliği hususunda yasal olarak tanınmış, büyük çıkarlara sahip kişileri, bunlara sahip olmayanlardan ayırmaktı. Bu temel üzerinde, -klasik geleneğin son derece önem verdiği- tarım ve sanayi arasındaki ayırım büyük ölçüde buharlaşmaktaydı.

Bununla birlikte, **Marx**, dinamik bir değişim dönemi sırasında bölüşüm paylarının işleyişine dair temel yargılarının ikisini klasik ana-görüşten alıp kendine mâletti. Her iki modelde de reel ücretin bir asgari geçim ölçüsüne doğru yaklaşacağı ve kâr oranının düşeceği umulmaktaydı. Bununla birlikte, **Marx**'ın çözümü, bu olgulara getirdiği bütünüyle farklı izahlardan dolayı özgün bir çözümdü.

Reel ücretlerin işleyişiyle ilgili klasik izahat, hatırlanacağı gibi, Malthusyen nüfus postülları üzerine inşa edilmişti. **Marx**, daha önce sözünü ettiğimiz nedenlerden dolayı bu konuya getirilen Malthusyen yaklaşımı yıkmaya kararlıydı. **Marx**'a göre, asgari geçim ücretlerinin sürekliliğinin temel açıklaması, kapitalist sistemin işleyişinde yatmaktaydı. Teknolojinin neden olduğu işten çıkarımlar -ki birikimin kaçınılmaz bir sonucuydu bu- işsizler yedek ordusu sayısının artması anlamına gelmekteydi. Bu hususta **Marx** şunu ileri sürüyordu : *‘..kendi enerji ve genişliğiyle doğru orantılı olarak görece aşırı bir işçi nüfusunu, yani sermayenin kendi kendine artışının ortalama ihtiyaçları için yeterli olandan daha fazla dolayısıyla da aşırı olan bir nüfusu üreten şey*

kapitalizmin bizzat kendisidir.' (29)

Bu yedekler ordusunun varlığı, reel ücretlerin asgari geçim düzeyinde seyretmeye meyilli oluşunu açıklamaya yeterliydi. Kapitalistlerin çalışanlar arasında yüksek ücret isteyenleri atıp yerine işsizlerden birilerini yerleştirmeleri mümkün olduğu sürece fakirlerin koşullarında bir iyileşmenin gerçekleşmesi beklenemezdi. **Marx**, bu hususta, emek arzını sınırlamak ve pazarlık güçlerini artırmak için işçilerin üreme oranlarını sınırlamaya teşvik edilmeleri gerektiğini ileri süren klasik görüşe doğrudan meydan okudu. İşçilere kendilerinin sayılarını kapitalizmin ihtiyaçlarına uygun hale getirmesini öğütleyen iktisadi bilgelik'in "*saçmalık*" olduğunu ileri sürdü. "*Kapitalist üretim ve birikimin işleyişi bu düzenlemeyi daima etkiler. Bu uyarlanmanın oluşturacağı ilk şey, görece aşırı bir nüfus veya endüstriyel yedekler ordusudur.*" (30)

Bununla birlikte, bu, reel ücretlerin daima asgari geçim düzeyinde kalacağı anlamına gelmiyordu. Kısa dönemler için emeğe olan olağanüstü yoğun talep, ücret oranlarının tahammül edilebilir asgari geçim düzeyini aşmasına neden olabilirdi. Böyle bir şeyin gerçekleşebileceğini **Malthus** bile kabul etmişti. Gerek Marxçı gerekse klasik gelenek, bu yöndeki bir eğilimin kısa zamanda bu (kapitalist) iktisadi sistemin doğasında mevcut olan güçler (ücretleri '*doğal*' düzeylerine indirecek güçler) tarafından dengeleneceğini kabul etmekteydi. Fakat Marxçı ve klasik analiz bu olgu hakkında oldukça farklı açıklamalar getirmişlerdir. **Malthus**, düzenlemenin emek piya-

sasının arz yanında gerçekleşeceğini düşünüyordu; reel ücretlerdeki artışın işçi sayısında artışlara, bunun da ücret oranlarının düşmesine yol açacağını ileri sürmekteydi. **Marx** ise bu ayarlamamanın emeğe olan talepte gerçekleşeceğine inanıyordu. Asgari geçim normunun yeniden yerleşmesine giden yolu **Marx**, şu şekilde tarif ediyordu :

“İşçi sınıfı tarafından temin edilen ve kapitalist sınıf tarafından biriktirilen karşılığı ödenmemiş ücretsiz emek miktarı eğer kendisinin sermayeye dönüşümü olağandışı bir (ödenmiş) ücretli emek ilavesini gerektirecek kadar hızlı bir şekilde artarsa ücretler artar ve diğer koşulların eşit kalmaları durumunda, ücretsiz emek oran itibariyle düşer. Bununla birlikte, bu eksilme sermayeyi besleyen fazladan çalışmanın (surplus-labor) normal miktarda temin edilmediği bir noktaya ulaştığında bir reaksiyon meydana gelir. Gelirin daha küçük bir parçası sermayeleştirilir, birikim yavaşlar ve ücretlerdeki artış hareketi durur.” ⁽³¹⁾

Marx, böylece, bir iktisadi gelişme döneminde reel ücretlerin işleyişi hususundaki klasik yargıya farklı bir yoldan varmış bulunuyordu. **Marx**, aynı yaklaşımla bir diğer klasik olguya da alternatif bir açıklama getiriyordu : Uzun vadede kâr oranının düşme temayülü. Klasik gelenek içinde, kârların işleyişi temelde gelirin kârlar ve rant arasında yeniden bölüşülmesine göre analiz edilmekteydi. Tarımdaki üretkenlik koşullarının, rantların artmasına ve geçim mallarının fiyatlarının yükselmesine yol açtığı ileri sürülmekteydi. Bu yüzden asgari geçim ücre-

tinin sürdürülmesi için daha yüksek ücretlerin ödenmesi zorunlu hale gelecekti. Kapitalist iş verenler, ücret masraflarının artmasından dolayı, yaptıkları sermaye harcamalarına daha düşük oranda kâr dönmesini kabul etmek zorunda kalacaklardı.

Marx, bu izahatı reddetmekteydi. Analizinden klasik rant kavramını çıkarmış ve tarım ile sanayinin üretkenlik koşullarındaki önemli farklılıkların varlığını inkâr etmiş olarak, kendisinin, kârların işleyişine dair izahatında artan yiyecek maliyetlerine yer vermesi mümkün değildi. Tersine, argümanını üç temel oranın değerlerindeki değişiklikler etrafında geliştirmeyi seçiyordu : Artı değer (ya da sömürü) oranı (s/v), sermayenin organik bileşimi (c/v) ve kâr oranı ($s/c+v$).⁽³²⁾

Bu oranlardan birinin işleyişinin analizi -sermayenin organik bileşimine ait olanı- hiçbir karışıklığa yol açmamaktaydı. Marxçı modelin büyük bölümü, daha şimdiden, kapitalistleri biriktirmeye iten baskının, sabit sermaye için yapılan harcamaların, değişken sermaye için yapılan harcamalardan daha hızlı artmasına neden olacağı görüşü etrafında gelişmiş bulunuyordu. Sermaye birikimi dolayısıyla olduğu farzedilen teknolojik işsizlikle ilgili Marxçı önermeler doğru kabul edildiği takdirde, sermayenin organik bileşiminin artması kaçınılmazdı.

Artı değer (ya da sömürü) oranının işleyişi daha karmaşıktı. **Marx**, rakamlara dayalı örneklemelerinin çoğunda bu oranı % 100 farzediyordu; yani, işçiye ödenen ücretle kapitalistin artı değerinin eşit olduğunu. Başka hiçbir yerde artı değer oranının sa-

bit görülmesi gerektiğini ve bu oranın % 100 olduğunu sarıh bir şekilde ileri sürmedi. Bununla birlikte, ücretlerdeki herhangi bir artış temayülünün emeğin yerini alan makinelere yapılan yatırımdaki artışla dengelemek suretiyle, kapitalist sistemin iç mekanizmasının, yerleşik hâle gelen artı değer oranındaki geçici bir düşmeden daha çok önleyici olduğunu ileri sürüyordu. ⁽³³⁾

Bununla birlikte, sömürü oranında bir artışın önüne geçilmezdi. Malların üretimi için gerekli olan emek-girdisindeki düşüş, fazladan çalışma saatlerinin, zorunlu çalışma saatleri zararına artmasını mümkün kılardı. Buna rağmen, **Marx**, sömürü oranının gerçekte sabit olduğunu farzetmiş gözükmektedir.

Sabit sömürü oranı varsayımının, sermayenin yükselen organik bileşeni ile birleştirilmesi durumunda kâr oranı ($s/c+v$) düşecek demektir. Eğer s ve v eşit, c ise s veya v 'den daha hızlı bir oranda büyümekte ise bu ifadedeki paydanın değeri, payın değerinden daha hızlı olarak artar. **Marx**, bu yolla, klasik iktisatçıların uzun dönemde kârın işleyişi hususunda varmış olduklarına benzer bir sonuca ulaştı.

Bu argüman dizisi hatalardan masun değildi. Özelde, bu argüman dizisinin çıkarımlarından biri, **Marx**'ın reel ücretlerin seyriyle ilgili daha önceki argümanının son derece önemli bir parçasıyla çelişmekteydi. Sermaye birikimi sürecinin, emeğin üretkenliğini ve net hasılanın ($v+s$) hacmini artırması beklenir. Eğer s 'nin v 'ye oranı sabit kalırsa, net hasılanın miktarındaki artış, ücret ödemeleri toplamı-

nın (v) arttığını -ve kuvetli bir ihtimalle istihdam hacminin muhtemel büyüme oranından çok daha hızlı bir oranda arttığını- ortaya koyacaktır. Nihayet, makineleşmenin, emeğe olan talebin oranını düşürmesi beklenmekteydi. Bununla birlikte, bu netice, halen istihdam altında bulunan işçilerin reel gelirlerinin artmasını sağlardı, Kapitalist sistemde reel ücretlerde istikrarlı artışın gerçekleşme ihtimalini Marxçı argümanın ana hedefiyle bağdaştırmak mümkün olmadığı gibi analitik açıdan bu yargıyı yedek işçi ordusunun varlığıyla telif etmek de mümkün değildir. **Marx**, analizindeki bu tutarsızlığın farkına varmamış gibi gözükmektedir.

7. MARXÇI BUNALIM (KRİZ) TEORİSİ

Gerek klasisizm ana-görüşü gerekse Marxçı analiz bir tür teolojik muhakeme tarzını ihtiva etmekteydi; yani, her ikisi de iktisadi dinamiğin doğal yasalarının, sistemi, mukadder bir sona doğru sevk etmekte olduğunu kabul etmişlerdi. Klasik yazarlara göre iktisadi sistem durgun duruma doğru yol almaktaydı. **Marx**'a göre ise kapitalizmin akıbeti (telos) kaçınılmaz ve gürültülü bir çöküştü. Fakat klasik yazarlar, yerinde iktisadi önlemlerin, durgun durumun başlamasını geciktirebileceğini kabul ettikleri halde, **Marx**, hiçbir beşeri gayretin (tasarımın) kapitalist sistemin kaderini değiştiremeyeceğini ileri sürmekteydi.

Marx, kapitalist düzenin yıkılmasına neden olacak krize dair birbirinden farklı iki açıklama ge-

tiriyor ve bu açıklamaları birbirine bağılı ve birbirini teyit edici olarak görüyordu. Buna karşın, bu izahları birbirinden bağımsız olarak incelemek mümkündür. Gerçekte, **Marx**'ın yargıları iki argüman dizisinin yalnızca birine dayanmaktadır.

Marx, kapitalist krize getirdiği ilk açıklamayı, kapitalist sistemin portresini çizerken tespit ettiği özelliklerin ayrıntılı izahı üzerine kuruyordu. Bu bağlamda en önemli kavram ekonominin iki 'bölme'den oluştuğu görüşüydü : Biri üretim araçlarının üretimi diğeri ise tüketim araçlarının üretimi. Daha sonra bu bölmelerin arasındaki ilişkiler farklı varsayımlar dizisine göre inceleniyorlardı. En basit durumda (ki **Marx** bunu '*basit yeniden üretim*' olarak tanımlamıştır) ne net tasarruf ne de net yatırım gerçekleşmez ve bir zaman döneminden diğerine çıktıda bir değişiklik olmazdı. Konuyla ilgili analizini **Marx** aşağıdaki şekilde biçimlendirmişti. Bölme I'de (üretim mallarının üretimi) çıktının brüt değeri emek girdilerine denk olurdu ve $C_1+V_1+S_1$ in yekûnu olarak ifade edilebilirdi. Aynı şekilde, (tüketim araçlarının üretiminin içinde gerçekleştiği) Bölme II'de çıktının brüt değeri $C_2+V_2+S_2$ 'nin yekûnu olarak ifade edilebilirdi. Tabii ki her iki bölmede de üretim araçları kullanılmakta ve çıktıyı meydana getirme sürecinde tüketilmekteydi. Bu nedenle, eğer üretim müteakip dönemde aynı temel üzerinde sürdürülecekse üretim mallarının cari çıkıtısından gelecek olan yenileme tedariğinin sabit sermayenin cari kullanımını karşılaması gerekirdi. Aynı nedenle Bölme II'nin çıkıtısının her iki bölmede üretilen tüketim mallarının gereklerine denk düş-

mesi lazımdı. ⁽³⁵⁾ Bu en basit durumlarda bile, kendi kendini sürdüren dengenin muhafazası, bu iki bölme arasında nazik bir dengeyi gerektirmekteydi.

Marx, pratik bir mesele olarak bu dengeyi sağlama işinin bir çok faktör tarafından zorlaştırıldığına inanmaktaydı. Gerçekçilik, üçüncü bir bölmenin -kapitalistlerin tüketim taleplerinin bir kısmını karşılayan lüks malların üretiminin içinde gerçekleştiği bölmenin- bu bölmelere eklenmesini gerektirmekteydi. Üstelik, kapitalistlerin artı değerinin bir kısmının net birikime tahsis edildiği gerçeğinin de hesaba katılması gerekirdi. Kendi kendini sürdüren dengenin bu yüzden giderek daha girift bir işleyiş kazanan muhafazasının, dayanıklılığı eşit olmayan aktiflerin elde edilmesinden -daha sonra yenileme ihtiyaçlarının değişken zamanlamasına ve üretim mallarına olan talepte dalgalanmalara yol açacak bir durumdur bu- daha olağan dışı hiçbir şey tarafından kolayca bozulması mümkün değildi. **Marx**'ın bu hususu ele alışı **Ricardo**'nun sermaye mallarının işleyişindeki eşitsizliklerin sonucuyla ilgili analizinden menkul fikirler ihtiva etmekteydi. Bununla birlikte, **Ricardo** bu problemin bir emek-girdili değer teorisi açısından taşıdığı anlamlarla ilgilenmiş olduğu halde, **Marx**, kapitalizmin istikrarını tehdit edici bir unsur olarak ona daha büyük bir önem yüklemekteydi. Kapitalist sistemin normal sermaye birikimi süreci boyunca dengeli bir şekilde sürdürülmesi için gerekli koşulların herhangi birinden ayrılış; bölmelerden birindeki üreticilerini düş kırıklığına uğratar, istenmeyen stokların birikimini artırır ve bir fiyat-kırma paniğine (ya da **Marx**'ın ifadesiy-

le, bir 'parayı çevirme' krizine) yol açardı.

Marx'ın kapitalizmin kronik istikrarsızlığına dair analizi, bir konjonktür hareketleri teorisinin tohumlarını ihtiva etmekteydi. Üretim ve mübadele ağının giriftliğinin kapitalist sistemi hem savunması zor hem de karışıklıklara son derece duyarlı kıldığını ileri sürmekle birlikte, konjonktür dalgalanmalarına sistemli bir izah getirecek kadar da klasik geleneğin Say Yasasına bağlıydı. Kendi sistemine göre toplam talepte hiçbir eksiklik olamazdı : Tasarruf etme konumunda olanlar yalnızca kapitalistlerdi ve onların yaptıkları tasarruf yatırım harcamalarına giderdi. **Marx**, aynı zamanda, sistemdeki her işleyiş aksaklığının muhtemelen kapitalistlerin saldırganlığını artıracak görüşünü sağlamlaştırmak için uzun dönemde kâr oranındaki düşüşlerle ilgili klasik yarıdan yardım alabiliyordu.

Marx, istikrarsızlık temayülünün endüstriyel kapitalizmin doğasında var olduğunu vurgularken doğru yolda -ve çağının ilerisinde- idi. Fakat dalgalanmaların kaçınılmaz olarak sistemin yıkılmasına yol açacağı görüşü, **Marx**'ın analizinin bu evresinden çıkmamaktaydı. Böyle bir iddiayı ispat için daha fazlası gerekliydi. **Marx**, ilave bileşenleri iktisadi analizinden çok felsefi varsayımlarına dayalı ikinci bir kriz teorisi içinde ortaya koyduğunu düşünüyordu.

Marx'ın işler halde gördüğü sürecin aşağıdaki gibi özetlenmesi mümkündür. Kapitalizm büyük sabit sermaye birikimleri oluşturur; bu birikimlerin hacmi büyüdükçe işsizler ihtiyat ordusunun sayısı

kabarır. İşçi sınıfının yoksulluk ve ızdırabı artar. Aynı zamanda, kapitalist sınıftan kopup gelen yeni üyelere, özellikle de sanayi devleri arasındaki savaşta servetlerini yitiren küçük iş adamlarının katılmasıyla proleterya safları daha da sıklaşır. Sistemin çözülüşünün bu özelliklerini **Marx** şöyle dile getiriyordu :

“Bu dönüşüm sürecinin tüm avantajlarını gasp eden ve tekelleştiren kapitalist kodamanların sayılarının devamlı olarak azalmasıyla birlikte, ızdırıp, baskı, kölelik, sefalet ve sömürü artar. Fakat bunun yanında, kapitalist üretim sürecinin işleyişinin bizzat kendisi tarafından teşkilatlandırılan, birleştirilen, disipline edilen ve sayısı daima artan bir sınıf olan işçi sınıfının isyanı da büyür. Kendisinden çıkmış, kendisiyle beraber ve kendisinin yönetimi altında gelişmiş olan sermaye tekeli, üretim tarzının prangası halini alır. Üretim araçlarının temerküzü ve emeğin toplumsallaşımı, sonunda kendilerini çevreleyen kapitalist kabukla bağdaşamaz bir hal alır. Bu kabuk paramparça olur. Kapitalist özel mülkiyetin suyu ısınır. Mala, mülke el koyanların mal ve mülklerine el konur.” (36)

Fakat bu sürecin bizzat kendisinin, kapitalizmin üretim ilişkileri ve üretim tarzı arasındaki iç çelişkilerin içinde çözüleceği yeni bir iktisadi düzenin temellerini ortaya koyacağı da umulmaktaydı. **Marx**, bu hususta şöyle diyordu :

Modern sanayi ise ani felaketleri vasıtasıyla işin çeşitlenimini dolayısıyla işçinin değişen işe uygunluğunu dolayısıyla da değişik yeteneklerinin

muhtemel en büyük gelişimini temel bir üretim yasası olarak tanıma zorunluluğu oluşturmaktadır. Üretim tarzını bu yasanın normal işleyişine uydurmak, toplum için bir hayat-memat meselesi olur. Modern sanayi, gerçekten de toplumu, aynı saçma işlemi ömür boyu tekrarlamak yüzünden sakat kalmış ve böylece basit bir insan parçasına indirgenmiş olan, farklı işler için tam anlamıyla geliştirilmiş bireysel uygunluk sayesinde her üretim değişikliğini karşılamaya hazır bulunan ve yerine getirmekte olduğu farklı toplumsal fonksiyonların, kendisi için, kendisinin doğuştan ve kazanılmış kabiliyetlerine serbest hareket imkânı veren oldukça çok sayıda tarzlardan başka şeyler olmadığı günümüz ayrıntı işçisinin yerini almaya ölüm cezalarıyla korkutarak zorlamaktadır. ⁽³⁷⁾

Kapitalizmin beslediği toplumsal husûmetler, geçişin sakın bir şekilde sağlanmasına izin vermeyecek kadar yoğundu. Bununla birlikte, kapitalist düzenin gürültülü çöküşünü teknik iktisadi temeller üzerinde açıklamak mümkün değildir. **Marx**'ın tarihin dinamiği hususundaki görüşü, bu yargıya esaslı bir destek teşkil etmekteydi.

NOTLAR

1. Marx, *Capital*, cilt 1, 1867 edisyonuna önsöz (Charles H. Kerr and Co., Chicago, 1912), s. 14.
2. Malthus'a saldırı özellikle kindarca idi. *Theories of Surplus Value*'sunda Marx şunu ileri sürmekteydi :
İşçi sınıfının-Cobbets'in kaba bir şekilde 'uçkağıtçı-papaz' olarak isimlendirdiği- Malthus'a karşı duydukları nefret böylece bütünüyle haklılık kazanmıştır. Halk, burada bir 'bilim adamı' ile değil de düşmanlarının savunuculuğunu yapan bir 'satın alınmış avukatla', yönetici sınıfların yüz-süz bir çanak yalayıcısıyla karşı karşıya bulunduklarını iç-güdüsel olarak hissetmekte haklıydı. (Marx and Engels on Malthus'un tıpkı basımındaki şekliyle, Ronald L. Meek, ed., International Publishers, 1954, s. 123.)
3. Marx, *Capital*, cilt 1, s. 692-3.
4. Daha sonra da göreceğimiz gibi, Marx, Malthusyen muhakeme tarzının diğer desteğine -azalan getirilerin zorunluluğu- de meydan okuyordu. Toprak ve ona uygulanan emek-girdilerinin azalan getirilerinin klasik gelenek tarafından yanlış bir şekilde yorumlandığını ileri sürüyordu.
5. a.e., cilt 1, s. 95.
6. a.e., cilt 1, s.189.
7. Bu bağlamda Marx şunları dile getiriyordu :
'...onun diline doladığı sözde zorunlu ihtiyaçların sayısı ve miktarı kadar bu ihtiyaçların karşılanma tarzları da tarihi gelişimin bir ürünüdürler; bu yüzden büyük bir ölçüde ülkenin medeniyet derecesine, özellikle de serbest işçi zümresinin hangi koşullar altında dolayısıyla da hangi alışkanlık ve rahatlık düzeyinde biçimlenmiş olduğuna bağlıdırlar. Bundan dolayı, diğer malların durumunun aksine, emek gücünün değerinin tespitine tarihi ve moral bir unsur dahil olmaktadır. Buna karşın, belli bir ülkede, muayyen bir dönemde işçilerin zorunlu ihtiyacı olan asgari geçim mallarının ortalama miktarı pratik olarak bilinir'. (a.e., cilt 1, s. 190.)
8. a.e., cilt 1, s. 46.
9. a.e., cilt 1, s. 46.

10. Marx, bu hususu şu şekilde dile getiriyordu :
“*Kendi ihtiyaçlarını doğrudan doğruya kendi emeğiyle karşılayan kişi, kullanım-değerleri üretmiş olur, mallar değil. İkinciye üretmek için yalnızca kullanım-değerleri değil fakat başkaları için kullanım-değerleri, sosyal kullanım-değerleri üretmesi gerekir.*” (a.e., cilt 1, s. 48.)
11. a.e., cilt 1, s. 106.
12. Marx, ‘zorunlu’ çalışma süresine iliştirilen zorunluluğun salt işçilerin çıkarlarını ifade etmediğini ileri sürüyordu. Marx’ın iddiasına göre, asgari emek-girdisi miktarı aynı zamanda ‘*kendilerinin mevcudiyetleri de işçi sınıfının varlığının devamına bağlı olduğundan kapitalistler dünyası*’ (a.e., cilt 1, s. 240) için de gerekli idi.
13. a.e., cilt 1, s. 216.
14. a.e., cilt 1, s. s. 216.
15. a.e., cilt 1, s. 229.
16. a.e., cilt 1, s. 554.
17. a.e., cilt 1, s. 585.
18. a.e., cilt 1, s. 649.
19. a.e., cilt 1, s. 652.
20. a.e., 1867 edisyonuna önsöz, s. 15.
21. a.e., cilt 1, s. 652.
22. a.e., cilt 1, s. 429.
23. Daha önceki görüşünü bir kenara bırakmaya hazır olmasından dolayı Ricardo’ya övgüler yağdıran Marx, Ricardo’nun ‘*sahip olduğu gerçeklik sevgisi karakteristiği ve bilimsel bir tarafsızlıkla bu görüşten vazgeçtiğini açıkça dile getirdi’*ğini (a.e., cilt 1, s. 478 ve dev.) belirtmiştir.
24. a.e., cilt 1, s. 687.
25. a.e., cilt 1, s. 690.
26. Bu siyasetin uygunluğu gelişme sorunlarının önde gelen analizcilerinden biri olan Albert Hirschman tarafından kuramsal planda da tescil edilmiştir; bk. *Stragey of Economic Development*.
27. Örneğin *Hindistan’da İngiliz Yönetimi*’ne dair makalelerinde bu görüşü güçlü bir şekilde dile getirdi. Ona göre, makine imalatı geleneksel el sanatlarını ortadan kaldırmaktaydı; fakat bu yüzden mağdur durumda kalanlar için üzü-

menin bir anlamı yoktu. Kaçınılmaz bir sonuçtu bu.

28. a.e., cilt 1, s. 697 8.
29. a.e., cilt 1, s. 631.
30. a.e., cilt 1, s. 707.
31. a.e., cilt 1, s. 680.
32. Sonraki Marxist yorumcuların bazıları sermayenin organik bileşimini $c/c+v$ olarak ifade etmişlerdir. Marx ise daha kısaltılmış ifadeyi kullanmaktaydı. Her iki sembolik ifade de aynı sonuçları vermektedir.
33. Bu hususuta şöyle diyordu : *'kapitalist sistemin birikim yasası, gerçekte, birikimin doğasının emek sömürüsünün derecesindeki her azalmayı ve kapitalist ilişkinin devamlı yeniden üretimini gittikçe artan bir ölçüde tehlikeye sokması mümkün olan emeğin fiyatındaki her artışı dışlaması durumunu ifade eder.'* (a.e., cilt 1, s. 680.)
34. Doğrusunu söylemek gerekirse, sömürü oranı artsa bile artı değerdeki herhangi bir artış sabit ve değişken sermayenin beraberce büyümesinin karşılıdığından daha fazla olduğu sürece kâr oranının düşeceğini bu öncüllerden çıkartmak mümkündür.
35. Zorunlu koşulların aşağıdaki gibi ifade edilmeleri mümkündür:
(1) $C_1+C_2=C_1+V_1+S_1$ veya,
(2) $C_2=V_1+S_1$
36. a.e., cilt 1, s. 836-7.
37. a.e., cilt 1, s. 534.

Marx'ın bir teknik argümanlar bütünü olarak iktisadi analize katkısı, herşeyden önce, klasik ekolün eserini son derece hünerli bir şekilde genişletme ve değiştirmesindedir. Bununla birlikte, klasik aletler, bazı sorulara -özellikle de istikrarsızlık ve tekel ile ilgili sorulara- **Marx**'ın selefleri ve çağdaşlarının eserlerinininkinden daha derinlemesine nüfuz eder bir tarzda **Marx** tarafından yeniden formüle edildi.

Marx'ın iktisadi düşünceler tarihindeki eşsiz yeri, daha çok, klasik kuramsal kategorilere vermiş olduğu yeni yöne dayanmaktadır. Onun perspektifine göre iktisadi gerçeklik ve genel olarak toplum birbirine sıkı sıkıya bağlıydı. İktisat analizcisinin görevi, salt iktisadi olarak değerlendirilebilirliği kuşku götürmez olan özelliklerini ortaya çıkarmaktan çok, bir bütün olarak toplumsal süreci yorumlamaktı.

Dahası, bu yorum beşeri tarihin tamamını kuşatan bir kavrayışı gerektirmekteydi ve hiçbir surette belli bir zaman dilimi içinde gözlemlenebilir bir konuyla sınırlı değildi.

Marx'ın iktisadi ve toplumsal süreçle ilgili kendinden menkul determinist izahatının yetersizlikleri ne olursa olsun, bu izahat, ondokuzuncu yüzyıl ortalarında birçok Batılı düşüncede yer etmiş bulunan iktisadi gelişmenin sonuçlarıyla ilgili kendine güven ve mutluluk duygusunu yıkmayı başardı. **Marx**'ın öğretileri sonraki tarihin üzerinde silinmez bir iz bırakmış olan siyasi güçleri birleştirici nokta olduğu gibi, **Marx**'ın felsefi tahminlerine katılmayan pek çok kişide toplumsal ilgilerin doğmasına ve güçlenmesine de neden oldu. Nihayet, **Marx**, en azından kapitalist sistemdeki iktisadi gelişmenin sonuçlarının yarardan çok zarar getirebileceği hususunda insanları uyarmış oldu.

Marxgil analizin iktisadi düşünce geleneklerinin müteakip gelişmesi üzerindeki etkisi de en az bunun kadar önemlidir. **Marx**, iktisadi olayların, bu olayların tarihi ve sosyolojik boyutlarından bağımsız olarak kavranılamayacağını ısrarla belirtiyordu. **Marx**'ın iddialarının kapsamı, onun çıkarımlarını reddeden ve iktisata '*daha saf*' ve daha sınırlı bir yorum getirmek isteyenleri kendilerinin görüşlerini aksi takdirde olacak olandan daha titiz bir şekilde tanımlamaya mecbur bıraktı. Gerçekte, neo-klasik iktisatın analitik biçiminin büyük bölümü, iktisadi söylemi Marxgil kanallardan başka yöne çevirmek için gerçekleştirilen bir girişim tarafından belirlen-

mişti.

Marxgil gelenekte daha sonra gerçekleştirilen tasfiyeler, büyük ölçüde, **Marx**'ın kendisinin sistemli olarak ele almadığı iki sorudan etkilenmiştir : Kapitalist sistemin (sefaletle yol açmaktan ziyade, reel ücretlerde artış meydana getirme yeteneğiyle birlikte) sahip olduğu fevkalade yaşama gücü nasıl açıklanabilir? ve Marxgil analizin kategorileri post-kapitalist bir toplumun iktisadi planlama ve idare sorunlarına uyarlanması nasıl gerçekleştirilebilir? Bu soruların ilki, kapitalist ülkelerde gerçekleşmesi beklenen devrimlerin tahakkuk etmemesinden sonra ondokuzuncu yüzyılın sonlarında ortaya atılmıştı. İkinci soru ise Sovyet hükûmetinin 1917 yılında iktidarı ele geçirmesinden sonra ivedilik kazanmıştı.

Sonraki Marxçı gelenek içerisinde, öğreti üzerinde mutabakata yaklaşan bir görüş kapitalizmin umulmadık uzun ömürlülüğünü izah amacıyla geliştirilmiş bulunuyor. **Lenin**'in -İngiliz sosyalist **Hobson** ve iki Marxgil revizyonist **Hilferding** ve **Rosa Luxemburg**'un ortaya koyduğu görüşler üzerine inşa edilmiş olan emperyalizm teorisi, bu problemin ortodoks çözümü için bir çerçeve temin etti. Kapitalist ülkelerin (ebedi olarak savuşturamamakla birlikte) kolonilere yatırım yapmak suretiyle gürültülü çöküşü ertelemeyi başardığı ileri sürülüyordu. Kâr oranında gerçekleşmesi beklenen düşüş böylece önlenmiş oluyordu. Dahası, kapitalistlerin kolonilerden birikim elde etme yolları işten çıkarmaların daha yavaş bir hızla gerçekleşmesini ve işsizler ihtiyat ordusunun sayısının aksi takdirde olacak olan-

dan çok daha az olmasını sağlamaktaydı. Fakat imparatorluğun iktisadi önemi burada son bulmamaktaydı. Emperyal ülkeler düşük maliyetli ham maddeler ve yiyecek maddeleri temin eden koloniler kurucu ülkeler olduklarından, asgari geçim maddelerinin maliyetindeki düşüşle birlikte emperyal ülkelerdeki proleterya sınıfının reel gelirinin gerçekten artması mümkündü.

Bu yorum, **Marx**'ın varmış olduklarından az çok farklı sonuçlar vermesine karşın özgün Marxgil sistem içerisinde kolayca asimile edilebilmişti. Gerçekte, **Lenin**'in argümanını ima eden düşünceleri *Das Kapital*'in birinci cildinde olduğu kadar **Mill**'in *Principles*'inde de bulmak mümkündür. **Lenin**'in yaptığı değişiklikler **Marx**'ın temel analizini uluslararası ticarete ve yatırıma kapalı bir ekonomi yerine açık bir sisteme uygulamaktan ibaretti. Emperyalizm, kolonileri bir grup olarak sömürüye ve yoksullaşmaya, proleteryanın sanayi ülkelerinde daha önce çekmiş oldukları sıkıntılara maruz bırakmıştı. Sömürülenler arasındaki devrimci mayalanma sonunda öyle bir noktaya ulaşacaktı ki emperyalizmin zincirleri paramparça olacaktı. Emperyalist ülkeler, geri kalmış halkları sömürme hususunda ittifak halinde olmalarına karşın diğer hususlarda birbirlerinden ciddi ölçüde ayrılmaktaydılar. Her biri rakiplerinin zararına kendi sömürü ganimetini artırmaya çalışmaktaydı ki bu durumun husûmetlere ve savaşlara yol açması beklenirdi. Bu görüşün Birinci Dünya Savaşı yılları için bütünüyle gayrı makul bir görüş olmadığını belirtmek gerekir.

Daha yakın zamanlarda kapitalizmin uzun ömürlülüğüne dair ileri sürülen alternatif bir açıklama, kısa fakat parlak bir ömür sürdü. Bu izahat, aralarında, özgün tezinin modern malzemelerle desteklendirilmiş olduğu **Lenin**'in *Emperyalizm*'inin gözden geçirilmiş edisyonunun da bulunduğu pek çok eserle Sovyet iktisatına önemli katkıda bulunmuş biri olan Macar asıllı **Eugene Varga** tarafından gerçekleştirildi. Bununla birlikte, **Varga**'ya şöhret sağlayacak en önemli eser *Changes in the Economy of Capitalism Resulting from World War II* (İkinci Dünya Savaşı'nın Kapitalist Ekonomide Meydana Getirdiği Değişiklikler) başlığını taşımaktadır. **Varga**, bu eserinde, Marxçı kuramcıların kapitalizmin çöküşüyle ilgili umutlarını yeniden gözden geçirmelerinin çok yerinde olacağını çünkü İkinci Dünya Savaşı'nın kapitalist sistemlerin niteliğini değiştirdiğini ileri sürüyordu. Savaş başarılı bir şekilde idare etmek için iktisadi hayata kapsamlı müdahalelerde bulunmak zorunda kalmış olan devletlerin, normal koşullara döndüğünde rollerinin azalacak olmasına karşın, savaş süresi içindeki iktisadi planlamadan alınan derslerin bütünüyle unutulmayacağını iddia ediyordu. **Varga**'ya göre, hükûmetlerin düzenleyici ve istikrar sağlayıcı olarak aktif rolleri sonra ermiş ve '*denetimsiz/serbest kapitalist anarşi*'nin günü geçmişti. Bu nedenlerden dolayı, Batılı kapitalizmin, Marxgil teorisinin mümkün gördüğünden daha istikrarlı olması beklenebilirdi. Savaş olayları, aynı zamanda, emperyalist ülkelerle onların denizaşırı kolonileri arasındaki ilişkileri de değişikliğe uğratmıştı. Ulusal bağımsızlığa yumuşak bir

geçiş hareketi başlamış bulunuyor ve bu durum sürececek gibi gözüküyordu.

Bu görüşler, Marxçı gelenekte önemli bir yeri olan bir yazar tarafından dile getirilmiş olmalarına karşın, resmi Sovyet öğretisine ters düşmekteydi. Sovyet Bilimler Akademisi'nin 1947'deki olağanüstü toplantısının ardından sert bir şekilde eleştirilen **Varga**'nın elinden tüm resmi görevler alındı. Ortodoks perspektife göre, **Varga**, kapitalist bir toplumda devletin, hatta müdahalesinin kapitalistlerin çıkarlarının aleyhine işlemesi durumunda bile, toplumun genelinin çıkarına uygun hareket etmek için hem arzu hem de yetenek sahibi olduğu iddiasında bulunmak gibi en büyük bir suçu işlemiş bulunuyordu. Emperyalist bağlantıların barışçı bir şekilde koparılabilceğini ileri sürmekle metodoljik bir günah daha işlemişti. Stalinizmin revaçta olduğu bir dönemde bu gibi sapkınlıklara göz yumulamazdı.

Ortodoks Marxgil çevrelerde kapitalizmin nihai krizine olan inançtan vazgeçilmemişti. Bir çoklarına göre, Amerikan ekonomisinin 1950'lerin 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başlarındaki -yavaş ve düzensiz büyüme oranları, fiyatlarda artış temayülü ve devamlı işsizlik sorununun karakterize ettiği yüksek düzeyde '*durgunluk*' -deneyimi, kapitalist sistem içindeki kronik ve giderilmesi imkânsız karşıtlıklara tanıklık etmekteydi. Ayrıca, Marxist bir teşhisçinin beklediği diğer belirtilerin de bu dönem içinde ortaya çıktığı ileri sürülüyordu : Endüstriyel temerküzün yoğunlaşması ve mülkiyet ile emek payları arasındaki gelir dağılımında geniş bir

uçurumun açılması. Usta bir Amerikan Marxistine göre, diğer analiz geleneklerinin terbiyesinden geçmiş analizciler çağdaş problemlerin bu özelliklerine karşı kördüler, çünkü *'analize az maruz kalmasına karşın var olduğu kabul edilen hiçbir hakiki temayül -Marxist terminolojiye göre ifade etmek gerekirse, hiçbir 'devinim yasası'- yoktur.'* ⁽¹⁾

Günümüz Marxçı gündeminin ikinci önde gelen meselesi olan *'post-kapitalist ekonominin tertibi'* hakkında, **Marx**, fazla bir izahatta bulunmamaştı. Bu konuyla ilgili üstünkörü yorumlarından anlaşılan o ki **Marx**, devletin (en azından kapitalizmin çöküşünü hemen izleyen dönemde) toplumsal üründen bir kaç eksiltme -kapitalist sistemdeki sabit sermaye ve artı değer paylarından farklı olmayan eksiltmeler- gerçekleştireceğini ummaktaydı. Bu kaynakların yenileme amaçları ve muhtemel durumlara karşı ihtiyat olarak ayrılmasını temin etmek devletin görevleri arasında olacaktı. Ayrıca, toplumsal ürünün bir kısmı da sermaye birikimi için ayrılmalıydı. **Marx**, aynı zamanda, genel idari harcamaları karşılamak için olduğu gibi eğitim, halk sağlığı ve çalışmaya muktedir olmayanlara destek gibi cemiyyet ihtiyaçlarını temin etmek için de kısıntılarda bulunmayı önermişti. Nihayet, toplumsal evrimin en yüksek noktasında -komünist toplumda- iktisadi hayat *'herkesten kabiliyetine göre, herkese ihtiyacına göre'* yasası tarafından yönetilecek ve devlet ortadan kalkacaktı.

Bu yorumlar, önceliklerin seçimi hususundaki pratik problemlerle yüzyüze gelen bir planlayıcının

işine yarar sistemli bir tasarım temin etmekten uzaktı. Bu analitik vakumun ışığında, modern Marxçı yorumculardan birinin Marxgil iktisatı '*kapitalizm iktisatı*', kapitalist iktisatı ise '*sosyalizm iktisatı*' olarak tanımlaması fazla şaşırtıcı değildir. Bu yargı, hem **Marx**'ın bir kapitalist çerçeve içerisindeki '*devinim yasaları*'nın analiziyle meşgul oluşuna dikkati çekmekte hem de üretim araçlarının özel sahipliğinin yerini bir kez toplumsal sahiplik alınca fiyat sistemi vasıtasıyla kaynakların etkin dağılımını engelleyen şeylerin çoğunun ortadan kalkacağını ima etmektedir. Kaynak tahsisi için bir standart-belirleyici olarak piyasa, o zaman hak ettiği saygınlığı elde edebilirdi. Sovyet devletinde iktidarı ilk olarak ellerinde tutanlar tarafından bu çözüm reddedildiyse de ⁽²⁾ kolayca elde edilebilir alternatif hiçbir kuramsal temel yoktu. Örneğin, **Lenin**, iktisadi planlama sorunlarını temelde bir örgütlenme sorunu olarak görmüş gözüküyor. **Lenin**, yeni toplumda devletin yerini '*eşyanın idaresiyle insanın yönetimi*'nin alacağını ileri sürüyordu. Kapitalist sisteme göre eğitilmiş yöneticiler -en azından kendilerini yeni düzenin taleplerine uygun hale getirebilecek olanları- aynı işlevleri yerine getirmeye devam edebilirdi; üretim ve bölüşüm açısından ise iktisadi sistem az çok kendi kendini idare edebilirdi.

Nihayet, önceliğin ağır sanayi kapasitesinin inşâsına verildiği **Stalin** döneminde, Sovyet planlamasına daha net bir yön verildi. Marxgil analitik kategorilerin yardımıyla -**Feldman** isimli tanınmamış bir Sovyet iktisatçısı tarafından- bağımsız bir kuramsal dayanak bulunmuş olmasına karşın, Marxgil

iktisat teorisi bu seçim için hiçbir açık gerekçe temin etmemekteydi. **Feldman**'ın argümanının içeriği şu şekilde özetlenebilir : İktisadi büyümenin başat ilgi olduğu fakir bir toplumda sermaye birikimini hızlandırmak için tüketimi kısıtlama imkânı sınırlıdır. Bununla birlikte, ekonominin kaynakları ve enerjilerinin büyük bir bölümünü yenilmez çıktılarının, yani sermaye mallarının üretimine yöneltmek suretiyle toplumsal ürünün oldukça büyük kısmının tüketilmesi tehlikesini önlemek mümkündür. Bu çıktılarının fiziksel biçimi tüketimi önler ve sermaye birikiminin gerçekleşmesini sağlar.

Sovyet ekonomisinin dar imkânlarla güçlü bir endüstriyel temel kurmada göstermiş olduğu başarı tabii ki az gelişmiş bir çok ülkenin dikkatini çekmişti. Sovyet müşavirlerin ve Marxgil kuramcılarının bugün az gelişmiş ülkelere önerdikleri büyüme formülü büyük ölçüde Sovyet deneyimini taklit etmeyi gerektirmekte ve sanayileşmeye atılan ilk adımların sermaye malları endüstrilerine öncelik tanınmasını salık vermektedir. Değiştirilmiş Marxçı analitik kategorilerin azgelişmiş ülke bağlamında uygulanımının bir örneğine Profesör **Mahalanobis**'in Hindistan ekonomisi için geliştirmiş olduğu planlama çerçevesinde rastlamak mümkündür. **Mahalanobis**'in modeli, **Marx** gibi ekonomiyi iki 'bölme'ye ayırmakta ve bir bütün olarak ekonominin büyümesinin sermaye malları üreten bölmeye milli hasıladan tahsis edilen pay tarafından belirlendiğini ileri sürmekteydi. Hindistan ekonomisinin arzu edilir seyri hususunda benzer sonuçlara farklı yollardan da ulaşılması mümkün olmasına karşın, **Mahalanobis**'in

analizi, Marxgil analitik kategorilere çok şey borçludur ve 1920'lerde **Feldman** tarafından ileri sürülen argümanla pek çok ortak yana sahiptir.

Bununla birlikte, iki önemli açıdan Marxgil öğreti az gelişmiş ülkelerin mevcut sorunlarının analizi için elverişsizdir. Marxgil analitik kategoriler, başlangıçtan beri, sanayi toplumlarının koşullarını ele almada kullanılmışlardır. **Marx**'ın kendisi tarım sorunlarından, özellikle de geleneksel çiftçi toplumların sorunlarından pek haberdar değildi; bir eleştirmenin de belirttiği gibi **Marx**, çiftçileri bir '*patates çuvalı*' olarak ele almaktaydı. Buna karşın az gelişmiş dünyanın en önemli gerçeği, tarımsal yapı haki-miyetidir. Marxist doktrinin en büyük siyasi başarı-yı Marxgil analiz tarzının bu ortamlara pek uygun düşmemesine karşın temelde tarıma dayalı toplum-larda elde etmiş olması talihin cilvelerinden biridir.

Az gelişmiş ülkelere problemlerine vukufiyet hususunda Marxgil analitik şema bir başka açmazla daha karşı karşıyadır. Ortodoks Marxçılık-**Marx**'ın Malthusyen öğretiyeye karşı gerçekleştirdiği sert saldırıdan beri- nüfus artışının iktisadi gelişmenin önünde büyük bir engel olabileceği ihtimalini ciddi bir şekilde ele almayı reddediyordu. Az gelişmiş ülkelerdeki benzeri görülmemiş nüfus artışlarının oluşturduğu sorunlar, kılı kırk yarar bir analizi gerektirmektedir. Nüfusla ilgili sorunlar üzerinde düşüncenin yoğunlaşmasını önleyen yegâne şey olmamakla birlikte, Marxgil öğretinin bu önemli meselelerin layıkıyla kavranmasını önlemiş olduğuna şüphe yoktur.

Marxgil iktisatın 'öncü modeller' ailesi içindeki yerini tespit etmek için **Marx**'ın birçok önemli hususta klasik öncülerinin güçlü yanlarını ve zayıflıklarını miras almış olduğunu da hesaba katmak gerekir. Her iki kuramsal sistemde de ana analitik kategoriler, uzun dönemli iktisadi değişikliğin neden ve sonuçları ile iktisadi büyüme ve gelir dağılımı arasındaki ilişkileri aydınlatmak için şekillendirilmişlerdir. Bununla birlikte, bu amaçlar için faydalı olan aletler, diğer meselelerin, örneğin piyasa fiyatının oluşum süreci ve kısa dönem iktisadi dalgalanmaların sonuçlarının sistemli bir incelemesine ne uyarlanmış, ne de uyarlanmaları istenmiştir.

Buna karşın, **Marx**'ın analizi, **Marx**'ın muhakeme tarzına has birçok muammayı içinde barındırmaktadır. Bunların birincisi epistemolojik bir sorundur. **Marx**'ın iktisadi sistemi yöneten güçlere dair şaşmaz bir nüfuza sahip olduğu iddiasının hangi temele dayandığını sormak mümkündür. Harfi harfine tercüme edilmesi durumunda, iktisadi determinizm, her düşünce ve her eylemin iktisadi koşullar tarafından belirlendiğini ifade etmektedir. Bu görüş eğer tüm koşullara uygulanacaksa, bundan *Das Kapital*'in müellifinin görüşlerinin çelik sanayii sahiplerinkilerden daha az sınıf-koşullu olmadıkları -ve nesnel gerçeklik olma hususunda daha büyük bir hakka sahip olmadıkları- çıkmaz mı? Marxgil atıf çerçevesi içerisinde bu soruya doyurucu bir cevap bulmak mümkün değildir. Fakat iktisadi determinizmin öncüllerini kuşatan -düşüncelerin propagandasıyla ilgili olan- bir diğer zorluk daha vardır. Eğer beşeri davranış daima toplumsal olarak belirlen-

mekte ise kişisel karar ve iradeden söz etmek mümkün değildir. Eğer kapitalizmin çürüyüşü ve çöküşü kaçınılmazsa onun yıkılışını hızlandırmak için örgütler kurmaya ve kadrolar yetiştirmeye niçin ihtiyaç duyuluyor ? Tarihi sonuç hiçbir şekilde farklı olmayacaksa devrim kışkırtıcılığı hangi amaca hizmet ediyor ? Ortodoks Marxistler, militan örgütlenmenin toplumsal değişmeyi hızlandıran bir ebe görevi gördüğünü ileri sürerek bu soruyu cevaplamaktan doğal olarak kaçmışlardır. Fakat bu cevap metodolojik sorunu ortadan kaldırmaya yetmemektedir. **Marx**-gil öğretinin daha büyük tarihi ironisi bu noktalarda yatmaktadır. **Marx**'ın en önde gelen entellektüel biyografının ifade etmiş olduğu gibi :

“Tarihi seyri, fikirlerin yönettiği önermesini çürütmek için yola koyulmuş olmasına karşın, onun (Marxgil teori) beşeri olaylar üzerindeki etkisi kendi tezinin gücünü zayıflatmıştır. Zira, bireyin çevresi ve hemcinsleri ile ilişkisine dair o güne kadar egemen olan görüşü değiştirmek suretiyle bu ilişkinin bizzat kendisini gözle görülür bir değişime uğratmıştır; bunun sonucu olarak da bugün insanların düşünüş ve davranış tarzlarını dönüştürmekte olan entellektüel güçlerin en güçlü olanı olarak varlığını muhafaza etmektedir. ” (3)

NOTLAR

1. Paul M. Sweezy, Keynes *General Theory : Report of Three Decades* adlı eserden, Robert Lekachman, ed. (St Martin's Press, Macmillian and Co. New York, 1964), s. 311.
2. Daha yakın zamanlarda, Doğu Avrupalı ülkelerin (özellikle de Polonya'nın) planlamacıları, neo-klasik marjinal hesaplama tekniklerini bir sosyalist ülkedeki planlama koşullarına uyarlamaya teşebbüs etmişlerdir. Aynı şekilde, 1960'ların Sovyetler Birliği, iktisadi kaynakların tahsisinde piyasaya daha geniş hareket alanı temin ediyor görünmektedir.
3. Isaiah Berlin, Karl Marx : *His Life and Environment* (Galaxy ed., Oxford University Press, New York, 1959), s. 274.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NEO-KLASİK İKTİSAT

Takdim

Neo-klasik iktisat dünyasında analitik dikkat bir ekonominin kaynaklarının piyasa sistemi tarafından tahsisi sürecine yönetildi. Bu tema, klasik ve Marxgil geleneklerde bütünüyle gayri mevcut olmasına karşın, bu kuramsal sistemlerin uzun dönem dinamik değişimi ve gelirin toplumun farklı sınıfları arasındaki bölüşümünün iç ilişkilerine gösterdikleri büyük önemden dolayı gölgede kalmıştı. Neo-klasik kuramcılar tarafından geliştirilen iktisadi analiz yaklaşımı, analitik önceliklerin daha önceki sıralamasını tersine çevirdi. Bu kuramcılarının kuramsal yapılarında titiz bir şekilde sınırlandırılmış zaman aralıkları içerisindeki piyasa işleyişi örgütleyici

düşünce ilkesini temin etmekteydi. Aynı zamanda, uzun dönemli gelişmeyle ilgili büyük temalar geri plana itiliyordu.

Neo-klasiklerin iktisadi düşünceye verdiği yeni yön, Batılı toplumların iktisadi koşullarındaki değişikliklerle irtibatlıydı. İleri Viktorya çağının insanları, klasik geleneğin çözmeye çalışmış olduğu sorunları bir tarafa bırakmanın yerinde birşey olduğunu ortaya koyan pek çok olaya tanık olmaktaydı. Batı ekonomileri, klasik ve Marxgil geleneklerin tahmin ettikleri engellerle karşılaşmaksızın benzersiz bir refah elde etmişti. Önemsiz olmamakla beraber, sürmekte olan iktisadi genişleme, kendi başının çaresine bakmaya muktedir gözükmüyordu. Dahası, reel ücretlerde meydana gelen gözlenebilir artışlar, **Marx**'ın ve klasik öncülerin, büyümenin işçi sınıfının koşullarında gerçekleştireceğini muhtemel etkilere dair ileri sürdükleri felaket kehanetlerinin boş olduklarını göstermekteydi.

Neo-klasik iktisatçılara göre incelenmeyi hak eden mesele, piyasa sisteminin işleyişi ve bir tahsis edici olarak üstlendiği roldür. Bu konu üzerinde yeniden düşünmenin tam vaktiydi. Klasisistlerin ekonominin doğal düzenine dair yazılar kaleme almış oldukları zamandan bu yana iktisadi yapı önemli değişiklikler geçirmişti. Endüstriyel temerküzler, hacim ve denetimsiz iktisadi gücü hükmetme kapasitesi itibariyle artmıştı. Sendikalar, henüz emekleme döneminde olmalarına karşın ücret tespitinde söz sahibi olma iddiasında bulunmaya başlamışlardı. Klasik yazarların özel terimleriyle ifade etmek ge-

rekirse, ekonominin normal işleyişinin 'doğal' ve 'piyasa' fiyatlarını belli bir noktada birleştireceğini farzetmek artık mümkün değildi.

Bununla birlikte, iktisadi ortamdaki değişiklikler düşüncede gerçekleşen bu yeni yönelişi ancak kısmen açıklayabilir. Kuramsal konuların ve bunların ele alınış tarzının seçiminde zamanın entellektüel akımlarının da etkisi olmuştu. Genelde, neo-klasik yazarlar, ondokuzuncu yüzyıl sonlarının ilerlemeye ve ilerlemenin sonuçlarının iyi olacağına dair inancını taşımaktaydılar. Vardıkları yargılar, iktisadi sistemde bazı 'kusurlar'ın olduğuna ve bunların siyasi çözümleri gereksindiklerine işaret etmekteydi. Bununla birlikte, -birkaç istisna dışında- **Malthus**'tan beri bastırılmış olan iyimserlik havasını iktisadi tartışmaya yeniden katmışlardı. İlermenin toplumsal husûmetleri körüklemekten çok, oradan kaldırıcı olduğuna inanabiliyorlardı.

Bu etkiler, iktisat kuramcılarının dikkatlerinin iktisadi işleyişin karar-verici birimleri -aileler, firmalar ve endüstriler- ile bunların iktisadi temsilcilerinin yapmış oldukları tercihlerin düzenli bir süreç dönüşüm yolları üzerinde yoğunlaşan bir analize yönelmesini sağladı. Verilen cevaplar, en azından, piyasa sisteminin temelde ekonominin kullanımına âmâde bulunan kaynakların kendisi vasıtasıyla toplumsal açıdan en faydalı kullanımlara tahsis edildiği bir bütünleyici araç olduğunu kanıtlar mahiyetteydi. Sistemin (derneşik gelire ve onun kârlar, ücretler ve rantlar arasındaki bölüşümüne büyük ilgi gösteren daha önceki kuramsal geleneklerin aksi-

ne) küçük birimlerinin işleyişi üzerinde gerçekleştirilen bu yoğunlaşmayla birlikte, mikro-iktisat, -yani, ailelerin, firmaların ve endüstrilerin davranışları üzerine yapılan araştırma- sahnenin göbeğine yerleşmişti.

Analitik önceliklerde gerçekleştirilen bu düzenlemenin iktisadi düşüncenin organizasyonu ve dikkate değer olduğuna hükmedilen meselelerin seçimi hususunda geniş etkileri olacaktı. Bunun dolaysız sonuçlarından biri, piyasa fiyatı teorisinin itibarının yükselmesiydi. Çünkü, bir piyasa sisteminin işleyişini analiz etmek için hem girdilerin hem de çıktılarının fiyatlarını belirleyen faktörlerin tanınması son derece büyük bir ehemmiyet kazanmıştı. Fiyat tartışması artık '*doğal*' değer ve onun uzun-dönem belirleyicileriyle ilgili tartışmaların bir uzantısı değildi. Aksine, fiyat tartışması, mikro-ekonomik ilişkiler ağı bütünüünün odak noktası haline gelmişti. Neo-klasik iktisatçıların piyasa fiyatı teşekkülü analizine getirdikleri ayrıntı ve eklemeler, 1848 yılında değer teorisinin tamamlanmış olduğunu ilan eden **John Stuart Mill**'in aklına hayaline gelmeyecek analitik ufuklar açmıştı.

Bununla birlikte, fiyat-teorisinin kazandığı itibar, diğer meselelerin, özellikle de klasik ve Marxgil geleneklerin ele aldıkları uzun-dönem büyüme ve bölüşüm meselelerinin kaçınılmaz olarak gözden düşmeleri anlamına geliyordu. Böyle olmakla birlikte, önde gelen neo-klasik kuramcılarının çoğu, ekonominin daha uzun süreli özellikleri hakkında birkaç yorumda bulunma zorunluluğu hissetmişlerdi. Fa

kat kendilerini pek cezbetmeyen bu meseleyi çoğunlukla, oldukça gelişigüzel bir şekilde ele almışlardı. Onlara göre üzerinde durdukları meseleler daha acildi. Yorumculardan biri, bu vurgu değişikliğini, klasik iktisadın büyüme ve bölüşümle ilgili büyük sorularının yerini *'bir yumurtanın fiyatı niçin bir bardak çaydan fazla tutar?'* gibi küçük soruların alması olarak nitelendirmiştir.*

Neo-klasik muhakeme tarzlarının, daha önceki kuramsal geleneklerde benimsenmiş olan tarzlardan böylesine farklı olması, bütünüyle tesadüf eseri değildi. Gerçekte, neo-klasik teorinin öncü formüllülerinden bazıları, kendilerinin analiz kategorilerini **Marx**'ın yanlışlığını ortaya koyan deliller olarak bilinçli bir şekilde şekillendirmişlerdi. İktisat, onların ellerinde tarihsel zamandan fiili olarak koparılmış ve tarihin *'yasalar'*ından bağımsızlaştırılmıştı. Toplumun devinim yasalarını araştırma büyük ölçüde terkedilmiş, yerine piyasa süreçleri ve onların tahsis edici özelliklerinin incelenmesi yerleştirilmişti. Beşeri davranış (ya da en azından onun iktisadi nedenlerinin stilize bir yorumu kalkış noktası haline gelmişti. Neo-klasik yazarlar, bu temel üzerinde dikkatlerini piyasa koşullarında üretici ve tüketicilerin verdikleri kararlara ve onların sonuçlarının analizi-ne yöneltmişlerdi. **Marx**'ın beşeri davranışın kontrol veya müdahale sınırları dışında olan gayri şahsi güçler tarafından yönetildiğine dair inancından dünyalar bu yaklaşımı ayırmaktaydı. Neo-klasik perspektif içerisinde bilinçli tercih ve politika inisiyatifi

(*) Jean Robinson, *On Re-reading Marx* (Cambridge, 1965) s. 22

sahası büyük ölçüde genişletilmişti. Bu kuramsal çerçeve içinde çalışan pek çok iktisatçı, iktisadi hayata hükûmet müdahalesine karşı çıkmalarına karşın yine de hükûmet politikalarının iktisadi hayatın seyrini değiştirebilir olduğunu tartışmaya hazır dılar.

Neo-klasik analizciler, daha önceki geleneklerin (özellikle de Marxizmin) felaket tellallıklarından uzak durmalarına rağmen tabiat bilimcilerinin buluşlarına kulak kabartmaya devam ettiler. Tabii bilimlerin kelimeleri ve imajları, neo-klasiklerin argümanlarını büyük ölçüde 'saf' durumlar etrafında kurma temayüllerinde en net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Neo-klasikler, iktisadi araştırmanın bir laboratuvarda yapılan incelemeye benzer bir tarzda gerçekleştirilmesi gerektiğini iddia etmekteydiler. İktisadi olayların kontrollü deneysel koşullar altında incelenmeyeceği gerçeğinin hesaba katılması gerekirdi. Bununla birlikte, reel dünyanın düzensizlik ve uyumsuzluğunun görmezden gelindiği soyut iktisadi işleyiş modelleriyle ideal koşulun benzeri elde edilebilirdi. Tabii ki, bu gibi biçimsel sistemler ancak tahminler ileri sürebilirdi. Bununla birlikte, iki önemli açıdan neo-klasikler savunulmuşlardır : Birincisi, iktisadi sürecin merkezi organlarını bağımsız olarak incelenmişlerdir. İkincisi, beşeri iktisadın başarımının ölçülmesini sağlayacak bir ölçüt tespit etmişlerdir.

Bu *modus operandi* kendisini iktisadi analizde matematiğin, özellikle de diferansiyel hesabının kullanılmasına uygun hale getirmiştir. Buna rağmen,

iktisadi tartışmada matematiğe ait sembollerin geniş ölçüde kullanımı, **Malthus**'un yüzyılın başında talep etmiş olduğu disiplin içi standartlaştırılmış tanımlar dizisinin oluşmasını tam olarak sağlayamamıştı. Her kuramcı, sembollere kendi yorumuna göre tanım getirmişti. Bununla birlikte, matematiksel sembollerle ifade edilebilir buluşlar, disipline bir evrensellik havası vermişti. Dahası, bu argüman tarzı hem iktisadi tartışmanın şiddetini artırmış hem de - bu tutarlılık kimi zaman reel sorunlarla yakın irtibatın kopmasına yol açıyorsa da- argümanı mantıksal açıdan daha sağlam ve tutarlı kılmıştı.

Neo-klasik iktisatı daha önceki iktisatlardan ayıran bir başka özellik daha vardı. Yüksek düzeyde iktisadi kuramcılık ilk kez bütünüyle uluslararası bir faaliyet halini almıştı. Katkıcılarının büyük çoğunluğunu İngilizlerin oluşturduğu klasisizmin aksine, neo-klasik problemlerin biçimsel ele alınışı açısından son derece önemli içgörüler değişik bir çok ülkenin vatandaşları tarafından ortaya atılmıştı. İngiliz geleneğinin verimliliğinin azalmamasına karşın Viyana, Lozan, İsveç ve Amerika Birleşik Devletleri'nde önemli neo-klasik okullar ortaya çıkmıştı. Bu okulların herbiri, piyasa sisteminin tahsis özelliklerini tahlile dayanan ortak neo-klasik temaya kendilerince katkıda bulundular.

Neo-klasisizm dünyasında, iktisat, iddialarında daha bilimsel ve daha evrensel, vardığı sonuçlarda ise daha az karamsar oldu.

Alfred Marshall ve Neo-Klasik İktisadın Çerçevesi

Alfred Marshall, Anglo-Saxon neo-klasik öncüler arasında rakipsiz bir dev idi. Onun analizini gözden geçirmek, -bazı ayırıcı özelliklere sahip olmasına karşın- neo-klasik iktisatın ana özelliklerini ortaya koymamıza izin verecektir. **Marshall**, sağlam bir çekirdek etrafına örülü olmasına karşın düşüncesini yanıltıcı derecede basit bir tarzda sunmayı tercih etti. İktisatı '*hayatın sıradan meşguliyeti içindeki*' insanın incelenmesi olarak gören **Marshall**, iktisatın bulgularının geniş bir kitle için ulaşılabilir olması gerektiğine inanmaktaydı. Bu, onun teoriye olan daha ince katkılarını dipnotların ve eklerin kuytululuğuna ayırmasını büyük ölçüde açıklamaktadır. Çağdaş olan neo-klasik iktisatçıların çoğunun aksine,

matematiksel izahların, iktisatçının kendi düşüncesini netleştirmesi hususunda paha biçilmez faydalarının olmasına karşın, bulgularını iletmesi açısından gereksiz -ve hatta işi yokuşa sürücü- olduğunu ileri sürüyordu.

1. ALFRED MARSHALL

Yetişkinlik hayatını akademik görevlerde geçirmiş olan **Marshall**, Bristol'da University College'deki dört yıllık müdürlüğü ve (Indian Civil Service'in memur adaylarına siyasi iktisat konusunda ders verdiği) Oxford Balliol College'deki kısa süreli hocalığı bir kenara bırakılırsa akademik hayatının tamamını Cambridge Üniversite'sinde sürdürdü. Siyasi iktisat kürsüsünde (bu kürsüye 1885 yılında seçilmişti) modern tarihin en velut öğrenciler kuşağının üzerinde muazzam bir etki icra etti. Onun teşvik ve ilhamı, Cambridge iktisat okulunun önemli bir konum edinmesinde yardımcı oldu.

Marshall'in öğretisinin ana hatlarını ortaya koyan yazılar bir tek kitapta toplanmıştır : *Principles of Economics*. İlk baskısı 1890 yılında gerçekleş-

tirilen bu eser, **Marshall**'in hayatı boyunca sekiz baskı yaptı. **Marshall**, üretken olmamasına karşın, son derece titiz bir yazardı. Tam anlamıyla netleşmedikçe ve pratik sorunlara uygunlukları kanıtlanmadıkça -en başarılı öğrencisi olan **Keynes**'i üzmekteydi bu- görüşlerini kitaplaştırmaya yanaşmazdı. Üstadının bu özelliğiyle ilgili olarak **John Maynard Keynes** sonraları şu yorumda bulundu :

*“İktisatçılar, Quarto şanını yalnızca **Adam Smith**'e bırakmalı, günü çıkartmalı, risaleleri rüzgâra fırlatmalı, daima **sub specie teporis** yazmalı ve ölümsüzlüğü eğer kazanabilirlerse tesadüfen kazanmalıdırlar.*

*Dahası, kendi özel yeteneğinin gerçek doğasıyla bütünüyle sarıp sarmalanmış olarak ortaya koyabilir duruma gelmedikçe görüşlerini gizli tutmakla **Marshall** acaba hata etmedi mi ? ‘İktisat,’ demişti **Marshall**, ‘..bir somut gerçekler bütünü değil fakat somut gerçekliğin keşfi için bir motordur.’ Bu motor, bugün kullanmakta olduğumuz şekliyle, büyük ölçüde **Marshall**'in ürünüdür. **Marshall**, bu motoru, dünyaya tanıtmasından çok önce öğrencilerinin avuçlarının içine koydu... Bununla birlikte, reddettiği ve keşfini gerçekleştirmek için gerekli olan özel vasıftan yoksun olduğu ‘somut’ gerçekliğe ulaşmak için büyük gayret gösterdi.” (2) .*

Baskının gecikmesi neye mâl olmuşsa olsun, **Marshall**'in öğrencilerine olan sevgi ve ilgisi son derece olumlu sonuçlar doğurdu. Öğrencileri üzerindeki etkisi onları profesyonel beceriyle donatmakla kalmadı. Öğrencilerinden dünya sorunlarıyla ilgi-

lenmelerini istiyor ve popöler beğeniler karşısında ihtiyatlı davranmayı öğütüyordu. Bir keresinde şöyle yazıyordu : *'Herkesin takdir ettiği (sosyal bilimciler) yanlış yoldadır... Bir araştırmacının gerçek bir vatansever olması ve çağının biricigi olarak tanınması hemen hemen imkânsızdır.'* (3)

Tarihteki yeri temelde iktisat teorisine olan katkılarına dayalı olmasına karşın, **Marshall**, kuramsal araştırmaların amacının pratik sorunları aydınlatmak olması gerektiğini ısrarla vurguluyordu. Kendisinin toplumsal ilgileri, meslek hayatı boyunca fakirlere yardım, vergilendirme ve para sorunlarıyla meşgul olan resmi komisyonların çalışmalarındaki (gerek bir üye gerekse bir uzman gözlemci olarak) iştirakinde doğrudan ifadesini buluyordu.

2. FİYAT ANALİZİ YAKLAŞIMI

Bir piyasa sisteminin işleyişinin analizi, -neoklasik düşüncenin formülasyonuna katkıda bulunan diğerleri gibi- **Marshall** için de tüketici ve üreticilerin davranışlarıyla başlamaktaydı. Analiz tartışması boyunca insanların kendi çıkarları hususunda rasyonel hareket ettikleri varsayılmıştı. Tüketicilerin maksimum tatmin peşinde oldukları kabul edilmekteydi; aynı şekilde, üretken hizmetleri sunan kişilerin maksimum kazanç elde etme derdinde oldukları varsayılmıyordu. Bununla birlikte, insan davranışlarını belirleyen güdülerin sadece iktisadi saikler oldukları ve insanların günlük işlerinde **homo economicus** olarak davrandıkları ileri sürülmü-

ırdı. Neo-klasik yazarların çoğu -özellikle de **Marshall**- kendilerinin araştırmalarının insan davranışının iktisadi özellikleriyle sınırlı olup insanın tüm tutkularının oluşturduğu kompleksi incelemediklerini ısrarla belitiyorlardı. Aynı şekilde, piyasa ticari işlemlerinde yer alan herkesin rasyonel hesapçı (calculators) olduklarını da söylemiyorlardı. Aksine, neo-klasikler yalnızca bir davranış postülası olarak rasyonelliğin halk gruplarını incelemek için gerçekçi bir temel teşkil ettiğini tespit etmek istemekteydiler.

Bu muhakeme tarzını **Marshall**'in talep kavramı formülünde kolayca gözlemlemek mümkündür. **Marshall**'e göre, '*talep*', talep edilen miktarlarla fiyatlar arasındaki ilişkiyi ifade etmekteydi. Normalde bir müşterinin belli bir malı yüksek fiyatlarla değil de düşük fiyatlarla almaya yanaşacağı beklenirdi. Her malın oldukça farklı fiyat ve miktar bileşimlerinin bulunması tasavvur edilebilir bir şeydi. Bu bileşimleri, dikey eksen fiyatı; yatay eksen ise miktarı gösteren bir cetvel (veya eğri) şeklinde diyagramatik olarak ifade etmek mümkündü.

Bu görüş tabii ki klasik '*talep*' yorumuyla taban tabana zıttı. Klasik referans çerçevesinde bu terim büyük ölçüde '*lojistik*' bir anlamda anlaşılmakta, yani belli amaçlar için gerekli mal miktarlarını ifade etmekteydi. Klasik iktisatçılar, nüfus büyümesinin geçim (ya da iktisadi sistemin gerektirdiği geçim malları miktarına) olan '*talep*'i artıracığını bu görüşe dayanarak iddia etmişlerdi. Tüketici tercihlerinin ticari işlemler üzerindeki etkileri çok az dik-

kat çekmekteydi; egemen kasık varsayım, ekseriyetle, nüfusun büyük kısmının (yani işçi sınıfının) beğenilerinin zor değişir olduğuydu, ki nüfus artışını dizginlemenin geleceği hakkında daha karamsar klasik tahminler bu varsayıma dayanıyordu. Klasik yazarlar, talep edilen miktarların piyasa fiyatlarındaki değişikliklere farklılıklar arzedeceklerini de vurgulamamışlardı. Bakışlarını, analitik programlarının ana meselesi haline getirecek kadar malların ‘doğal fiyat’ını etkileyen güçler üzerinde yoğunlaştırmışlardı.⁽⁴⁾

Neo-klasik iktisatta piyasa fiyatlarının belirlenmesi ana mesele şeklini aldı ve bir fiyat-miktar ilişkileri cetveli olarak, talep kavramı, onun çözümü için son derece önem kazandı. **Marshall**’in formülasyonunda böyle bir cetvelin teşekkülü iki aşamada gerçekleşmekteydi. Birinci aşama tüketici bireylerle ilgiliydi ve ‘*azalan marjinal fayda*’ kavramına dayanmaktaydı. Bir tüketici pazar yapacağı satın almalarından tatmin (veya fayda) elde etmek için girerdi. Bununla birlikte, bir mal biriminden elde edilebilir tatmin miktarı edinilen birim miktarıyla yakından ilgiliydi. Herbir ünite artışının toplam tatmindeki artışı azaltması beklenebilirdi. Bu yüzden rasyonel tüketici, son üniteye daha önceki ünitelere göre daha az ödemeye meyleder ve onu daha fazla satın almaya ikna etmek için fiyatta bir indirim yapmak kaçınılmaz olurdu.

Özgül bir malın piyasa talep eğrisinin tam olarak tespiti daha ileri bir adımı, tüketici bireylerin talep cetvellerinin birleştirilmesini gerektirmektey-

di. Bir bütün olarak piyasada oluşacak muhtemel fiyat-miktar ilişkileri böylece ortaya çıkarılabildi. Bununla birlikte, böyle bir inşânın, bir çok koşulun, özellikle de tüketicilerin beğenilerinin, (isteklerinin kendisi vasıtasıyla efektif talebe dönüştüğü) ⁽⁵⁾ parasal gelirlerinin ve diğer malların fiyatlarının değişmeden kaldığını varsaymakta olduğunu belirtmek gerekirdi. Bu koşullardan herhangi birindeki farklılaşma talep eğrisinin farklı bir şekil almasına yol açardı.

Fakat mesele bununla bitmiyordu. Uygulama ortamında tüketicilerin tercihte bulunabilecekleri birden fazla mal bulunurdu. Belli bir gelirden elde edilebilir faydayı azamileştirmek için tüketiciler, harcama modellerini alternatif bir alış-veriştan hiçbir tatmin fazlası elde edilemeyeceğini garanti eder bir şekilde düzenlemeliydiler. En iyi sonuç, sözkonusu malların herhangi birine harcanan son kuruşun eşit miktarda tatmin sağlaması durumunda elde edilirdi. Farklı bir harcama tahsisatı tüketicinin toplam tatminini azaltırdı. **Marshall**, bu görüşü şu şekilde dile getiriyordu :

“.. iyi idare, her harcama alanı hususunda şüphenin sınırlarını bir şilin marjinal faydasının her harcama alanında aynı miktarda mâlölacak şekilde düzenlemek suretiyle gerçekleştirilir. Oldukça çok harcamada bulunduğu bir harcama alanından başka bir harcama alanına biraz kaydırmada bulunması durumunda kazanç elde edeceği herhangi bir şeyin var olup olmadığını sürekli gözlemek suretiyle herbiri bu sonuca ulaşacaktır.” ⁽⁶⁾

Bu tür bir argüman Benthamcı faydacılık günlerinden beri iktisadi tartışmada mevcuttu. Bu argümanın neo-klasik sorunlara uygulanımındaki tek yenilik, marjinal fayda kavramının açıkça ortaya konmasında yatmaktadır. Tıpkı ondokuzuncu yüzyıl başlarında çok sayıda yazarın aynı zamanda azalan gelirler kavramını ortaya atmaları gibi marjinal fayda kavramı da biribirinden bağımsız bir şekilde (ve hemen hemen aynı zamanda) bir çok neo-klasik iktisatçı tarafından formüle edilmişti : İngitere'de **Jevens**, Avusturya'da **Menger** ve Lozan'da **Walras**. **Marshall**, yenilikçiler arasında olduğu iddiasını meşru bir şekilde ileri sürmesi mümkün olmasına karşın, iddiasını kanıtlayacak basılı bir kanıttan yoksundu. Yapısı gereği, meslekten olmayan okuyucunun anlayabileceği bir biçim alana kadar buluşlarını yayınlamaya yanaşmamıştı.

Fiyat teşekkülünün talep yönüne getirilen bu yaklaşım, önemli bir değişikliğe, klasisizmin bazı örgütleyici kavramlarının hasır altı olmasına neden olmuştu. Klasik yazarların çoğuna göre, iktisadi değer ancak elle tutulabilir nesnelere atfedilebileceği tartışılmaz bir şeydi. Neo-klasikler ise tam tersine, iktisadi sistemin hedefinin malların üretimi değil fakat tatminlerin üretimi olduğunu ısrarla ileri sürmüşlerdir. Değerin ölçüsü kamunun satın alacağı şeydi. Maddi mallar kadar hizmetler de aynı sınava başarıyla geçebilirlerdi. Gerçekten de maddi, gayri maddi ayrımları ile ilgili tartışma bütünüyle bir kenara bırakılabilmisti. **Marshall**, bu hususu şu şekilde vurguluyordu :

“İnsanoğlu maddi şeyler yaratamaz. Gerçekte zihni ve moral dünyada yeni fikirler üretebilir; fakat kendisinden maddi şeyler üretmesi istendiğinde ancak faydalar (kullanılabilir eşya) üretebilir; ya da diğer bir deyişle, gayret ve özverileri maddenin biçim veya düzenlemesini ihtiyaçların tatminine daha iyi adapte olacak şekilde değişikliğe uğratır...”

Bazan tüccarların üretimde bulunmadıkları, yani marangozların mobilya üretmesine karşın mobilya satıcısının üretilmiş hazır malı satmakla yetindiği söylenir. Fakat bu ayrımın hiçbir bilimsel temeli yoktur. Her ikisi de faydalar üretirler ve ne biri ne de öteki bundan daha fazlasını yapamaz...” (7)

Aynı şekilde, klasik üretken ve üretken-olmayan emek kavramları da bir kenara bırakılıyordu :

“Emek terimini, işten doğrudan doğruya alınan zevkten başka bir amaca kısmen veya tamamen hasredilmiş zihni veya bedeni gayret olarak tanımlayabiliriz. Eğer yeni bir alkış yapmamız gerekiyorsa, yönelmiş olduğu amacı gerçekleştirmekte başarısızlığa düşen dolayısıyla da hiçbir fayda üretmeyen emek hariç her türlü emeği üretken olarak görmemiz en iyisi olacaktır.” (8)

Bununla birlikte, talep, fiyata ancak kısmi bir açıklama temin etmekteydi. Üreticilerin mal ve hizmetleri satışa hazır hale getirme koşulları da en az bunun kadar önemliydi. Fiyat teşekkül sürecinin bu cephesiyle ilgili neo-klasik izahat, talep eğrisinin türetilmesini benzer bir tarzda geliştiriyordu. Tıpkı tüketicilerin (giderek azalan bir oranda da olsa) pi-

yasanın ticari işlemleri vasıtasıyla fayda(lı eşya) elde ettikleri gibi üreticiler, hizmetlerini elde edilebilir kılarken (giderek azalan oranda) zararlarla (disutilities) uğramaktaydılar. Kısacası, masraf ve özveri gerektiren üretimin, çoğu durumlarda, satışa sunulan miktarın artmasıyla artacağı umulmaktaydı. Bazı insanların işten pozitif tatmin elde edebileceği de farkedilmişti; bununla birlikte, verimli emek, toprak ve sermaye hizmetleri sunan kişilerin bu hizmetleri sipariş edecek durumda olanların kendilerinin zahmetlerini telafi edecek durumda olmadıkları sürece ortaya çıkacakları beklenmiyordu.

Toprak, emek ve sermaye hizmetlerinin faydalanmaya âmâde kılınma koşullarıyla ilgili bu argüman bir diğer açıdan daha güç kazanmaktaydı. Genelde üretimin değişik faktörlerinin, alternatif kullanımlarının mümkün olduğu varsayılmaktaydı. Bu yüzden, bu hizmetleri satın alacak kişinin onları elde etmek için rekabet etmesi gerekirdi. Örneğin, X firması veya aynı kaynaklara talip olan başka firmalar, daha fazla fiyat vermeye hazır olmadığı takdirde amaçları doğrultusunda daha fazla toprak, emek veya sermaye elde etmeyi umamazdı. Söz konusu husus, '*fırsat maliyeti*' -yani, hizmetleri sunanların bir faaliyete yönelip diğer tercihlerden vazgeçtiğinde feragat etmek durumunda olduğu gelir biçimindeki maliyet- kavramıyla daha biçimsel bir şekilde tanımlanmaktaydı. Bununla birlikte, bu argümanın tam istihdam koşullarına bağımlı olduğu neo-klasik gelenek içerisinde her zaman farkedilmemişti; tam istihdam olmadığı takdirde bazı üretim hizmetleri tedarikçilerinin kolay kolay tercih imkânları olmaz-

dı. Bu durumda istihdamın *'fırsat maliyeti'* sıfır olurdu.

Bu mülahazalar piyasa arz eğrisinin çizilmesini sağlayacak ham maddeleri temin ediyordu. Firmaların daha fazla miktarda zorunlu üretim girdileri (emek, toprak ve sermaye) elde etmelerinin normalde ancak maliyette bir artışla mümkün olduğu farzedilebildiği sürece, bu firmaların, çıktı arzlarını ancak bu zahmete girmeye onları ikna edecek daha yüksek fiyatların var olması durumunda artırmaları umulabilirdi. Kısacası, firmaların, normalde, ilave çıktı artışı üretimiyle ilgili toplam maliyete ilavenin (marjinal maliyet) artışına yol açan koşullar altında çalıştıkları varsayılmaktaydı. Bu yargıyı, (diğer miktarlar değişmeden kaldığı halde) bir üretim girdisinin bir birim artırmakla elde edilen toplam ürüne ilavenin muhtemelen azalacağı görüşü daha da sağlamlaştırıyordu. Arz eğrisinin biçimini marjinal maliyetlerin yapısı belirlerdi. Bununla birlikte, tıpkı kendisini belirleyen koşulların değişmesiyle talep eğrisinin değişmesinin beklendiği gibi üretim maliyetlerindeki değişiklik de arz eğrisini değiştirirdi. Yine, tıpkı özel bir ürüne olan piyasa talebinin tüketici bireylerin taleplerinin birbirine eklenmesi (derneşmesi) yoluyla ortaya çıkarılması gibi bir piyasa arzı eğrisi de aynı çıktıları üreten firmaların arz eğrilerinin bir araya getirilmesi suretiyle elde edilebilirdi.

Bu analizde geliştirilmiş olan maliyetlere yaklaşım, klasik ve Marxgil geleneklerin kullandıkları kavramlarla daha keskin bir tezat teşkil ede-

mezdi. Maliyeti emek girdilerine indirgeme çalışmaları sahnedən artık tamamen kalkıyordu. Onların yerini herhangi bir üretim hizmetleri arzında yapılan fedakârlıkların genel izahatı alıyordu. Maliyetin izahında daha önceleri emeğe atfedilen üstünlük, neo-klasik şemada bütünüyle bertaraf ediliyordu.

Tanımladığı arz ve talep kavramları **Mars-hall**'in fiyatın izahını yapmak için ihtiyaç duyduğu aletleri oluşturmaktaydı. Denge fiyatı (yani, piyasanın doğal olarak kendisine doğru yöneldiği fiyat) bu iki eğrinin kesişme noktasında tespit edilmekteydi. Denge fiyatını aşan fiyat, satıcıların, müşterilerin alacak olduklarından daha fazlasını sunmaya hazırlıklı olacakları bir durum ortaya çıkarırdı; satıcının karşı karşıya kalacağı düş kırıklıkları, rekabet koşulları altında, teklif edilen fiyatın piyasanın mallardan temizlenmesini sağlayabilecek bir düzeye düşmesine yol açardı. Buna mukabil, bir alt-denge fiyatı bazı potansiyel satıcıların hüsrana uğramalarına yol açardı; normal düzenleme yolu, fiyat rekabetinin piyasa fiyatını bir dengeye doğru yöneltmesi olurdu. **Marshall** bu iki eğriyi bir makasın iki ağzına benzetmiş ve şöyle demiştir : *'Bir kağıt parçasını kesen şeyin makasın üst ağzı mı yoksa altı ağzı mı olduğunu tartışmamız ne kadar makul olabilirse değeri belirleyen şeyin fayda mı yoksa üretim maliyeti mi olduğunu tartışmamız o kadar makul olabilir.'* ⁽⁹⁾

Marshallgil fiyat teşekkülü izahı, standart bir ders kitabının mikro-iktisat bölümüyle tanışık modern okuyuculara, şimdi geniş bir savunuyu veya ka-

nıtlamayı gerektirmeyecek kadar tanıdık ve hatta aşikâr- birşey olarak görünüyor olabilir. Bununla birlikte, formüle edildiği dönem için bu izahat hatırı sayılır bir yenilikti. Klasik ve Marxgil emeğe-dayalı değer izahından önemli bir uzaklaşma olduğu gibi ilk neo-klasiklerin bazılarının klasik yaklaşımlara karşı aşırı tepkileriyle de yapı itibariyle ters düşmekteydi. Örneğin, **Jevons**, fayda ve talep mülahazalarının tek başlarına fiyatın eksiksiz bir izahı için yeterli olduklarını iddia ediyordu. **Marshall**, hem klasik hem de olgunlaşmamış neo-klasik görüşleri reddediyordu. Ona göre, (fayda üzerine temellendirilmiş) talep ile (üretim maliyeti üzerine kurulu) arzın her ikisi de piyasa fiyatlarının izahı için vazgeçilmez şeylerdi.

Marshallgil yöntemin bir diğer analitik sonucundan daha söz etmek gerekiyor. Bu perspektifte klasik tartışmanın büyük ölçüde etrafında dönmüş olduğu ayrım -değer (doğal fiyat) ve piyasa fiyatı arasındaki ayrım- buharlaşmaktaydı. Değerin uzun dönemler boyunca değişmez ölçüsünü bulma çalışmaları bir kenara bırakılıyordu. Artık rekabete dayalı bir piyasa süreci içinde belirlenmiş olduğu şekliyle fiyatlar önem kazanıyordu.

3. BÖLÜŞÜM TEORİSİ

Marshall ve onun neo-klasik çağdaşları için bölüşüm analizi, temelde üretken hizmetleri fiyatlama tespit sorunuydu. Ürünleri fiyatlamayı izahta takip edilenlere benzer yollarla bu sorunun çözümü-

ne çalışılıyordu. Arz ve talebin karşılıklı etkileşimi gerek girdilerin gerekse çıktıların denge fiyatlarını tespit etmekteydi.

Bu yaklaşım, her birine kendine has bir bölüm payının verildiği temel üretim faktörlerini -toprak, emek ve sermaye- kapsayan üçlü bir sınıflandırma etrafında inşa edilmişti. (Bazı yazarlar buna dördüncü bir üretim faktörü eklemişlerdi; **Marshall** örgütlenme becerisinin böyle görülebileceğini öneriyordu.) Bu eşya düzeni içerisinde, ücretler beşeri gayretin karşılığı olarak tanımlanmaktaydılar. Bu tanım, klasik tanımın aksine, ücret ödemelerini işçi sınıfıyla sınırlamıyordu. Maaş gelirleri ve mal sahibinin bizzat çalıştığı kuruluşlarda '*yöneticilik ücreti*' olarak anılan ücret de neo-klasik ücret sınıflandırmasında yer aldı. Faiz, sermaye sahiplerine bir '*bekleme*' mükâfatı olarak -yani, gelecekteki kazançlar uğruna bugünkü tüketimden vazgeçme şeklindeki fedakârlığın bir ödülü olarak- kabul edilmekteydi. Rantlar toprak tarafından sağlanan üretim hizmetleriyle ilgili olduğu halde, tarım toprağına klasiklerin yönelttikleri dikkat geri plana itiliyordu. Neo-klasik dönemde şehir toprağıının mevzi değerleri önem kazanıyordu.

Bölüşüm paylarının bu yeniden tarifinde klasik ve Marxgil geleneklerin ele almış oldukları kârlar kavramı büyük ölçüde gözden kayboluyordu. Daha önceki geleneklerin kârlara tahsis ettikleri gelirin büyük kısmı artık yönetim ücreti ve faiz olarak anılmaktaydı. Ortak bir kâr kavramına sahip olmalarına karşı, neo-klasik iktisatçıların (**Marshall**'i

de içine alan) büyük kısmı, safi (pure) kârların (yani, yöneticilik ücreti ve yatırılmış sermayenin kazancının dışında kalan şirket ödüllерinin) geçici bir dengesizliğin veya tekel durumunun belirtisi olarak görölmeleri gerektiğine inanmaktaydı.

Bu bölüşüm yaklaşımı, klasik ve Marxgil modellerin etrafında şekillendirilmiş sınıfa dayalı şemanın apaçık bir inkârını temsil etmekteydi. Neoklasik teori, gelir ödemelerini farklı faktörlerin üretken katkısına bağlayan bölüşüm paylarının işlevsel bir yorumuna dayanmaktaydı. Bu tanımlar, Marxgil analiz üzerine daha güçlü bir saldırı için gereken cephaneyi temin ediyordu. **Marshall** bu noktayı güçlü bir şekilde ortaya koymaktaydı.

Bir fabrikadaki makinelerin aşınma paylarının ayrılmasından sonra geriye kalanın fabrika işçilerinin emeklerinin ürünü olduğu mavalı doğrudur. Söz konusu ürün, işveren, alt yöneticiler ve kullanılan sermayeyle birlikte bu işçilerin ürünüdür; dolayısıyla da hasıla değişik türden birçok emeğin ve beklemenin ürünüdür. Bunun emek ile *'bekleme'*nin değil de yalnızca emeğin ürünü olduğunu ileri sürdüğümüzde, hiç şüphesiz, kaçınılmaz bir mantıksal sonuç olarak beklemenin ödölü olan faizin hiçbir geçerli haklılığının bulunmadığını ileri sürmeye zorlanabiliriz; zira bu yargı söz konusu öncülde zımnen mevcuttur. ⁽¹⁰⁾

Marshall, kendi seçmiş olduğu öncüllerden gelirin mülkiyet paylarına **Marx**'ın vermeye yanaşmamış olduğu bir meşruiyeti veren öncüllerinden çıkan yargıları buna ekleyebilirdi.

Bir kez bu bölüşüm kategorilerinin tanımlanmasından sonra, piyasadaki arz ve talep güçlerine üretim hizmetlerini tedarik edenlerin mükâfatlarını belirleyen temel olarak başvurulabilirdi. Tabii ki üretim faktörlerinin fiyatlarının belirlendiği her piyasanın kendine has niteliklere sahip olduğu teslim edilmekteydi. Örneğin, farklı beceri ve yetenekleriyle işçi sınıfı büyük ölçüde farklılıklar arz etmekteydi; buna karşın, çeşitli emek türlerinin üretime katkılarındaki farklılıkları ayırt etmek ve ücret farklılıklarını tespit etmek için piyasaya genelde bel bağlanabilirdi. Klasik *'emeği standart bir birim'* indirgeme yöntemi hiçbir olayda gerekli değildi. Sermayenin ele alınışı bir diğer karmaşıklığa yol açmaktaydı. **Marshall**'in farkına varmış olduğu gibi eski sermaye ve yeni oluşturulmuş sermayenin sahiplerine yapılan ödemelerin anlamları farklı olduğundan birikmiş sermaye stoku ile yeni yatırımların akışı arasında bir ayırımın yapılması gerekiyordu. **Marshall** meseleye şu şekilde bakıyordu :

"Haklı olarak 'serbest' veya 'yüzer' sermayenin ya da yeni sermaye yatırımlarının faizi olarak görülen şeyin eski sermaye yatırımlarının bir tür rantı - bir yarı rant- olarak ele alınması daha yerindedir. Bu durumda toprak rantı bile yalnızca toprak rantı olarak kalmamakta fakat geniş bir sınıfın önde gelen cinsi olmaktadır..." ⁽¹¹⁾

Bütün bunlar, klasiklerin dağılım paylarının uzun-dönem işleyişine gösterdikleri ilgiye çok uzak düşmekteydi. Bölüşüm teorisi, **Marshall**'in ellerinde temelde üretim girdilerinin piyasada fiyatların tespitinin özel bir durumu halini alıyordu.

4. ÜRETİM TEORİSİ

Neo-klasik üretim teorisi iki ana mesele ile uğraşmaktaydı. Birincisi, herhangi bir üreticinin üretim faktörlerini bir araya getirme tarzıyla ilgiliydi. İkincisi ise piyasa koşulları değiştiğinde bir üreticinin gerçekleştirmesi beklenen düzenlemeleri ele almaktaydı.

Bu iki meselenin birincisinin halihazırdaki analitik aletlerin yardımıyla oldukça kolay bir şekilde çözümlenmesi mümkündü. İş adamları birer birey olarak kazançlarını azamileştirmeye çalışan rasyonel hesapçılar olarak görülmekteydiler. Rekabet koşulları var olduğu sürece kendi ürünlerinin fiyatlarını etkileme hususunda ellerinden birşey gelmezdi. Böylece kârı azamileştirme hedefi maliyeti asgariye indirme teşebbüsünde ifadesini bulurdu. Değişik üretim faktörlerinin, olası çok sayıda farklı bileşiminin arzu edilen çıktı miktarını üretmesi teknik açıdan mümkündü. Rasyonel yönetici doğal olarak maliyeti en düşük bileşimi seçerdi.

Bu kurallar yeterince basitti. Üreticinin piyasa koşullarındaki bir değişikliğe tepkisinin analizi daha giriftti. Özelde bu analiz bir zaman sorunu ortaya koymaktaydı ki **Marshall**'e göre bu zaman problemi *'sınırlı güce sahip insanoğlunun iktisadi araştırmalarda adım adım ilerlemesini, karmaşık bir soruyu önce parçalara ayırıp birer birer gözden geçirip daha sonra bu kısmi çözümleri bir araya getirmek suretiyle meselenin tamamına dair az çok bütünlüklü bir çözüme ulaşmasını zorunlu kılan zor-*

lukların temel nedenidir.⁽¹²⁾ Bu parçalara ayırma işlemi Marshallgil stenografide **ceteris paribus** olarak tanımlanan varsayıma, yani tüm belirleyici faktörlerin değişmeden kaldığı varsayımına dayalı olarak birbirini izleyen küçük değişmelerin incelenmesini içermekteydi.

Marshall'e göre birbirinden farklı üç zaman düzeni vardı. Birincisini '*piyasa dönemi*', üreticinin fiyatlardaki değişmelere cevaben hasılada herhangi bir düzenlemeye gitmesine imkân tanımayacak kadar kısa süre olarak tanımlıyordu. İkincisi -bunu '*kısa vade*' olarak tanımlamaktaydı- belli bir fabrikanın kullanım yoğunluğunda değişikliğe gitme yoluyla hasılanın düzenlenmesine imkân vermektedir. Daha fazla işçi tutulabilir (veya mevcut işçiler daha uzun süre çalışmaya ikna edilebilir) ve daha fazla ham madde temin edilebilirdi. Bütün bu önlemler talepteki artışa cevaben üretimin artırılmasını mümkün kılardı. Bununla birlikte, bu düzenlemeler marjinal maliyetin artmasına yol açabilirdi. Talep artışının süreceği beklendiği takdirde maliyetleri düşürmek için firmanın kapasiteyi artırmasına değerdı. Bu düzenlemeyi gerçekleştirmek için gerekli olan zaman dönemi '*uzun vade*' olarak tanımlanmaktaydı.

Bu iktisadi zaman ayırımının biraz üzerinde durmakta yarar var. İlk bakışta bu kategorilerle klasik iktisatçıların ele aldıkları zaman kavramları arasında bir benzerlik var gibi gözüküyorsa da son derece yanıltıcıdır. Klasik yazarlar tarihsel değişimle ilgilenmişlerdir. **Marshall'in** ortaya koymuş oldu-

ğu zaman ayrımlarının takvim zamanıyla bir alâkası bulunmamakta, aksine, mantıksal ayrımlara dayanmaktaydı. ⁽¹³⁾ ‘*Uzun vade*’yi tanımlaması istense **Marshall** onun, önceki dengenin bozulmasından sonra yeni bir piyasa dengesi oluşturmak için gerekli olan üretim düzenlemelerini (fabrika ölçeğindeki ayarlamaları) gerçekleştirmeye yetecek kadarlık bir süre olduğunu söylediler. Pratikte bu sürenin uzunluğu firma ve endüstri teklerinin içinde bulundukları koşullara göre değişirdi. Bir çelik fabrikatörü ile bir berber için ‘*uzun vade*’ aynı uzunlukta olmazdı.

İktisadi zaman uğrakları arasındaki bu mantıksal ayrımlar yeni ve ilginç bir kuramsal olasılıklar dizisine kapı açıyordu. Nihayet, -fabrika ölçeğinin değiştirilip tüm üretim faktörlerinin kullanımının farklılaştırılabilirdi- uzun vadede maliyet düzeyleri açısından farklı sonuçların ortaya çıkması aklın alabileceği bir şeydi. Örneğin, ölçekteki değişiklikler birim maliyetlerinin yükselmesine, alçalmasına veya sabit kalmasına yol açabilirdi. En ilginç durum, üretim ölçeğinde genişletilmeye gidildiğinde ortalama maliyetin düşmesiydi; bu durum, ‘ölçek getirilerinin artışı’ olarak tanımlanmaktaydı. Klasik iktisatçıların büyük bir bölümü normalde ‘sabit ölçek getirileri’nin hakim olacağını tahmin etmekteydiler; diğer bir deyişle, üretim birimi teklerinin cesametinin ortalama maliyet üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını düşünmekteydiler. Ekonominin hacminin büyümesi (ve bununla bağlantılı olarak iş bölümünün giderek artması) dolayısıyla ortaya çıkan verimlilik artışına büyük önem vermiş olmaları-

na karşın klasiklerin dikkatlerini yöneltmiş oldukları bu ölçek etkisi, neo-klasiklerin teşebbüs teklerine yönelik ilgilerinden oldukça farklıydı. **Mill** ve **Marx** geniş endüstriyel temerküzlerin maliyet düşürücü etkilerini sezmiş fakat muhtevasını bütünüyle ortaya ıkaramamışlardı.

Marshall'a göre, yüksek teknolojilerin uygulanmasıyla ortaya çıkan ölçek getirilerinin artışı zorlu bir sorun oluşturmaktaydı. Ölçek ekonomileri, az sayıda büyük üreticinin aynı miktarda çıktıyı çok sayıda küçük firmadan daha düşük maliyetle üretebilmeleri anlamına gelmekteydi. Bu yüzden, tam rekabet piyasasının n koşullarından biri -yani, aynı ürünleri üreten firmaların sayısının herhangi bir satıcı tekinin piyasa gücünü ortadan kadırmaya yetecek kadar geniş olması koşulu- gerekleşmemekteydi. Büyüklük rekabet sisteminin temelini gerçekten çökertebilir ve muhafazasını tehlikeye sokabilirdi. **Marshall** bu hususta şöyle diyordu :

"Bir malın üretiminin artan getiri yasasına gerçekte büyük üreticilere üstünlük sağlayacak şekilde uyması durumunda, şz konusu malın üretimi neredeyse bütünüyle birkaç firmanın ellerine düşecektir; bu durumda normal marjinal arz fiyatı, az önce şz edilmiş olan planda bağımsız kılınamaz. Çünkü bu plan, kimi tırmanma, kimi gerileme evresinde; kimi yaşlı, kimi genç her boydan oldukça çok sayıda rekabetinin mevcut olduğunu farzetmektedir. Gerçekte böyle bir malın üretimi büyük ölçüde tekel özelliği arzeder; bu malın fiyatı, herbiri alanını genişletmeye çalışan ve nadiren gerçekten normal

bir düzeyi hedefleyen rakip üreticilerin arasındaki mücadeleden büyük ölçüde etkilenir.”⁽¹⁴⁾

Ölçek ekonomilerinin mümkünliğünün hem ekonominin endüstriyel yapısı hem de neo-klasiklerin muhakeme yapısı açısından önemli sonuçları oldu. Analitik düzeyde bir arz cetvelinin net ve kesin bir işlevsel tanımının yapılmasını engelledi. **Marshall** bu karmaşıklığın nedenlerini aşağıdaki satırlarla ortaya koyuyor (ve bunu gerçekleştiremeyenleri eleştiriyor) du :

“Bazılarının.. önlerinde gerçekte bir firmanın arz cetveli denen şey vardır; bu şey, firmanın çıktısındaki artışın o firmaya oldukça büyük dahili tasarruflar üzerinde hakimiyet bahşedişini olduğu kadar firmanın üretim masraflarının azalışını da ortaya koyar; ve bu kişiler kendilerinin öncüllerinin, kaçınılmaz olarak, iyi bir çıkış yapan herhangi bir firmanın kendi ticaret sahasının tamamında bir tekel elde edeceği yargısını içinde barındırdığına dikkat etmeksizin kendilerinin matematiklerini cesaretle izlerler. İkilemin bu boynuzundan sakınan diğerleri ise artan gelir yasasına uyan mallar için bir dengenin hiç bir surette mevcut olmadığını ileri sürerler; ve yine bazıları, üretilen miktar arttıkça fiyatların düştüğünü gösteren herhangi bir arz cetvelinin geçerliliğini sorgulamışlardır.”⁽¹⁵⁾

Marshall ise gerçekçiliğine yönelik bu tehdide karşın içinde rekabetçi denge modeli esaslarının muhafaza edilebildiği bir analiz inşa etmeye kalkışıyordu.

5. REKABET DÜZENİNİN ÖZELLİKLERİ

Marshall'in yazılarında -biri soyut kuramcı, diğeri ise gündelik iktisadi hayatın pratik gözlemcisi olan- iki **Marshall** vardır. Bu ikilik, **Marshall**'in piyasa yapılarını ve rekabet sürecini ele alış tarzında en açık bir biçimde kendini gösterir.

Marshall, biçimsel bir kuramcı olarak, hatırı sayılır ölçüde piyasa gücüne sahip geniş üretim birimlerinin büyümesinde gizli olarak var olan rekabet düzenine yönelik potansiyel tehdidi görmüştü. Bununla birlikte, bir gözlemci olarak, bu tür temerküzlerin sosyal ve iktisadi sonuçlarını hafifletici çok sayıda faktörün var olduğunu ileri sürüyordu. Teori zaruri olabilirdi fakat teorinin sınırları da olurdu. Hiçbir kuramsal yapı '*gerçek hayatın tüm koşullarını*' kucaklayamazdı zira bu durumda '*sorun ele alınamayacak kadar ağır olurdu*'; bununla birlikte, **Marshall**, sadece birkaç özelliğin incelenmek üzere seçilmesinden kormaktaydı, ki bu durumda '*onlara dair kapsayıcı ve titiz muhakemeler, pratik iş için lokomotif olmak yerine bilimsel oyuncak olurlardı.*'⁽¹⁶⁾

Marshall, tanım düzeyinde iki tür piyasa yapısı arasında ayırım yapıyordu. '*Özel*' piyasa olarak isimlendirdiği birincisinde firma tekleri rakip firmalardan geniş ölçüde bağımsız olarak hareket edebilmekteydi. Bu koşullar, örneğin, coğrafi tecrit dolayısıyla veya belli bir satıcı tarafından hizmet sunulan özel bir müşterinin mevcudiyetinin bir yan ürünü olarak oluşabilirdi. Fakat '*özel*' piyasa aynı zamanda daha büyük ve daha kuşatıcı bir piyasa olan '*ge-*

nel" piyasa tarafından da kuşatılmaktaydı. **Marshall**, içinde fiili rekabetin analitik ve gereklilik olduğu bir modelle ticari faaliyet dünyasını uzlaştırma girişiminde bu ayrımlardan yararlanıyordu.

Kendisinin rekabet planını, artan getiriler teknolojisinin oluşturduğu tehlikelerden kurtarma stratejisi de ticari işletmelerin doğasıyla ilgili varsayımlara, özellikle de **Marshall**'in firmaların biyolojik organizmalara benzediği şeklindeki görüşüne dayanmaktaydı. Biyolojik organizmalar gibi firmaların da gelişme (ve hatta üstün duruma geçme) evreleri, güçten düşüş, çöküş ve -nihayet- ölüm evrelerinden müteşekkil bir yaşam çevrimleri vardı. Ticari girişimlerin sahipliğinin ve denetiminin kuşaktan kuşağa geçmesi mümkün olmakla birlikte, dinamik dönemler boyunca ticari teşebbüsü yönetmiş olanların gücünün süreç içinde muhafaza edilmesi gayri muhtemel idi. **Marshall** bu hususu şu şekilde dile getiriyordu :

"Tabiat, özgün kurucularının hayatlarını sınırlamak, hele hele bu kişilerin hayatlarının en kuvvetli bir şekilde melekelerini kullanabildikleri çağlarını daha da dar bir şekilde sınırlamak suretiyle özel teşebbüs üzerinde baskı uygular. Bu yüzden, bir müddet sonra, özel teşebbüsün yönetimi, teşebbüsün gelişmesi için gösterdikleri ilgi daha az aktif olmasa da daha az enerjili ve daha az yaratıcı dehaya sahip insanların ellerine geçer. Bir anonim ortaklığa döndürülmesi durumunda teşebbüs, iş bölümü, uzmanlaşma ve makinelerin temin ettiği avantajı muhafaza eder. Hatta sermayesinde bir artış gerçekleşmesi

durumunda bu avantajları artırması da mümkündür; bunun yanında, uygun koşullar altında üretim konusunda daimi bir seçkin yer de elde edebilir. Bununla birlikte, daha genç ve daha küçük rakiplerle rekabette bu avatajların artık bütünüyle kendisinden yana olmayacağı kadar, ilerleme gücünü ve esnekliğini kaybetmesi daha muhtemeldir.” (17)

Firmaların büyümesini engelleyen ve piyasa gücünü sınırlayan faktörler sadece bu ‘doğal’ faktörler değildi. Firmaların eşsiz ayrıcalıklardan yararlanabildikleri ‘özel’ piyasaların yapısında gizli olarak mevcut olan başka sınırlayıcı faktörler mevcuttu. **Marshall**, firmayı genişletmek suretiyle bu avantajların uzun süre muhafaza edilmeyeceklerini vurguluyordu. Bu bağlamda şöyle diyordu :

... “artan getiri temayülünün kendilerine güçlü bir şekilde yönelmesi açısından bir çok mallar az veya çok özel mallardırlar; bazıları yeni bir ihtiyaç oluşturmayı ya da eski bir ihtiyacı yeni bir tarzda tatmin etmeyi amaçlarlar. Özel beğenilere uygun hale getirilen bazılarının ise hiç bir zaman çok büyük bir piyasası olmaz; kolayca sınıanamaz meziyetlere sahip olanlarına gelince, onlar, tedrici olarak kendi piyasalarını kendileri oluşturmak durumundadırlar. Bütün bu durumlarda, az çok içinde bulunulan koşullara bağlı olarak herbir ticari kuruluşun satışları o kuruluşun yavaş yavaş ve masraflı bir şekilde elde etmiş olduğu özel piyasayla sınırlıdır; üretimin ekonomik bir şekilde hızla artırılması mümkün olduğu halde satışın artırılması mümkün değildir.” (18)

Ya da yine **Marshall**'in vurgulamış olduğu gibi: *'Üretici teklerinin büyük bir çıktı artışı gerçekleştirmek suretiyle büyük ölçüde artmış 'içsel' ekonomiler (tasarruflar) temin edebileceği pek çok iş sahası mevcuttur; üretici tekinin bu çıktıyı kolayca satabileceği pek çok iş sahası da vardır; bununla birlikte, her ikisini birden yapmasına imkân veren iş sahası çok azdır. Bu tesadüfî bir sonuç değil, neredeyse kaçınılmaz olan bir sonuçtur.'* ⁽¹⁹⁾ Bu firmanın kendi özel piyasasının sınırları dışına doğru genişlemesi, rakiplerin rekabetiyle kendisini karşı karşıya getirmesi anlamına da gelmekteydi. *'Genel'* piyasanın üreticileri tarafından kendisinin iktisadi gücü sınırlandırıldığından, firma, daha önceleri yararlandığı piyasa korumasından feragat etmiş olurdu.

Bu görüşler **Marshall**'i ölçek ekonomilerinin rekabet düzenine karşı önemli bir tehdit oluşturmalarının gayrı mümkün olduğu şeklindeki iyimser bir yargıya vardırırdı. Firmaların sınırlı bir ölçüde piyasa gücünden (*'özel'* piyasaların mevcudiyetinden) yararlanmalarını sağlayan faktörler aynı zamanda büyüme eğilimini de önlemekteydiler. Bütünüyle teorik bir yaklaşımla oldukça farklı bir yargıya varılması mümkündür. **Marshall**, mizacı gereği bütünüyle **a priori** muhakemeye dayalı yargılara karşı uyarıda bulunuyor ve şöyle diyordu : *'Genel muhakemenin temel rehberliği altında, her önemli somut durumu büyük ölçüde bağımsız bir sorun olarak ele almak gerekir. Tüm zorluklara yeterli çözümler temin etmelerini sağlamak için genel önermeleri ana işlevlerini yerine getiremeyecek kadar kullanışsız hale getirecektir. İktisat "ilkeleri", bağımsız çalışma*

ve düşünce yerine ikame olma iddiasında bulunmaksızın yaşam sorunlarına giriş için rehberlik etmeyi amaçlamalıdır.' (20)

Realiteyle temasa geçme karşılığında, analitik kesinlik elde etmeye yanaşmamasına karşın **Marshall**'in çizmiş olduğu ticari davranışın kurumsal portresi kusursuz değildi. Firmaların büyümesini önleyen faktörlerle ilgili izahları ondokuzuncu yüzyıl sonraları ve yirminci yüzyıl başları İngiltere'si için geçerli olmuş olabilir. Bununla birlikte, ortaya atmış olduğu firmaların yaşam çevrimleri kavramı, modern şirketler için pek geçerli değildir. Modern şirketlerin mülkiyet ve yöneticiliği büyük ölçüde birbirinden ayırmış olan kurumsal yapıları, ölümsüzlüğe yaklaşabilir bir beka gücü temin etmektedir. **Marshall**'in argümanı, aynı şekilde kitlesel piyasalar için üretim konusunda da yetersizdir. **Marshall**'in zihnindeki 'özel' piyasa kavramı, **Edward** döneminin '*ananevi*' beğenilere uygun piyasalarını izah etmektedir. Sosyal statünün çok çeşitli tüketici çıktıları hususunda umumun beğenilerini büyük ölçüde farklılaştırmadığı bir kitlesel tüketim döneminde, **Marshall**'in, seçkin özel piyasaların seçiciliği ve başkalarını dışlayıcılığına dair görüşleri büyük ölçüde geçerlilik kazanır idiler.

Marshall'in firma teorisi yaklaşımı iki yönlü bir miras bıraktı. Analizinin bazı bölümleri, tam bir rekabet firmaları rejimi tarafından ortaya çıkarılan denge koşulları hususundaki biçimsel modeller içerisinde geliştirildi. Diğer bölümleri ise çok sayıda küçük firmaların egemenliği altında olmayan bir piya-

sa yapısında bile tam bir rekabet sisteminin önemli sonuçlarına yakın sonuçlar elde edilebileceğini ileri süren daha kurumsal-yönlü uygulanabilir rekabet doktrinleri için bir sıçrama tahtası temin ediyordu.

6. MARSHALL'IN DÜŞÜNCESİNİN DER-NEŞİK BOYUTU

Temelde dikkatini mikro-ekonomik sorunlara yöneltmiş olmasına karşın makro meseleler de **Marshall**'in düşüncesinde bir yer işgal ediyordu. **Marshall**'a göre, ana mikro-ekonomik sorun genel fiyat düzeyinin tespitiydi. Çıktı ve istihdamda meydana gelen kısa dönemli dalgalanmalar ikincil önemdeydiler; ortaya çıktıklarında bunların geçici ve etkisiz olmaları beklenirdi.

Genel fiyat dengesi analizini bir para '*miktar teorisi*' yorumu etrafında geliştirdi. Öğretinin bu noktasıyla ilgili olarak daha önce yapılmış olan tartışmaların büyük bölümü, belli bir zaman dönemi içinde gerçekleştirilen harcama yapma sayısı (dolaşım hızı) ile para miktarının çarpımının kaçınılmaz olarak ortalama fiyat düzeyinin toplam ticari işlem sayısı ile çarpımına eşit olduğu ifadesi etrafında dönüp duruyordu ki bu ifade, toplam harcamayı iki farklı açıdan gözden geçirmekten başka bir sonuç vermiyordu. **Marshall**, dikkati paranın dolaşım oranından toplumun elde tuttuğu para dengelerinin incelenmesine yöneltmek suretiyle bu prosedürü değiştirdi. Sonraları **Marshall**'in öğrencilerinden birinin elinde paranın bu inceleniş tarzı yeni analitik

ufuklar açacaktı. Bununla birlikte, bu 'nakit dengesi' yaklaşımından **Marshall**'in bizzat kendisinin çıkarmış olduğu sonuçların temelinde 'dolaşım hızı' yaklaşımıyla elde edilen sonuçlardan hiçbir farkı yoktu. Elde tutulan para miktarının, ekonominin kurumsal düzenlemeleri tarafından belirlendiğini ve diğer faktörlerin sabit kabul edilmesi durumunda sabit bir şey olarak ele alınabileceğini ileri sürüyordu :

... 'hangi toplum olursa olsun, bire bir ele alındıklarında, farklı sınıfların üyeleri kaynaklarının belli bir miktarını nakit para olarak tutmayı isterler ve diğer her şeyin aynı kalması durumunda, fiyatların düzeyi ile nakit miktarı arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur : Biri yüzde on arttığında diğeri de yüzde on artar.' ⁽²¹⁾

Bu prosedür, Say Yasasının temel gereğini pekiştirmekteydi : Gelirlerin tamamı hacanırdı. Pratik amaçlar için atıl dengelere sızmaların gerçekleşmesi olasılığı görmezden gelinebilirdi. Para, faiz oranları düzeyiyle arasında var olabilecek herhangi bir ilişkiden dolayı değil, temelinde harcama ve genel fiyat düzeyiyle ilişkisi açısından önemliydi. **Marshall**'in (tasarruf tarafından beslenen) ödünç verilebilir fonların arzı ile (sermayenin verimliliğinin harekete geçirdiği) ödünç verilebilir fonlara olan talebin etkileşiminin faiz oranlarını belirleyeceği -bir bütün olarak neo-klasik geleneğin ortak görüşüdür bu- hususundaki ısrarı tabii ki bu yargıya güç katıyordu. Dahası, tasarruf etme ve yatırım yapma kararları arasında bir denge oluşturma hususunda faiz

oranına güvenilebilirdi. Ödünç verilebilir fonlara olan talep arttığında faiz oranı yükselir ve halk için tüketim harcamalarını kısıp tasarruf etmeyi daha cazip kılardı. Aynı şekilde, halkın daha fazla tasarrufa yönelmesi durumunda faiz oranı düşerdi. Bu durumda yatırımcılar, fabrika (plant) ve teçhizat için harcama ve borçlanmalarını artırmaya yönelirlerdi. Ayrıca, meseleyi bu tarzda ele alış, ödünç verilebilir fonlarını talep ve arz eğrilerinin kesişme noktalarının denge faiz oranını belirlediğini de ima etmekteydi. Bu eğrilerin konumu ise (arz açısından) toplumun tutumluluğu ve (talep açısından) sermayenin üretkenliği tarafından belirlenmekteydi.

Bu muhakeme çizgisi, derneşik iktisadi faaliyete bir Say Yasası yorumu getirmesine karşın, iktisadi istikrarsızlık ihtimalini önlememekteydi. 1930'larda görülmüş olan ölçek bozukluklarının **Marshall**'in ve çağdaşı olan neo-klasiklerin ufuklarını karartmamış olmasına karşın, **Marshall** ve çağdaşı neo-klasikler mütevazî yükseliş ve çöküş dönemlerini gözlemlemişlerdi. Bu dalgalanmalar nasıl açıklanacaktı ? **Marshall**'e göre ana cevap iş çevrelerinin psikolojisinde yatmaktaydı. İyimserlik ve kötümserlik dalgaları buna bağlı gözükmekteydiler. İş adamları fiyatların yükseleceğini bekliyorsa borçlanmaya olan talep artardı. Bu evre, bir kısmı başarısızlığa mahkum birçok yüksek riskli girişim için sermaye harcamalarının yapılmasına yol açabilirdi. Girişimler başarısızlıkla sonuçlandığında ise baskın ruh hali olarak iyimserliğin yerini kötümserlik alır, yatırım ve iktisadi faaliyet genel olarak azalır. **Marshall** bu süreci şu şekilde izah etmekteydi :

“Yakın geçmişteki genel kredi dalgalanmaları, ayrıntıda çok çeşitlilik arz etmelerine karşın genel hatlar itibariyle büyük ölçüde benzerlik ortaya koymaktadırlar. Yükselme evresinde, kredi, cömert bir şekilde ve hatta iş yeteneklerini kanıtlamamış olan kişilere bile verilir. Zira, böylesi dönemlerde insan, özel bir bilgi veya yeteneğe sahip olmasa bile hemen hemen her alış-verişte bir kâr elde edebilir ve elde ettiği başarı aynı kapasiteye sahip diğer insanları spekülâtif alışlara girmeye yöneltebilir. Kişi, eğer girmiş olduğu maceradan tez zamanda sıyrılmayı başarırsa bir kâr elde edebilir. Fakat yapmış olduğu satışlar eninde sonunda gerçekleşecek olan fiyatların düşüşünü hızlandırır. Düşüş, başlangıçta muhtemelen yavaş olsa da aşağıya doğru her hareket, fiyatların yükselmesine neden olmuş olan ve halen onlara biraz destek sağlamakta bulunan emniyet duygusunu zayıflatır. İçin için yanmakta olan bir şeyin üzerine tutuşturulmuş bir kibrit çöpünün düşüşü, kalabalık bir tiyatrodaki ekseriye felaketle sonuçlanan bir paniğe yol açmıştır.”⁽²²⁾

Bununla birlikte, kredi konjonktürleri yine de ‘kısmi’ aşırı üretimi, ‘genel’ aşırı üretime dönüştürme yeteneğinden yoksundu. Zamanla iktisadi sistem tam istihdamlı normal işleyiş düzeyine yeniden dönerdi. Bunun için hükûmetin herhangi bir özel girişimine gerek olmadığı gibi doğrudan hükûmet müdahalesi işleri daha da kötüleştirilebilirdi. Bununla birlikte, istikrarsızlık temayülü, ana görevi cari faiz oranları ile ödünç verilebilir fonların arz ve talebinin normal etkileşiminin ortaya çıkaracağı oran arasındaki farklılıkları asgariye indirmek olan para

otoritelerinin tahmine dayalı girişimleri vasıtasıyla frenlenebilirdi.

Marshall'in derneşik analizinin ana hamlesi, böylece, müdahale edilmemesi durumunda iktisadi sistemin gönülsüz işsizliği ortadan kaldırmaya muktedir olduğu inancını sağlamlaştırıyordu Eseri *Principles*'in son edisyonunda (1920), **Marshall**, bu çıkarsamanın analitik temelini eninde sonunda yeniden gözden geçirilmesi gerekebileceğini ima etmişti. Verimlilik, tutumluluk ve faiz oranı arasındaki ilişkiyi ortodoks neo-klasik yaklaşımla tartıştıktan sonra, **Marshall**, şu kaydı koyuyordu :

“Kullanımına olan talebe nazaran birikmiş servet arzının böylesine düşük olmasının, bu kullanımın dengeli olması durumunda bir kazanç kaynağı dolayısıyla da borç olarak verildiğinde ödeme (faiz) talep edilebilir olmasının nedenlerini genelde herkes anlar. Servet birikiminin ve südürülmekte olan faiz oranının geniş halk yığınlarının gelecekteki tatminler yerine bugün elde edeceği tatminleri tercihi ya da diğer bir deyişle, beklemeye gönülsüzlükleri tarafından kontrol edildiğinin herkes ayırdındadır. Dolayısıyla, gerçek bir iktisadi analiz çalışmasının bu hususta yapması gereken şey, bu bilinen gerçeği vurgulamak değil fakat bu genel tercihe istisna teşkil eden olayların sayısının ilk bakışta görülecek olandan ne kadar daha çok sayıda olduğunu ortaya koymak olmalıdır.” (23)

Marshall, bu hususu şu dipnotta daha ayrıntılı bir şekilde ele alıyordu :

“Kendi dünyamızın koşullarındaki çok küçük bir değişikliğin bizi halk yığınlarının ihtiyarlık çağı ve arkalarından gelen aile üyeleri için tedarik derdinde oldukları, birikmiş servetin avantajlı kullanım imkânlarının çok sınırlı olduğu, halkın güvence altına almak için ödeme yapmaya razı olduğu servet miktarının, başkalarının ödünç almayı arzuladığı miktarı aştığı, dolayısıyla da sermaye kullanmak suretiyle kazanç elde etmeyi seçenlerin yaptıkları iş karşılığı olarak bir ücret alabildikleri ve faizin bütün alanlarda negatif olacağı bir dünyaya taşıyacağını belirtmek, bu hatanın iyi bir düzelticisi olacaktır.”⁽²⁴⁾

Marshall'in görkemli modelinin dinginliğine hâlel getirmemiş olan bu sonradan edinilmiş çizgidışı (heterodoks) düşünceler, 1930'larda **Keynes** tarafından neo-klasik derneşik öncüllere yöneltilen -**Marshall**'in muhtemelen tahmin etmiş olduğundan çok daha dehşetli gerçekleşen- saldırının ana çizgilerini önceden ortaya koymaktaydı.

7. MARSHALL'İN UZUN-DÖNEMDE İKTİSADİ DEĞİŞİM ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİ

Neo-klasik teori çerçevesi içinde uzun-dönem iktisadi değişim küçük bir yere sahipti. **Marshall**, konuya ekonominin ‘*seküler dönemi*’ ile ilgili bir tartışmada kısaca değinmekle yetinmişti. Bu zaman boyutu, tüm önemli açılardan klasik yazarların meşgul oldukları zaman boyutu ile aynıydı. Zaman açısından daha üstün konumda olan **Marshall**, ekono-

minin kaderiyle ilgili klasiklerin karamsar tahminlerini gerçeklerin doğrulamadığını gözlemleyebilmişti. Durgun durum ortaya çıkmamış, nüfustaki artışlara karşın işçilerin reel gelirleri artmış, sermaye birikiminin çoğalması büyük bir işsizler sınıfının ortaya çıkmasına yol açmamıştı. Ne de yiyecek maddelerine olan talebin artması toprak sahiplerinin ekonomiyeye hükümran olmasına neden olmuştu. Uluslararası ticaretin genişlemesi (özellikle de düşük maliyetli yiyecek arzı kaynaklarının ortaya çıkarılması) bu neticenin kısmi amilleri olmuştu.

Bütün bunlara karşın **Marshall**, sürekli iktisadi genişlemenin seyri boyunca rantların artmaya meyledeceği şeklindeki genel klasik yargıya katılmaktaydı. Bununla birlikte, onun yorumuna göre bu olgu, toprağın verimliliğinin doğal sınırlarından çok, iş ve meskene olan talepteki artışla irtibatlıydı. Gerçekte, şehir yerleşim bölgelerinde rantların artması maliyet yapısı açısından daha ciddi anlamlara sahipti. Tarımda yüksek teknoloji uygulamaları, zirai toprak sahiplerinin lehine bir yeniden bölüşümü önleyecek olan verimlilik artışları vaad etmekteydi.

Marshall'in ücretleri ele alışı da ana klasik çizginin büyük ölçüde dışına düşmekteydi. Malthusyen '*tunç kanunları*'nın hiçbir parçasına katılmıyordu. Bu hususta, nüfus büyümesinin, reel ücretlerin sürekli ilerlemesini kaçınılmaz olarak engelleyeceği görüşünü reddetmek suretiyle, **Mill**'in açmış olduğu yolu izliyordu. **Marshall**, işçilerin beceri, enerji ve öz saygılarının artacağını, verimlilik ve gelirlerinin de buna uygun bir şekilde yükseleceğini ummaktay-

dı. ⁽²⁵⁾ Aynı şekilde, sermaye birikiminin istihdam üzerindeki etkileriyle ilgili Ricardocu ve Marxgil endişeleri de paylaşmamaktaydı. Sermaye ve emek arasındaki kısa dönemli rekabetlerin büyük bir bölümünün, sermaye malları sanayilerinde işçiye olan talepte meydana gelecek artış tarafından dengeleneceğini ileri sürmekteydi. Dahası, makineleşmenin maliyet düşürücü etkilerinin bir nimet olduğu açıktı. Rekabetin -toplumun bütün tabakalarının yararına olacak olan- fiyat düşüşlerine yol açması beklenebilirdi. **Marshall**, bu noktayı tartışırken tabii ki ilk klasisistlerinkinden daha sağlam bir zemin üzerindeydi. İlk klasisistlere göre, reel ücretler hemen her zaman asgari geçim (the subsistence) düzeyine öylesine yakın olacaktı ki işçilerin bütçelerinde yüksek teknoloji ürünü (dolayısıyla da fiyat indirimine maruz kalabilir) mallar için pek yer yoktu. **Marshall**'in içinde yaşadığı dünyada düşük fiyatların oluşturduğu faydaların çok daha geniş ölçüde yayılacağını ileri sürmek daha makul düşmekteydi.

Klasik ortodoksininkilerle **Marshall**'in yargıları arasındaki bir diğer önemli karşıtlık, azalan kâr oranı doktriniyle ilgiliydi. Klasik düşüncede merkezi bir yer işgal etmiş olan bu önerme, durgun durumun nihai zuhuruyla ilgili endişelere temel teşkil etmekteydi. **Marshall**, bu sorunu tabii ki farklı bir bölüşüm kategorileri dizisine uygun biçimde ele alıyordu. Kâra artık klasik anlamıyla (yani kapitalist sınıfın geliri olarak) yaklaşılamazdı; tersine, sermayeyi tedarik edenlerin gelirlerini ölçmek için faiz oranı daha uygun bir ölçüt olarak görülmekteydi. **Marshall**, birikim arttıkça faiz oranının düşmeye

meyledeceğini kabul etmekle birlikte bunun ancak sermaye stokundaki artışların azalan gelirlere tabi olması ölçüsünde gerçekleşebileceğini ileri sürmekteydi. Bununla birlikte, bu gibi temayüllerin teknolojik gelişme tarafından dengelenebilmesi son derece mümkündü. **Marshall**, teknolojik gelişmenin klasik iktisatçıların tahmin ettiğinden daha hızlı oranlarda gerçekleşeceğine inanmak için her türlü sebebinin mevcut olduğunu ileri sürmekteydi. Herhangi bir olayda, ekonominin tamamı boyunca sermayenin ortalama gelir oranı, özellikle, yatırım kararına doğrudan bağımlı değildi. İktisadi gelişmeyi sürdüren kişiler, ortalamanın üstünde sermaye getirisi elde etmenin yollarını bulmaya çalışan kişilerdi. Kısacası, önemli olan hesaplamaların marjdaki sonuçlarıydı.

8. MARSHALL VE İKTİSAT POLİTİKASI

Kendi açıklamalarına göre, **Marshall**'i ciddi iktisadi araştırmalara iten şey, fakirliğin nedenlerini ve onu hafifletecek çareleri bulma arzusuuydu. Yapmış olduğu araştırmalar sonunda şu yargıya varıyordu :

“Halen cari olan sosyal ve iktisadi güçler servet dağılımını daha iyiye doğru dönüştürmekte. Güçleri artmakta olan ve süreğenlik taşıyan bu güçlerin etkileri büyük ölçüde birikicidir. Sosyo-ekonomik organizma, ilk bakışta görüldüğünden daha karmaşık ve daha naziktir; tedbirsiz gerçekleştirilen büyük ölçekli değişiklikler, büyük bir felakete yol

açabilir. ” (26)

İnsan yığınlarının ıstıraplarına karşı duyduğu acıma hiçbir surette azalmadı. Fakat mevcut iktisadi düzeni değiştirmeye yönelik radikal önlemlerin kötü sonuçlar vereceğine olan inancı, bu duyguyu büyük ölçüde hafifletmişti. **Marshall**, şu sebeplerden dolayı sosyalist bir programa özellikle karşı çıkmaktaydı:

“Bu sistemin uygulamaya konmasından önce günümüzde görece ender bir şey olan kamu çıkarına fedakârca bir bağlılık gücünü bütün insanların elde etmiş olmamaları durumunda üretim araçlarının kollektif sahipliği insanların gayretlerini azaltacak ve iktisadi gelişmeyi önleyecektir. Muhtemelen hayatın mahrem ve ailevi ilişkileri içerisindeki en güzel ve en neşeli şeyleri büyük ölçüde tahrip edecektir. Sabırlı iktisat araştırmacılarının hayatın iktisadi, sosyal ve siyasi koşullarının aniden ve zorla bir yenden teşkilatlanmaya tabi tutma planlarından çok az iyilik ve çok fazla kötülük (yarar-zarar) çıkacağını düşünmelerinin ana nedenleri bunlardır.” (27)

Marshall'in portresini çizdiği piyasa sistemi büyük ölçüde olumluluklar arzettiği gibi ortaya koymuş olduğu analiz de bazı durumlarda serbest piyasalardan toplumsal açıdan arzu edilir sonuçlar vermelerinin beklenemeyeceğini ortaya koymaktaydı. Bu istisnai durumlar arasında, -teknik açılardan rekabetin bir pratik imkânsızlık değilse de zarar verici ve yetersiz olacağı durumlar başta gelenlerdi. ‘*Tabii tekeller*’in (**Marshall**, su temini, enerji üretimi vb. kamu hizmetlerini, bu şekilde isimlendirmek-

teydi) rekabet planına uygun olarak yararlı bir şekilde organize edilmesi mümkün değildi ve bu örneklerde (umumi sahiplik açısından değilse de) hükûmet düzenlemesine ihtiyacın var olduğu açıktı. Bununla birlikte, **Marshall**, koşullar firma teklerinin dikkate değer piyasa gücüne sahip olabileceklerini ve fiyatların rekabet tarafından belirlenmeyeceğini ima etmesi ile ekonominin, artan ölçek gelirlerinin endüstriyel temerküzlerin oluşumunu tehdit etmekte olduğu sektörlerine hükûmet müdahalesini tavsiye etme hususunda çekingen davranıyor, bu sorunun süregelen bir araştırmayı gerektirdiğini ileri sürüyordu. Firmaların yaşam dönemleri ile ilgili genel konumu, geniş iş birimlerinin, potansiyel piyasa gücünün uzun süre kötüye kullanılmasının olası olmadığı yargısına varmasını sağlıyordu.

Marshall, piyasayı bir ekonominin kaynaklarının kendisi vasıtasıyla etkin biçimde tahsis edilebileceği hassas bir alet olarak görmeye meyilli olduğu gibi piyasanın performansının geliştirilebileceğini de farketmiş bulunuyordu. Bunu gerçekleştirmek için kamu eğitiminin geliştirilmesi özellikle önemliydi. Eğitim düzeyi yükseldiğinde üretici ve tüketiciler tercihlerinde daha rasyonel davranacaklarından dolayı, alış-verişlerini daha akıllıca gerçekleştirebileceklerdi. Dahası, iktisadi eğitimin düzeyinin yükselmesi, serbest piyasa sisteminin mahzurlarından birini, yani zararlı dalgalanmalara yol açan spekülasyon yarışmaları ortadan kaldırırdı.

Marshall, piyasaların tahsis yeteneğini geliştirme hususunda hükûmetlerin yararlı bir rol oyna-

yabileceklerine de ihtimal vermekteydi. Şöyle sormaktaydı : Toplumun üretken kaynakları azalan getirilerin cari olduğu alanlardan artan getirinin hüküm sürdüğü üretim alanlarına kaydırılması durumunda sosyal tatminlerin miktarı artmaz mı? Bu durumda mevcut kaynak stokundan daha çok çıktı elde edilebilirdi. Hükûmetler, uygun vergi ve sübvansiyonlarla kaynakların bu alanlarda yeniden tahsisini teşvik edebilirdi. Bununla birlikte, **Marshall**, bu öneride bulunurken son derece ihtiyatkâr davranıyor ve bu gibi politikaların ancak sübvanse edilmiş sektörlerde gerçekleşen çıktı artışlarından elde edilen tatminlerin diğer sektörlerle yüklenen yüksek vergilerin oluşturduğu fayda kayıplarından fazla olduğunun ortaya konabilmesi durumunda haklılık kazanacağına işaret ediyordu. **Marshall**, bu kriterin pratik durumlara uygulanmasının zor olduğunu farketmişti.

Toplam (aggregate) fayda maksimizasyonunun bir kamu politikası hedefi olarak ortaya konması, elbette ki yeniden bir gelir bölüşümü tavsiyelerine destek olarak kullanılması mümkündü. Paranın marjinal faydasının bir fakir için muhtemelen bir zenginden daha fazla olacağını kabul ettiğimiz takdirde, zenginden fakire doğru bir yeniden bölüşümün, toplumun, toplam (derneşik) tatminlerini artıracığını söyleyebilirdik. **Marshall**, böyle bir yargı ortaya koymadı. '*İktisadi şövalyelik*' olasılıkları hakkında yazarken daha ileri araştırma için daha az sistemli bir yeniden gelir dağılımı şeması önerdi. Bu tür bir rejim, zenginleri, fakirlik kapanına kısılmış insanların ızdıraplarını hafifletmeye zorlayacaktı .

NOTLAR

1. Marshall, iktisatta matematiğin kullanılmasıyla ilgili görüşünü Bowley'e yazmış olduğu 27 Şubat 1906 tarihli bir mektupta daha detaylı olarak dile getiriyordu :
'..iktisadi hipotezleri ele alan iyi bir matematiksel teoremin iyi iktisat olması muhtemel değildi; bu yüzden ben şu kural-ları giderek daha fazla benimsedim : (1) Matematiği araştırma için bir lokomotif olarak değil de bir steno dili olarak kullan. (2) Çözüme ulaşıncaya kadar onları kendine sakla. (3) İngilizceye çevir. (4) Sonra gerçek hayatta önemli olanla-rı örneklerle açıkla. (5) Matematiği yakıp kül et. (6) Dördün-cü kuralı yerine getirmede başarılı olamıyorsan, üçüncüyü yakıp kül et.' *Memorials of Alfred Marshall*, A.C. Pigou, ed. (Macmillan and Co., London, 1929), s. 427.
2. John Maynard Keynes, 'Alfred Marshall', *Essays in Biography* (Meridian Books, New York, 1956), s. 70.
3. Marshall'ın yayınlanmamış bir yazısından, Pigou'nun ikti-bas etmiş olduğu şekliyle, a.g.e., s. 89.
4. J.S. Mill ortodoks klasisizme elbette ki en çok bu hususta eleştiri getiriyordu. Mill, işçi sınıflarının beğeni düzeylerinin yükseltilebileceğini ve böylece değişmez gelir bölüşümü ya-salarının yıkılacaklarını ileri sürüyordu. Klasik geleneğe mensup diğer yazarlar arasında yalnızca Malthus *'fili ta-leb'*i sürdürmede beğeni tarzlarının önemini ima eden sözler sarfetmişti. Napolyon savaşlarını izleyen 'arz fazlaları' hu-susunda yapılan tartışmanın teşvik etmiş olduğu -sistemli olmaktan son derece uzak- katkısı, toprak sahiplerinin har-cama tarzlarına sık sık göndermelerde bulunmaktaydı.
5. Neo-klasik geleneğin sonraki katkıcılarının (ve tenkitçileri-nin) bazıları, Marshall'ın talep eğrisini gelirin değişmediğini varsayarak çizmesini hatalı bulmuşlardır. Marshall, reel ge-liri mi yoksa parasal geliri mi kastetmişti? Bu hususta net bir şey yoktur. Bununla birlikte, yorumların her ikisi de bü-tünüyle tatmin edici olmaktan uzaktır. Reel gelir, fiyatların -bir talep şedülü üzerindeki farklı noktalarda gerçekleştirdikleri gibi değişimleri durumunda sabit kalamaz; çünkü alıcıların aynı miktarda parayla farklı miktarda mal elde et-meleri mümkündür. Aynı şekilde, parasal gelirin bir talep

eğrisi üzerindeki fiyat-miktar kombinezonlarının tamamında sabit kalacağını kabul etmek de mümkün değildir. Fiyat değişikliklerinin satıcıların gelirini genellikle değiştirmesi beklenir. Bu görüşün savunulabilmesi ancak satıcıların kendi ürünlerine olan taleplerinin ihmal edilebilir kabul edilmesi durumunda mümkündür.

6. Marshall, *Principles of Economics*, dokuzuncu (derleme) edisyon, C.B. Guillebaud, ed. (Macmillan, London, 1961), cit:1, s. 118.
7. a.e., s. 63.
8. a.e., s. 65.
9. a.e., s. 348.
10. a.e., s. 587.
11. a.e., s. 412.
12. a.e., s. 366.
13. Benzer bir tanım değişikliği Marshall'ın '*durgun durum*'u ele alışıında gözlemlenebilir. Marshall bu kavramı aşağıdaki şekilde ele alıyordu :
"Zaman unsurunun üretim maliyeti ve değer arasındaki ilişkiler üzerinde gerçekleştirdiği etkileri incelemeye doğru ilk adımın etkilerin ancak çok az miktarda duyulacağı meşhur '*durgun durum*' kurmacasını gözden geçirmek ve durgun durumun oluşturacağı sonuçlarla modern dünyadaki sonuçları karşılaştırmak uygun düşecektir. Durgun durum ismini bu durum söz konusu olduğunda üretim ve tüketimin, bölüşüm ve mübadelenin genel koşullarının hareketsiz kalacağı gerçeğinden almaktadır..." (a.e., s. 366-7.)
14. a.e., s. 397.
15. a.e., s. 459 ve devamı.
16. a.e., s. 460-61.
17. a.e., s. 316.
18. a.e., s. 287.
19. a.e., s. 286.
20. a.e., s. s. 459 ve devamı.
21. Marshall, *Money, Credit and Commerce* (Macmillan, London, 1923), s. 45.
22. a.e., s. s. 247.
23. *Principles*, s. 581-2.

24. a.e., s. 582 ve devamı.

25. Bununla birlikte, Marshall, (herhangi bir ülke teki değil de) dünyanın tamamı ele alındığında Malthusyen argümanının esaslarının geçerli olduğuna inanmaktaydı. Hatta '*tarım tekniğinde büyük gelişmelerin gerçekleşmesi durumunda*' bile, diye yazmıştı, 'nüfusun geçim araçları üzerindeki baskısını kontrol altında tutmak en fazla iki yüzyıl için mümkündür.' (a.e., s. 180 ve devamı.)

26. a.e., s. 712.

27. a.e., s. s. 713.

KISIM 7

Neo-Klasik Temaların 1914 Öncesi Varyasyonları

Neo-klasik iktisatın temel konusu, piyasa sisteminin işleyişini ve bu sistem içinde bir dengenin oluşturulmasını sağlayan mekanizmanın analizi idi. İngiliz neo-klasisizminin gelişiminde en önemli yeri işgal eden **Marshall**'in eserinin kapsamı, neo-klasik geleneğin diğer katkıcılarıinkilerle karşılaştırılamayacak kadar büyük oldu. Bununla birlikte, başka yerlerde aynı temaların değişik biçimleri ortaya çıktı. Farklı yaklaşımları ilham eden görüşler, **Marshall**'i yönlendirenlerden farklı ve vardıkları sonuçlar **Marshall**'inkilerden biraz değişik oldu. Neo-klasik geleneği oluşturan diğer dört kolu özet olarak da olsa gözden getirmek uygun olur. Lozan, Amerikan, Avusturya ve İsveç geleneklerinin katkıları.

1. LEON WALRAS VE LOZAN NEO-KLASİSİZMİ

Meslek hayatının en verimli yıllarını İsveç'te geçirmiş bir Fransız olan **Leon Walras** (1834-1910), neo-klasik soruna **Marshall**'in izlemiş olduğu yoldan farklı bir yolu seçerek yaklaştı. **Walras**'a göre -gerçek hayatın pratik sorunlarıyla temastan çok güçlü, biçimsel zerafet iktisatçıların amacı için uygun olan hedefti. **Walras**, *'farazi bir tam serbest rekabet rejiminde fiyatların teşekkülü teorisi'* ⁽¹⁾ şeklinde tanımlamış olduğu saf (pure) teoriyle ilgilenmekteydi. İktisat ilminin buluşlarını matematiksel önermeler haline getirmek suretiyle iktisata fiziksel bilimlerin sahip olduklarıyla kıyaslanabilir bir bilimsel statü sağlamayı arzuluyordu. Aynı şekilde, saf iktisat ile uygulamalı iktisatın birbirinden ayrılması gerektiğini ısrarla vurgulamaktaydı. Politika meselelerine kayıtsız olmamasına karşın, **Walras**, kuramcının çalışmasını pratik sorunlara yaklaştı-

mak amacıyla saf bir bilim olarak iktisatın statüsünden ödün verilemeyeceğini hararetle ileri sürüyordu. Walrasgil ve Marshallgil entellektüel tarzlar arasındaki tezadı bu şekilde özetlemek mümkündür. (2)

Walras'ın meslek hayatı düş kırıklıklarıyla doludur. Başlangıçtaki emeli olan mühendislik tahsilinin (Ecole Polytechnique'in seçici kurulunu matematiğe olan hakimiyeti hususunda tatmin edememesi gibi bir talih cilvesi yüzünden) engellenmesinden sonra on yıldan uzun bir süre -pek başarılı olmayan- bir muhabir, heveskâr romancı, demiryolu kâtibi ve banka memuru olmak için didinip durdu. Aynı sıralarda boş vaktinin büyük bölümünü iktisat tahsiline ayıran **Walras**, ana vatanında bu gayretine mukabil çok az teşvik gördü. Gerekli itimatnameden yoksun olduğu için Fransız akademilerine girmesi mümkün olmuyordu. Nihayet 1870 yılında talih kendisine güldü. Lozan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde yeni kurulmuş olan iktisat kürsüsüne tayin edildi. İsveç'teki ikameti süresince, Fransız kurumlarına karşı duyduğu öfkeyi bastıramamasına karşın sadık bir Fransız olarak kaldı. (3)

Walras'ın entellektüel programının ana hedefi, tam bir rekabet rejiminin eksiksiz bir izahını yapmaktı. Bu teorinin değeri, ona göre, kısmen çoğu iktisatçıların **laissez-faire** sisteminin hasletlerine oldukça kolay bir şekilde ikna olmuş olmaları gerçeğinde yatmaktaydı. '*Bu iktisatçılar*', diye soruyordu, '*ortaya çıkacak sonuçları bilmedikleri halde serbest rekabetin sonuçlarının olumlu olacağını nasıl kanıt-*

layabilirler? İddialarını kanıtlayacak ne formüle edilmiş uygun yasalara ne de ölçülü biçili tanımlara sahip değillerken ortaya çıkacak sonuçları nasıl bilebilirler? İktisatçıların serbest rekabet ilkesini, bu ilkenin gerçek uygulanabilirlik sınırlarının çoğun ötesine uzatmış oldukları gerçeği, bu ilkenin, kanıtlanmamış olduğunun yeterli delilidir.' ⁽⁴⁾

Walras, kendi amaçlarına uygun olarak tam rekabeti satıcı ve müşterilerin *'her mübadelenin koşullarının alenen ilan edildiği ve satıcılara fiyatları düşürme müşterilere ise fiyat artırma imkânının tanındığı'* ⁽⁵⁾ muazzam bir mezatta bir araya getirilebilmeleri durumu olarak tanımlıyordu. Bu koşulların gerçeklikten uzak olduğunu itiraf ediyordu. **Walras** bu yöntemi şu soruyu sorarak savunuyordu : *'Hangi fizikçi bulutsuz bir gecenin sağladığı avantajlardan yararlanmak dururken yıldızları incelemek için bile bile bulutlu bir havayı seçer?'* ⁽⁶⁾ **Walras**'a göre, soyut genel durumlarla işe başlayıp nitelemeleri sonraya bırakan bir prosedürün uygunluğu, tartışmayı gerektirmeyecek kadar aşikâr bir şeydi.

Farazi tam rekabet rejimi içinde çözülmesi gereken ana sorun, farklı girdi ve çıktılarının fiyatlarının belirleniş tarzıyla ilgiliydi. **Marshall**, denge fiyatlarının belirlenmesine temel olarak farklı piyasa türlerinin arz ve talep eğrilerine dayanmak suretiyle aynı konuyu gözden geçirmişti. Bununla birlikte, onun yöntemi büyük ölçüde müphemdi. Mesela, hatırlanacağı üzere, onun talep analizi gelirlerin sabit olduğu varsayımını gerektirmekteydi. Bu koşulun parasal geliri mi yoksa reel geliri mi kastettiği bütü-

nüyle açık değildi. Her iki durumda da - **Walras**'ın işaret etmiş olduğu gibi herhangi bir fiyattaki düşüşün (bu düşüşün aynı talep eğrisi üzerindeki daha yüksek bir noktadan daha aşağı bir noktaya doğru bir hareket olarak gösterilebilmesi durumunda bile) kişinin gelirinde bir değişiklik gerçekleşmeksizin gerçekleştirilmesi olası değildi. Fiyatın düşüş yüzdesi kadar satış miktarında artış meydana gelmemesi durumunda satıcıların geliri kaçınılmaz olarak değişirdi. Bu da ilk talep eğrisinin durumunda bir değişikliğin gerçekleşmesi anlamına gelirdi.

Bundan dolayı **Walras**'ın analitik sağlamlık ölçülerine göre, **Marshall**'in formülasyonu, oldukça zayıf ve aynı zamanda da çok '*kısmî*' idi. Marshallgil prosedür, geniş etkilerden büyük ölçüde yalıtılmış koşullardaki piyasa teklerinin koşullarını incelemeyi gerektiriyordu. **Walras** ise aynı anda tüm piyasalarda bir denge çözümüne ulaşmanın yolunu bulmaya çalışıyordu. Onun hedefi, -iktisadi etkinliklerin tamamının iç bağımlılığını içine alan -'*genel*' dengenin oluşum sürecini tespit etmektir. Sonraki yorumculardan biri Walrasgil iktisadi sistem perspektifini içinde '*yıldızların konumunu değiştirmeksizin bir tek çimenin kıpırdıyamadığı*' bir perspektif olarak tanımlayacaktı.

Walras, bir genel denge çözümünün mümkün olduğunu kanıtlamaya ilk adım olarak tasavvur edilebilir en basit ekoniminin özelliklerini inceledi. Bu ekonomi yalnızca (x ve y olarak ifade edilen) iki mübadele edilebilir mala sahipti. Bütün şahısların bu mallardan birinin ya satıcısı ya da alıcısı olduğu farz

edilmekteydi. Bu varsayımlara dayanılarak, y 'nin (veya x 'in) piyasa talebinin x 'in (veya y 'nin) satıcılarının elde ettikleri gelir tarafından belirleneceği için x 'in arzının ve y 'nin talebinin (ya da y 'nin arzı ve x 'in talebinin) birbirlerine bağımlı olduklarını ileri sürmek mümkündü. Tabii ki neo-klasik prosedüre uygun olarak satıcıların mübadeleye hazır olma koşullarını x ve y 'nin marjinal faydalarının belirlediği kabul edilmekteydi. Fiyat sürme rekabeti sonucu bir denge fiyat oranı (rasyosu) tesis edilirdi.

İkiden fazla mal söz konusu olduğunda sorun tabii ki daha girift bir hal almaktaydı. Üç mala (x , y ve z mallarına) sahip ekonomide üç fiyat oranı ($x:y$, $x:z$ ve $y:z$) tespit edilebilirdi. Bununla birlikte, bu oranlardan biri gereksiz kalır, diğer iki orandan çıkarılamayacak hiçbir bilgi vermezdi. Bu örnek daha büyük bir ilkeyi ortaya koymaktaydı : Çok malın söz konusu olduğu ekonomilerdeki gerekli denge fiyat oranlarının sayısı, mübadele edilmekte olan malların sayısından daima bir eksik olurdu. Bu yüzden, n sayıda mala sahip bir ekonomide $(n-1)$ mübadele oranları fiyat artırma rekabeti yoluyla tespit edilirdi. Bu durumda, arta kalan malı bir ölçü -veya **numéraire**- kabul edip diğer tüm fiyat oranlarını bu mala göre ifade etmek mümkündü. Hangi mal olduğu önemli olmayan bu mal, paranın temel hususiyetlerinin tamamına sahip olurdu.

Walrasyen rekabet süreci analizi yaklaşımı, kesin matematiksel çözüme müsait eş zamanlı denklemler biçiminde ifade edilebilirdi. Bu prosedür aynı zamanda iktisadi sistem içindeki tüm fiyatların bir-

birlerine bağımlılığını vurgulamak gibi önemli bir hususiyete de sahipti. Ayrıca, Walrasgil genel denge, makro-teorik ile mikro-teoriyi birbirinden ayıran standart çizgileri de belirlemekteydi. Hane haklarının, firmaların ve endüstrilerin faaliyetlerinin bir bütün olarak ekonomiden bağımsız ele alındıklarında ya da birbirlerinden yalıtıldıklarında anlaşılma-ları mümkün değildi.

Bir denge oluşturmak için gerekli koşullarla ilgili bu biçimsel analiz tabii ki iki pratik sınırlama üzerine kurulmuştu. Örneğin, kaynakların eksik kullanılması durumunun müsaade edilemez bir durum olduğu açıktı. Gerçekte, argümanın tamamı tam istihdamın normal durum olduğu varsayımına dayanmaktaydı. Genel denge çözümüne varılması ancak tüm gelirlerin harcandığının kabul edilebil-mesi durumunda mümkündü; aksi takdirde, arz ve talep arasında mutlak bir iç bağımlılıktan söz edile-mezdi. Gerçekte **Walras**'ın yaklaşımını '*mallar, di-ğ er mallara olan talebi oluşturur*' diyen Say gelene-ğinin mantıksal bir uzantısı olarak görmek müm-kündür.

Walras'ın sistemi artan ölçek getirileri duru-munu ele alacak donanımdan da yoksundu. Bu gibi üretim koşullarının yürürlükte olması durumunda belli bir denge fiyatları dizisi elde edilemezdi. **Wal-ras**, bu karmaşıklıkla yüzyüze geldiğinde **Mars-hall**'in uygulamış olduğu -gündelik meşguliyet dün-yasının eksik ve '*özel*' piyasalarına bir başvuru şek-lineki- taktikleri kullanmak için sıkı ve derli-toplu çözümlere gereğinden fazla prim vermekteydi.

Bu durumların onun farazi tam rekabet rejimi içerisinde ele alınabilmeleri mümkün değil idiyse de **Walras**'ın sistemi yine de pratik meselerle dolaylı olarak da olsa ışık tutabilmekteydi. Artık **laissez-faire** sisteminin artan ölçek gelirleri koşullarında çökeceğini apaçık bir şekilde dile getirmek mümkündü. Bu durumda alternatif düzenlemelerin tasarlanmaları gerekiyordu. **Walras**, bu sorunla ilgili yorumlarında, tam rekabet kuralları altında kamu hizmetlerinin ve 'doğal' tekellerin makul bir şekilde sürdürülemeyeceklerini belirtmenin dışında pek ayrıntıya girmemişti. Bununla birlikte, rekabetin sosyal sonuçlarının tespiti için başka hususların da hesaba katılmalarının yerinde olacağını vurguluyordu. **Walras**'a göre rekabet sürecinden elde edilecek netice gelir ve mülkiyetin başlangıçtaki dağılımına (bölüşüm) bağlıydı. Bu yüzden, hasıl olan sonuçlar zorunlu olarak ideal olmadıkları gibi düşünülebilecek yegâne sonuçlar da değillerdi. Gerek gelir gerekse mülkiyet için farklı bölüşüm sistemleri her zaman söz konusuydu. Mevcut düzende son derece tatmin edici bir tahsis aracı olsa bile tam rekabetin ne mükemmel ne de ölümsüz olduğu söylenemezdi.

Walras, farklı iktisadi organizasyon biçimlerinin olası olduğunu kabul etmekle birlikte, bunların meziyetlerine dair yargıların bilim adamları olarak iktisatçıları aştığını ileri sürmekteydi. İktisatçıların alternatiflerin mevcudiyetine işaret etmeleri tabii ki mümkündü. Fakat toplumun çıkarlarına en iyi hizmet edecek olan seçeneklerle ilgili bir tartışma bilimsel tartışma alanının dışına taşıp, sanat dünyasına girmek anlamına gelirdi. İktisatçılar, belli ku-

kurumsal düzenlemelerin arzu edilirliğine dair özel görüşlere vatandaşlar olarak yine de sahip olabilirlerdi. **Walras**'ın kendisi, tam rekabete tasavvur edilebilir herhangi bir sistem kadar yaklaşabilecek bir kurumsal düzenleme olan küçük mülk sahibi çiftçiler rejimine sempati duymaktaydı.

2. JOHN BATES CLARK VE AMERİKAN NEO-KLASİSİZMİNİN İLK EVRESİ

Amerikan neo-klasisizmi kısmen birbirinden oldukça farklı iki Avrupalı kökün aşılmasıydı . (Alman üniversitelerindeki lisans öğrenimleri boyunca sayısı kabarık ilk Amerikan akademik iktisatçıların yüzüze geldikleri) Alman ve Avusturya düşüncesi ile İngilizce'nin Atlantik'i kolayca aşmasını sağlamış olduğu Marshallgil etkiler. Bununla birlikte, Amerika Birleşik Devletleri'nde geliştirilen neo-klasik sorun yaklaşımında karakteristik yerli unsurlar da yer aldı. Bu kuruluş döneminin önemli simalarının çoğu ahlaki bir ilgi ile yerli bir siyasi radikalizmi kendilerinin kuramsal sistemlerinde harman etmeyi başarmışlardı. Amerikan İktisat Derneği'nin -çoğu **laissez-faire** sistemine hoş bakmayan- kurucu üyeleri, derneğin ilk tüzüğüne şu ifadeyi koymuşlardı : *'Biz, devleti, olumlu yardımı beşeri gelişmenin zorunlu koşullarından biri olan bir aracı olarak görüyoruz.'* Bununla birlikte, bilimsel çalışma için kurulmuş bir kuruluşun, siyasi eğilim belirten bir görüş serdetmesinin yakışksız kaçacağı gerekçesiyle bu ifade çok geçmeden tüzükten çıkarıldı.

John Bates Clark (1847-1938), yalnızca Amerikan neo-klasisistlerin devlerinden biri değil fakat aynı zamanda Yeni Dünya'daki gerçekten özgün birinci sınıf kuramcılarının da ilki idi. Gençliğinde kendi kuşağının istikbal vaad eden öğrenciler için önerilen yolu izlemiş ve kuşağının diğer üyeleri gibi Avrupa üniversitelerinde (Heidelberg ve Zürih'te) lisans öğrenimi görmüştü. Amerika'ya döndükten sonra elde ettiği akademik kariyer, 1895 yılında Colombia Üniversitesi iktisat kürsüsüne tayiniyle en yüksek noktasına ulaştı.

Clark'ın neo-klasik analizin gelişimine en büyük katkısı, üretim ve bölüşüm teorisiyle ilgili öncü eseri oldu. Kuramsal çalışmalarını bu hususlarda yoğunlaştırmasında iki husus etkiliydi. Bunlardan biri olan köklü ahlaki kaygı, endüstriyel temerküzler ve işçi sendikalarının ortaya çıkmasından sonra giderek karmaşıklaşmış bir iktisadi ortamda bölüşüm adaleti için **Clark**'ın bir kriter aramasına yol açıyordu. Bunun yanında, ücret düzeylerinin (ve genel olarak gelir bölüşümünün) temelde işçilerin rantsız topraktan kendilerine düşen reel gelir tarafından belirlendiği şeklindeki popüler görüşe karşı duyduğu hoşnutsuzluk, onu, alternatif bir gelir dağılımı (bölüşümü) analizi yapmaya sevk ediyordu. ⁽⁷⁾

Clark, -bir kısmı da kendisi tarafından imal edilmiş olan marjinal analiz aletlerini bu amacın hizmetine soktu. Bu geleneğin karakteristiğine uygun olarak işe tam rekabet koşullarının yaygın olduğu (prevail) varsayımıyla başladı. Bu koşullar altında rasyonel üretici üç üretim faktörünün hepsini

her faktörün marjinal biriminin fiyatı ile marjinal ürününün eşit olmasını sağlayacak şekilde düzenlerdi. Bu üretim kuralları, eş zamanlı olarak gelirin farklı fonksiyonel paylar arasında bölüşümünü belirlerdi. Tam rekabet dengesi altında, anormal kârların yokluğunda ortaya çıkan bölüşüm çözümü -buna işaret edenlerin ilklerinden olan **Clark**'ın ortaya koyduğu gibi- toplam üretim değerinin tamamını bölüştürmüş olurdu. Bununla birlikte, bu yargı ancak ölçek gelirleri sabit kaldıkari sürece (yani fabrika kapasitesinin ikiye katlanmasına karşı birim maliyetlerde hiçbir değışikliğin olmaması durumunda) geçerliydi. Birim maliyetleri düşüren ölçek ekonomileri için bu çıkarsama geçerli olmazdı.

Gerçek dünyadaki koşulların tam rekabet standardına uymaları tabii ki beklenemezdi. Gerçekte, pazarlık gücüne sahip iş verenler bu avantajlarını kullanarak emekçinin marjinal üretimin değerinden daha düşük oranlarda ücret öderlerdi. **Clark**'a göre '*kuramsal hırsızlık*' demek olan bu durum '*insanların yaradılıştan sahip oldukları herşeyi kendilerini işverenlerin ellerine teslim etmeye zorlandıkları her yaşam tarzında*' ⁽⁸⁾ ortaya çıkmaktaydı. Bununla birlikte, iyi teşkilatlanmış sendikaların -geçici bir süre için de olsa- emeğin marjinal üretimini aşan oranlarda ücret hadlerini zorla almaları da mümkündü. Toplumsal açıdan bu durum da '*gayri adil*' idi; **Clark**, sendikalara emek arzını (istihdam için sendika üyeliğinin şart koşulduğu düzenlemelerde olduğu gibi) sınırlama imkânı tanımak suretiyle bu adaletsizliğin önüne geçilebileceğine inanmaktaydı.

Clark, marjinal verimlilik tekniklerini kullanarak bir neo-klasik 'sömürü' tanımı, fakat **Marx**'inkinden bütünüyle farklı bir sömürü tanımı geliştirdi. **Clark**'a göre iktisadi sömürü reel bir olasılık olmakla birlikte, kapitalist sistemin doğal bir unsuru değildi. Sömürünün ortaya çıkması ancak sistemin tam rekabet ölçüsünden uzaklaşması durumunda söz konusuydu. En muhtemel olanı, bu olmakla birlikte, emeğin kapitalistler tarafından sömürülmesi adil bölüşümden yegâne muhtemel sapma değildi. En azından prensipte, taleplerinin sermayenin marjinal ürünün gelirlerine tecavüzle sonuçlanması durumunda emekçilerin sermayeyi sömürmesi de söz konusu olabilirdi.

Pratik adil bölüşüme ulaşılabilirlik analizi programının tamamlanması için tabii ki fiili bölüşüm düzeninin -özellikle de endüstriyel temerküzlerin ifade ettiği anlamların- incelenmesi gerekiyordu. **Clark**, başlangıçta, toplumsal erdemi artırmaktan çok, kişisel kazanç hırsı üzerine kurulu bir düzen olarak yorumladığı endüstriyel kapitalizmin ahlâki yapısına oldukça hoş görüsüzdü. Fakat dizginsiz rekabet toplumsal açıdan nahoş idiyse tekel durumu daha da nahoş idi. **Clark**, şahsen üretici kooperatiflerinin kurulmasından yanaydı.

Sonraları görüşlerini büyük ölçüde değiştirdi. Teknik yeniliklerin dinamik koşullar altında yerleşik piyasa gücü temerküzlerini daima tehdit edeceğini ileri sürmekte ve tekel tehlikesini artık eskisi kadar büyütmemekteydi. Bir endüstriyel organizasyonun toplumsal etkilerinin tespitine temel olarak,

hacim, bir başına yeterli değildi. Yeni rekabetçilerin piyasaya girmelerini engelleyen hiçbir şey olmadığı ve üreticilerin danışıklı dövüşleri önlendiği sürece dinamik ve genişleyen bir ekonomide serbest rekabetin toplumsal açıdan arzu edilir sonuçlarının çoğunun elde edilebilmesi yine de mümkündü. **Clark**'ın bu husustaki görüşleri endüstriyel organizasyonun yapısal (yani hacim, piyasa payı ve rakip üreticilerin sayısı gibi) testlerden çok performans (yani teknik ilerlemecilik, fiyat belirlemede, itidal, vb.) testlere dayanılarak değerlendirilmesi gerektiğini ileri süren günümüz '*uygulanabilir rekabet*' öğretilerinin ana çizgilerini önceden dile getirmiştir.

3. EUGEN VON BÖHM-BAWERK VE AVUSTURYA EKOLÜ

1870 ile Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği yıllar arasındaki Viyana neo-klasik öğretinin en gösterişli ekollerinden birinin merkezi oldu. Bu neo-klasisizm geleneği -piyasa dengesi analizine marjinal kavramları sokanların ilklerinden biri olan **Carl Menger** tarafından başlatılmış olduğu halde dönemin en önde gelen siması **Eugen von Böhm-Bawerk** (1851-1914) idi.

Böhm-Bawerk'in profesyonel meslek hayatı akademik ve resmi görevlerle geçti. İlk olarak 1889'da bir üniversitede görevli iken planlanmış bir para reformunu geliştirmesi için Maliye Bakanlığına çağırılmış olan **Böhm-Bawerk**, üç kez Avusturya Maliye Bakanı olarak görev yaptı. Bu görevde iken

dengeli bütçeler oluşturma ve altın standardına bağlı bir para istikrarı temin etmek için bilfiil uğraştı. Bakanlık görevinden ayrıldığı yıl olan 1904'e kadar öğretmenlik ve araştırmaya çok vakit ayıramamasına karşın üniversite hayatıyla ilişkisini hiçbir zaman koparmadı.

Böhm-Bawerk'in kuramsal yazıları sermaye ve faizin tabiatı üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Önemli olmalarına karşın bu problemlerin alanları ilk bakışta sınırlı görünebilir. **Böhm-Bawerk**'in ele almış olduğu şekliyle her şeyi kuşatıcılar. **Böhm-Bawerk**'e göre sermaye ve faiz analizi, *'insan topluluğunun hangi sisteme göre düzenlenmesi gerektiği hususundaki savaşta saldırı ve savunmanın yöneldiği odak noktası'*⁽⁹⁾ teşkil etmekteydi. Gerçekten de en başarılı öğrencisinin de belirtmiş olduğu gibi **Böhm-Bawerk**'in resmettiği tualin ölçüsü kendisinin *'burjuva Marx'*⁽¹⁰⁾ olarak tanımlanmasının uygun olduğunu ortaya koymaktadır.

Böhm-Bawerk'in yöntemi son derece biçimsel ve tündengelimci idi. İktisatın pozitif bir bilim olduğu şeklindeki görüşüne uygun olarak sermayenin tabiatı ve üretim sürecindeki rolüne dair kuşatıcı ve doğru bir görüş geliştirdi. **Böhm-Bawerk**'e göre önceki gelenekler ancak kısmi bir izah ortaya koymuşlardı. Örneğin, Fizyokratik üretim süreci yorumu sadece bir tek üretim faktörünü -toprağı- mutlak öneme sahip görmüştü. Klasik gelenek ise bu hatayı bertaraf etmiş olmasına karşın, emeği, temel üretim faktörü olarak görmek suretiyle bir diğer hataya saplanmıştı. Sermayeye özerk bir statü ancak neo-

klasik düşüncede temin edilmişti. Buna karşın sermayenin mevcudiyeti diğer üretim faktörlerinden bağımsız değildi. **Böhm-Bawerk**'e göre sermaye ancak iki orjinal faktör olan emek ve toprağın daha önceki işbirliği sayesinde vücut bulabilirdi.

Bununla birlikte, **Böhm-Bawerk**'in eşya planına göre (hiçbir aletin kullanılmadığı en ilkel şekli hariç) tüm üretim biçimleri dolaylı ve dolambaçlı metotlar içermektedirlerdi. Bu yüzden hepsi de yapı itibariyle '*kapitalist*' idi. **Böhm-Bawerk**'in ifadesiyle, '*bilgece dolaylı bir seyir izleyen üretim metodu iktisatçıların kapitalist üretim diye isimlendirdikleri şeyin ta kendisidir...*' Sermaye, dolambaçlı (roundabout) üretim seyrinin her bir evresinde vücut bulan ara ürünlerin toplamından başka bir şey değildir.⁽¹¹⁾ Dolambaçlı metodların kullanılmasının açık nedeni, sermaye araçlarıyla destekli üretimin emek ve toprağın bir başlarına üreteceklerinden daha fazla üretim yapabilmesiydi. Bununla birlikte, sermayenin çıktı üzerindeki etkileri zamanla ortaya çıkmaktaydı; sermaye mallarının imali ve üretim süreci içerisinde soğurulması zaman almaktaydı. Sermaye stokunun genişletilmesi için toplumun tasarruf yapmak zorunda olduğu gerçeğini bilmek de sermayenin yapısını anlama hususunda en azından bunun kadar önemliydi. Dolayısıyla, üretim analizinde temel problem iki karşıt görüşün uzlaştırılmasıydı: Tüketimi sınırlamanın dezavantajları ve gelecekte çıktıda meydana gelen artışların oluşturacağı avantajlar. Bu soruna nasıl çözüm bulunacaktı?

Böhm-Bawerk'in açıklaması kısmen Avustur-

yen sübjektif değer teorisinin öncüllerine dayan-
maktaydı. İktisadi insanın faydayı maksimize etme
arzusu tarafından yönlendirildiğine inanılmaktaydı.
Fakat bu durumda maksimizasyon sorunu bugünkü
ve gelecekteki tatminlerin hangisinin belli bir za-
man süreci içerisinde ağır basacağının gözden geçi-
rilmesini gerektirmektedir. **Böhm-Bawerk**, insan-
ların çoğunun ellerindeki kuşu çalıltaki kuşa ter-
cih edeceklerini -yani gelecekte olana nazaran mev-
cut olana daha fazla değer vereceklerini ve gelecekte
duyacakları ihtiyacların şiddetini küçümseyecekleri-
ni- ileri sürmekteydi. Bu nedenlerden dolayı, tasar-
rufta bulunma ve gelecekteki tatminlerden feragat
etmelerine karşılık olarak, halkın, -bir faiz oranının
ödenmesi yoluyla- ödüllendirilmesi gerekmektedir.

Madalyonun diğer yüzü, sermaye malları satın
alanların onları elde etmek için karşılık ödemeye is-
tekli oluşları idi. Üretici açısından ek sermaye mal-
larının arzu edilirliliği apaşıkâr bir şeydi. Çünkü on-
ların kullanımı çıktıda artışlara yol açmaktaydı. Bu
nedenle borçlanıcılar bir faiz meblağı ödemeye muk-
tedir -ve hazır- idiler. Aynı zamanda, sermaye sto-
kunda meydana gelen artışların azalan getirilere
maruz olmasından dolayı bir pozitif faiz oranının
mevcudiyeti üretim sürecinin dolambaçlılığının ede-
bi sürmeyeceğini ifade ederdi. Bir faiz oranının var-
lığı, tasarruf ve yatırım arasında bir denge temin et-
mekteydi.

Böhm-Bawerk'in analizinin, sermayenin ve-
rimliliği ve tutumluluğunun faiz oranını belirlediği
ve tasarruf etme ile yatırım yapma kararlarını şekil-

lendirdiği şekilde genel neo-klasik inançla mutabakat halinde olduğu açıktı. Bununla birlikte, onun elinde söz konusu argüman güçlü bir ideolojik savaş silahı halini de alıyordu. Onun tanımlarıyla ifade etmek gerekirse, -**Marx**'ın yapmış olduğu gibi- yürütülen iktisadi yaşantının idaresi için farklı kuralların söz konusu olduğu farklı tarihsel evreler arasında ayırım yapmak hem anlamsız hem de saçma idi. Alet kullanan toplumların hepsi tanım gereği '*kapitalist*' ve aynı evrensel ve edebi ilkelere tabi idiler. **Böhm-Bawerk**, Marxgil analiz üzerine yazmış olduğu uzun eleştirisinde yanlış bir emek-değer teorisi geliştirmiş olmaktan doğan temel hatasının, **Marx**'ın sermayenin yapısı hakkında '*doğru*' bir görüşe sahip olmasını engellediğini ileri sürüyordu. Temel amacı **Marx**'a saldırmak olmakla birlikte, **Böhm-Bawerk**'in evrensel biçimsel kategorilerin değeri ve geçerliliği hususundaki güçlü iddiası aynı zamanda diğer entellektüel hasımları da hedeflemekteydi ; yani, soyut muhakemenin iktisadi süreci kavramaya pek katkıda bulunmadığını ve dikkati '*olgular*'dan başka yana kaydırıldığını ileri süren Alman tarihçi okulunun üyelerini.

4. KNUT WICKSELL VE İSVEÇ NEO-KLASİZİZMİ

Tuhafliklar açısından zengin bir disiplin içerisinde, **Knut Wicksell**, unutulmaz şahsiyetler listesinin başlarında yer verilmesi gereken insanlardan biridir. Kendi ifadesine göre küçüklüğünden itibaren '*aykırı bir mizaç*' sergilemiş ve hayatı boyunca top-

lumsal adetlerin şiddetli bir muhalifi olmuştur. Evlendiğinde hem kiliseyi hem de devleti tanımadığını belirtmiş ve sadece kendisiyle müstesna bir bayanın özel bir mukaveleyle 'birleşmiş' olduklarını ilanla yetinmişti. İsveç kraliyet üniversitelerine atananlardan izlemeleri istenen prosedürü uygulamayı redderek elli yaşına doğru karşısına çıkmış olan akademik kariyer edinme ve serbest hocalık ve risale yazarlığının mali güvensizliğinden kurtulma fırsatını tehlikeye sokmuştu. Lund Üniversitesi iktisat kürsüsüne atanması için *'majestelerinin en sadık hizmetkârı'* ifadesini de içinde barındıran bir dilekçe yazmayı midesi kaldırmayacak kadar aşırı bir cumhuriyetçiydi. Bu savaşlarda elde etmiş olduğu zafer **Wicksell**'in halkça beğenilmeyen görüşleri savunarak *'kediye güvercinler arasına koymak'*tan duyduğu hazzı azaltmamıştı.

Wicksell, kuramsal yazılarıyla marjinal değer ve bölüşüm analizini geliştirdi ve arındırdı. **Wicksell**, (çağdaşı olan bazı neo-klasiklerin ortaya atmış oldukları) serbest rekabetin oluşturduğu kaynak tahsisinin toplumsal açıdan optimal olacağı yargısına varmıyordu. Tam rekabet için gerekli koşulları içinde barındıran bir rejimin üretim faktörleri fiyatlarının kendilerinin nisbi marjinal ürünlerinin değerine, çıktı fiyatlarının ise marjinal üretim maliyetine eşitlenmesi sonucunu vereceğini reddetmiyordu. Aynı şekilde, bu sonuçların belli bir üretim kaynakları stokunun yeniden bölüşümü yoluyla çıktıda hiçbir artış gerçekleştirilemeyeceğini ifade etmekte olduklarını da kabul ediyordu. Bununla birlikte, bu neticenin toplumsal açıdan arzu edilir olup olmadığı

ğını, gelir ve zenginliğin bölüşümünden bağımsız olarak tespit etmenin mümkün olmadığını vurguluyordu. Bu hususta şunları yazıyordu :

“Ne yazık ki serbest rekabet yanlısı tüm argümanlar gerçekliğe pek uymayan zımni bir varsayım, insanları doğuştan eşit oldukları varsayımına dayamaktalar. Eğer bu doğru olsaydı herkes aynı çalışma gücüne, aynı eğitime ve hepsinden önemlisi aynı iktisadi varlıklara sahip olurdu ki bu durumda serbest rekabetten yana söz sarf edilebilirdi; başarısızlığa uğrayan kişi başarısızlığından sorumlu olurdu.

Fakat eğer tüm koşullar temelde eşit değilse bazı kişiler başlangıçtan itibaren iyi kağıtlara sahipken diğerlerinin elleri kötüyse serbest rekabet ikinci gruptakilerin her eli kaybetmelerini ve birinci gruptakilerin her eli kazanmalarını önleyemez.” (12)

Wicksell, bunun üretim araçlarının toplumsallaştırılmaları gerektiği anlamına gelmediğini ileri sürüyordu. Serbest piyasa sisteminin üretim performansı üzerinde kamu sahipliğinin gelişmesine pek ihtimal vermiyordu. **Böhm-Bawerk**'in en ilkel olan şekli hariç tüm toplumların aynı temel ‘*kapitalist*’ üretim sorunlarıyla yüzyüze gelmiş olduklarını kanıtlamak için kullanmış olduğu argümanlara benzer argümanlarla bu görüşü geliştiriyordu. **Wicksell**'e göre, devletin serbest ve evrensel fırsatlar tanımak ve ağır miras vergileri yüklemek suretiyle rekabet mücadelesinde zayıfların karşı karşıya kaldıkları handikapları azaltmaya çalışması gerekiyordu.

Wicksell'in en yeni analitik katkıları para teorisini alanındadır. Hatırlanacağı gibi Ortodoks neoklasizm, para sorunlarını bütünüyle ikincil meseleler olarak görmekteydi. Para elbette ki bir mübadele ekonimisinde bir değişim aracı olarak elzemdi, buna karşın yine de malların mübadelesini örten bir 'perde'den ibaretti. **Wicksell**, iktisadi faaliyet düzeyinde para ve kredinin son derece önemli bir yere sahip olduğunu ileri sürerek bunun aksini iddia etti. Dahası, ödeme araçlarını yaratıcılar olarak bankalara olan bağımlılığın giderek artmasıyla bu meselelerin önemi de artmaktaydı. Bankaların arzettiği kredi miktarı temelde tabii ki borç alıcının kredi kullanmakla elde edeceğini tahmin ettiği net kazançların oluşturduğu ödünç talebi tarafından belirlenmekteydi. Fakat bu bankalar tarafından taahhüt edilen faiz oranının (yani piyasa oranının) sermayenin marjinal verimliliği ile tasarruf ve yatırım arasındaki dengeye tekabül eden normal (veya reel) faiz oranıyla kaçınılmaz olarak aynı zamana denk düşeceği anlamına gelmemekteydi. Örneğin, piyasa oranının reel faiz oranının altında olması durumunda ;

..‘tasarruftan kaçınılacak ve bu yüzden günlük tüketime hitap eden mallara ve hizmetlere olan talep artacaktır. İkincisi, bundan dolayı iş adamlarının kâr fırsatları artacak, mal ve hizmetlere olan talep kadar müstakbel üretim için piyasada halen mevcut ham maddelere olan talep de gözle görülür bir şekilde daha önceki yüksek faiz oranlarının engellemiş olduğu ölçüde artacaktır. İşçilerin, toprak sahiplerinin, ham madde sahiplerinin ve benzerlerinin gelirlerinin bu şekilde artması yüzünden tüke-

tim mallarının fiyatları yükselmeye başlayacak, daha önce kullanılabilir durumda bulunan üretim faktörlerinin şimdi gelecekteki üretim için geri çekilmeleri sürdükçe bu fiyat artışı sürecektir. Dolayısıyla piyasadaki mal ve hizmetler dengesi bozulacaktır. İki yönde meydana gelen talep artışına karşılık arz değişmeden kalacak veya azalacak bu da ücretlerin (rantın) ve dolaylı veya dolaysız olarak fiyatların artmasına yol açacaktır.' ⁽¹³⁾

Kısacası, **Wicksell**'in analizi, faiz oranlarının seyrinin -otomatik olarak toplu (derneşik) denge temin etmek yerine- dengeden uzaklaşan kümülatif hareketlere yol açma ihtimaline işaret etmekteydi. Dahası, banka kredisi arzı büyük ölçüde esneklik taşıyan bir sistemde bu dalgalanmaların büyük karışıklıklara yol açmadan kendi kendini düzeltmesini ummak için hiçbir neden yoktu. **Wicksell**'in para sistemi ve faiz oranı marifetiyle oluşan iktisadi faaliyet düzeyi arasında kurmuş olduğu dolaylı bağıntılar, 1930'larda neo-klasik iktisadın temellerini sarsmış olan iktisadi düşüncedeki köklü değişimi haber vermekteydi.

NOTLAR

1. Walras, *Elements of Pure Economics*, William Jaffe çevirisi (George Allen and Unwin, London, 1954), s. 40.
2. Burada, Walras'ın 1873 yılı başlarında diyagramatik izahlarının bazılarını yayınlaması hususunda Marshall'i teşvik etmiş olduğuna dikkati çekmek uygun düşecektir. Marshall, 'fiili koşulların tüm soyut incelemelerinden bağımsızlaştırılmaları durumunda bu izahların reel sorunlara gerçekte olduğundan daha doğrudan bağlantılı olma iddiasında imiş gibi gözükecekleri kuşkusuyla' buna yanaşmamıştı. (Guillebaud'un Marshall'in *Principles*'inin açıklamalı edisyonunda alıntılanmış olduğu şekliyle, cilt 2, s. 7.)
3. Bir keresinde (sunmuş olduğu matematiksel iktisatla ilgili raporun bu akademi tarafından soğuk bir kabul görmesinin ardından) Fransız Akademisi hakkında şunları yazmıştı: 'Bu ilim adamlarına acıyor ve şunu cüretle söylüyorum ki: Fransız Akedemisi bu fırsatı değerlendirerek iktisattaki yetkinliğini biraz daha görkemli hale getirebilirdi.' (*Elements of Pure Economics*'in dördüncü edisyonuna önsözden, Jaffe çevirisi, s.44)
4. a.e., s. 256-7.
5. a.e., s. 84.
6. a.e., s. 86.
7. Clark'ın aslında toprağa tek vergi konulması taraftarı olan Henry George'un yaydığı doktrinlere cevap veriyor olmasına karşın tepki gösterdiği söz konusu görüş dikkate değer birçok klasik özelliğe sahipti.
8. Clark, *The Distribution of Wealth* (Macmillan Co., New York, 1899), s. 8-9.
9. Böhm-Bawerk, *Capital and Interest*, cilt 1, George D. Hunke ve Hans F. Sennholz çevirisi (Libertarian Press, South Holland, Illinois, 1959), s. 241.
10. Schumpeter, *History of Economic Analysis* (George Allen

and Unwin, London, 1954), s. 846.

11. *Capital and Interest*, cilt 2, s. 14.
12. Torsten Gardlund tarafından alıntılanmış olduğu şekliyle, *The Life of Knut Wicksell* (Almqvist and Wicksell, Stockholm, 1958), s. 208-9.
13. Wicksell, *Lectures on Political Economy*, cilt 2: Money (Routledge and Kegan Paul, London, 1962), s. 194-5.

NEO-KLASİK İKTİSATA EK

Neo-klasik iktisadın entellektüel başarısı muazzam olmuştur. Bu geleneğin katkıcılarının ortaya koymuş olduğu modeller estetik albeni ve mantıksal simetri açısından şüphesiz yüksek düzeydedirler. Bu yazarların eserleri karmaşık bir sistemin parçalarını tutarlı bir bütün haline getirmiş ve bu parçalar arasındaki ilişkileri matematiksel analize uygun bir tarzda dile getirmiştir. Onların yaklaşımı iktisadi söyleme kesinlik taşıyan yeni standartlar getirmiş, klasik ve Marxgil argümantasyonlarla farklı ölçülerde bütünleşmiş kaçınılmazlık ima eden fikirleri büyük ölçüde susturmuştur. İnsan iradesi sahnenin merkezine getirilmiştir. Neo-klasik geleneğin yazarlarına göre iktisadi analiz, piyasa sisteminin işleyişini temel almalı ve ana hedefi piyasa koşullarında üretici ve tüketicilere açık tercihleri vuzuha kavuş-

turmak olmalıydı. Bu açıdan bakıldığında iktisadi yapıdaki yarılmaların kapatılamayacakları endişesi boşa çıkmaktaydı. Aksine, iktisadi düzen bileşenleri karşılıklı olarak birbirlerine bağımlı bir organik ünite olarak görülmekteydi. Bu esasa göre, (grup teklelerinin kazanç ve kayıplarıyla ilgili ifadelerin aksine) toplumun tamamının refahıyla ilgili yargılar meşru idi. İlk neo-klasisistlerin bu mesele üzerinde mutabık olmamalarına karşın, büyük bir kısmı -ölçek ekonomilerinin cari oldukları durumlar dışında- piyasanın serbest işleyişinin normalde genel refahı artıracığını ileri sürmüşlerdi.

Bu çıkarsamalar -ve bu çıkarsamaların türetilmiş oldukları gösterişli biçimsel sistem- iki önemli varsayıma dayanıyordu. Her şeyden önce, yüksek rekabet koşullarının iktisadi faaliyetin büyük bölümünü şekillendirdiğini kabul etmek gerekiyordu. Bazı üretim alanlarının (yani artan getirilere tabi olanlarının) bu varsayımlarla çeliştikleri ve onlarla meşgul olmak için bir tür hükûmet müdahalesi gerektiği tabii ki kabul ediliyordu. Bununla birlikte, çoğu piyasalarda tüketicinin eninde sonunda kaynakların tahsisine yön verdiği ve üreticilerin fiyatlar üzerinde tek yönlü etkide bulunmayacaklarına inanılmaktaydı. Fakat bu neticenin olumlu kabul edilmesi durumunda hiçbir kaynağın gönülsüz olarak atıl kalmayacağını da kabul edilmesi gerekirdi. Tam istihdamın ekonominin normal işleyiş düzeyi olduğu inancı, neo-klasik öncüllerden doğal olarak akmaktaydı. Bu, toplu derneşik iktisadi faaliyet düzeyinde dalgalanmaların ortaya çıkmayacağı anlamına gelmemekteydi. Para sistemindeki yanlış he-

saplamalar ve işleyiş aksaklıklarından doğan ender karışıklıklara rağmen, piyasa sisteminin normal işleyişi, bu anormal durumların hızla ortadan kaldırılmasını temin için yeterdi.

Bu varsayımlardan ikincisinin doğruluğu 1930'lardaki olaylar ve analitik düzeyde **John Maynard Keynes**'in çığır açıcı eseri tarafından ıskartaya çıkarıldı. Birinci varsayımın temelleri ise daha da önce çökmeye başlamıştı. Özellikle de imalatçılıkta (sıkı rekabet rejimi modelleri için gerekli olan çok sayıda üretici yerine) az sayıda büyük üretici tarafından yönlendirilen piyasalar giderek göze çarpar hale geliyordu. Bu kurumsal değişiklikler karşısında **Marshall**'in 'özel' piyasalar ve firmaların hayat dönemleri tarafından empoze edilen piyasanın gücünün kullanılmasını önleyen tahditlerle ilgili teminatları inandırıcılığını büyük ölçüde yitirmişti. Bununla birlikte, Cambridge'den Bayan **Joan Robinson**'in 'eksik' rekabet, Havard'dan da Profesör **E.H. Chamberlain**'in 'tekелci' rekabet teorilerini ortaya koydukları 1920'li yılların sonlarına kadar iktisat teorisi tam rekabet ile tam tekel arasındaki gri alanı tatmin edici ölçüde kuşatmamaktaydı. Daha önceki neo-klasik önermeleri değişikliğe uğratmış olmalarına karşın, bu katkılar, neo-klasik marjinalist muhakeme biçimini yine de muhafaza etmekteydiler.

Neo-klasik muhakeme cihazı aynı zamanda bu geleneğin rekabetle ilgili öncülleri hususunda tüm gerçekçilik iddialarından vazgeçmiş olan kuramcılar tarafından da korunmuştur. Bu kuramcılar -piyasa gücünün yayılmış ve ekonominin kaynaklarının en

iyi şekilde tahsis edilmiş bulunduğu- tam rekabet modelinde tanımlanan neticenin toplumsal açıdan arzu edilir bir şey olduğunu ileri sürmüşlerdir. Artık tasviri olma iddiasını yitirmiş olan modele normatif bir statü bahşedilmektedir. Bu genel görüşü destekleyenler iki kampa ayrılmaktalar. Ekollerden biri, geniş ölçekli üreticilerin küçük rekabetçi firmalara bölünmesini sağlayarak rekabetin artmasını sağlayacak kanunların çıkarılmasını istemektedirler. Diğer ekol, bu gibi atomistik rekabet oluşturma girişimlerine karşı çıkmış ve neo-klasik muhakemeyi bir sosyalist programı destekleme amacına yönelik olarak kullanmıştır. Bu ekole göre, serbest rekabet ölçülerine ayak uyduramayan endüstriler ulusallaştırılmalıdırlar. Kamu sahipliği altında yöneticiler çıktılarının fiyatını marjinal maliyete göre tespite yöneltirlerdi. Bu gibi prosedürlerin, tam rekabet rejiminin optimum tahsis çözümüne yakın sonuçların elde edilmesini sağlayacağı ileri sürülmekteydi.

Bu neo-klasik teori uyarlamalarının her ikisine de köken itibariyle neo-klasik geleneğe en az bunlar kadar bağlı yazarlar karşı çıktılar. Bir diğer ekol, olgunluk çağındaki **J.B. Clark**'inkine benzer yüksek bir tonda, teknolojik yenilik büyük oranlı olarak sürdürükçe (satıcıların az sayıda oldukları piyasalarda bile) rekabetin temel niteliklerinin muhafaza edilebileceğini ileri sürdü. Dahası, dikkate değer ölçüde piyasa gücüne sahip firmaların anormal ölçüde yüksek kârlar elde etmelerinin araştırmaya aksi takdirde mümkün olandan çok daha fazla miktarda yatırım yapılmasına izin verdiği iddia ediliyordu. Bu dinamik mütalâaların ortaya çıkmasıyla bir-

likte endüstriyel temerküzler müdafaa edilmeye başlandı.

Az gelişmiş dünyanın sorunlarına uygulamak üzere bunlara benzer neo-klasik argüman uyarlamaları gerçekleştirildi. Neo-klasik düşünceler, -piyasanın aynı anda her yerde vücut bulmaktan uzak olduğu- bu alanda iki ana form içinde ortaya çıkmıştı. Çok sayıda ünlü sözcüsü bulunan birinci versiyon, kaynakların mobilitesinin ve etkili tahsisinin kast sistemine, ırka ve kabile bağlılığına dayalı tahditler tarafından sınırlandığını ileri sürmektedir. Bu bakışla elde edilen çıkarsama, önlem olarak şu '*eksiklikler*'in giderilmesini önermekteydi: Bir sosyal tesviye aleti ve verim oluşturunca bir mahmuz olarak piyasa sisteminin genişlemesinin hızlı bir oranda gerçekleşmesi sağlanmalıydı. Bu bakış tarzının bir varyantı, bununla aynı entellektüel soya mensup olmasına karşın, israf, verimsizlik ve iktisadi kaynakların yanlış tahsisinde hükûmet müdahalesinin ağır bir sorumluluğunun olduğunu kabul etmektedir. Hükûmet kontrollerinin büyük ölçüde azaltılması yoluyla piyasaya büyük bir serbestiyet sağlanması uygun siyaset tarzı olarak görülmektedir.

Neo-klasik öğretilerin az gelişmiş dünyaya uygulanmış daha karmaşık bir diğer yorumu ise serbest piyasaların arzu edilir sonuçlar vereceğine pek ihtimal vermemektedir. Neo-klasik muhakemenin bu versiyonu, az gelişmiş ekonomilerdeki köklü yapısal engellerin optimum tahsisi önlediği ve optimum çözüme yaklaşmak için hükûmete üretim faktörlerinin fiyatlarını düzenleme görevinin verilmesi

gerektiği varsayımına dayanmaktaydı. Ücretlerin (iş verenler üzerindeki baskılar ve asgari ücret yasasından dolayı) emek gücünün verimliliğinin muadili olan oranlardan yüksek olduğu ve sermaye fiyatının (organize sermaye piyasalarındaki faiz oranının yöresel koşullardan çok uluslararası kredi faizine yakın olması yüzünden) sermayenin reel enderliğini yansıtamayacak kadar düşük olduğu iddia edilmektedir. Bu nedenle hükûmetlerin bu dengesizliği bir denge durumunda oluşacak faktör fiyatlarına yakın fiyat tespitinde bulunmak suretiyle gidermeleri gerektiği ileri sürülmektedir. Önerilen *'itibari fiyatlar'* sisteminde sermaye satın alıcıya vergi konulurken emek satın alıcı sübvansede edilecektir. Bu programın tam olarak uygulanabilmesi (haklı olarak pek ihtimal verilmeyen bir durumdur bu) durumunda çıktının, istihdamın ve iktisadi büyüme oranının dikkate değer ölçüde artacağı umulmaktadır.

Neo-klasik düşüncelerin bu alanlardaki yeniden formülasyonu bu geleneğin mirasının ancak bir kısmıdır. İktisat literatüründe ilk neo-klasiklerin gerçekleştirdikleri karşı devrim de değinilmeyi hak etmektedir. Neo-klasisizmi eleştirenler arasındaki en renkli kişilik, **J.B. Clark**'ın haşarı bir öğrencisi olup üstadının varsayımlarına meydan okuyan **Thorstein Veblen** (1857-1929) idi. **Veblen**, neo-klasik *modus operandi*'nin önemi haiz sorunların üstesinden gelemeyecek kadar çok statik, çok formel ve çok dedüktif olduğunu ileri sürdü. İktisadi yaşamdaki dinamik faktörlere hak ettikleri önceliği tanımamış olduğu gibi iktisadi değişim analizine de neredeyse mekaniğine dair olduğu sanılan tartışma,

teolojiden başka birşey değildi. Değişim açıklanmamaktaydı. Tersine, neo-klasik prosedür (diğer koşulların sabit kaldığını varsayarak) farazi değişiklikleri birbirlerinden bağımsız ele almış ve yeni bir dengeye giden yolu tespitte çalışmıştır. Hatta neo-klasik denge kavramı bile sahte idi. Rasyonel hesapçı davranışa dayalı olan bu denge kavramı, insan davranışının tefekkürü olmaktan çok insiyaki olduğunu ısrarla vurgulayan **Veblen**'in görüşüne ters düşmekteydi. **Veblen**'e göre sosyal davranışı şekillendirmede özellikle iki dürtü son derece belirleyiciydi : Çalışma içgüdüsü ve yarışma içgüdüsü.

Veblen, bu görüşe dayanarak hem ortodoks neo-klasik varsayımlara bir eleştiri hem de iktisadi sürece alternatif bir izah getirdi. **Veblen**'e göre, insanda doğal olarak var olan üretme, yaratma ve icat etme içgüdüleri -kendilerini serbestçe ifade etmelerine izin verildiği takdirde- toplumu bolluğa boğarlardı. Beşeri enerjinin ürettiklerini israf etmekten başka sosyal fonksiyonu olmayan aylak sınıfın ortaya çıkışı bu neticenin neden gerçekleşmediğini kısmen izah etmekteydi. Bunun yanında, büyük ölçüde örgütlenmiş olan piyasa sistemi de iç yapısından ötürü çıktıyı sınırlayıcı bir işleyişe sahipti. **Veblen**'in izahına göre, (toplumlardaki yüksek teknolojilerle çalışma içgüdüsünün ideal örneği olan) mühendisler çıktıyı sınırsız ölçüde artırmak isterlerdi. Buna karşın, sermaye değerlerini yok etme ve yerleşik piyasaları bozma endişesiyle hareket eden iş adamları tarafından yaratıcı enerjilerini ortaya koymaları engellendiğinden kurumlaşmış israfın temsilcisi haline gelmekteydiler. Kârlarını azamileştirme peşin-

de koşan büyük firmalar, ıktıları, teknolojik açıdan elde edilmesi mümkün olan oranın çok altında tutmaya alışmaktadı.

Bu izahın neo-klasik düşünce ana görüşüne ters düştüğü açıktı. **Veblen**, neo-klasik iktisatın temel önermelerinin hepsini reddetmekteydi. Tüketicilerin fiyatı daha düşük olan maldan daha fazla satın alacakları söylene, **Veblen**, buna itiraz ederek yarışma ve gösteriş için tüketim hususlarının bazı durumlarda tam tersi bir sonuç vereceğini ileri sürerdi; örneğin, sosyal statü sembolleri olan lüks malların fiyatları düştüğünde satışları da düşebilir-di. Emeğin kullanışsızlığı içinde barındırdığı (neo-klasik bölüşüm teorisine temel teşkil eden bir varsayımdır bu) söylene, **Veblen** insanın çalışma içgüdülerinin onun üretim faaliyetinden olumlu tatminler elde ettiğini ortaya koyduğu argümanıyla buna karşı çıkardı. İktisat kuramcısının ana araştırma sahası statik denge koşulları altında piyasanın tahsis özelliklerinin biçimsel analizidir dense, **Veblen**, buna hararetle karşı çıkarak gerçek çalışma sahasının bunun tam aksi olduğunu, değişimlerin beğeniler ve teknoloji üzerindeki istikrarsızlaştırıcı etkisinin araştırılması olduğunu ileri sürerdi.

Veblen, '*kuramsal*' iktisat yaklaşımına -yani bir ekonominin temel kurumlarının işleyişini ampirik olarak incelemek adına saf teoriden çıkarılan kavramlardan büyük ölçüde kaçınan yaklaşıma- olan ilginin yeniden uyanmasında oldukça etkili oldu. Çağdaş iktisat ve toplumsal sorunlar üzerine yakın zamanlarda kaleme alınmış çok satan eserlerin

bazı okuyucularının, Veblenci temaların akislerini keşfetmeleri mümkündür. Örneğin, J.K. Galbraith'in *The Affluent Society* adlı eseri, zengin toplumlarda iktisadi faaliyetin yüksek düzeyde sürdürülmesinin ancak sahip oldukları bol miktardaki ürünü ellerinden çıkarmak için üreticilerin beğeni oluşturabilir olmaları durumunda mümkün olduğu tezine dayanmaktadır.

Neo-klasik muhakeme yapısını hedef alan sonraki eleştirilerin belki de en karmaşık olanı, iktisatın pozitif bir bilim statüsü elde edebileceği iddiasını yıkanandır. En büyük saldırı 'denge' ve 'optimum' gibi standart neo-klasik terimlerde mevcut olan değer yargıları ve bu terimleri kullanmanın ne yapılması gerektiğine dair imalar oluşturma tehlikesine yöneltilti. Tasviri ifadelerden normatif ifadelere geçiş öylesine pürüzsüzce gerçekleşmektedir ki genellikle göze çarpmamaktadır. Bununla birlikte, çağdaş neo-klasisizm uygulamacılarının çoğu, bu tür bir yolu izlediler. Hatta -öyle değildir ama- bilimsel verilerden ahlâki yargılar çıkarmak mantıksal açıdan mümkün olsaydı bile zorluklar bütünüyle ortadan kalkmış olmazdı. Bununla birlikte, farklı grupların çıkar uyumu içinde oldukları bir neo-klasik iktisadi sistem tahayyülünün gerçekte uyum içinde olup olmadığı yine de sorulabilir. Bazı eleştirmenler, talihsiz sonuçların, neo-klasisizmin üretim ve mübadelede randıman üzerine fazla düşmüş olmalarından kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Bu meseleler üzerindeki vurgu, bölüşüme dair görüşlerin ve toplumdaki farklı grupların çıkar uyumsuzluklarının gözden kaçmasına neden olmuştur.

Bu ihtilafların mevcudiyetine rağmen, neo-klasik iktisatçıların yüksek ölçüde bir biçimsel zarafet elde etmiş olduklarına şüphe yoktur. Bu iktisatçıların odak noktası tercihleri iki temel meseleyi -yani uzun dönem içinde büyüme ve toplu istikrarsızlık meseleleri- derinliğine araştırmalarını engelledi ve bu meselelere yönelttikleri sınırlı dikkat de yetersiz oldu. Fakat bu yazarların düşüncelerini birbirine bağlayan muhakeme aygıtı, alışılmış iktisadi sorunlar alanını aşan bir yararlığa sahiptir. Gerçekten de neo-klasik düşünce tarzı, ulusal savunma stratejilerini planlama işini yüklenmiş olanlarla, iş adamlarına sunacak çok şeye sahip olan genelleştirilmiş bir seçim mantığının temelini oluşturunca olarak görüldü.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KEYNESYEN İKTİSAT

Takdim

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasında çoğu sanayi ülkelerinin iktisadi ortamı eşi benzeri görülmemiş boyutlardaki bir kriz tarafından sarsıldı. İşsizlik rekor düzeye ulaştı ve artışı inatla sürdürdü. İngiltere'de 1921 yılında başlamış olan buhran kısa bir duraksamaya uğramakla birlikte 1930'lu yıllar boyunca da sürdü. Ağır bunalım koşullarının Amerika Birleşik Devletleri'ne ulaşması daha geç olmasına karşın çok daha ağır oldu. Batı dünyasının yönelmekte olduğu şeyin '*normallik*' olmadığı açıktı.

Bu olaylar Batılı sanayi toplumlarının bünyesinde ağır yaralar açtı. İngiltere'de toplumsal husûmetin doğurmuş olduğu 1926 genel grevi çok

daha büyüttü yarayı. Daha sonraları, Birleşik Devletler'deki ekmek ve iane kuyruklarının uzaması üzerine Birinci Dünya Savaşı'nda yer almış işsiz usta askerler kendilerinin '*unutulmuş insanlar*' olmalarını protesto amacıyla başkente yürüdüler. Bu sıkıntı belirtilerini müşahade eden pek çok düşünür, **Marx**'ın kapitalizmin geleceğiyle ilgili -kapitalizmin en parlak dönemini yaşadığı ondokuzuncu yüzyıl sonlarında tarih tarafından büyük ölçüde yanlışlanmış olan- kehanetinin pek de yanlış olmaması gerektiği zehabına kapıldı.

Ortodoks iktisadi düşünce geleneği bu meseleyi çözmek için hazır değildi. Neo-klasik zihniyet çerçevesi tam istihdamın bir ekonominin normal işleyiş düzeyi olduğu, bundan sapmaların önemsiz sapmalar olacağı ve -sapmalar ortaya çıktığında- iktisadi sistemin gerekli çözümleri kendi kendine oluşturacağı varsayımına dayalı olarak şekillendirilmişti. Bir iktisadi sistemin işleyişiyle ilgili bu tahayyül 1930'larda gerçeklere uygun olmaktan uzak görünmekteydi. Sadece iş gücündeki ve fabrika kapasitesindeki atalet olağan dışı oranlara varmakla kalmıyor, bu sıkıntılı durumun kendi kendini düzelteceğine dair bir işaret de gözüküyordu.

Neo-klasik derneşik analizin varsayımlarıyla olaylar dünyası arasındaki kopukluğa karşın, neo-klasik gelenek eğitimi görmüş iktisatçılar, bu anormalliklere ilişkin bir izahatta bulunabildiler. İşsizliğin sürekliliği onlara göre iktisadi sistem içerisindeki tam istihdam dengesini oluşturucu mekanizmanın işlemesine engel olan katılıklardan kaynaklan-

maktaydı. Dönemin tartışmalarında en çok iki tür katılıktan söz ediliyordu. Belki de en önemli olanı, ücretlerin işçi sendikalarının etkisinden kaynaklanan esneksizliği idi. Bu perspektiften bakıldığında örgütlü işçi sınıfının akdedilmiş asgari ücret miktarlarına tam olarak uyulması hususundaki ısrarları toplumsal açıdan bir sorumsuzluk olarak görülmekteydi. Sistemin işsizliğe karşı normal cevabının ücretlerin düşürülmesi olduğu, bunun iş verenleri daha fazla işçi çalıştırmaya teşvik edeceği ileri sürülmekteydi. Eğer işçi sendikalarının engellemesi olmasaydı ekonomi tam istihdama giden yolu yeniden arşınlamaya başlardı.

Bir diğer katılık türü daha iktisadi sistemin kendi kendini düzeltici özelliklerini gemleyici olarak görülmekteydi. Bu ikinci argüman sorumluluğu iş verenlere veya en azından tam rekabetin gerektirdiği standartlara uymayanlara yüklemekteydi. Pek çok iş kolu -özellikle de geniş ölçekli endüstriyel işletmeler- fiyatların teşekkülünü büyük ölçüde etkiler bir konum elde etmişlerdi. Savaş dönemi endüstriyel organizasyon koşullarında işletmeler serbest piyasanın belirlediği fiyatları pasif bir şekilde kabul eden fiyat-alıcılar olmaktan çıkarak, fiyat-verici bir konum elde etmeye başlamışlardı. Sistemdeki tekel unsurları fiyatların esnekliğini azaltmış ve satıcıların talepte düşme gerçekleştiği zaman fiyatları düşürmeyip muhafaza etme güçlerini artırmıştı. Bu izah tarzı 1930'lu yılların başlarında İngiltere'den **Joan Robinson** ve Amerika Birleşik Devletleri'nden **E. H. Chamberlain** tarafından ortaya konmuş olan eksik ve tekelci rekabet teorilerinin ya-

yınlanmasıyla itibar kazandı.

İktisatçılar kitlesel işsizliği ele amak için yeterli donanımına sahip değillerdi ama devlet adamları bu konuda çok daha ehliyetsiz idiler. Pek çok devlet adamı resmen iş dünyasına güven duyulmasını ve tanıdık iktisat politikası kurallarını talep ettiler : Dengeli bütçe ve para sağlamlığı. Bunu yaparken günah işleme duygusu da taşıyor olmakla birlikte işlerin idaresinde çoğunlukla gelenekten ayrıldılar. Dönemin Batılı devletlerinin liderlerinin çoğu uluslararası ticareti sınırlama yoluyla ülkelerini dar boğazdan kurtarmak için umutsuz bir şekilde çaba gösterdiler. İstihdamı canlandırma umuduyla yerli endüstrileri himaye eden -gümrük vergilerini artırmaktan, para devalüasyonuna kadar- pek çok koruyucu önleme başvuruldu. Bununla birlikte, bu '*komşunu sefalate it*' önlemlerine diğer ülkeler misliyle mukabele edip uluslararası ticaret hacmini daralttılar. Fakat istihdamdan beklenen kazançların çoğunu boşa çıkarmış oldular.

Perde arkasında çoğu Batılı hükûmetler yeni yaklaşımlar ve yeni çözümler bulmaya çalışmaktaydılar. Çevrelerindeki tehlike, görmezden gelinmeyecek kadar çok açık ve çok vahimdi. Fakat iktisadi rahatsızlığı gidermek için gerekli olan titizlikle tespit edilmiş bir stratejiden yoksundular. Doğru yönde bazı mütereddit adımlar atılmıştı. İngiltere, iş yaratma vasıtaları olarak bayındırlık çalışmalarını denemişti. Kamu harcamalarını düşük düzeyde tutarak bütçeyi dengeye oturtma vaadiyle iş başına geçmiş olan Birleşik Devletler'deki Roosevelt yönetimi,

ekonomiyi canlandırmak için bayındırlık çalışması programlarını kullanma husunda cesur girişimlerde bulunmuştu. Bu gözü kara girişimler, geleneksel anlayıştan ayrılışların canlanmasına neden olmuşsa da analitik temellere sahip bir yaklaşım ortaya çıkaramamıştı. İşsizlik iktisadıyla ilgili sağlam kuramsal tahminlerin mevcut olmamasından dolayı, sabit fikirli kişilerin ve kaçıkların önerdikleri her derde deva tavsiyeleri iyileşme vaad edici siyasi önlemlerden ayırt etmeyi sağlayacak hiçbir rasyonel ölçüt yoktu.

Keynes'in *General Theory of Employment, Interest and Money* isimli eserinin tarihi başarısı, iktisadi sistemin işleyiş bütününe getirmiş olduğu yeni içgörü ve tam istihdamı sağlamaya yönelik devlet girişimi programı için kuramsal bir destek temin etmesinde yatmaktadır. **Keynes'in** salık vermiş olduğu önlemlerin bir çoğu başkaları tarafından sezgisel planda önerilmiş bulunuyordu. Fakat bu önlemleri güvenle uygulamaya koymak için yeni bir kuramsal şemaya ihtiyaç vardı. **Keynes** olmasa yakın tarih çok farklı bir seyir izlemiş olacaktı.

Keynes'in Genel Teori'sinin İktisadı

Yirminci yüzyıl iktisadi düşüncesinde ortaya çıkmış büyük gelişmelerin **John Maynard Keynes'in** ismi ve eseriyle bütünleşmiş olduğu şüphesizdir. **Keynes'in** en önemli katkıları büyük buhran yıllarında vücut buldu. Ortodoks neo-klasik gelenekle tam bir tezat oluşturmakta olan *General Theory*

of Employment, Interest and Money başlıklı eserini, **Keynes**, bu yıllar içinde formüle etti. Son kırk yıl içinde ortaya çıkmış olan yeni iktisat politikası yaklaşımları büyük ölçüde Keynesyen iktisadi analiz tarafından şekillendirilmiştir.

1. JOHN MAYNARD KEYNES (1883-1946)

Keynes, olgunluk çağının büyük bölümünü Cambridge'de King's College'de geçirdi. Bununla birlikte, meslek hayatı akademik çalışmalarla sınırlı olmadı. 1905 yılında lisans eğitimini tamamladıktan sonra Civil Service'e katıldı ve India Office'e atandı. **Keynes**'in -Hindistan'da parasal sorunları ele alan ilk basılan eseri bu deneyimin bir yan ürünü oldu. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre önce üniversite öğretim üyeliği yapmak üzere Cambridge'e döndü fakat çok geçmeden Hazine'ye (the Treasury) danışmanlık yapması için kamu görevine (public duties) geri çağırıldı. Paris Barış Konferansı'na giden İngiliz delegasyonuna bu sıfatla eşlik etti. Almanya'ya kabul ettirilen ödeme koşullarının kin güdücü, ahlâka mugayir ve uygulanması imkânsız oldukları gerekçesiyle protestoda buluna-

rak Haziran 1919'da bu görevden istifa etti. Konferansın çalışmalarını açık sözlü bir şekilde eleştiren *The Economic Consequences of the Peace* başlıklı eseri onun hem uluslararası bir isim hem de yirmi yıl kadar bir süre boyunca İngiliz resmi çevrelerinde istenmeyen kişi olmasına yol açtı.

Keynes, iki dünya savaşı arasında zamanını iktisat çalışmaları ile Royal Economic Society'nin yayın organının editörlüğü arasında ayırdı; günün önde gelen meseleleriyle ilgili kamuya açık (public) tartışmalara katıldı ve Cambridge Üniversitesi'nin mali işlerinin idaresinde görev aldı. İlk kuramsal eserleri parayla ve mali sorunlarla ilgiliydi. Bu meselelerdeki yetkinliğini sadece kuramsal analiz bağlamında ortaya koymadı. Tahvil konularındaki başarısı sayesinde hem üniversitesinin kaynakları hem de kendi kişisel serveti dikkate değer ölçüde arttı. **Keynes**, (*Genel teori* isimli eserinde olduğu gibi) spekülâtif faaliyetin ehemmiyetinden söz ederken neden söz ettiğini biliyordu.

Keynes, 1940 yılında hükûmetin baş iktisadi danışmanı olarak amme hizmetine yeniden girdi. Karanlık günler boyunca ana meşguliyeti İngiliz ekonomisinin savaş gücünü artırıcı şekilde mobilizasyonu oldu. Bu amaçla şekillendirmiş olduğu milli hasıla analizi aletleri, paha biçilmez şeyler olduklarını kanıtladılar. Daha sonraları dikkatini savaş sonrası koşullarında uluslararası iktisatın yeniden inşasına yöneltmişti. İki kurumun -Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nın- kuruluşu onun esinine bir murahhas üye olarak ikna kabiliyetine çok

şey borçludur.

Keynes'in hayatının en kısa bir özeti bile ilgilendiği konuların bir diğerini anmıyorsa **Keynes**'e haksızlık etmiş olur. Ünlü bir kitap hastası ve sanat hamisi olarak sanatların eşit ölçüde desteklenmelerini ve geniş bir izleyici topluluğu tarafından izlenebilmesini arzuluyordu. Sanat Konseyi'nin kurulmasında girişimleri etkili oldu.

Bir edebiyat adamı olarak kendi çapında bir sanatçıydı da. Düz yazısının kalitesi, onun ünlü iktisatçılar arasında eşsiz bir yere sahip olması için bir başına yeterlidir. Bu beceri, **Keynes** hakkında şu satırları kaleme almış olan **T. S. Eliot** tarafından da en az bu ölçüde başarılı olarak görülmüştür : *'Sanat dallarından birinde, herhangi bir görüşe boyun eğmesi için hiç bir sebep yoktu. İzahat veren yazılarında, yapısal açıdan düşünen ve kelimelere haklarını veren açık zihnin temel tarzını ortaya koymaktaydı.'*⁽¹⁾ **Keynes**'in bu niteliği, onun *'medeniyetin değil, medeniyet imkânının mutemetleri'*⁽²⁾ olarak tanımladığı iktisatçı arkadaşlarının sıhhatine içmesinde yansımaktadır.

2. GENEL TEORİ'NİN ANALİTİK SORUNU

Keynes'in temel eseri bir tek merkezi mesele üzerinde yoğunlaşmaktaydı : Sanayi ekonomilerinde istihdam ve milli hasıla düzeylerinin tespiti ve iktisadi dalgalanmaların nedenleri. Daha önceki iktisadi düşünce ekolleri, bu soruna, sistemli olarak dik-

katlerini yöneltmemişlerdi. Klasisistler, kısa dönem iktisadi istikrarsızlıkla doğrudan doğruya ilgilene-meyecek kadar büyük ölçüde uzun dönem büyüme sorunlarıyla meşguldüler; -Napolyon savaşlarını izleyen yıllar hariç- onların yaşadıkları dönemlerde bu mesele hiçbir zaman büyük bir önem kazanmamıştı. Keynesyen kaygılara yaklaşılmış olmakla birlikte **Marx**'ın eseri, kapitalizmin çöküşünün kaçınılmaz olduğu ön yargısı tarafından daima gölgelenmişti. **Marx**'a göre büyük dalgalanmalar kapitalist sistemin doğasında mevcut olan bir devasız hastalık yüzünden ortaya çıkmaktaydılar. Bazı neo-klasik yazarların '*endüstriyel dalgalanmalar*' ve '*istihdamın sebatsızlığı*'ndan söz etmiş olmalarına karşın, bir bütün olarak ekonominin çıktısına etkiyenlerden ziyade belli piyasalardaki çıktıyı etkileyen güçlerle ilgilenmekteydiler. Dahası, tam istihdamı ekonominin kendisine doğru doğal olarak yöneldiği uzun dönem dengesi olarak görmüş ve analizlerini bu öncül üzerine kurmuşlardı.

Keynes, neo-klasik önermelerle ilgili şüphelerinin kristalleşmesinden önce bile bu tavrı kuşkulu bulmaktaydı : '*Uzun dönemde,*' diyordu, '*hepimiz ölmüş olacağız.*' **Keynes**'in düşüncesinin *Genel Teori*'de biçimlenmiş olduğu şekliyle iktisadi analiz, kısa dönem toplu sorunları sahnenin merkezine alınarak yeniden inşa ediliyordu. Neo-klasik geleneğin üzerinde yoğunlaşmış olduğu mikro-ekonomik sorunlar arka plana itildiler. Aynı zamanda, **Keynes**, kendi görüşünü kapitalizmin çökmeye mahkum olduğu Marksist iddiasından ayırmaya da çabalıyordu. Zamanında reformlar yapılarak sistemin esasla-

rının muhafaza edilebileceğini ileri sürüyordu. Bununla birlikte, kontrolsüz kapitalizm, tam istihdam ve iktisadi istikrarın sürdürülmesini engellerdi.

Keynes, geleneksel *laissez-faire*'in sanayileşmiş toplumların giderek karmaşıklaşan sorunlarını çözme hususunda yetersiz olduğunu kavramış olduğu 1920'li yılların ortalarında, bu yargıya hemen hemen varmış bulunuyordu. Bununla birlikte, düşüncesi, hâlâ Marshallgil neo-klasisizmin kısıkcındaydı. *Genel Teori*'nin 1930'lardaki yazma işi, **Keynes**'in ifadesine göre, '*alışılmış düşünce ve ifade tarzlarından kaçınma mücadelesi*' idi ki '*şimdi saldırmakta olduğum teorilere yıllarca bizzat inanmış olduğum için*'⁽³⁾ bu mücadele çok daha zorlaşmaktaydı. Meslekî yetişmesi, ona, neo-klasik teorinin analitik gücüne saygı duymayı öğretmiş ve dayanıklılığının kaynakları hususunda dikkatli olmasını sağlamıştı. Zarif bir mantıksal yapı olarak neo-klasisizm, tartışılmaz bir cazibeye sahipti. Bununla birlikte, (**Keynes**'in *Genel Teori*'de kendisinden '*klasik gelenek*' olarak söz etmekte olduğu) neo-klasik gelenek **Keynes**'e göre '*bizim ekonomimizin işleyiş şekli olmasını arzu edeceğimiz tarzı temsil etmektedir. Fakat onun, bunu fiili olarak gerçekleştirmekte olduğunu farzetmek, zorluklarımızın yok olduklarını farzetmek demektir.*'⁽⁵⁾

Neo-klasik geleneğin bir bütün olarak ekonomiyle ilgili görüşlerine saldırırken, **Keynes**'in hedefi, neo-klasik mikro-ekonomiyi yeniden yazmak değildi. Neo-klasisizmin rekabetin derecesi ile ilgili varsayımları ve bunların mevcut piyasa yapısına uy-

gunlukları konusunda kayıtlar koymakla yetinen **Keynes**, neo-kasik modelin bu bileşeni üzerinde pek durmadı.

3. SAY YASASI'NA SALDIRI VE PARA YORUMU

Keynes, bir piyasa sisteminin kendi kendini tam istihdam dengesine getirici özelliğe sahip olduğuna dair inancın, bir neo-klasik Say Yasası yorumu olduğunu açık bir şekilde gördü ve teorinin bu yanını ana eleştiri noktası yapı. Formüle edildiği özgün biçimiyle, Say Yasası, '*genel*' ve '*kısmi*' aşırı üretim arasında ayırım yapmaktaydı; bunlardan birincisi, imkânsız kabul edilmekteydi, -ortaya çıkması mümkün olan- ikincisi ise üretim kaynaklarının mobilitesini engelleyen hiçbir manianın bulunmadığı bir ekonomide uzun süre varlığını sürdüremezdi.

Say Yasası'nın müteakip tefsirlerini (ve özellikle de modern neo-klasik düşüncedeki örtük yorumunu) tüm gelirlerin harcanır olduğu şeklinde tercüme etmek mümkündü. Diğer bir deyişle, gelir ırmağından istifleme biçiminde hiçbir önemli sızma vücut bulmazdı. Standart neo-klasik muhakemede bu çıkarsama apaşık bir gerçek olarak kabul edilmekteydi. Hesapta olmayan bir cimrinin bu görüntüyü bozacağı tabii ki inkâr edilmemekteydi. Fakat akıl dışı bir davranış olarak bir kenara bırakılması mümkün olan bu davranış tarzı, muhtemelen o derece ender bir şey olurdu ki tüm pratik amaçlar bakımından görmezden gelinebilirdi. Nihayet, faiz karşılığı borç vererek gelirini artırmak dururken, akli başında hangi kişi, hatırı sayılır miktarda atıl para

biriktirirdi? Tüketim harcaması iktisadi faaliyetin ana amacıydı. Rasyonel iktisadi bireylerin (faillerin) tüketimlerini kısımaya -yani gelirlerinin bir kısmını tasarruf etmeye- ikna edilmeleri ancak bunun karşılığında, kendilerine bir faiz oranı biçiminde bir karşılığın (reward) önerilmesi durumunda mümkündü.

Bir bütün olarak yatırım ve tasarrufla ilgili neo-klasik düşüncenin çerçevesi bu önermeler etrafında şekillendirilmişti. Toplumun tasarrufa yüksek ödül verilmesine olumlu karşılık vereceği umulmaktaydı; faiz oranında meydana gelen artış, ödünç verilebilir fonların hacmini artırırdı. Ödünç alıcılar ise faiz oranı değiştiğinde karşılığında para ödemeye hazır oldukları ödünç verilebilir fonların miktarını ayarlarlardı; faiz oranları düşük olduğunda talep edilen ödünç verilebilir fonların miktarı artar, faiz oranları yüksek olduğunda düşerdi. Bu yüzden, faiz oranı, yatırım ve tasarruf arasında denge oluşturucu duyarlı bir mekanizma olarak yorumlanmaktaydı. Bu denge ise gelirin tüketim mallarına harcanmayan bölümünün yatırım mallarına harcanmasını garanti etmekteydi. ⁽⁶⁾

Bu argüman dizisi paranın rolüyle ilgili standart neo-klasik yorum tarafından daha da güçlendirilmişti. Bu yoruma göre, paranın temel fonksiyonu, bir mübadele aracı olmasıydı. Temin ettiği mallar ve hizmetler üzerindeki kumandası yüzünden ona ihtiyaç duyulurdu. Fakat bir başına ele alındığında para kısırdı ve kendi başına bir değere sahip değildi. Bu görüş tabii ki istifçiliğin irrasyonel olduğu yargısıyla hem uygun hem de son derece ilintili idi. Para

ancak sistem içerisinde deveren ettiği ve harcandığı taktirde iktisadi bir öneme sahipti. Gerçekten de bu önerme, neo-klasik iktisatçılar tarafından ortaya konan farklı para miktarı teorisi versiyonlarının temeli ni oluşturmaktadır.

Keynes'in Say Yasası'na yönelttiği saldırı, onun, para analizi üzerinde yoğunlaşmaktaydı. İşe paraya bakış perspektifini tersine çevirmekle başladı. Neo-klasik yazarlar parayı ilk önce devinim içinde -yani harcanmakta- bulunduğu haliyle gözden geçirmişlerken, **Keynes**, parayı elde tutulduğu şekliyle incelemeyi tercih etti. Cevaplandırılması gereken temel soru şuydu: Muayyen bir zamanda mevcut olan para stokunu elde tutmaya toplumu teşvik eden sebepler nelerdir ? Toplumun ticaret çarkını yağlamak ve ortaya çıkacak muhtemel ihtiyaçları karşılamak için asgari bir para stokuna ihtiyaç duyduğu açıktı. Bu parayı elde tutma saikleri neo-klasik düşünceyle tam bir uyum içindeydi. Fakat **Keynes**, elde nakit bulundurmak için bir nedenin daha var olduğunu ısrarla vurguluyordu : Spekülatif likidite saiki. Bu kavram, *Genel Teori*'nin analitik yeniliklerinin izahında esaslı bir yer işgal etmekteydi.

Borç olarak vermesi durumunda elde edebileceği gelirden feragat ederek ihtiyati amaçlar ve işlemler için gerekli olandan fazla miktarda parayı kişi elinde tutmayı niçin arzular? **Keynes**'in cevabı faiz oranları ile hisse senedi ve tahvillerin sermaye değerleri arasındaki ters ilişkiye yaslanmaktaydı. **Keynes**'in zihnindeki görüşün esasları en iyi (Amerika Birleşik Devletleri'nde pek bilinmemekle bera-

ber İngiltere'de aşına bir devlet borçlanma tahvili olan) konsolün geliri ve piyasa fiyatı üzerinde biraz durarak izah edilebilir. Konsol, devredilebilir bir vadesiz tahvil olarak, tarife vadeleri farklı borçların dahil olması durumunda oluşan karmaşıklıklara yol açmaksızın genel ilkenin tesbitine imkân tanıdığından izah amaçlarına uygun düşmektedir.

Argümanı izah için, 100 paundluk itibari değere sahip yüzde 3'lük bir konsolün ihraç edilmiş olduğunu farzedelim; yani, konsol hamiline her yıl 3 paund garanti edilmektedir. Yine mukayese edilebilir nitelikteki yeni bir borçlanma tahvilinin faiz oranının yüzde 6'ya yükseldiğini farzedelim. Yüzde üçlük konsolün sahibi, elindeki konsölü satmak istediğinde dikkate değer oranda sermaye kaybıyla yüzyüze gelecektir. Yaygınlaşmış yeni faiz oranları, yıllık 3 paundluk garanti gelir elde etmek isteyen kişilerin, 50 paundluk bir yatırımla bunu gerçekleştirmelerini mümkün kıldığından başlangıçta 100 paundluk değer biçilmiş olan konsöle 50 paunddan daha fazla vermeye kimse yanaşmayacaktır. Tabii ki -farazi olanın karşıtı olarak- gerçek piyasa koşulları, elde nakit bulundurmaya alternatif olarak birbirinden oldukça farklı niteliklere sahip çok sayıda menkul kıymetlerin varlığından dolayı daha az düzenlidir. Bununla birlikte, yine de faiz getiren kıymetler üzerindeki sermaye değerleri ve faiz oranları aksi istikametleri tutturmaya meyledeceklerdir. Faiz oranlarının yükselmesi eski tahvillerin sahiplerinin sermaye kaybına uğramalarına yol açarken, faiz oranlarının düşmesi havadan kazanç elde etmelerini sağlayacaktır. **Keynes**, bu ilişkinin ışığı altında, istifçi-

liğin bazı durumlarda sermaye kayıplarını önleyebileceğini ileri sürmekteydi. Gerçekten de faiz oranının zaten düşük (istifçilikle kaybedilecek gelir ise küçük) iken ve faiz oranlarının gelecekte yükseleceği (ve tahvil sahiplerini büyük miktarda sermaye kayıplarıyla karşı karşıya bırakacağı) düşünülmekteyse spekülâtif likidite saiki etkili olabilirdi.

Bu hususun hesaba katılması durumunda parayı salt bir değişim aracı olarak yorumlamak mümkün olamazdı. Aksine, para bir değer stoku olarak da önemli bir fonksiyon icra etmekteydi. Bu içgörü, Say Yasası'nın dayanmakta olduğu muhakeme tarzını ıskartaya çıkardı. İstifçilik artık varsayımla ortadan kaldırılamayacağı gibi irrasyonel bir faaliyet olarak da değerlendirilemezdi. Neo-klasik analiz zincirinin bu halkasının bir kez kopmasından sonra, ekonominin kendi kendini düzenleyici ve tam istihdam denge düzenini sağlayıcı özelliklere sahip olduğu inancını artık muhafaza etmek mümkün değildi. Tersine, az gelişmiş bir ekonomi, sahip olduğu gelir ırmağının bir kısmının atıl tasarruf birikintisi içerisine sızması durumunda potansiyelinin çok altında bir gelir düzeyinde çakılıp kalabilirdi.

Keynes, bu para görüşünü geliştirirken onyedinci ve onsekizinci yüzyıl merkantilistleri arasında entellektüel yoldaşlar buldu. Merkantilist geleneğin, klasik ve neo-klasik ekollerin öğretilerinkilere oranla paranın doğası hakkında daha berrak görüşler ileri sürdüğünü iddia etmekteydi. Bunu yaparken, kendisini yüzelli yıldan uzun bir süredir gerçeklere aykırı kabul edilmiş doktrinlere bağlamak-

taydı.

4. FAİZ ORANININ YENİDEN YORUMLANMASI

Gerek Keynesyen model gerekse neo-klasik sistemin ekonominin bütününe dair izahları aynı değişkenleri ele almıştı : Gelir, tasarruf, yatırım, para ve faiz oranı. Bununla birlikte, bu analitik mobilya parçaları sahnede oldukça farklı yerler işgal etmekteydiler. Aralarında herhangi birinin yerinin değiştirilmesi, hepsinin konumlarının değişmelerine yol açmaktaydı.

Keynes'in bu değişkenlerden biri olan paraya farklı bir izah getirmiş olduğunu zaten biliyoruz. Onun bu para görüşü faiz oranına farklı bir bakış açısı temin etmekteydi. **Keynes** sorunu şu şekilde ortaya koyuyordu : *'Faiz oranı ile istifçilik arasındaki ilişkiyi küçümseme itiyadı, gerçekte istif-etmenin bir mükâfatı olan faizin, neden harcamamanın bir mükâfatı olarak görülmüş olduğunu kısmen açıklamaktadır.'* (7) :

Fakat faiz oranı düzeyi nasıl belirlenirdi? **Keynes**'e göre faiz oranı (neo-klasik yazarların ileri sürmüş oldukları gibi), borç verilebilir fonların arzı ve talebi tarafından değil de para arzı ve talebi tarafından belirlenirdi. Tabii ki (hükûmetler tarafından basılan kağıt ve madeni paralarla, çek hesabı şeklinde elde bulundurulanan banka parasını içine alan) para arzı, hükûmet ve merkez bankası tarafından düzenlenirdi. Paraya olan talebi ise toplumun tercihleri

belirlerdi. Mevcut paraların tamamı her zaman birilerinin elinde olurdu. Fakat bundan kaçınılmaz olarak ellerinde para bulunan kişilerin, sahip oldukları parayı ellerinde tutmaya devam edecekleri anlamı çıkmazdı. İlk fırsatta ellerindeki parayı mallara veya gelir getirici kıymetlere yatırırlardı. Arz ve talep arasında bir dengenin oluşumuna dair bir izahın şu soruyu cevaplaması gerekirdi : Halkı mevcut para stokunu ellerinde tutmaya iten faktörler nelerdir?

Keynes, bu soruyu cevaplamaya çalışırken parayı elde tutma saikleriyle ilgili revizyonist yorumunun ortaya koyduğu temeli daha da sağlamlaştırdı. Halkın elde nakit olarak bulunduracakları paranın miktarını şu iki faktörün belirleyeceğini ileri sürüyordu : Milli gelir düzeyi ve faiz oranı. Toplumun alış-veriş için ve ihtiyat babından belli bir para stokuna ihtiyaç duyduğu açıktı ve ihtiyaç duyulan miktarı muhtemelen iktisadi faaliyet düzeyiyle orantılı olarak değişirdi. Her halükârda, milli gelirin artması paraya olan talebin bu bileşenlerinin çoğalmasına, milli gelirin düşmesi ise azalmasına yol açardı. Fakat halkın paraya olan talebi spekülatif nedenler için de olabilirdi. Bu biçimde oluşturulan dengeler istifçilikte ifadesini bulur ve istif hacmi muhtemelen her şeyden çok, faiz oranı ve faiz oranının gelecekteki seyriyle ilgili beklentiler tarafından etkilenirdi. Faiz oranları yüksek olduğunda, toplum, muhtemelen gelir getirici kıymetleri atıl paraya tercih ederdi. Faiz oranları düşük olduğunda ise muhtemel sermaye kayıplarına karşı bir güvence olarak istifçilik tercih edilirdi.

Bu sürecin işleyişiyle ilgili Keynesyen argümanı izah için bir örnek vermek uygun düşecektir. Farzedelim ki para otoriteleri (örneğin bankaların ve halkın ellerinde bulunan devlet tahvillerini satın alarak daha önce bu tahvillerin sahiplerinin ellerinde bulunan para miktarını artırmak suretiyle) para arzını artırdı. Bu durumda yeni bir denge durumu nasıl elde edilecektir?

Milli gelirden de bir değişiklik yoksa halkın alışveriş için ve ihtiyaç kabilinden elde tutmaya hazır oldukları para miktarının değişeceğini ummak için hiçbir neden yoktur. Devlet tahvillerini satmak suretiyle ellerindeki para miktarı artmış olan kişiler, muhtemelen gelir getirici değerler elde etmeye yönelecektir. Bununla birlikte, onlar bu değerleri elde ederlerken bu kıymetlerin piyasa fiyatı artırılacaktır; bununla eş zamanlı olarak efektif faiz oranı düşecektir. Bu ayarlama, toplumu daha fazla miktarda parayı elde tutmaya yöneltecektir. Faiz oranı ve para arzı arasındaki bu etkileşim vasıtasıyla artan para arzının, sistem tarafından söğürülmesini olası kılan yeni bir denge tesis edilirdi.

Faiz oranlarının oluşumuyla ilgili bu yorum, faiz oranlarının borç verilebilir fonların arz ve talebinin etkileşimi tarafından belirlendiği şeklindeki ortodoks neo-klasik yorumu bütünüyle ıskartaya çıkarmıştı. Keynesyen argümana göre faiz oranı temelde parasal bir fenomendi; dahası, neo-klasik zihniyetin onu irtibatlandırmış bulunduğu sermayenin verimlilik ve tutumluluğunun reel faktörlerinden de bağımsızdı. Bu görüş, faiz oranının bundan böyle

amaçlı tasarruf ve amaçlı yatırım dengeleyici hassas mekanizma olarak görülemeyeceğini ima etmekteydi. Bu ilişkiler faiz oranının bizzat kendisinin belirlenmesinde hiçbir rol oynamazlardı. Faiz oranındaki değişikliklere göre hareket etmelerinin mümkün olmasına karşın, tasarruf ve yatırım, faiz oranının temel belirleyicileri değillerdi.

Bu analiz, ayrıca para otoritelerinin faiz oranlarını etkileme güçlerinin bunalım dönemlerinde şiddetli biçimde azalabileceğini de ima etmekteydi. Merkez Bankası para arzını artırmaya devam edebilirdi. Fakat bu artırma sadece atıl para miktarının artmasına yol açarsa faiz oranlarında hiçbir düşüş gerçekleşmezdi. İktisadi sistem, kendisini, **Keynes**'in '*likidite tuzağı*' diye tanımladığı tuzağa yakalanmış bulurdu. Bu durum, olayla doğrudan doğruya ilgili tarafların amaçlarından büyük ölçüde bağımsız kurumsal nedenlerle ortaya çıkabilirdi. Örneğin, bankaların var oluş nedeni atıl para bulundurmak değildi; tersine, faiz karşılığı borç vermek suretiyle gelirlerini artırmaya çalışırlardı. Bununla birlikte, seçkin borç alıcılar havuzu büyük ölçüde kuruyacağından ağır bunalım koşullarında borç verme kabiliyetleri azalırdı. Bu durumda istemeye istemeye fevkalade ihtiyaçlar olarak külliyetli miktarda atıl parayı elerinde tutmak zorunda kalabilirlerdi. Bankacıların atıl ihtiyatlarla (devlet tahvilleri gibi) gelir getirici kıymetler elde etmelerinin hâlâ mümkün olmasına karşın, sabit faizli kıymetlerin piyasa fiyatlarının yüksek ve faiz oranlarının düşük olması durumunda bu arzu edilir bir hareket tarzı olmadı. En az halkın geneli kadar finans kurumları da spe-

külatif nedenlerle kendilerini sermaye kayıplarına karşı korumak amacıyla istifçiliğe yönelebilirdi.

5. KEYNESYEN TASARRUF VE YATIRIM ANALİZİ

Keynes, ortaya koyduğu moneter (paracı) faiz teorisiyle tasarruf ve yatırımı, neo-klasisizmin kendilerini bağlamış olduğu şamandıradan ayırmıştı. Bu yüzden bu iki değişkeni izah için yeni bağıntılar bulmak zorundaydı. Milli gelirin tespitine dair alternatif bir teori ortaya koymak için gerekli olan donanımı ancak bu manevrayı tatmin edici bir şekilde gerçekleştirmek suretiyle elde edebilirdi.

Neo-klasik zihniyet, faiz oranını, tasarruf hacminin temel belirleyicisi olarak görmekteydi. Bu, neo-klasik yazarların tasarruf üzerinde bir etki olarak milli gelirdeki değişiklikleri bütünüyle göz ardı ettikleri anlamına gelmemektedir. Fakat bu ilişkiye fazla önem vermemekteydiler, ki neo-klasiklerin düşünce çerçeveleri açısından bakıldığında böyle davranmaları için yeterli sebep vardı. Milli gelir, nihayet, ancak normal durum olan tam istihdamdaki hafif ve geçici dalgalanmalardan etkilenen son derece istikrarlı bir değişken olarak görülmekteydi. Bu varsayımın da desteğiyle dikkati faiz oranı üzerinde yoğunlaştırmak daha uygun gözükmekteydi. **Keynes**'in tam istihdam dengesinin garanti durum olmaktan çok uzak -ve geniş bir olasılıklar yelpazesinde belki de en az olası bir durum- olduğunu kanıtlanmasından sonra, tasarruf kararlarının yorumunda

gelir ve faiz oranı üzerindeki vurguların yerleri değişmiş, gelir düzeyi temel belirleyici halini alırken faiz oranına ikincil bir önem atfedilmeye başlanmıştı.

Keynes'in tasarruf teorisini gelir düzeyiyle daha sıkı bir şekilde irtibatlandırmaya kararını, bu analitik nedenin önerdiğinden daha öte bir şeydi. **Keynes**, aynı zamanda bu yorumun tasarrufların davranış tarzına dair neo-klasik izahtan daha gerçekçi bir izah ortaya koyduğunu da ileri sürüyordu. Tasarruf etme kararlarında çok az insanın faiz oranındaki değişikliklerden büyük ölçüde etkilendiğini iddia etmekteydi. *'Faiz', diyordu, 'hiçbir gerçek fedakârlığı toprak rantından daha fazla ödüllendirmemektedir günümüzde.'* (8) Ona göre, halk, her şeyden önce kabul edilebilir bir tüketim düzeyi elde etmeye çalışmakta ve ancak gelirlerinin tüketim ihtiyaçlarını karşılayacak olandan fazla olması durumunda tasarrufa yönelmektedir. Bu yüzden tasarruf, gelir düzeyindeki değişikliklere göre farklılıklar arzeden bir bakiyedir. Gelirlerini tüketim ve tasarruf arasında bölüştürürken faiz oranındaki değişikliklerden etkilenecek insanların sayısı çok azdır.

Keynes'in argümanının bu bölümü önemli bir doğal çıkarımı içermekteydi. Gelir oranının tasarruf oranını etkileyen en güçlü etken olmasının yanında, -gelir arttıkça- tasarrufun hem gelirin bir oranı olarak hem de mutlak anlamda artması söz konusuydu. Mutlak anlamda artışını sürdürmesine karşın, tüketim harcamalarının toplam gelire olan oranı azalırdı. Bu hususun zengin bir toplumun tam istihdamı

elde etme ve sürdürme gayretleri açısından kuşatıcı anlamları vardı. Çünkü bu nokta, tam bir istihdam faaliyet düzeyinde tasarruf ve yatırımı dengeleyebilmek için yatırım harcaması hacminin büyük ve artmakta olmasının gerekli olduğuna işaret etmekteydi. **Keynes** sorunu aşağıdaki şekilde ele almaktaydı:

.. 'toplum zenginleştikçe toplumun fiili ve potansiyel üretimi arasındaki uçurum genişler, dolayısıyla da iktisadi sistemin kusurları daha aşırı ve daha bariz bir hal alır. Çıktısının çok daha büyük bir parçasını tüketmeye meyledeceğinden dolayı fakir bir toplumun tam istihdamı elde etmesi için oldukça mütevazı bir yatırım miktarı yeterli olacaktır; buna karşın, zengin bir toplum, daha zengin üyelerinin tasarruf eğilimleriyle daha fakir üyelerinin istihdamını bağdaştırmak için çok daha büyük fırsatlar keşfetmek zorunda kalacaktır.' ⁽⁹⁾

6. YATIRIMIN OLUŞUMU

Daha önce de sözünü etmiş olduğumuz gibi neo-klasik geleneğe göre yatırım ve tasarrufu belirleyen şey aynı etkiydi : Faiz oranı. Bu görüşten yola çıkarak iktisadi sistemin doğası gereği tasarruf ve yatırım arasında otomatik bir denge oluşturmaya meyilli olduğunu ileri sürmek mümkündü. **Keynes**, tasarruf ve faiz oranı arasındaki bağı kopararak bu argümanın simetrisini bozdu. Tasarruf ve yatırım kararlarının birbirlerinden büyük ölçüde bağımsız olduklarını ve ekseriya oldukça farklı nedenlerle

farklı gruplar tarafından gerçekleştirildiklerini ileri sürdü.

Artık tasarruf izahının büyük ölçüde dışına atılmış olmasına rağmen, faiz oranı, yatırım analizinde yine de önemli bir yer işgal etmekteydi. **Keynes**, bu bağlamda neo-klasik yaklaşımla büyük ölçüde aynı görüşü paylaşmaktaydı. **Keynes**'in argümanını özel sektör yatırım hacminin büyük ölçüde iki husus tarafından belirlendiğini varsaymaktaydı : Borçlanma maliyeti ve tahmin edilen gelir oranı. Net kazancın, sermaye maliyetini (yani faiz oranını) aşacağı umulduğunda sermaye yatırımlarında bulunmak zahmete değerd; faiz oranının beklenen gelir oranını aşması durumunda ise fabrika, ekipman ve demirbaş eşya için harcamaya gidilmezdi.

Bununla birlikte, Keynesyen ve neo-klasik sistemler arasındaki bu süreklilik unsurunun, bu sistemlerin umulan yatırım geliri oranıyla (**Keynes**'in terminolojisiyle ifade etmek gerekirse, sermayenin marjinal verimliliğiyle) ilgili yorumlarındaki önemli bir farklılığı örtmesine izin verilmemelidir. İlk bakışta **Keynes**, neo-klasiklerin sermayenin marjinal verimliliği kavramına çok yakın bir görüş ortaya koymuş gibi görülebilir. **Keynes**, zihninde bu ilişkiye kısmen yer vermekteydi; (diğer şeyler eşit olduğu halde) sermaye stokunun büyümesi durumunda ilave birimlerin getirilerinin düşmeye meyledeceğini ummaktaydı. Fakat onun kavramı yatırım kararlarının analiziyle irtibatlı bir diğer hususu da içermekteydi: İş adamlarının beklentileri. **Keynes**, şu hususta ısrar etmekteydi: '*Sermayenin marjinal veriminin an-*

lam ve ehemmiyetiyle ilgili en önemli karışıklık, onun sermayenin cari kazancına değil de gelecekte beklenen kazancına dayalı olduğunu görememekten kaynaklanmıştır.’ (10)

Keynes, eserinde psikolojik faktörlerin iktisadi sürece olan etkisinin neo-klasik seleflerinin sandıklarından daha büyük olduğunu vurguladı. **Keynes**’in likidite tercihini tartışmasında son derece önemli bir yer işgal eden beklentiler aynı zamanda onun yatırım analizinde de merkezi bir yere sahiptiler. Bu görüşten yola çıkan **Keynes**, geleneksel getiri hesaplarının kâr vaad edici olduklarını göstermesi durumunda bile yatırım harcamaları yapmaya kalkışılmayabileceğini ileri sürebiliyordu. İş adamlarının beklentilerinin tahvil fiyatlarını düşürücü olmaları halinde bu böyle olurdu. Bu durumda da sermaye kaybına uğrama korkusuyla kağıt üzerinde cazip görünen harcamaları yapmaya yanaşılmazdı.

Hatırlanacağı gibi neo-klasik yazarlar konjunktür dalgalanmalarıyla ilgili tartışmalarında iş çevrelerindeki iyimserlik ve kötümserlik dalgalarından söz etmişlerdi. Tabii ki bu dalgalanmaların daima çok sınırlı olacaklarını farzetmekteydiler. Henüz aşırı ve süregelen bir işsizlik tecrübe edilmemiş bulunuyordu ve psikolojik unsurlara başat bir önem atfetmek için de pek neden yoktu. **Keynes**, sorunu oldukça farklı bir şekilde ele aldı. Gelirin denge düzeyinin çok sayıda farklı varyasyonlarının var olabileceğini ortaya koyduktan sonra, iş adamlarının mizaçlarının hem havai hem de ekonominin işleyişi açısından son derece önemli olduğunu ileri sürebildi.

Gerçekte sermayenin marjinal verimi, o derece bir beklenti meselesiydi ki iş adamlarının haleti ruhiyelerindeki bir değişiklik, faiz oranının yatırım harçması üzerindeki etkisini kolayca sıfırlayabilirdi.

Bu olgu, Keynesyen analizin merkezi politika alâkalarından birine açıklık getirmekteydi. Yüksek gelir düzeyleri külliyetli miktarda tasarrufa yol açardı. Tam istihdam elde edebilmek için yatırım harcamaları düzeyinin tam bir istihdam tasarruf düzeyine yeterli olacak düzeye gelmesi zorunluydu. Bununla birlikte, tam istihdam için gereken ölçülerdeki yatırım harcamalarının özel teşebbüsler tarafından gerçekleştirileceğini ummak hatalıydı. Sermaye birikimi sürdüğü takdirde, teknolojik gelişmenin temin ettiği dengelemelerin güçlü olmamaları durumunda marjinal getiri oranının giderek düşmesi beklenirdi. Dahası, borçlanma maliyetlerini düşürmek amacıyla düzenlenmiş parasal önlemlerin yatırımda hatırı sayılır bir artış gerçekleştireceğini farzetmek de pek mümkün değildi. Bunalım koşullarında, iş adamlarının fiyatları düşmeye sevk edici beklentileri faiz oranlarında meydana getirilen indirimlerin etkilerini nötrleştirebilirdi. Faiz oranlarını düşürmeyi hedefleyen aktif bir para politikası yine de arzu edilir bir şeydi. Fakat bu yöntemin sınırlılıklarının ayırında olmak gerekirdi. Likidite tuzağı durumu ortaya çıktığında, parasal önlemlerin, faiz oranlarını düşürmeye güçleri yetmezdi.

Kısacası, geleneksel iktisadi politika teknikleri, toplu talep yetersizliğini çözümleme yeteneğinden yoksundular. Refahın yeniden elde edilmesi için

bir harcıyıcı olarak devletin daha aktif bir rol alması zorunluydu. **Keynes** şunu ileri sürmekteydi :

“Bu yüzden, hükûmetin tüketim eğilimi ve yatırım teşvikini birbirine uygun hale getirme görevini de içine alan fonksiyonlarının genişletilmesi, bir on-dokuzuncu yüzyıl politika yazarına veya çağdaş bir Amerikalı finansöre, bireyciliğe karşı gerçekleştirilen müthiş bir tecavüz olarak gözüktü. Bense hem mevcut iktisadi biçimlerin yok olmasını önleyecek yegâne kullanışlı vasıta olarak hem de bireysel teşebbüsün başarılı bir biçimde işlev görmesinin koşulu olarak onu savunmaktayım.

Zira, efektif talebin yetersiz olması durumunda sadece israf edilmiş kaynakların rezaleti dayanılmaz bir hal almakla kalmaz, bu kaynakları kullanıma sokan müteşebbis bireyin kendi aleyhine işleyen bir mekanizmayı çalıştırır duruma düşmesine de yol açar.”⁽¹¹⁾

7. KEYNESYEN ANALİZ VE TOPLU DENGENİN TEŞEKKÜLÜ

Pek çok önemli husustaki köklü ayrılıklarına karşın **Keynes** ve neo-klasik yazarlar, toplu (aggregate) denge tanımlarında ağız birliği etmişlerdir. Her iki gelenek de amaçlı tasarruf ve amaçlı yatırım arasında bir dengeyi zorunlu koşul olarak görmüşlerdir. Neo-klasik iktisatçılar, bu dengenin, faiz oranındaki duyarlı düzenlemeler yoluyla elde edileceğini ileri sürmüştü. Tasarruf ve faiz oranı arasındaki doğrudan ilişkiyi koparmış olan **Keynes** ise denge-

nin teşekkülünü sağlayan mekanizma için alternatif bir izah getirmek zorunda kaldı. -

En basit şekliyle ifade etmek gerekirse, **Keynes**'in alternatif çözümü, ayarlama mekanizmasını gelir düzeyi varyasyonlarına bağlamaktaydı. Neoklasik yazarlar, düşünce çerçevelerine göre, milli gelir ancak çok sınırlı olarak dalgalanmaya maruz kalacağından bu ilişkiyi büyük ölçüde küçümsemektedirlerdi tabii ki. **Keynes**'e göre ise geniş bir gelir durumları denge tayfının varlığı olasıydı. Sorulması gereken soru şuydu: Milli gelirde denge hangi düzeyde meydana gelir ?

Keynes'in bu soruyu izahı Cambridge'den bir meslektaşı olan **R.F. Hahn** tarafından formüle edilmiş olan çarpan kavramına dayanmaktaydı. Bu ustalıklı argümanın esaslarını bir örnekle ortaya koymak mümkündür. Amaçlı yatırım ile amaçlı tasarruf arasında başlangıçta var olan dengenin yatırımcıların fabrika ve ekipmana daha fazla harcama yapma kararları yüzünden bozulduğunu varsayalım. Peşinden nasıl bir oluşum gerçekleşecektir? Yatırım harcamasındaki artışın toplam gelire ekleneceği açıktır. Fakat yeni bir denge elde etmek için yatırımın arttığı ölçüde tasarrufun da artırılması gerektir. Bu koşul gelirin tasarrufta gerekli artışı sağlayacak kadar artmasıyla sağlanabilecektir. Dengenin tesisi için gelirin ne ölçüde artması gerekir? Çarpan kavramı bu soruya kuramsal açıdan kesin bir cevap vermemizi mümkün kılmaktadır. Eğer örneğin, toplum, gelirin artmış olan kısmının üçte ikisini tüketmiş ve üçte birini tasarruf etmişse toplam gelirin ya-

tırım harcamasındaki artış miktarının üç misli büyümesi gerekecektir. Diğer bir deyişle, yatırımdaki değişikliklerin gelir üzerindeki etkisi kat kat olurdu.

Bu sürecin işleyişini daha gündelik ifadelerle de izahı mümkündür. Yatırım harcamasındaki bir artış, toplam talebi artıracak ve sermaye malları üreten endüstrilerde daha fazla işçi ve ham maddeye ihtiyaç oluşturacaktır. İşçilere ve ham madde temin edicilere ödenen ek gelirin külliyetli bir miktarı harcanacaktır. Böylece ek harcama ve yeniden harcama devirleri birbirini izleyecektir. Bu yolla yatırım artırma muharriki ekonominin bir ucundan diğer ucuna yayılacak, geliri ve istihdamı artıracaktır.

Yatırım harcamasındaki bir artışın yol açtığı milli gelirdeki artışın büyüklüğü ve zamanı aralarında gelirin tahsili ve harcanması arasındaki gecikmelerin de bulunduğu bir çok faktör tarafından tabii ki etkilenirdi. Toplam gelişme sürecinin kendisini tamamlaması için dikkate değer bir zaman döneminin gerekeceği açıktı. Gelirdeki artışın hızı ve büyüklüğünün harcama ırmağından sızıntılarla gerilemesi de mümkündü. Örneğin, ek harcamanın bir kısmı yerli imalat malları yerine ithal mallara yöneltilebilirdi. Bu durumda yerli gelir ve istihdam teşviki zayıflardı. Pratikte teoride görüldüğü kadar düzenli olarak işlememesine karşın, çarpan, iktisadi dalgalanmaları kavramak için bilinmeleri hayati önem arzeden ilişkilere ışık tutmaktadır.

Keynes, çarpan kavramını gelir düzeyinin belirleniş tarzını açıklama ve bunalımdan kurtulmak için yatırım harcamasında bulunmanın elzem

olduğunu vurgulamak amacıyla kullandı. Bununla birlikte, aynı analitik argümanın tam istihdamlı bir ekonomiye uygulanması da mümkündür. Yatırımdaki bir artış tam istihdam koşulları altında da çarpan etkilerinde bulunur, fakat ancak parasal gelirden (money income) bir artış ortaya çıkardı. Fiyatlar artar fakat reel çıktı talep artışını karşılayacak ölçüde artırılamazdı. ⁽¹²⁾

Daha sonraki kuramsal yazıları Keynesyen çarpan şemasını '*hızlandıran ilkesi*' olarak bilinen bir kavramla bütünleştirdi. Çarpan kavramı, yatırımda meydana gelen değişikliklerle müteakip tüketim harcaması arasındaki bağıntıyla ilgili olduğu halde; hızlandıran ilkesi, gelir ve tüketimde meydana gelen artışların yatırımı özendiriş ve tekrar gelir artışına yol açış tarzlarını ifade etmektedir. **Keynes**'in kullanmamış olmasına karşın bu analiz çizgisi *Genel Teori*'nin argümanı ile tam bir uyum içindedir. **J. B. Clark**, 1919 yılında hızlandırma mekanizmasının ana yapısını ortaya koymuştu. **Keynes**'in 1930'larda bu içgörüden yararlanamamış olması mazur görülebilir. Çünkü **Keynes**, o yıllarda bir bunalım ekonomisinin sorunlarıyla uğraşmaktaydı. Bu gibi koşullar altında, gelirin atıl fabrika kapasitesini sıfırlayacak ölçüde artırılmasına kadar hızlandırıcının güçlü bir etkisinin olması gayri muhtemeldir. Gelir artışının oluşturduğu talep artışının üretim kapasitesini artırmak için ek yatırımda bulunmaksızın tatmin edilmesi ancak kapasiteyi artırmakla mümkündür.

Keynes'in toplu dengenin oluşumuyla ilgili

analizi, iktisadi inceleme ve araştırmaya bütünüyle yeni bir yön verdi. Gelir ilk kez temel bir değişken, son derece şiddetli dalgalanmalara açık bir değişken olarak ele alındı. Keynesyen kuramsal sistemde milli gelirdeki değişikliklere verilen önem tanınmış kuramsal temellerin bir çoğuna yeni bir anlam kazandırdı. Faiz oranının Keynesyen modeldeki ele alınış şekli buna iyi bir örnek oluşturmaktadır. **Keynes**, onun tasarruf ve tüketim kararlarına fazla etkisi olmadığını ileri sürüyordu ama bu faiz oranının tasarrufla hiçbir ilişkisinin bulunmadığı anlamına gelmiyordu :

... 'faiz oranındaki ufak değişikliklerin tüketim eğilimi üzerindeki etkisi her zaman azdır. Bununla, faiz oranındaki değişikliklerin, gerçekten tasarruf edilmiş ve tüketilmiş miktarlar üzerinde sadece küçük bir etkisinin olduğunu kastetmiyorum. Aksine, faiz oranındaki değişikliklerin gerçekten tasarruf edilmiş miktarlar üzerindeki etkisi son derece önemlidir ama genelde sanılarının tam tersi istikamette. Zira, yüksek bir faiz oranından gelecekte elde edilecek daha büyük gelirin cazibesinin tüketim eğiliminin zayıflamasına yol açması durumunda bile faiz oranındaki bir artışın gerçekten tasarruf edilmiş miktar üzerinde azaltıcı bir etkide bulunacağından emin olabiliriz.' ⁽¹³⁾

Toplu dengenin oluşumuyla ilgili Keynesyen argümanının yapısını gözden geçiren kişi bu açık paradoksun çözümünü bulabilir. Yatırımın faiz oranlarındaki değişikliklerden etkilenmesi mümkündür. Bu yüzden, faiz oranlarındaki bir düşüş, fa-

aliyetin artmasını sağlarsa milli gelir, çarpan süreci yoluyla artacaktır. Yüksek gelir düzeyleri ise tasarruf hacminin artmasını sağlayacaktır. Bu durum yatırım ve gelirin artmış düzeylerinde yeni bir denge- nin tesisinin sonucu olarak ortaya çıkacaktır. **Keynes**, faiz oranları ve tasarruf arasındaki bağıntıyı sürdürmüş olmasına karşın, bunu neo-klasik iktisatçıların düşündüklerinden çok farklı bir tarzda gerçekleştirdi. Keynesyen formülasyonda nedensel bağıntı dolaylı bir bağıntı olarak, faiz oranlarından yatırıma, yatırımdan toplu gelire, toplu gelirden fiili tasarrufa doğru uzayan bir bağıntı olarak ele alındı.

8. KEYNESYEN İSTİHDAM TEORİSİ

Buraya kadarki tartışmada milli gelirin teşekkülüyle ilgili çok şeyin söylenmiş olmasına karşın, istihdam düzeyinden doğrudan doğruya hiç söz edilmemiştir. Başlığından anlaşılacağı gibi *Genel teori*'nin her şeyden önce bir istihdam analizi olması amaçlanmıştır. İktisadi faaliyet varyasyonlarının istihdam ve işsizlik üzerinde önemli bir etkiye sahip oldukları son derece açıktır. Fakat **Keynes**, milli gelir ile emeğe olan toplu talep arasındaki ilişkinin tam olarak tespitinin zor olduğunun ayırdındaydı. Bu soruna çözüm bulmaya çalışırken ücret birimi kavramını ortaya çıkarmıştı.

Keynesyen ücret birimi, analitik bir alet olarak, malların değerini emek birimleriyle ölçmeye kalkışan klasik iktisatçıların manevralarıyla pek çok ortak yana sahiptir. Klasik iktisatçılar farklı

emek türleri ve becerilerinin nasıl ortak bir paydaya indirgenebileceklerini açıklamak zorunda kalmışlardı. Genelde bir saatlik vasıfsız emeği temel birim kabul etmişlerdi. Piyasada daha yüksek ücret ödenen işçi sınıfı üyelerinin aynı zaman girdisi birimleri ise standard birimin katları olarak ifade edilebilirdi. Bununla birlikte, bu tekniğin klasik izahlarının çoğunda iç çelişkiler mevcuttur.

Keynes, istihdam hacmini milli gelirle irtibatlandırma amacıyla benzer bir yöntem kullandı. Yüksek ücreti hak eden becerilere sahip kişilerin zaman girdilerine daha fazla ağırlık vermek suretiyle emek gücü arasındaki farklılıklar uzlaştırılabilirdi. ⁽¹⁴⁾ **Keynes**, klasik iktisatçılardan daha sağlam bir mantıksal temele dayanmaktaydı. Klasik iktisatçılar, piyasanın yaptığı değerlendirmelere başvuruda bulunmaksızın becerileri ölçmek için bir temelden yoksundular. Bu, arz ve talep hususlarının bütünüyle fiziksel çıktılara dayalı olduğu farzedilen bir argümana dahil edilmelerine yol açmıştır. Piyasadan bağımsız bir kriter aramakla hiç uğraşmayan **Keynes** ise böylesi bir karmaşıklıkla boğuşmak zorunda kalmadı.

Mantıksal açıdan tutarlı olmasına karşın bu yöntem, ideal yöntem değildi. Gelirdeki değişikliklerle istihdamdaki değişiklikler arasındaki ilişkinin sıkı olmaktan uzak olduğu deneysel olarak bulunmuştur. İstihdamın (gerek popüler tartışmalarda gerekse resmi istatistiklerde olduğu gibi) çalışmakta olan insanların sayısıyla değerlendirilmesi durumunda bu ilişki işlemez hale gelmektedir. **Keynes**

yen ücret birimleri açısından hesaplanması durumunda ise istihdamı gelire çok daha sağlam bir şekilde bağlamak mümkündür. Bu -istihdam edilmiş emeği standart emek saatleri sayısına göre- ölçme tekniği pratik olmaktan uzaktır. Oldukça uzun zaman alan düzenlemelerde bulunmaksızın bugün toplanmış hiçbir istatistiğe bir ücret birim ölçüsü türünü uygulamak mümkün değildir.

9. KEYNESYEN ANALİZDE İKTİSAT POLİTİKASI

Keynes'in eserinin iktisadi politikanın alışılmış aletlerine olan güvenin dayandığı ana desteklere saldırdığı besbelli bir şeydir. Ortodoks cephanelikteki temel politika silahının -yani para kontrollerinin- tam anlamıyla etkili olamayacak kadar etkisiz olduğunu görmek günümüzde mümkündür. *Genel Teori*'nin argümanının da ortaya koymuş olduğu gibi para otoritelerinin faiz oranını (dolayısıyla da yatırım harcamalarını) etkileme gücü sınırlıydı. Bunalım dönemleri boyunca etkisi elbette ki daha az olurdu. Likidite tuzağı ortaya çıktığı zaman faiz oranlarını daha aşağı çekmek mümkün olmazdı. Para otoriteleri para arzını artıramadıkları gibi paraya olan talebi de kontrol altına alamazlardı.

Fakat para politikasına duyulan güvene yapılan saldırı sadece bu hususta değildi. Büyük ölçüde havai beklentilerin yatırım kararlarını önemli derecede etkileyeceğini ileri süren Keynesyen argüman da en az bunun kadar aynı güven duygusunu hedef-

lemektedir. Gerçekte, yatırım, teşvik açısından arzu edilir bir şey olmalarına karşın faiz oranında gerçekleştirilen indirimler iş çevrelerinde fiyatlar düşecek düşüncesini körüklemek suretiyle dengeleyici olmaktan uzak düşebilirdi.

Tam istihdamın ve iktisadi istikrarın elde edilebilmesi için maliye politikasına daha aktif bir rol verilmesi zorunluydu. Hükûmetlerin dengeli bütçeler yapmaları gerektiğini kabul eden ortodoks düşüncelerin tersine, **Keynes**, toplu talebi artırmak için kasdi açıkların verilmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Bununla birlikte, borçlanma yoluyla finanse edilen kamu harcamasının, bu yolla toplam harcamada net bir artışın elde edilmesi ölçüsünde toplam talep üzerinde arzu edilir etkiler oluşturacağını kabul etmekteydi. Devlet tarafından başlatılan projelerin aksi takdirde özel sektör tarafından gerçekleştirilecek projelerin yerini almaktan öte bir şey gerçekleştirmemeleri durumunda toplam harcamada amaçlanan artış gerçekleşmezdi. Dahası, **Keynes**, önerilerinin karşı karşıya kalacağı siyasi muhalefetin de farkındaydı. Toplum için daha az yararlı olmalarına karşın, alışılmadık bazı önlem türleri daha kabul edilir olabilirdi. **Keynes**, bu görüşü ileri sürerken üslubunun muzip niteliğini açığa çıkarıyordu:

*“Eğer Hazine, eski şişeleri kağıt paralarla doldurup bunları ağızlarına kadar şehir çöpü ile dolu kullanım dışı kalmış kömür ocaklarının içinde münasip derinlikte gömse ve eşi benzeri bulunmayan **laissez-faire** ilkelerine uygun bir şekilde bu kağıt*

paraları tekrar gün yüzüne çıkarması için (bunu yapma hakkı tabii ki kağıt para gömülü toprağın kirasını ödemek suretiyle elde edilecektir) özel sektöre bu araziyi devretse, artık işsizlik diye bir şey kalmayacak ve seğirdimlerin yardımıyla, toplumun reel geliri ve sermaye zenginliği gerçekte olduğundan çok daha büyük olacaktır muhtemelen. Gerçekte evler ve benzerlerini inşa etmek daha makul düşecektir ama bunu önleyen politik ve pratik zorluklar varsa yukarıda sözünü ettiğimiz şeyi gerçekleştirmek hiç yoktan iyidir.” (15)

Keynes, iktisadi politika aletlerini yeniden gözden geçirdi ve neo-klasik analizle bütünleşmiş siyaset reçetelerini reddetti. Para denetimlerine olan aşırı güvene karşı uyarıda bulunmakla kalmadı, aynı zamanda, ücretlerin esneksizliğini sağlamaya yönelik önlemler vasıtasıyla işsizliğin çözümlenebileceği görüşüne de şiddetle sadırdı. İşçi sendikalarını meşru pazarlık temsilcileri olarak, fiyatların şekillenmesinde oynadıkları rolü ise yerleşik kurumsal bir gerçek olarak gördü. Fakat işçi örgütlerinden büyük ölçüde bağımsız olarak ücretlerde indirim gitmenin hiçbir iyileşmeye yol açmayacağını ileri sürmüştür. Efektif talebi daha da daraltacakları için bu gibi taktiklerin sorunun daha da büyümesine yol açmaları mümkündü.

Reel ücretlerin düşmemesi -yani çıktı fiyatlarının en az ücretler oranında düşmesi- durumunda ücret indirimi programının sonuçları daha olumlu olurdu. Fakat muazzam piyasa gücüne sahip iş verenlerin mevcut talebin düşmesi durumunda fiyatla-

rı indirmeye isteksiz oldukları göz önüne getirildiğinde bu neticeyi elde etmek pek mümkün görünmüyordu. Hatta iktisadi sistemin tam rekabete gerçekte olduğundan daha fazla yaklaşması durumunda bile fiyat indirimlerinin kötü sonuçlar doğurması mümkündü. Fiyat indirimi muhtemelen beklentiler üzerinde cesaret kırıcı etkiler gerçekleştirir ve muazzam ölçüdeki borç yükünün daha da artmasına yol açardı. Tam istihdamı sağlamak için gerekli olan ölçek yatırımının yapılmasına böylece engel olurdu.

10. DAHA GENİŞ ÇAPLI ETKİLER

Genel Teori'nin mesajı serbest *laissez-faire* sistemiyle taban tabanı zıttı. Hatırlanacağı gibi neoklasik kuramcılarının çoğu, serbest piyasa düzenlemesi koşullarında toplumsal açıdan arzu edilir sonuçların elde edilebileceği hususunda kuşkularını dile getirmişlerdi. Bununla birlikte, onlar, endişelerini daha çok geniş ölçekli teşebbüslerin büyümelerinin sonuçlarına yöneltmişlerdi. Alışılmış rekabet kurallarının bu koşullara uygulanması mümkün görülmemekte ve kamu sahipliği veya düzenlemesinin uygun olduğu görüşüne varılmaktaydı.

Keynes'in *laissez-faire* eleştirisi ise oldukça farklı temellere dayanmaktaydı. **Keynes**'in argümanı, serbest piyasa sisteminin muhtemelen kronik istikrarsızlık içinde ve üretim kaynaklarının tam kullanımını sağlama yeteneğinden yoksun olacağını kanıtlama görevini üstlenmekteydi. Analizi hükûmetin ekonomiye aktif müdahalesinin gerekli

olduğunu ortaya koymakla kalmıyor aynı zamanda tutumluluğun kaçınılmaz olarak bir toplumsal erdem olmadığını da ileri sürüyordu. Gerçekte, kaynakların eksik kullanılması durumunda tutumluluk toplumsal bir kötülük idi. Püriten ahlâk kurallarına göre eğitilmiş bir halkın bu görüşü kavraması kolay değildi.

İlk açıklandıklarında bu alışılmamış görüşlerin yanlış anlaşılmış olmaları şaşırtıcı değildir. Bazı eleştirmenler **Keynes**'in doktrinlerini tehlikeli ölçüde radikal ve kapitalist düzen için bir tehdit unsuru olarak görmüşlerdir. Daha dikkatli bir tahkik bu yargının tam tersini ortaya koymaktadır. İktisadi analize olan yaklaşımı açısından devrimci olmasına karşın *Genel Teori*'den siyasi tavsiyeler çıkaranların çoğu muhafazakâr eğilimli kişiler oldu. **Keynes**, kapitalist sistemin temel özelliklerinin muhafaza edilebileceği umudunu taşımaktaydı. Fakat bu erdemlerin ancak kitlesel işsizliğin oluşturduğu toplumsal huzursuzluğun uygun reformlarla ortadan kaldırılması durumunda korunabileceğini ileri sürüyordu. **Keynes**'in kanıtlanmış olduğu gibi **laissez-faire** fırtınasız bir deniz sistemiydi. Koşulların elverişli olmasında dikkate değer ölçüde üretim performansı ortaya koyma kabiliyetine sahip olmakla birlikte, yapısı gereği istikrarsızlığa meyilliydi. Hükûmetlerin, piyasa sisteminin tam potansiyeline ulaşmasını sağlayacak tarzda iktisadi iklimi düzenleme gibi temel bir sorumluluğu vardı.

Batılı ülkelerin çoğunda Keynesyen öğreti, iktisadi düşünce ve siyasetin önemli bir parçası halini

aldı. Gerçekte, Keynesyen yaklaşımının Batılı ülkeler tarafından benimsenmesi, bu ülkelerin ekonomilerinin İkinci Dünya Savaşı'ndan beri ortaya koymuş oldukları istikrarlılığın yüksek ölçüde olmasını sağlayan önemli faktörlerden biri oldu.

NOTLAR

1. John Maynard Keynes, (1883-1946) : *Fellow and Bursar* adlı eserde iktibas edilmiş olduğu şekliyle (Direction of the Council of King's College tarafından hazırlanmış bir biyografi, London, 1949), s. 38-39.
2. R.F. Harröd, *The Life of John Maynard Keynes* (Macmillan, London, 1951), s. 194.
3. Keynes, *General Theory*, s. 8.
4. a.e., s. v-vi.
5. a.e., s.34.
6. Standart neo-klasik prosedürü izleyen yukarıdaki açıklamalarda hükûmetlerin harcamacılar ve vergilendiriciler olarak etkileri hesaba katılmamaktadır. Bu argüman dizisi hükûmetleri yoksamamak fakat dengeli bütçelerin hükûmetlerin tonla harcama üzerindeki etkisinin nötr olacağı -yani vergilerden çekilen şeyi hükûmet harcamasıyla yer değiştireceği- anlamına geldiğini varsaymaktadır. Bununla birlikte, sonraki analizin de ortaya koymuş olduğu gibi dengeli bütçelerin nötr olduğunu farzeden bu görüş hatalıdır.
7. a.e., s. 174.
8. a.e., s. 376.
9. a.e., s. 31.
10. a.e., s. 141.
11. a.e., s. 380-81.
12. Yukarıdaki tartışma çarpan temel değişken olarak yatırım üzerinde yoğunlaşmaktadır. Keynes, kendi analizinde en büyük önemi sorunun bir cephesine atfetmektedir. Yatırım planları değişmediği halde toplumun tasarruf eğilimindeki değişikliklerin de gelir üzerinde çarpan etkileri oluşturmaları mümkündür. Yeni gelir dengesi düzeyine doğru giden yolun analiziyle doğrudan bir benzeşme mümkündür.
13. a.e., s. 110.
14. '„farklı emek türleri ve kaliteleri ile ücretli yardımcılığın az ya da çok basit bir görelî ücret almaları durumunda, bir saatlik vasıfsız işçiliği birim olarak alıp, bir saatlik vasıflı iş-

çiliği bu birim işçiliğe orantılayarak ölçmek suretiyle istihdam miktarını kusursuza yakın bir şekilde tanımlamamız mümkündür; yani, vasıfsız işçiliğin iki misli ücret ödenen bir saatlik vasıflı bir işçilik iki birim tutacaktır.’ (a.e., s. 41.)

15. a.e., s. 129.

KEYNESYEN İKTİSATA EK

.

Milli `gelirin belirleniş i üzerine yoğunlaş an **Keynes**'in ç ığır aç ıcı eseri, ağır bunalım koş ullarına özel bir yer vermekteydi. Bu vurgu bazı yorumcular ın *Genel Teori*'nin baş lığ ının do ğ ru olup olmadığ ını sorgulamalarına ve Keynesyen analizin gerç ekte özel bir durum iktisat ı oldu ğ unu ileri sürmelerine yol aç tı. Eserinin sonlarına do ğ ru **Keynes**'in kendisi de bu yorumu destekleyen ş u sözleri sarfetmiş ti :

*“Bizim kabul gören klasik iktisat teorisine dair eleşt irimiz, bu analizde mantıksal kusurlar bulmaktan çok onun zımni varsayımlar ının nadiren do ğ rulanabildikleri veya hiç do ğ rulanamadıkları, bundan dolayı da bu analizin gerç ek d ünyanın sorunlarını ç özemeyece ğ i yönündedir. Fakat merkezi kontrolle-
rimizin kullanış lı tam bir istihdamın mukabili bir derneş ik ç ıktı hacmi tesis etmeyi baş ardıkları andan*

*itibaren klasik teori yeniden saygınlık kazancaktır.”**

Keynes bir kereliğine tevazu gösteriyordu. Formel bir anlamda, tam istihdam koşullarının neo-klasik analizin önermelerine haklılık kazandıracağı ve Keynesyen modelin eşsiz özelliğini yani istifleme-ye dayalı bir likidite tuzağı olasılığını geçersiz kılacağı doğrudur. Bununla birlikte, Keynesyen analizi salt bir işsizlik iktisatı olarak tanımlamak yanlış olacaktır. Tam bir istihdam sisteminin problemlerinin **Keynes**'in ortaya koymuş olduğu makro-ekonomik aletlerle de öğretici bir şekilde analiz edilmeleri mümkündür.

Keynes, *Genel Teori* sonrası yazmış olduğu yazılarda kendisinin derneşik kavramlarının diğer koşullara uyarlanmasını mümkün kılacak yöntemler ortaya koydu. Savaş yıllarında bu kavramları tam bir istihdam ekonomisinin yönetim sorunlarına uyguladı. Aynı şekilde, uluslararası ticaret teorisinde ciddi bir revizyonun gerçekleştirilmesini teşvik etti. Keynesyen perspektiften bakıldığında, ödemeler dengesi ayarlama sürecini neo-klasiklerin dikkatlerini yöneltmiş oldukları altın hareketleri ve ikincil para ve fiyat değişikliklerinden çok, uluslararası hesaplardaki hesap açıkları veya fazlalarıyla ilgili derneşik gelirdeki değişiklikler vasıtasıyla izlemek daha yararlıydı.

Bununla birlikte, *Genel Teori*'nin analitik yapısının genel değil de kısmi olduğu iddiası en azından iki hususta haklılık taşımaktadır. Birincisi, bu eserin alanı kasıtlı olarak altı ile dokuz aylık bir za-

man aralığıyla sınırlandırılmıştır. Bundan dolayı, **Keynes**'in amaçları için yatırım harcamasının yalnızca bir cephesini -yani onun çarpan süreci yoluyla gelir üretici özelliklerini- ele alıp yatırım harcamasının ekonominin üretken kıymetler stoku üzerindeki uzun dönem etkilerini görmezden gelmek uygun düşmekteydi. İkincisi, bir analitik sistem olarak ele alındığında, makro-ekonomik analize kayıtsız kalmasından dolayı *Genel Teori*'yi haklı olarak diğer ustaca modellerden daha dar kapsamlı olarak görmek mümkündür. Mikro ve makro-iktisat arasındaki neo-klasik simetriyi kırmış olmasına karşın, **Keynes**, onun yerine bütünlüklü bir analitik yapı kurmadı. Bu iki husus etrafında geniş bir tartışma gerçekleşti.

Bu analitik boşlukların birincisi, Birleşik Devletler'de Profesör **Evsey Domar** ve İngiltere'de **Sir Roy Harrod** tarafından geliştirilen büyüme modelleri tarafından doldurulmaya çalışıldı. Keynesyen kavramlar üzerine kurulmuş olmalarına karşın bu programlar yeni bir soru ortaya çıkardı : Tam istihdam düzeyinde bir iktisadi faaliyetin elde edilmesinden sonra bu düzeyi korumak için hangi koşulların sağlanması gerekmektedir? Bu sorun yatırım harcamasının ikili özelliği gözden geçirilerek ele alınmaktadır. Yatırım harcaması talep açısından Keynesyen çarpan vasıtasıyla gelir üretmekte, arz açısından ise üretim kapasitesini artırmaktadır. Tam istihdamın muhafazası için derneşik talep ile derneşik arz arasında denge elde etmek gerekmektedir. Birkaç basitleştirici varsayım ve bir parçası cebirsel manipü-

(*) Keynes, *General Theory* s. 378

lasyonla milli gelirdeki büyüme oranı dengesinin sermaye rasyosunun çıktının değerine bölünmesiyle elde edilen gelirin tasarruf rasyosuna eşit olduğunu ortaya koymak mümkündür.

Bu formülasyonlar -ki Keynesyen kökenli oldukları açıktır- bir çok ülkede iktisadi büyüme planlaması tartışmalarında geniş ölçüde kullanıldı. Birleşik Devletler'de *President's Council of Economic Advisers* tarafından hazırlanmış gayrı safi milli hasılda büyüme projelerine temel teşkil eden fikirlerin çerçevesini bu aygıt oluşturdu. *British National Economic Development Council* tarafından da benzer yöntemler kullanıldı. Az gelişmiş dünyanın bazı bölgelerinde ise çok daha benzer türden bir analitik çerçeve uzun dönem planlama çalışmalarına da uygulandı. Hedefi büyük olan uzun dönemli gelişme planları yapmıştır. -Hindistan ve Nijerya bu hususta göze çarpan örneklerdir.- Ülkeler arasında planlama amaçlarıyla ekonomiye verilen biçim post-Keynesyen büyüme modelleri tarafından temin edilen aygıtta çok şey borçludur. Bir kez milli gelir ve milli hasılda hedeflenmiş büyüme oranının tespit edilmesi ve sermaye-çıktı rasyosu ve tasarruf-gelir rasyosunun muhtemel değerlerinin tahminlerinin yapılmasından sonra, bu model türü, farklı bileşke-lerin tutarlılığının kendisine göre kontrol edilebileceği kriteri temin edecektir.

Keynes'in derneşik kavramlar avadanlığı, benzer bir açıdan, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri bir çok gelişmiş ekonomilerin sergilemiş oldukları enflasyonist temayüllerle ilgili tartışmanın büyük bir

kısmı için kalkış noktasını oluşturdu. Keynesyen derneşik tasarruf, yatırım ve tüketime kavramlarının bu analizlerin çoğunda ortak olmasına karşın, bir çok iktisatçı, konuyu aşırı derneşik talep açısından ele alan basit bir enflasyon izahıyla yetinmeyip daha ayrıntılı bir açıklama getirmeye çalıştı. Derneşik değışkenlerin davranışını serbest piyasa gücüne bağlamaya çalışan birçok rakip ekol ortaya çıktı. Örneğın, bunlardan biri fiyatlar üzerinde yükseltici etkilerin temel sorumlusu olarak işçi sendikalaşmasını görmekte, sendika pazarlığının maliyetlerin yükselmesine yol açtığını, bunun da fiyatların artmasıyla tüketiciye yansıdığını ileri sürmektedir; bir diğeri ise sorumluluğu fiyatları belirleme gücünü ellerinde bulunduran tekelci satıcıların hakimiyetine yüklemektedir. Bu hususlarda Keynesyen iktisatın -mikro ekonomik ilişkileri ihmal etmesinden dolayı- yeni bir katkıda bulunması söz konusu değildi.

Keynes'in makro ve mikro-ekonomi arasında sistematik bir bağ kurmada düşmüş olduğı başarısızlık, neo-klasik bir tür karşı atağa kapı açtı. Ortaya çıkan tartışma, büyük ölçüde, **Keynes**'in en devrimci yeniliklerinin kuramsal dayanağı olan faiz haddinin analizi üzerinde yoğunlaştı. Bugün '*neo-klasik sentez*' olarak isimlendirilmekte olan şey faiz haddine iktisadi faaliyetin duyarlı bir düzenleyicisi olarak eski itibarını iade etmeye çalışmaktadır; buna karşın bu argüman, bugün *Genel Teori*'nin Say Yasasına meydan okumasından öncesine göre çok daha incelmış durumdadır. Modern versiyonda, faiz haddinin dengeye getirici temayülleri menkul kıymetlerin sermaye değerlerindeki ve tüketim kararlarındaki değışiklikler arasında var olan ilişkileri de

kuşatmaktadır. Elindeki tahvillerin değerlerinin artacağını gözleyen kişinin faiz hadleri düştükçe aksi takdirde yapacağından daha rahatça harcama yapabileceği ileri sürülmektedir. Bu olgu ise atıl paraların birikme (ve bir likidite tuzağının ortaya çıkma) temayüllerini dengelemekten daha öte bir iş görebilecektir. **Keynes**, bu eleştiriye cevaben faiz haddi varyasyonlarının tüketim üzerindeki etkisinin iktisadi faaliyetteki hatırı sayılır dalgalanmaların önüne geçemeyecek kadar çok sınırlı ve çok geç ortaya çıkıcı olduğunu ileri sürdü. Dahası, dalgalanmalar ortaya çıktığında mali politika çareleri, para politikası çözümlerinden daha etkili olurdu. Çağdaş neo-klassisistler tabii ki dikkate değer bir eksik istihdamın asla ortaya çıkamayacağını ileri sürmüyorlar. Tersine, ücretler ve fiyatlar tam anlamıyla esnek oldukları sürece piyasa sisteminin, tam istihdamı temin etmeye yeterli duyarlılığa sahip olduğunu iddia ediyorlar. İçinde yaşamakta olduğumuz dünyada bu koşulun sağlanması son derece zordur. Gerçekte bunu gerçekleştirmeye kalkışacak herhangi bir girişimin son derece istikrarsızlaştırıcı sonuçlara yol açması mümkündür. Neo-klasik sistemin mantıksal simetrisi her ne olursa olsun, bu sistemin reel sorunlara uygulanabilirliği sınırlıdır.

Keynesyen teori, Batılı ülkelerin çoğunda kapitalizmin denetimli ve refah yönlü bir biçiminin entellektüel temellerini oluşturdu. Gerçekte, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, Batılı endüstriyel ekonomilerin çoğunda elde edilmiş olan yüksek düzeyli istihdamların oluşumu ve devletin iktisadi hayattaki rolüne önem atfeden yaklaşımların artması, bü-

yük ölçüde Keynesyen mesajın geniş çapta pratiğe konması sayesinde gerçekleşti. Bununla birlikte, Keynesyen analitik çerçevenin geri kalmış ekonomilere uygulandığında da aynı ölçüde olumlu sonuçlar vereceği açık değildir. **Keynes**, tabii ki dikkatini büyük ölçüde örgütlenmiş endüstriyel ekonomilerin sorunları üzerinde sabitleştirmiş ve bu çerçevede dahi kısa dönem tam istihdam istikrarını ilgilerinin odak noktası haline getirmiştir. Dünyanın geri kalmış bölgelerine has sorunların çoğu, diğer model türleriyle daha etraflı ele alınabilir sorunlardır. Gerçekte, Keynesyen derneşik muhakemenin -yatırımın milli gelire oranının kritik asgari yüzdenin üstüne çıkarılması durumunda az gelişmiş ülkelerdeki iktisadi sorunların tamamının kendiliğinden düzeleceklerini ileri süren önermelere benzer- bazı çıkarımları, mevcut kurumsal katılıklar ve benzersiz oranlardaki nüfus büyümesinin uzun dönemli sonuçlarının gözden kaçmasına neden olmuştur. Nihayet, Keynesyen derneşik çerçeve, etkin kaynak dağılımı veya uzun dönemli dinamik büyümeyi ilgilendiren sorunları ele alma hususunda ideal bir çerçeve oluşturmamaktadır.

Büyük bir başarı elde etmiş olmasına karşın Keynesyen teori, derneşik ekonomiler hususundaki son söz değildir. *Genel Teori*'nin yayınlanışını izleyen kırk yıl içerisinde Keynesyen teorinin bulguları geliştirildi, arındırıldı ve değiştirildi. Bu katkıları gerçekleştirmiş olan iktisatçılar **Keynes**'e bir kuramcının umabileceği en büyük saygıyı gösterdiler: Bu kişilerin cevaplamaya çalıştıkları sorular **Keynes**'in ilham ettiği sorulardı.

EPILOG

İktisat teorisi sarayının bir çok köşkleri vardır. Biz, bu kitapta bunlardan dördünün yapısını gözden geçirdik. Gelecek kuşaklar şüpheşiz bu saraya yeni ilavelerin inşasına tanıklık edecekler. Bununla birlikte, halen mevcut olan yapılar, özgün tasarımcıların zihinlerinde var olanlardan oldukça farklı sorunlara uyarlanma için kafi genişlik sağlamaktadırlar.

1960'lı yılların sonları ile 1970'li yılların çalkantılı iktisadi olayları ana '*öncü modeller*'in uygulanabilirliğine ve canlılıklarını muhafaza ettiklerine tanıklık etmektedir. Dahası, bu olaylar tek tek hiçbir iktisadi düşünce sisteminin tüm amaçlar için tam anlamıyla tatmin edici olamayacağını da ortaya

koymuşlardır. Örneğin, bu dönemde, makro-ekonomik analizin büyük bölümünün temel düzenleyici çerçevesi Keynesyen kategoriler tarafından temin edildi. Bununla birlikte, muhafazakâr bir Amerika başkanının *'hepimiz Keynesçiyiz şimdi'* dediği sıralarda, Batılı hükûmetlere enflasyonist baskıları (yani, vergi artışları ve kamu harcaması kısıtlamalarını) önlemek için mali çareler önermenin siyasi açıdan Keynesyen buhran reçetelerinden daha az makbul olacağı hatırlatılmaktaydı. Bu koşullar, entellektüel kökü klasik ve neo-klasik miktar teorisi formülasyonlarında bulunan paracı analizlere ilginin büyük ölçüde artmasına yol açtı.

Aynı zamanda, çeşitli faktörler geçmişin diğer temalarının da ele alınmalarına yol açtı. Enerji kaynakları ve dünyanın bazı bölgelerinde temel gıda maddelerinin elde edilebilirliği hususunda artan ilgi, klasik iktisatçıların düşüncesine hakim olan iktisadi sürece arz yönlü yaklaşıma ilginin canlanmasına neden oldu. Onların sürekli iktisadi genişleme ihtimallerine, tabiatın getirdiği sınırlamaların anlaşılmasına verdikleri önem yeni bir saygınlık kazandı. Aynı şekilde, stagflasyonun -yükselen fiyat düzeyleri ve süregelen işsizlik şeklindeki sonuçlarıyla birlikte- yeniden ortaya çıkışı, kurumsalcıların neo-klasik denge modellerine getirdikleri eleştirelere olduğu kadar kapitalizmin iç çelişkilerini ele alan Marxgil literatüre de yeni bir içerik kazandırdı.

Bu dört temel *'öncü model'*in iktisadi sürece dair çeşitli perspektifler sunuyor olmalarına karşın bu geleneklerin her birinin öncüleri ayırıcı bir özelli-

gi paylařmaktadırlar. Hepsi de yerleřik kurum veya dűřűnce modellerini eleřtirmekteydiler. İktisatı ‘*tehlikeli bir bilim*’ olarak tanımlarken, **Keynes**’in zihninde bu bűyűk gelenek vardı.

“

Karmaşık iktisadi olayların kühüne vakıf olmak isteyen kişi, içinde iktisadi hayatın akışının ele alınabilir boyutlara indirgenebileceği bir referans çerçevesine muhtaçtır. Gözlemlemekte olduğumuz dünyanın kavranabilir olması ancak böyle bir düzenleyici çerçeve sayesinde gerçekleşebilir. Aksi halde, iktisadi olaylar üzerinde önemli etkileri bulunan şeyleri önemsiz olanlarından ayırt etmek için bir kıstasa sahip değiliz demektir.

”

ISBN 975 - 7796 - 20 - 4



9 789757 796206